

VEINE
KIRJANDUS
LUGEMIK
X KLASSILE

Eesti Riiklik Kirjastus

A-20307

VEENE KIRJANDUS

LUGEMIK X KLASSILE

Koostatud

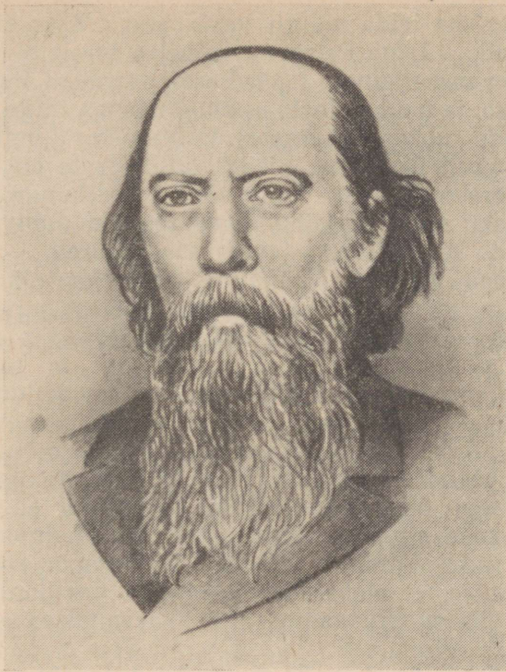
N. L. Brodski ja I. N. Kubikovi järgi

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1955

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

**TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU**

**MIHHAIL JEVGRAFOVIŠ
SALTÕKOV-ŠTŠEDRIN**

(1826—1889)

HÄRRASED GOLOVLJOVID.

I peatükk.

Perekonnakohus.

Arina Petrovna on umbes kuuekümnepäevane naisterahvas, ent alles reibas, ja selline, kes on harjunud elama täielikult oma tahtmise järgi. Tema käitumine on range; ihuüksi ja kontrollimatult juhib ta laialdast Golovljovo mõisat, elab üksildaselt, kokkuhoidlikult, peaaegu ihnelt, naabritega sõprust ei pea, kohalikesse võimukandjaisse suhtub heatahtlikult, oma lastelt aga nõuab, et need oleksid tal niivõrd sõnakuulelikud, et iga toimingu puhul küsiksid enestelt: mida küll ütleb selle kohta emake? Üldiselt, tal on iseseisev iseloom, paindumatu ja osalt jonnakas, mida muide suuresti soodustab seegi, et kogu Golovljovide perekonnas pole ainsatki inimest,

kelle poolt ta võiks leida mingit vastupanu. Mees on tal kerge-meelne ja joodik (Arina Petrovna kõneleb meeleldi enesest, et ta pole ei lesk ega mehenaine); lapsed osalt teenivad Peterburis, osalt on läinud isasse, ja neid ei lasta «põlualustena» mitte mingisuguste perekonnaasjade juurde. Säärastes tingimustes tundis Arina Petrovna end varakult üksikuna, nii et tõtt-öelda ta on päriselt võõrdunud isegi perekonnaelust, kuigi sõna «perekond» ei kao tema keelelt ja väliselt näib, et kõiki tema tegusid juhivad eranditult perekonnaasjade korraldamise lakkamatud mured.

Perekonnapea Vladimir Mihhailõtš Golovljov oli juba noorena tuntud oma räpaka ning ulaka iseloomu poolest ega olnud Arina Petrovna, kes alati oli silma paistnud tõsiduse ja asjalikkusega, kunagi küigi sümpaatne. Ta elas logelevat ja tegevusetu elu, lukustas enese enamasti oma kabinetti, matkis kuldnokkade, kukkede ja nendetaoliste laulu ning tegeles nn. «vabade värsside» kirjutamisega. Avameelseil südamepuistamise minuteil kiitles ta sellega, et oli olnud Barkovi¹ sõber ja et viimane olevat oma surivoodil teda isegi õnnistanud. Arina Petrovna ei sallinud oma mehe värssi, kohe algusest peale nimetas neid ilguseks ja veiderdamiseks; et aga Vladimir Mihhailõtš õigupoolest selleks just oligi võtnud naise, et oleks alati käepärast pealtkuulaja oma luuletuste jaoks, siis on arusaadav, et lahkarvamused ei lasknud end kaua oodata.

Üha kasvades ja ägedamaks muutudes lõppesid need tülid naise poolt põhjaliku ja põlgava ükskõiksusega mehenarri suhtes, mehe poolt — siiraima vihkamisega naise vastu, vihkamisega, millele siiski lisandus tunduv annus argust. Mees nimetas naist «nõiaks» ja «kuradiks», naine nimetas meest «tuuleveskiks» ja «keelteta balalaikaks». Püsites seesuguses vahekorras jätkasid nad kooselu enam kui neljakümne aasta jooksul, ja iialgi ei tulnud ei ühele ega teisele pähe, et säärane elu sisaldaks endas midagi loomuvastast. Ajajooksul Vladimir Mihhailõtši ulakus mitte ainult ei vähene- nud, vaid omandas veelgi nurjatuma iseloomu. Barkovi vaimus luulekatsetuste kõrval hakkas ta purjutama ja varitses meeleldi koridoris toatüdrukuid. Algul suhtus Arina Petrovna sellesse oma mehe uude tegevusse põlglikult ja isegi erutusega (milles võimukuse harjumus mängis siiski suuremat osa kui otsene armukadedus), hiljem aga lõi käega ja valvas ainult selle järele, et plikad-paganad ei viiks härrale lõhnavate rohtudega vürtsitatud viina. Sellest ajast peale, olles enesele alatiseks kinnitanud, et mehest ei ole temale sõpra, juhtis ta kogu oma tähelepanu ainult ühele ülesandele — Golovljovo mõisa «ümardamisele», ja tõepoolest, neljakümneaastase abielu kestel oli ta jõudnud oma vara kümnekordistada. Hämmastava kannatlikkuse ja valvsusega varitses ta kaugemaid ja lähemaid külasid, sai salamahti teada nende omanike suhteist vaeslastekohtu nõukoguga ja ilmus nagu välk selgest tae-

¹ Barkov, I. S. (1732—1768) — luuletaja ja antiikaja klassikute tõlkija, kes omapärase kuulsuse omandas kõlvatute värsside kirjutamisega.

vast alati oksjoneile. Selles vara omandamise fanaatilise jahi kee-
rises nihkus Vladimir Mihhailõtš ikka kaugemale ja kaugemale
tagaplaanile ning metsistus lõpuks hoopis. Hetkel, millal algab
käesolev jutustus, oli ta juba tudisev rauk, kes voodist peaaegu
ei lahkunud, ja kui ta harva väljuski magamistoast, siis ainult sel-
leks, et pista pea naise toa paakil ukse vahele, karjuda «kurat!» —
ja uuesti kaduda.

Palju õnnelikum ei olnud Arina Petrovna ka laste suhtes. Tal
oli liialt sõltumatu, nii-öelda vallaline iseloom, et näha lastes
midagi muud kui lisakoormust. Ta hingas vabalt vaid siis, kui
oli üksi oma arvete ja majanduslike üritustega, kui keegi ei seganud
tema asjalikke kõnelusi opmanite, külavanemate, pereemandate ja
teiste sellistega. Tema silmis olid lapsed üheks neist elu fataal-
seist paratamatusist, kelle kogumiku vastu ta ei pidanud end
õigustatuks protestima, kes aga ometi ei puudutanud ühtegi keelt
tema sisemises olemuses, mis oli täielikult andunud elu ülesehi-
tamise loendamatuile üksikasjadele. Lapsi oli neli: kolm poega ja
tütar. Vanemast pojast ja tütrast ta ei armastanud isegi kõnelda;
noorema poja suhtes oli ta enam-vähem ükskõikne ja ainult kesk-
mist, Porfišat ta mitte et oleks just armastanud, vaid otsekui
pelgas.

Vanemat poega Stepan Vladimirõtši, kellest peamiselt on jutt
käesolevas peatükis, tunti perekonnas Tobu-Stjopka ja Võrukael-
Stjopka nime all. Ta langes väga varakult «põlualuste» kilda ja
mängis lapsest saadik majas mingi paaria¹ või narri osa. Paraku
oli ta andekas poiss, kes liiga meelsasti ja kiiresti tajus muljeid,
mida ümbritsev keskkond välja töötab. Isalt oli ta pärinud ammu-
tamatu janditamise harjumuse, emalt — võime kiiresti taibata ini-
meste nõrku külgi. Tänu esimesele omadusele kujunes ta peagi
isa lemmikuks, mis veel rohkem suurendas ema sallimatust tema
vastu. Arina Petrovna kodust äraolekute ajal eemaldusid isa ja
alaealine poeg sageli Barkovi pildiga kaunistatud kabinetti, luge-
sid vallatu sisuga värse ja lõõpisid, kusjuures sai eriti vatti
«nõiamoor», s. o. Arina Petrovna. Kuid «nõiamoor» otsekui vaistli-
kult aimas nende tegevust: sõitis käratult trepi ette, ligines kiki-
varbail kabineti ukse juurde ja kuulas salaja pealt lõbusaid kõne-
lusi. Siis järgnes Tobu-Stjopka viivitamatu ning julm peksmine.
Kuid Stjopka ei taltunud; ta polnud tundlik ei hoopide ega manit-
suste suhtes ja poole tunni pärast hakkas ta jälle jahmerdama.
Kord lõikab tüdruk Anjutkal pearäti tükkideks, kord pistab uni-
sele Vasjutkale suhu kärbseid, kord hiilib kööki ja näppab sealt
piruka (Arina Petrovna pidas kokkuhoiu pärast lapsi poolnäljas-
tena), mille ta muide sealsamas jagab vendadega.

«Sind tuleks maha lüüa!» kinnitas talle Arina Petrovna järjest.
«Tapan ära ega vastutagi! Ja tsaargi ei karista mind selle
eest!»

¹ Paaria — õigusteta ja põlatud alama rahvakihi nimetus Indias.

Pehmet, kergesti unustavat pinnast kohates ei möödunud seesugune pidev alandamine jälgi jätmata. Selle tagajärjeks polnud ei tigestumine ega protest, vaid see kujundas kergesti veiderdu-sele kalduva mõõdutundetu ja igast ettenägelikkusest lageda orjaliku iseloomu. Säärased isikud alluvad meeleldi igasugusele mõjutusele ja neist võib saada ükskõik mida: joomareid, pätte, narri-kesi ja isegi roimareid . . .

Kahekümne-aastasena lõpetas Stepan Golovljov õpingud ühes Moskva gümnaasiumis ning astus ülikooli. Kuid tema üliõpilas-põlv oli kibe. Esiteks andis ema talle raha täpselt nõnda palju, kui oli vaja selleks, et mitte nälga surra; teiseks ei ilmutanud nooruk vähimatki kutsumust tööks, vaid selle asemel pesitses temas neetud anne, mis peamiselt avaldus pilkavas matkimisvõimes; kolmandaks pödes ta lakkamatut tarvidust seltskonna järele ega suutnud viivukski iseendaga üksi jääda. Seepärast jäi ta pea-tuma nugalise ning *pique-assiette*¹ kergel osal, ja tänu oma val-misolekule igaks koerustükiks muutus ta kiiresti jõukate üliõpi-laste lemmikuks. Ent need jõukad, kes ta oma ringi võtsid, mõist-sid siiski, et tema pole nende vääriline, et ta on ikkagi ainult nar-rike, ja just selles mõttes kujuneski tema reputatsioon. Asunud kord juba sellele pinnale, laskus ta loomulikult ikka madalamale ja madalamale, nii et neljanda kursuse lõpuks oli ta enese lõpli-kult narriks teinud. Sellest hoolimata, tänu oma võimele kuulnud ruttu taibata ja meeles pidada, sooritas ta eksami edukalt ja oman-das kandidaadi kraadi.

Kui ta diplomiga ema juurde ilmus, kehtis Arina Petrovna vaid õlgu ja lausus: «Panen imeks!» Siis, pidanud teda kuu aega maal, saatis ema ta Peterburi, olles määranud talle elatiseks sada rubla paberraha kuus. Algasid eksirännakud mööda departemange ja kantseleisid; eestkostjaid tal polnud, tahet isikliku tööga teed läbi murda — ei mingisugust. Noormehe ulav mõttekäik oli vöör-dunud niivõrd keskendumisest, et isegi bürokraatlikud katsetused, nagu ettekanded ja sisukokkuvõtted toimikust osutusid talle üle jõu käivaiks. Neli aastat rabeles Golovljov Peterburis ja pidi ene-sele lõpuks ütleva, et tema jaoks ei ole lootust jõuda kunagi kõr-gemale kui kantseleiametniku kohale. Vastuseks tema hädalda-mistele saatis Arina Petrovna ähvardava kirja, mis algas sõna-dega: «ma olin selles juba ette veendunud» ja lõppes käsuga ilmuda Moskvasse. Seal siis väljavalitud talupoegade nõukogus tehti otsus: määrata Tobu-Stjopka õuekohtusse, andes ta kohtu-kirjutaja järelevalve alla, kes juba vanast ajast oli ajanud Golov-ljovide kohtuasju. Mida tegi ja kuidas käitus Stepan Vladimirõtš õuekohtus, on teadmata, kuid kolme aasta pärast teda seal enam polnud. Siis otsustas Arina Petrovna tarvitada äärmist abinõu: ta «heitis pojale palukese», mis muide pidi ühtaegu kujutama endast ka «vanemate õnnistust». See paluke oli maja Moskvas,

¹ Priisööja, alatine kontvööras (prants. k.).

mille eest Arina Petrovna oli maksnud kaksteistkümmend tuhat rubla.

Esimest korda elus hingas Stepan Golovljov vabalt. Maja töotas anda tulu tuhat rubla hõbedas, ja võrreldes senisega näis see summa temale olevat midagi ehtsa jõukuse taolist. Ta suudles innukalt mammikese kätt («Noh, näed nüüd! Aga pea mul meeles, tobu: ära enam midagi oota!» lausus seejuures Arina Petrovna.) ja lubas talle osutatud armu õigustada. Kuid oh häda! — ta oli nii vähe harjunud rahaga ümber käima, mõistis tegeliku elu mõõteid nõnda totralt, et muinasjutulisest tuhandest rublast aastas jätkus väga lühikeseks ajaks. Mingi nelja-viie aastaga põles ta lõplikult läbi ja oli ütle mata rõõmus, kui sai astuda asemikuna maakaitsevähke¹, mida sel ajal formeeriti. Maakaitsevähgi jõudis muide vaid Harkovini, kui juba sõlmiti rahu, ja Golovljov pöördus jälle tagasi Moskvasse. Tema maja oli sel ajal juba müüdud. Tal oli seljas maakaitsevähelase munder, kuid juba kaunistest kulunud, jalas olid säärsaapad ja taskus — sada rubla raha. Selle kapitaliga püüdis ta koguni spekuloida, see tähendab, hakkas kaarte mängima, ja kaotas varsti kõik. Siis ta hakkas käima ema jõukaid talupoegi mööda, kes omasid Moskvas oma majapidamisi; kelle juures sõi lõunat, kellelt palus veerandi tubakat, kellelt tegi väikestviisi laenu. Ent viimaks saabus silmapilk, kus ta nii-öelda pörkas vastu läbitungimatut müüri. Ta oli juba neljakümne lähedal ja pidi enesele tunnistama, et edasine hulkurielu polnud talle jõukohane. Jäi üle ainus tee — Golovljovosse...

Stepan Vladimirõtši järel oli Golovljovide perekonna vanemaks liikmeks tütar Anna Vladimirovna, kellest Arina Petrovna samuti ei armastanud kõnelda.

Asi seisis selles, et Annuška suhtes hellitas Arina Petrovna teatavaid plaane, ent Annuška mitte ainult ei õigustanud tema lootusi, vaid selle asemel tekitas skandaali, mille kaja ulatas üle kogu maakonna. Kui tütar instituudist lahkus, paigutas Arina Petrovna ta maale elama, lootes teha temast palgata koduse sekretäri ja raamatupidaja, kuid selle asemel põgenes Annuška ühel ilusal ööl Golovljovost kornet Ulanoviga ja laskis end temaga laulatada.

«Nõndaks, ilma vanemate õnnistusega, nagu koerad läksid paari,» kurtis sel puhul Arina Petrovna. «Hea veel seegi, et meheke ta ümber analoogioni² talutas. Mõni teine oleks lihtsalt mõnda aega kasutanud ja siis jalga lasknud! Otsi teda siis ja lase vilet!»

Ka tütreaga talitas Arina Petrovna niisama otsustavalt nagu võõrdunud pojaga: võttis kätte ja «viskas talle palukese». Ta eral-

¹ Maakaitsevähge — opoltšenie't — formeeriti tol ajal Krimmi sõja puhul (1854—1855) ja sinna värvati ka aadlikke. Kuid jõukamad neist hoidusid mobilisatsioonist kõrvale ja palkasid vaesunud aadlike seast enestele asemikke.

² Analoogion — «pühade» esemetega pult ap.-õigeusu kirikus, mille ümber käisid laulatustalituse ajal abiellujad.

das talle viie tuhande rublase kapitali ja kolmekümnehingelise külakese laostunud häärberiga, kus kõigist akendest puhus sisse ja kus polnud ainsatki tervet põrandalauda. Paari aasta jooksul elasid noored kapitali läbi ja kornet põgenes tont teab kuhu, jättes Anna Vladimirovna maha kaksiktütarde Anninka ja Ljubinkaga. Selle järel suri ka Anna Vladimirovna ise kolme kuu pärast, ja Arina Petrovna pidi tahestahmata võtma vaeslapsed oma hoole alla. Seda ta tegigi, paigutades lapsukesed hoovimajja ja määrates nende juurde ühesilmalise eide Palaška.

«Jumalal on heldust palju,» sõnas ta seejuures, «ega orvud jumal teab kui palju leiba ära söö, minule aga on nad vanul päevil lohutuseks. Ühe tütre jumal võttis ära — kaks andis asemele.»

Ning kirjutas samal ajal poeg Porfiri Vladimirõtšile: «Nii nagu sinu õde kõlvatult elas, nõnda ka suri, jättes oma kaks kutsikat minu kaela . . .»

Muide, nii küüniline kui see märkus võib paistagi, kuid õiglus nõuab tunnistamist, et need mõlemad juhtumid, mille puhul toimus «palukeste viskamine», mitte ainult ei kahjustanud Arina Petrovna finantse, vaid kaudselt isegi soodustasid Golovljovide mõisa ümardamist, vähendades selle osanike arvu. Sest Arina Petrovna oli rangete põhimõtetega naine, kes, olles kord «visanud palukese», luges juba lõpetatuks kõik oma kohustused «võõrdunud» laste suhtes. Isegi mõeldes vaeslastele-tütretütreile ei tulnud tal kunagi pähe, et ajajooksul tuleks neile midagi anda. Ta püüdis vaid võimalikult rohkem välja pigistada kadunud Anna Vladimirovna leelal eraldatud väikesest mõisakesest ja mahutada väljapigistatu hooldusnõukogusse. Seejuures kõneldes:

«Näe, orbudelegi kogun pisihaaval rahakest; mis neile aga toiduks ja hoolitsemiseks kulub — selle eest ei võta ma neilt midagi! Selle minu leiva ja leivakõrvase tasub mulle nähtavasti jumal!»

Lõpuks nooremad lapsed — Porfiri ja Pavel Vladimirõtš — olid Peterburis ametis: esimene erateenistuses, teine sõjaväes. Porfiri oli abielus, Pavel poissmees.

Porfiri Vladimirõtši tunti perekonnas kolme nime all: Juduška, Vereimeja ning Otsekohene Poiss, millised hüüdnimed olid talle Tobu-Stjopka poolt antud juba lapsepõlves. Maast-madalast armastas ta kalli sõbra mammikese ümber lipitseda, vargsi teda õlakesele suudelda ja mõnikord ka kergelt keelt peksta. Avab vahel tasa mammikese toa ukse, hiilib tasahilju nurgakesse, istub maha ja otsekui võlutuna ei pööra pilkugi mammikeselt, kuni see kirjutab või jändab arvetega. Kuid Arina Petrovna suhtus juba tollal teatava kahtlusega neisse poja lipitsemistesse. Juba siis näis talle mõistatuslikuna see üksisilmi temale suunatud pilk, juba siis ei suutnud ta endale kindlaks teha, mida nimelt poeg enesest eritab: mürki või pojalikku aupaklikkust.

«Mitte ei suuda ma mõista, mis silmad need tal õige on,» arutles ta vahel endamisi. «Vaatab sulle otsa, noh, just nagu vis-

kaks sulle silmust kaela. Nõnda kohe kastab sind mürgiga, nõnda kohe meelitab sind ligi!»

Ja meenusid talle seejuures paljutähendavad üksikasjad sellest ajast, kui ta oli Porfišaga alles «raske». Nende juures elas tollal keegi auväärt ja prohvetlik vanamees, keda hüüti Porfišaks-Öndsakeseks ja kelle poole ta pöördus alati, kui soovis midagi tulevikust ette näha. Ja vaat seesama vanake ei vastanud Arina Petrovnale otsekoheselt midagi, kui viimane temalt küsis, kas tuleb sünnitus varsti ja kumma jumal talle annab, poja või tütre, vaid kires kolm korda kuke moodi ja pomises seejärel:

«Kukeke, kukeke, terav küüneke! Kukk kireb, haudujat kanakest ähvardab; hauduja kana — kiik-kaak-aak-aak, kuid on hilja!»

Ja rohkem midagi. Ent kolme päeva pärast (seal ta siis oligi — kires kolm korda!) ta sünnitas poja (seal ta oligi see — kukeke, kukeke!), kellele pandigi nimeks Porfiri vanakese-selgeltnägija auks.

Ennustuse esimene pool oli täide läinud; kuid mida võisid tähendada saladuslikud sõnad: «hauduja kana — kiik-kaak-aak-aak, kuid on hilja»? — vaat selle üle mõtleski Arina Petrovna, Porfišale altkäe pilku heites, kui see oma nurgas istus ja teda oma saladusliku pilguga vaatlis.

Porfiša aga jätkas hardalt ja vaikselt oma istumist ja üha vahetas teda, vahtis niivõrd teraselt, et tema pärani avatud ja liikumatud silmad kattusid pisaratega. Ta oleks nagu läbi näinud ema hinges liikvel olevaid kahtlusi, ja käitus sellise arvestusega, et kõige kiusakam kahtlustamine — seegi pidi end tema andlikkuse ees relvituks tunnistama. Riskides isegi emale tüütavaks muutuda, keerles ta alatasa tema silmade ees otseku lausudes: «Vaata mind! Ma ei varja midagi! Olen täitsa sõnakuulelik ja ustav, ja seejuures sõnakuulelik mitte ainult hirmu, vaid ka südame-tunnistuse pärast.» Ja kui tugevalt rääkiski emas veendumus, et Porfiša-nurjatu lipitseb ainult sabaga, silmadega aga heidab siiski silmust, ent sihukest enesesalgamist nähes ei pidanud temagi süda vastu. Ja tahtmata otsis tema käsi liualt parema pala, et seda edasi anda lahkele pojale, sellest hoolimata et juba ainuüksi selle poja nägemine tekitas tema südames tumedat ärevust millegi mõistatusliku ja kardetava ees.

Täielikuks vastandiks Porfiri Vladimirõtšile oli tema vend Pavel Vladimirõtš. See oli igasuguse teotahteta inimese täiuslikem kehastis. Juba poisikesena ei avaldanud ta vähimatki kalduvust ei õppimiseks, mängimiseks ega seltsimiseks, vaid armastas elada omaette, inimestest võõrdununa. Poeb vahel nurka, hakkab põrnitsemata ja fantaseerima. Talle näib, et ta on enda kamaputru täis söönud, ja sellest on tema jalad nõnda peenikesed, ja ta ei õpi. Või — et tema pole mitte aadliku poeg Pavel, vaid karjapoiss Davõdka, et talle on laubale kasvanud muhk nagu Davõdkalgi, et ta plaksutab karjapiitsa, ja ei õpi. Silmitseb-silmitseb teda Arina Petrovna vahetevahel ja tema emasüda ägestub äkki tugevasti.

«Mis sa seal pörnitsed nagu hiir tanguteri!» ei kannata enam ning käratab talle ema. «Või juba siitpeale oled mürki täis! Seda ei ole, et tuleks ema juurde: mammike, kallistage mind, paike!»

Pavluša lahkus oma nurgast ja lähenes emale aeglaste sam-mudega, nagu oleks teda seljast tõugatud.

«Mammike,» kordas ta lapse kohta mingi ebaloomuliku bassi-häälega: «Kallistage mind, paike!»

«Kasi mu silmist... tossike! Sa mõtled, et kui sa poed nurka, et ma siis ei mõista: läbi ja läbi mõistan sind, kullake! Kõik sinu plaanid ja projektid näen ära nagu peopesal!»

Ja Pavel pöördus samal aeglasel sammul tagasi ning pugesi jälle oma nurka.

Möödus aastaid, ja Pavel Vladimirõtšist kujunes aegapidi see loid ning mõistatuslikult sünge indiviid, kellest lõppkokkuvõttena saab inimene ilma tegudeta. Võib-olla ta oli hea, kuid kellelegi ta head ei teinud; võib-olla ta polnud ka rumal, kuid kogu elu jooksul ei sooritanud ta ühtegi tarka tegu. Ta oli külalislahke, kuid mitte kedagi ei veedelnud tema külalislahkus; ta kulutas meeleldi raha, kuid neist kulutustest ei tulenenud kunagi mitte kellelegi midagi kasulikku või meelepärast; mitte kunagi ta kedagi ei solvanud, kuid keegi ei lugenud seda temale vooruseks; ta oli aus, kuid polnud kuulda, et keegi oleks öelnud: kui ausalt talitas sel või teisel juhtumil Pavel Golovljov! Kõigele lisaks uris-es ta emale pahatihti vastu, kuid kartis teda samal ajal nagu tuld. Kordan: see oli morn inimene, kuid tema sünguse taga pei-tus tegude puudumine — ja ei midagi muud.

Meheas avaldus mõlema venna iseloomude erinevus kõige teravamini nende vahekorras emaga. Juduška saatis korralikult iga nädal mammikesele ülipika läkituse, milles ta pikalt-laialt temale teatas kõigest Peterburi elu üksikasjust ja kõige valitu-mais väljendeis kinnitas omakasupüüdmatut pojalikku ustavust. Pavel kirjutas harva ja lühidalt, mõnikord isegi mõistatuslikult, kiskus nagu tangidega enesest välja iga sõna. «Raha nii ja nii palju ja nii pika tähtaja peale, ülikallis sõber mammike, sain kätte Teie usaldusmehelt talupoeg Jerofejevilt,» teatas Porfiri Vladimirõtš näiteks, «ja nende rahade saatmise eest minu ülal-pidamiseks, Teie lahke loaga, kallid mammike, avaldan siinkohal kõige liigutavamalt tänu ja suudlen teesklematu pojaliku armastu-sega Teie käekesi. Olen vaid ühe asja pärast nukker ja vaevlen kahtlustes: kas te mitte liiga ei koorma oma kallihinnalist ter-vist alalõpmatute hoolitsustega mitte ainult meie vajaduste, vaid ka meie tujude rahuldamise pärast?! Ma ei tea, kuidas vend, aga mina...» jne. Samal puhul väljendas aga Pavel järgmiselt: «Raha nii ja nii palju nii ja nii pika tähtaja peale, armsaim emake, sain kätte ja minu arvestuse kohaselt jääks mul veel saada kuus ja pool rubla, milles aupaklikumalt palungi mind vabandada.» Kui Arina Petrovna saatis lastele noomitusi raiskamise pärast (mida juhtus pahatihti, kuigi tõsiseid põhjusi ei olnudki), siis

alistus Porfiša neile märkustele alati alandlikkusega ja kirjutas: «Tean, kallis sõbrake mammike, et Teie kannate ränki raskusi meie, oma ebaväärikate laste pärast; tean, et meie oma käitumisega väga sageli ei õigusta Teie poolt meile kulutatud emalikke hoolitsusi ja et meie, mis on kõige halvem, inimestele omase ekslikkuse tõttu isegi unustame selle, mille pärast ma nüüd läkitangi Teile siira pojaliku vabanduse, lootes aja jooksul sellest pahest vabaneda ja hoolikamalt tarvitada Teie poolt meile ülalpidamiseks ja muude väljaminekute jaoks saadetud raha, kallis sõber mammike.» Pavel aga vastas nõnda: «Kõige kallim emake! Kuigi te minu eest ei ole veel võlgu maksnud, võtan siiski noomituse ja pillaja nimetuse tõrkumata vastu, mille kohta väga liigutatult palun vastu võtta minu kinnituse.» Isegi Arina Petrovna kirjale teatega õde Anna Vladimirovna surmast vastasid mõlemad vennad erinevalt. Porfiri Vladimirõtš kirjutas: «Teade armsa õe ja lapsepõlve hea sõbra Anna Vladimirovna surmast täitis mu südame leinaga, missugune lein veelgi suurenes mõtte juures, et Teile, kallis sõber mammike, pannakse peale veel uus rist kahe väikese orvu näol. Kas pole veel küllalt, et Teie, meie üldine heategija, ise kõigest keeldute ja oma tervisest hoolimata suunate kõik oma jõud sellele, et kindlustada oma perekonda mitte ainult vajalikuga, vaid isegi liigsega? Tõepoolest, kuigi see on patt, ometi nurised vahel tahtmata. Ja ainuke pelgupaik Teile, mu kallis, on minu arust praegusel korral — võimalikult sagedamini meelde tuletada, mida kannatas Kristus ise.» Pavel aga kirjutas: «Teate õe surmast, kes hukkus ohvrina, sain kätte. Muide loodan, et kõigekõrgem annab oma kojas temale rahu, kuigi see on teadmata.»

Arina Petrovna luges korduvalt läbi need oma poegade kirjad ja püüdis ikka mõistatada, kumb neist saab tema suhtes kurjategijaks. Loeb läbi Porfiri Vladimirõtši kirja, ja näib, et just tema ongi see kurjategija ise.

«Näe, kuidas ometi kirjutab! Näe, kuidas keelt keerutab!» hüüatas ta. «Ega Tobu-Stjopka teda asjata ole nimetanud Juduškaks! Mitte ainustki õiget sõna ju ei ole! Kõike ta valetab: nii «kallis sõber mammike», samuti minu raskuste kohta ja minu risti kohta... mitte midagi sellest ta ise ei tunne!»

Siis võtab ta Pavel Vladimirõtši kirja vaatluse alla ja jällegi tundub talle, et see'p see ongi tema suhtes tulevane kurjategija.

«Rumaluke-rumaluke, aga vaata, kuidas ta emale pisitasa trumpe välja laob! «Mille kohta väga liigutatult palun vastu võtta minu kinnituse...» Palun väga! Küll ma sulle näitan, mis tähendab «väga liigutatult vastu võtta kinnitust»! Heidan sulle kätte tükikese nagu Tobu-Stjopkalegi — küll sa siis mõistad alles, kuidas mina su «kinnitustest» aru saan!»

Ja lõpuks tungis tema emasüdamest päris tõeliselt traagiline hädahüüd:

«Ja kelle jaoks ma seda tohutut hulka õige kogun? Kelle jaoks

ma seda tallele panen? Ööd poolmagamata, ise poolnäljane... Kelle jaoks?!»

Seesugune oli Golovljovide perekonna olukord sel silmapilgul, kui opman Anton Vassiljev kandis Arina Petrovnale ette Tobu-Stjopka poolt raisatud «palukesest», mis müügihinna odavuse tõttu oli omandanud juba erilise «vanemate õnnistuse» tähenduse.

Mõisavalitseja Anton Vassiljev esitab mõisaproua Arina Petrovna Golovljovale aruande Moskva-sõidust. Aruande lõpus on ta sunnitud teatama, et Golovljova poeg Stepan Vladimirõtš on Moskvast pillavate eluviiside tagajärjel lasknud maja, mille ta oli emalt saanud pärandiks, oksjoni teel võlgade katteks ära müüa. See «vanemate õnnistus», nagu väljendab Arina Petrovna, oli müüdnud oksjonil kaheksa tuhande rubla eest, oli aga ostetud kahesteikümne tuhande eest.

Samal ajal, kui Arina Petrovna mõtles, mis «tobuga» ette võtta, liikus Tobu-Stjopka, kes enda oli purupaljaks joonud, juba Moskvast Golovljovo suunas. Teel kõneles ta vahetpidamata, seoseta ühelt ainult teisele hüpates. Mida lähemale ta aga jõudis Golovljovole, seda enam langes ta tuju. «Haud! Haud!» kordas ta ebateadlikult omaette. Arina Petrovna võttis «tobu» vastu pidulik-rangelt ja mõõtis teda jäise pilguga pealaest jalatallani. «Nahka paneb!» kõlas nagu vastukaja poja hinges. Ta eelaimused läksid täide. Ta paigutati kontori kõrval olevasse tavalisse tuppa. Seal möödus «rida igavaid, inetuid päevi, mis uppusid üksteise järel hallisse haigutavasse aegade sügavikku».

Arina Petrovna kutsub oma pojad Porfiri ja Paveli nõupidamisele, et nendega koos arutada Tobu-Stjopka olukorda.

Tobu-Stjopka veedab üksilduses hämarat alkohooliku elu, hankides ema teadmata salaja viina. Kui Arina Petrovna kord oma poja musta kasimata tuppa sisse astus, üllatas tedagi toa armetu kord ja Stepan Vladimirõtši laostunud välimus. Stepan Vladimirõtš võttis tema ootamatu ilmumise vastu täieliku ükskõiksusega. Ta oli muutunud täiesti nürimeelseks. Mõne aja pärast Stepan suri.

II p e a t ü k k .

Sugulaste kombel.

On palav juulikuu keskpäev. Dubrovino härrastemajas on kõik nagu välja surnud. Mitte ainult jõudeinimesed, vaid ka töörahvas on nurki mööda laiali läinud ja varjulistesse kohtadesse pikali heitnud. Koerad on end paraadõue keskel kasvava hiiglasuure remmelga varju siruli visanud ja on kuulda, kuidas nad poolunes kärbseid püüdes hambaid laksutavad. Isegi puud seisavad longus ja liikumatult nagu ära vaevatud. Kõik aknad nii härrastemajas kui ka teenijatetubades on pärani lahti. Kuumus aina valab ülalt-poolt palava lainega üle; lühikese kõrbenud rohuga kaetud maa hõõgub; talumatu valgus on ümbruse nagu kuldseesse vinesse mähkinud, nii et raske on esemeid ära tunda. Kunagi halli värviga üle võõbatud ja nüüd valkjaks muutunud härrastemaja, väike iluaed maja ees ja külavaheteega mõisast eraldatud kaasik, samuti tiik, talupoegade asula ja rukkinurm, mis algab kohe küla tagant, — kõik upub kiirgavasse vinesse. Igasugused lõhnad, alates õitsvate pärnade hurmava hõnguga ja lõpetades karjaaia miasmidega, püsivad tihke leitsakuna õhus. Ei ainustki häält. Ainult

köögist kostab kokanugade rütmilist toksimist, mis kuulutab lõunaks ette tavalist okroškat¹ ja kotlette.

Härrastemaja sisemuses valitseb käratu ärevus. Vanaproua ja kaks noort näitsikut istuvad söögitoas, ja puudutamata lauale visatud kudumistööd on otsekui tardunud ootuses. Tüdrukutetoas tegelevad kaks naist sinepiilaastrite ja kompresside valmistamisega, ja otsekui kilgilaulule sarnanev ühetaoline lusikate klöbin löikab läbi üldise tardumuse. Vööruses liiguvad plikad ettevaatlikult palja jalu, joostes treppi mööda ülemiselt majakorralt tüdrukutetuppa ja tagasi. Aeg-ajalt kostab ülalt hää: «Plaastritoojad, rutem! Kas magama jäite, või mis?» — ja seejärel tormab noolena plikake tüdrukutetoast. Viimaks kuulduv trepil raskete sammude käginat ja söögituppa astub polguarst. See on pikk mees, laiaõlaline, pinguli punaste põskedega, mis otse lõkendavad tervisest. Hää on tal kõlav, kõnnak kindel, silmad heledad ja rõõmsad, huuled täid- lased ja mahlakad, ilme aval. See on elumees sõna täies mõttes, hoolimata oma viiekümnest aastast, elumees, kes ei ole varem tagasi pörganud ega veel kaua tulevikuski pörka tagasi mistahes joomingu või söömingu ees. Riietatud on ta suviselt, keigarlikult, haruldaselt valgesse pikeekuube, mis on kaunistatud heledate vapistatud nõopidega. Ta tuleb sisse huuli matsutades ja keelt imedes.

«Tead mis, kullake, too meile õige viina ja midagi suupisteks!» annab ta käsu, peatudes uksele, mis viib vöörusesse.

«Noh, mis, kuidas on?» pärib vanaproua erutusega.

«Jumala arm on lõpmatu, Arina Petrovna!» vastab arst.

«Kuidas siis nõnda? Siis tähendab...»

«Jah, nõnda see on. Päeva kaks-kolm venitab veel, siis aga — lõpp!»

Arst teeb käega paljutähendava liigutuse ja ümiseb poolel häälel laulda:

«Uperkuuti, uperkuuti, u-per-kuu-ti len-dab!»

«Kuidas siis nõnda? Ravisid, ravisid tohtrid — ja äkki!»

«Missugused tohtrid!»

«Meie maakonna-tohter ja isegi linnatohter käis siin.»

«Tohtrid!! Oleks talle kuu aja eest tubli nari² pandud, — oleks ellu jäänud!»

«Kas ikka tõesti enam midagi ei saa teha?»

«Ütlesin: jumala arm on lõpmatu, aga midagi muud ei või lisada.»

«Aga võib-olla avitab?»

«Mis asi avitab?»

«Noh, need, mis nüüd... need sinepiilaastrid...»

«Võib ju olla.»

¹ Okroška — külm kaljasupp liha- või kalatükikestega ja kurkide, sibulate ning muude maitseainetega.

² Nari — vanaaegne arstimisvahend, mida tarvitati eesmärgiga kutsuda mingil kehaosal esile haigusnähtusi, et vältida või kahandada vere valgumist mingisse tähtsamasse organisse.

Mustas kleidis ja musta rätiga naisterahvas toob kandmiku, millel on karahvin viinaga ja kaks taldrikut — vorstiga ja kalamarjaga. Tema ilmunisel vaikib jutt. Arst valab klaasi täis, vaatab seda vastu valgust ja laksutab keelt.

«Teie terviseks, mammike!» ütleb ta, pöördudes vanaproua poole ja neelab viina alla.

«Terviseks, kullake!»

«Vaat sellesama tõttu hukkubki Pavel Vladimirõtš oma paremates aastates — selle viina tõttu!» räägib arst mõnusalt nägu krimpsutades ja kahvliga vorstirõngasse torgates.

«Jah, palju hukkub sellest inimesi.»

«Mitte igaüks ei või seda vedelikku endasse mahutada — selle pärast! Et aga meie võime mahutada, siis korrakem! Teie terviseks, proua!»

«Jooge, jooge! Teile ei tee see midagi!»

«Minule — mitte kui midagi. Mul on kopsud ja neerud, maks ja põrn — kõik heas korras. Aga oota. Vaat mis!» pöördub ta mustas kleidis naisterahva poole, kes on ukse juurde peatuma jäänud, otsekui härraste juttu pealt kuulates. «Mis teil täna lõunaks on valmistatud?»

«Okroška ja kotletid, ja praeks kanapojad,» vastab naine kuidagi hapukalt naeratades.

«Kas teil soolatud kala on?»

«Kuidas siis, härra, ei ole! On tuurakala, sevrjuugat... kala on meil küllalt!»

«Siis kamanda meile lõunaks botvinjat¹ tuurakalast, tead... seljalülid, aga rasvasemad! Kuidas sind hüütakse, Ulituškaks või?»

«Rahvas hüüab Ulitaks, härra.»

«Noh, siis kähku, Ulituška, kähku!»

Ulituška väljub; hetkeks tekib rõhuv vaikus. Arina Petrovna tõuseb oma kohalt ja vaatab uksest välja, kas Ulituška ikka tõesti läks.

«Kas temale orbude kohta rääkisite, Andrei Ossipõtš?» küsitleb ta arsti.

«Rääkisin.»

«Noh, ja mis siis?»

«Ikka üks ja seesama: niipea kui paranen, ütleb, ilmtingimata kirjutan alla testamendile ja vekslile.»

Toas tekib veelgi rõhavam vaikus. Näitsikud võtavad laualt kanvaatõõ ja nende käed sooritavad märgatava värinaga piste piste järel; Arina Petrovna ohkab kuidagi lootusetult; arst uitab mööda tuba ja vilistab «uperkuuti, uper-kuu-ti».

«Te oleksite pidanud temale tõsiselt ütlemä!»

«Kuidas siis veel paremini: oled lurjus, ütlen, kui sa vaeslapsi ei kindlusta. Jah, mammike, rumalasti talitasite. Kui oleksite mind kuu aega tagasi kutsunud, oleksin talle nari pannud ja ka testa-

¹ Botvinja — külm kalaroog kalja ja spinatiga.

mendi eest hoolitsenud... Aga nüüd läheb kõik Juduškale kui seaduslikule pärijale, läheb... ilmtingimata.»

«Vanaema! Mis siis nüüd saab!» kaebab peaaegu läbi pisarate vanem näitsikuist. «Mida siis onu meiega teeb?»

«Ei tea, kallis, ei tea. Näed, isegi enese kohta ma ei tea. Täna olen siin, aga homme — ei teagi kus... Võib-olla saadab jumal kuhugi küüni ööbima, aga võib-olla ka mõne talumehe hurtsikusse!»

«Jumaluke, kui rumal on see onu!» hüüab noorem näitsikuist.

«Aga teie, noor olend, võiksite oma keelekest lõas hoida!» tähendab arst ja lisab Arina Petrovna poole pöördudes: «Aga miks mitte teie ise, mammike! Võiksite ise katsuda teda mõjutada!»

«Ei, ei, ei! Ta ei taha! Isegi näha ei taha ta mind! Äsja pugesin tema juurde sisse. «Kas tulite mulle õnnistust andma?» ütles.»

«Mina mõtlen, et kõige enam just see Ulituška... see häälestab teda teie vastu.»

«Tema! Just nimelt tema! Ja kõik kannab Porfišale-vereimejale ette! Räägitakse, et tal hobusedki seisavad kogu päev rakkes, igaks juhtumiks, kui vend hakkab lahkuma! Ja kujutlege, mõne päeva eest kirjutas ta üles isegi mõõbli, asjad ja nõud, et midagi kaduma ei läheks! Tema tahab meid, meid varasteks teha!»

«Aga teie võiksite teda nii sõjamehe moodi... uperkuuti, teate, uperkuuti...»

Arst ei jõudnud veel oma mõtet arendada, kui tupp tormas hingeldades plika ja hüüatas hirmunud häälel:

«Härra juurde! Härra nõuab tohtrit!»

*

Perekond, kes käesolevas peatükis esile kerkib, on meile juba tuttav. Vanaproua pole keegi muu kui Arina Petrovna Golovljova; surija on Dubrovino mõisa omanik, tema poeg Pavel Vladimirõtš; lõpuks kaks neiut — Anninka ja Ljubinka — on kadunud Anna Vladimirovna Ulanova tütrede, sellesama, kellele Arina Petrovna kunagi «palukese heitis». Ei ole möödunud enam kui kümme aastat sellest ajast, kui me nägime neid, ent tegelaste olukord on sedavõrd muutunud, et pole jälgegi jäänud neist kunstlikest sideimest, mille tõttu Golovjovide perekond kujutas endast midagi juurdepääsmatu kindluse taolist. Arina Petrovna väsimatute kätega püstitatud perekonnakants varises kokku, kuid varises sedavõrd märkamatuult, et tema, taipamata isegi, kuidas see juhtus, oli muutunud osavõtjaks ja koguni selle hävingu otseseks teguriks, mille tõeliseks hingeaks oli endast mõistagi Porfiška-vereimeja.

Golovljovide mõisate kontrollimatust ning riikast valdajast oli Arina Petrovna muutunud tagasihoidlikuks armuleivasööjaks noorema poja majas, tegevuseta armuleivasööjaks, omamata majapidamise korraldustes mingit hääleõigust. Pea oli tal longu vajunud, selg kühnus, silmad tuhmunud, kõnnak oli muutunud lõdvaks, liigutuste tormakus oli kadunud. Jõudeaja tõttu on ta vanas eas õppinud kuduma, kuid seegi töö ei edene tal, seepärast et tema mõte

viibib alati kuskil mujal. Kus? — ta ei saa sellest isegi alati aru, kuid igatahes mitte kudumisvarraste läheduses. Istub, koob mõned minutid, ja järsku vajuvad käed iseenesest alla, pea langeb tagasi toolikorjule, ja ta hakkab meenutama... Meenutab, meenutab, kuni raugalik tukastus valdab kogu raugaliku olemuse. Või tõuseb ja hakkab uitama mööda tuba ja kogu aja aina otsib midagi, heidab pilgu kuhugi enda ümber nagu naine, kel kogu eluaja on tegemist olnud võtmetega ja kes ei mõista, kuhu ja kuidas ta need on kaotanud.

Esimene hoop Arina Petrovna võimukusele oli antud mitte niipalju talupoegade pärisorjusest vabastamisega kui just sellele vabastamisele eelnevate ettevalmistustega. Algul paljad kuuldused, siis mõisnike koosolekud, siis kubermangukomiteed, siis redaktionikomisjonid — see kõik kurnas, külvas segadust. Arina Petrovna kujutlusvõime, selletagi loomingurikas, joonistas talle massiliselt tühiasju. Nii tekib äkki küsimus: «Kuidas ma nüüd Agašat hüüdma hakkan? Vististi Agafjuška... aga võib-olla tuleb teda tituleerida Agafja Fjodorovnaks!» Või tekib kujutelm: ta kõnnib tühjas majas ringi, aga teenijad on kogunenud peretuppa ja õgivad! Saab õgimisest villand — loobivad laua alla! Siis näib talle, et ta vaatab keldrisse, seal aga Julka koos Feškaga õgivad, mõlemad põsed punnis, nõnda jah, et põsed punnis! Ta oleks tahtnud neid noomida, aga — neelas alla. «Kuidas sa ütled neile midagi, nüüd on nad vabad — nende jaoks pole vist kohutki olemas!»

Kui tähtsusetud ongi säärased tühiasjad, aegamööda tekib neist aga terve fantastiline tõelisus, mis kisub inimese enesesse ja halvab täielikult tema teguvõime. Arina Petrovna laskis kuidagi järsku valitsemisohjad käest ega teinud kahe aasta jooksul muud, kui hüüdis hommikust õhtuni:

«Olgu kord asjad ühel pool — kas saks või sant! Muidu aga: esimene kutse! teine kutse!¹ Ei jumalale küünalt ega kuradile roopi!»

Sel ajal, keset komiteede korralagedust, suri Vladimir Mihhailõtš. Suri lepitatuna, rahuldatuna, öelnud end lahti Barkovist ja kõigist tema asjadest. Tema viimased sõnad olid:

«Täna oma jumalat, et ta ei lasknud mul ilmuda koos orjadega tema palge ettel!»

Need sõnad jätsid sügava mulje Arina Petrovna vastuvõtlikku hinge, ja mehe surm koos tuleviku viirastuspiltidega andis kogu Golovljovo elulaadile mingi lootusetuse koloriidi. Nagu oleks Golovljovo vana majagi ja kõik, mis selles elas, valmistunud surmale.

Porfiri Vladimirõtš mõistatas imeväärse erksusega mõningate kurtmiste põhjal, mis avaldusid Arina Petrovna kirjades, seda segadust, mis oli vallutanud ema mõtted. Arina Petrovna enam ei noominud ega koolmeisterdanud kirjades, vaid kõige rohkem lootis

¹ Aadlike esindajaile saadetud kutsed osavõtuks talupoegade pärisorjusest «vabastamise» küsimust arutavaist komisjonidest.

jumala abile, «mis nüüdsel kergeusklikul ajal ei jäta maha orjagi, veel vähem siis neid, kes oma jõukuse tõttu olnud kirikule kindlaksmaks toeks ja ehteks». Juduška taipas juba vaistuga, et kui mammike hakkab jumalale lootma, siis see tähendab, et tema olemises peitub mingi rike. Ja ta kasutas seda riket temale omase kavala osavusega.

Just enne vabastamisakti lõppu¹ külastas ta täiesti ootamatult Golovljovot ja leidis Arina Petrovna kurnatuna, peaaegu äravaevatuna.

«Mis? Kuidas? Mida räägitakse Peterburis?» oli tema esimene küsimus vastastikuste tervituste lõppedes.

Porfiša lõi silmad maha ja istus vaikides.

«Ei, sina aseta end minu seisukordal!» jätkas Arina Petrovna, mõistes poja vaikimisest, et midagi head pole oodata. «Nüüd istub mul üksnes tüdrukutetoas neid riivatuid kolmkümmend tükki — kuidas toimida nendega? Kui need jäävad minu ülal pidada, millega ma neid toitma hakkam? Nüüd on mul veel kapsaid, kartuleid ja leivakest — kõike on küllalt, ja toidame end väikestviisi. Ei ole kartuleid, lased keeta kapsaid; ei ole kapsaid, ajad läbi kurkidega! Aga siis muudkui jookse ise turule kõike tooma, ja kõige eest maksa raha; ja osta aina ja anna — kust sa säärasele jõugule jõuad toitu hankida!»

Porfiša vaatas armsale sõbrakesele mammikesele silmadesse ja naeratas kaastunde märgiks kibedasti.

«Kui nad aga iga nelja tuule poole välja lasta: jookske õige, kallikesed, silmi jõllitades, noh, seda ma juba ei tea. Ei tea, ei tea, mis sellest välja tuleb!»

Porfiša muheles, nagu oleks see paistnud talle endalegi väga naljakana, «mis sellest välja tuleb».

«Ei, sa ära naera, mu sõber! See asi on nõnda tõsine, nõnda tõsine, et kui jumal ise neile aru lisab — noh, vahest siis... Ütlen kas või enese kohta: pole ju minagi ometi jäänus; nii või teisiti, aga minugi asjad peab korraldama. Kuidas siin toimida? Sest missuguse kasvatuse me oleme saanud? Tantsida ja laulda ja võõraid vastu võtta. Mis ma ilma nendeta, ilma reodeta peale hakkam? Ega mina saa ette kanda ega vastu võtta või enesele keeta, — mitte midagi ma ju ei saa teha, mu sõber!»

«Jumal on armuline, mammike!»

«Oli armuline, mu sõber, aga praegu nähtavasti ei ole! Armuline, armuline, aga samuti arvestusega: olime meie head, oli armuline meile ka taevane isa; läksime halvaks — noh, ärge pange siis pahaks! Mõtlen juba nõnda: kas mitte jätta kõik, kuni veel aru peas. Tõepoolest! Ehitan enesele onnikese papa haua kõrvale, ning hakkam elama ja oma aega veetma.»

Porfiri Vladimirõtš teritas kõrvu; sülg ilmus tema huultele.

«Aga kes hakkab siis mõisate üle valitsema?» väitis ta ettevaatlikult vastu, nagu õnge välja heites.

¹ S. o. enne 1851. aasta reformi.

«Ärge pange pahaks, küllap tulete ise toime! Tänu jumalale, olen vara kogunud! Pole minu asi alati üksinda koormaid kanda...»

Arina Petrovna järsku nagu takerdus ja tõstis pea. Talle tor- kas silma Juduška naeruleveninud, ilane nägu, nagu üleni õlitatud ja üleni läbi imbunud mingi murdjaliku sisemise säraga.

«Aga sina oled vist valmis mind juba matma?» tähendas ta kui- valt. «Kas pole vahest liiga vara, kullake? Ära aga eksi!»

Nõndaviisi lõppes lugu esimesel korral eimillegagi. Kuid on olemas kõnelusi, mis, olles kord alanud, enam ei lõpegi. Mõne tunni pärast pöördus Arina Petrovna uuesti katkestatud kõneluse juurde tagasi.

«Sõidan Troitse-Sergijevski kloostriisse,» unistas ta, «jaotan mõisa, ostan alevisse majakese ja hakkan elama.»

Kuid olles toonasest kogemusest õppust võtnud, vaikis Porfiri Vladimirõtš seekord.

«Mullu, kui papake-kadunuke oli alles elus,» jätkas Arina Pet- rovna oma mõttemõlgutusi, «istusin ma oma magamistoas üksinda, ja korraga kuulen, otsekui keegi sosistaks mulle: «Sõida imetegija juurde! Sõida imetegija juurde! Sõida imetegija juurde!...» Ja koguni kolm korda! Mina, tead, pöördusin sedasi ümber — aga pole kedagi. Ometi mõtlen: eks see olnud ilmutus minule! Mis siis, lausun, kui mu usk on jumalale meelepärane — ma olen valmis! Ja sain seda vaevalt lausunud, kui järsku toas on... seesugune meeldiv lõhn! Levis seesugune meeldiv lõhn! Mõistagi andsin sil- mapilkselt käsu reisivalmis pakkida, ja õhtuks olin juba teel!»

Arina Petrovnaale tõusid isegi pisarad silma. Juduška kasutas seda, et suudelda mammikese kätt, kusjuures ta enesele lubas teda isegi pihast sülelda.

«Vaat nüüd olete paike!» ütles ta. «Ah, küll on hea, kullake, kui keegi elab jumalaga heas läbisaamises! Tema pöördub jumala poole palvega, aga jumal tema poole abiga. Nõndaks, kallid sõber mam- miki!»

«Pea, ma pole veel kõik ära öelnud! Jõuan siis järgmise päeva õhtuks alevisse, ja otse — pühaku juurde. Aga seal on õhtune jumalateenistus: lauldakse, küünlad põlevad, meeldivad lõhnad viirukipannidelt: ja ma ei tea, kus ma olen — kas taevas või maa peal! Läksin õhtupalvusel munkpreestri Joonas juurde ja ütlen: «Küll on teil, kõrgeaulisem, täna pühakojas kaunis!» Tema aga vastab mulle: «Kuidas siis, armuline proua! Isa Avvakumil oli ju täna õhtupalvuse ajal nägemus! Hakkas just palveks käsi siru- tama, vaatab, kogu kuppel on valgust täis ja tuvi vaatab temale!» Vaat siitpeale ma siis otsustasingi: olgu aeg või asjad missugused tahes, aga oma elu lõpu tahan Troitse-Sergijevskis veeta!»

«Aga kes meie eest hoolitseb? Kes teie laste eest muret kan- nab? Ah, mammike, mammike!»

«Noh, ei ole te titakesed, küll te juba ise eneste eest muretsete. Mina aga... lähen ära koos Annuška orbudega imetegija juurde ja

hakkan tema tiiva all elama. Võib-olla tuleb kellelgi neist ka soov jumalat teenida, siis ongi seal Hotkovi klooster käeulatuses. Ostan enesele majakese, soetan juurviljajaiakese; kapsaid ja kartuleid — kõike saab mul olema küllalt.»

Mitu päeva järgemööda kestis see jõudejutt; mitu korda tegi Arina Petrovna kõige julgemaid kavatsusi; võttis neid tagasi ja tegi uuesti, kuid viimaks viis asja sellise punktini, et polnud enam võimalik taanduda. Mitte enam kui pool aastat pärast Juduška külaskäiku oli asjade seis järgmine: Arina Petrovna ei sõitnud ei Troitse-Sergijevskisse ega mehe haua kõrvale majakesse, vaid jaotas mõisa, jättes enesele vaid kapitali. Seejuures Porfiri Vladimiroõtšile oli eraldatud parem osa, Pavel Vladimiroõtšile — halvem.

*

Arina Petrovna jäi endiselt Golovljovosse, kusjuures mõistagi ei möödunud kõik ilma perekondliku komöödiata. Juduška valas pisaraid ja anus armsat sõpra mammikest valitseda tema mõisat aru andmata, võtta sellelt vastu sissetulekuid ja kasutada oma äranägemise järgi: «Ja mida teie, kullake, mulle sissetulekuist eraldate, — kõigega, ka kõige vähemaga jään rahule.» Sellevastu tänas Pavel ema külmalt («nagu oleks tahtnud hammustada»), läks sedamaid erru («niisama, ilma ema õnnistusega, nagu meeletu kargas välja vabadusse!») ja asus Dubrovinosse elama.

Sest ajast peale haaras Arina Petrovnat justkui mingi pimesus. See Porfiša-vereimeja seesmine ilme, mille ta sellise haruldase läbinägelikkusega oli kunagi ära aimanud, looritus järsku nagu uttu. Näis, et ta ei mõista enam midagi peale selle, et varanduse jaotamisest ja talupoegade vabastamisest hoolimata elab ta endiselt Golovljovos ega anna endiselt kellelegi aru. Siinsamas, päris külje all, elab teine poeg — kuid milline vahe! Samal ajal kui Porfiša usaldas kõik, nii enese kui ka perekonna ema hoolde, Pavel mitte ainult ei pea millegi üle temaga nõu, vaid isegi kokkupuutumisel kõneleb nagu läbi hammaste.

Ja mida rohkem tema aru pimenes, seda enam kees tema süda kiindumusest lahkesse pojasse. Porfiri Vladimiroõtš ei palunud temalt midagi — ema ise läks tema soovidele vastu. Vähehaaval hakkas ta nägema puudusi Golovljovo karjamõisate piirjoones. Siin löikas võoras maa karjamõisa krundi sisse — oleks hea see maa ära osta; sinna kohta võiks ehitada eraldi karjamõisa, kuid heinamaad on vähe, aga seal naabruses jälle on müüdiv heinamaa — ja kui hea heinamaa! Arina Petrovna innustus nagu ema ja nagu perenaine, kes soovib täies hiilguses näidata oma võimeid lahke poja ees. Kuid Porfiri Vladimiroõtš oli end peitnud nagu läbitungimatusse kesta. Asjatult võrgutas Arina Petrovna teda ostudega — kõigi tema ettepanekute peale omandada teatav mets või heinamaa vastas alati ühteviisi: «Olen, hea sõber mammike, sellegagi rahul, mida te oma lahkuse tõttu mulle heaks arvasite anda.»

Need vastused vaid sütitasid Arina Petrovnat. Innustunud ühest küljest majanduslikest ülesandeist, teisest — poleemilistest kaalutlustest «nurjatu Pavluška» suhtes, kes elas naabruses ega tahtnud temast midagi teada, kaotas ta täielikult kujutluse oma tõeliste vahekordade kohta Golovljovoga. Endine omandamispalavik valdas uue jõuga kogu tema olemuse, kuid nüüd juba mitte omandamispalavik isiklikul arvel, vaid armastatud poja arvel. Golovljovo mõis kasvas, ümardus ja tõusis õitsvale järjele.

Ja just seltsamal silmapilgul, kui Arina Petrovna kapital sinna maani oli vähenenud, et iseseisev elamine selle protsentidest oli kujunenud peaaegu võimatuks, läkitas Juduška emale kõige aupaklikuma kirja saatel terve paki arvepidamise formulare, mida ta pidi tulevikus aastaaruande koostamisel kasutama juhendina. Seal seisid majapidamise peamiste toodete kõrval vabarnad, karusmarjad, seened jne. Iga artikli jaoks oli eriline arve, ligikaudu järgmise sisuga:

	18 . . a. koosnes vabarnapõõsaste hulk	00			
	Sellele lisandus uuestiistutatuid				00
Olemasolevalt põõsailt: kor-					
jatud marju	00 puuda	00 naela	00	00	solotnikku
Sellest kogusest: Teie poolt,					
kallis sõber mammike, tar-	00	„	00	„	00 „
vitatud					
Kulutatud keediseks: Tema					
Ekstsellentsi Porfiri Vladi-	00	„	00	„	00 „
mirõtš Golovljovi perekon-					
na jaoks					
Antud poisikesele N. tasuks					
hea käitumise eest					1 nael
Müüdud lihtrahvale maiustu-	00	„	00	„	00 „
seks					
Läks raiskü ostjate puudusel	00	„	00	„	00 „
või ka teistel põhjustel					
jne. jne.					

Märkus: Juhtumil, kui aruandeaasta saak on väiksem eelmise aasta omast, siis peavad siinkohal olema seletatud põhjused, nagu: põud, vihmad, rahe jms.

Arina Petrovna lausa jahmus. Esiteks üllatas teda Juduška ihnus: ta ei olnud kunagi kuulnud, et karusmari oleks esinenud Golovljovos aruandluse esemena, poeg aga rõhutas seda ilmselt eriti tugevasti; teiseks sai ta väga hästi aru, et kõik need formularid ei ole midagi muud kui eeskiri, mis seob teda käsist ja jalust.

Lugu lõppes sellega, et pärast pikka poleemilist kirjavahetust kolis solvunud ja pahane Arina Petrovna üle Dubrovinosse, Porfiri Vladimirõtš aga läks seejärel kohe erru ning asus elama Golovljovosse.

Sellest ajast peale algas vanainimese jaoks rida vägivaldsele rahule pühendatud ähmaseid päevi. Pavel Vladimirõtš nagu teguvõimetu inimene kunagi suhtus emasse kuidagi eriliselts kiusakalt. Ta võttis teda küllalt talutavalt vastu, s. t. kohustus söötma ja jootma nii teda kui ka orbusid-õetütreid, kuid kahel tingimusel: esiteks, mitte ilmuda tema juurde ärklikorrale, teiseks — mitte

segada majapidamisse puutuvaisse korraldustesse. Viimane tingimus erutas Arina Petrovnat iseäranis. Kõike Pavel Vladimirõtši majas juhtisid: esiteks, mõisavirtin Ulituška, salakaval naine, kes oli tabatud salajaselt kirjavahetuselt vereimeja Porfišaga, ja teiseks — papakese endine kammerteener Kirjuška, kes põllupidamisest midagi ei teadnud ja iga päev luges Pavel Vladimirõtšile pugejalikke õpetusi. Mõlemad varastasid häbematult. Kui palju kordi valutas Arina Petrovna süda, kui ta nägi majas valitsevat röövimist! Kui palju kordi kippus ta hoiatama, et avada poja silmi tee, suhkruga ja või suhtes! Kõike seda kulus tohutul hulgal, ja korduvalt peitis Ulituška põrmugi häbenemata vanaproua juuresolekut, isegi tema silme all, terved kamalutäied suhkrut taskusse. Arina Petrovna nägi seda kõike, pidi aga jääma röövimise vaikivaks tunnistajaks. Sest vaevalt avas ta suu, et midagi seletada, kui Pavel Vladimirõtš andis talle juba samal hetkel nina pihta.

«Mammike!» rääkis ta. «On tarvis, et majas annaks korraldusi ainult üks isik! Seda ei ütle ükski mina, nõnda talitavad kõik. Ma tean, et minu korraldused on rumalad, noh, olgu nad siis pealegi rumalad. Aga teie korraldused on targad, — noh, olgu nad siis pealegi targad! Teie olete tark, isegi väga tark, kuid Juduška jättis teid siiski ilma toanurgata!»

Kõigele lisaks tegi Arina Petrovna hirmsa avastuse: Pavel Vladimirõtš jõi. See kirk sööbis temasse salamahti, tänu maaelu üksindusele, ja võttis viimaks säärase hirmsa ulatuse, mis pidi viima möödapääsmatu lõpuni. Esimestel päevadel, kui ema oli asunud majja, ta nagu häbenes veel; tuli ärklikorralt üsna sageli alla ja ajas emaga juttu. Märgates, kuidas tema keel takerdus, arvas Arina Petrovna kaua aega, et see tuleb rumalusest. Talle ei meeldinud, et poeg käis temaga «juttu ajamas», ja talle olid need vestlused väga koormavad. Tõepoolest, Pavel nurises ühtelugu ja kuidagi sõgedalt. Kord polnud vihma nädalate viisi, siis aga äkki seab säärasele sajule, nagu oleksid kõik taevaluugid avatud; kord võtsid mardikad võimust ja rookisid kõik viljapuud aias paljaks; kord ilmus mutt ja tuhnis kõik aasad üles. See kõik oli ammutamatu allikas nurisemiseks. Tuleb teine vahel ärklikorralt alla, võtab ema vastas istet ja algab:

«Ümberringi käivad pilved — kui kaugel on siit Golovljovo? Eile tuli vereimejal kõvasti vihma, aga meil mitte tilkagi, mitte tilka! Uitavad pilved, käivad muudkui ümberringi, aga et ka meile tilkagi tuleks!»

Või:

«Vaata kus valab ja valab! Rukis hakkas vaevalt õitsema, aga tema muudkui kallab! Pooled heinad juba mädanenud, aga tema piserdab ja piserdab! Kaugel see Golovljovo siit on? Vereimeja on juba ammu põllult kõik koristanud, aga meie muudkui istugu ja istugu! Talvel tuleb karja toita määndanud heintega!»

Kuulates rumalaid jutte Arina Petrovna aina vaikib, mõnikord aga ei kannata välja ja lausub:

«Sa võiksid rohkem käed süles istuda!»

Ei jõua ta seda veel üteldagi, kui Pavel Vladimirõtš juba raevutsebki.

«Aga mida siis teie mul teha käsitate? Kas vihma Golovljovosse üle viia või?»

«Mitte vihma, aga üldse...»

«Ei, teie ütelge, mida mul teie arust tuleks teha? Mitte «üldse», aga otsekoheselt... Kas ma pean ilmastiku teie jaoks muutma või? Vaata Golovljovos: vihma oli tarvis — ja vihm tuligi; ei ole tarvis vihma — ja teda ei olegi. Ja seal muudkui kasvab kõik... Meil aga on vastuoks! Küllap näeme, kuidas siis hakkate rääkima, kui midagi süüa pole!»

«Näib nõnda, et säherdune on jumala tahtmine...»

«Nõnda siis rääkigegi, et jumala tahtmine! Muidu aga «üldse» — vaat missuguse seletuse leidsitel!»

Mõnikord läks asi niikaugemale, et ta isegi isiklikku omandit pidas koormavaks.

«Ja milleks pidi see Dubrovino õige mulle langema?» hädaldas ta. «Mis temas õige on?»

«Mille poolest Dubrovino ei ole mõis? Maa on hea, kõike on küllalt... Ja mis sulle järsku õige pähe tuli?»

«Pähe tuli see, et praeguse aja kohaselt ei ole isiklikku omandit sugugi tarvis! Raha — see on veel nõnda! Raha võtad ja paned taskusse ja kaod temaga. Aga seesugune kinnisvara...»

«Mis aeg see niisugune iseäraline õige on, et ei tohi enam pärisomandit ka pidada?»

«Sihuke aeg on, et teie ei loe näiteks ajalehti, mina aga loen. Nüüd on igale poole siginenud advokaate — saage siis sellest aru. Saab advokaat teada, et sul on eraomand — ja hakkab muudkui keerutama.»

«Kuidas ta su kallal siis keerutada saab, kui sul on õiged dokumendid?»

«Nõnda ta juba keerutab, nagu keerutatakse. Või jälle võtab Porfiša-vereimeja advokaadi ja see saadab sulle kohtukutse kohtukutse peale.»

«Ära aja! Ega maa ole kohtukaitsetu!»

«Sellepärast kohtukutseid saadetaksegi, et pole kohtukaitsetu. Oleks ta kohtukaitsetu, siis võetaks kohtutagi käest, nüüd aga kohtukutsetega. Näe, mu seltsimehel Gorlopjatovil suri onu, aga tema võttis rumalast peast pärandi vastu. Pärand osutus kopikaliseks, aga võlga — saja tuhande eest: aina vekslid, ja puha võltsitud. Nüüd mõistavad tema üle kohut juba kolmas aasta järjest: enne võeti ära onu mõis, pärast müüdi tema enese oma oksjonil maha! Säh sulle pärisomand!»

«Kas siis tõepoolest on niisugune seadus olemas?»

«Kui poleks seadust, poleks ka müüdnud. See tähendab, seadusi on olemas igasuguseid. Kel pole südametunnistust, sellele on avatud

kõik seadused, aga kel on südametunnistus, selle jaoks on seadus suletud. Mine ja otsi teda raamatust!»

Arina Petrovna andis neis vaidlustes alati järele. Korduvalt kihvatas tal hüüda: «Kasi minu silmist, nurjatu!» Kuid mõtleb ümber ja vaikib. Vahest ainult endamisi nuriseb: «Jumaluke! Kellesse küll olen ma säärased vördjad sünnitanud? Üks on vereimeja, teine mingisugune totakas! Kelle jaoks ma olen korjanud, öid ei ole maganud, kõhtu pole täis söönud... kelle jaoks?!»

Mida enam vallutas Pavel Vladimirõtši joomatõbi, seda fantastilisemaks ja nii-öelda ootamatumaks muutusid tema kõnelused. Lõpuks hakkas Arina Petrovna märkama, et siin on midagi korrast ära. Näiteks: hommikul pannakse söögituppa kappi viinaga täidetud karahvin, aga lõunaks ei ole selles enam tilkagi. Või jälle — ta istub võorastetoas ja kuuleb mingisugust saladuslikku nagisemist, mis kostab söögitoast selle ihaldusväärse kapi juurest. Ta hüüab: «Kes seal on?» — ja kuuleb, et kellegi sammud eemalduvad ruttu ja ettevaatlikult ärklikorra suunas.

«Taevake! Kas ta joob teil siis tõepoolest?» küsis ta kord Ulituškalt.

«Tegelevad jah,» vastas see mürgiselt naeratades.

Veendunud, et ema oli teda mõistnud, jättis Pavel Vladimirõtš lõplikult tagasihoidlikkuse. Ühel hommikul kadus kapike söögitoast ja Arina Petrovna küsimusele, kuhu see on jäänud, vastas Ulituška:

«Käskisid viia ärklikorrale; seal olevat neil vabam talitada.»

Tõepoolest, ärklikorral järgnesid karahvinid üksteise järel imetlusväärse kiirusega. Iseenesega üksi jäädes hakkas Pavel Vladimirõtš vihkama elavate inimeste seltskonda ja lõi enese jaoks erilise fantastilise tõelisuse. See oli terve rumal-sangarlik romaan, moondumistega, kadumistega, ootamatute rikastumistega, romaan, milles peategelasteks olid: tema ise ja vereimeja Porfiška. Ta ei taibanud isegi, kui sügavale oli temasse tunginud viha Porfiška vastu. Ta vihkas teda kõigi mõtetega, kogu oma olemusega, vihkas lakkamatult, iga minut. Nagu elusana hõljus tema ees see ilge kuju ja kõrvus kõlas Juduška pisarateni silmakirjalik tühisõnalisus, tühisõnalisus, millest kajas mingi kuiv, peaaegu abstraktne viha kõige elava vastu, mis ei alistu variserliku pärimuse loodud koodeksile. Pavel Vladimirõtš jõi ja meenutas. Ta meenutas kõiki neid haavamisi ning alandusi, mida tal tuli kannatada tänu Juduška pretensioonile olla majas esimene. Eriti aga meenutas ta mõisa jaotamist, arvestas iga kopikat, võrdles iga maatükikest — ja vihkas. Viinast ülesköetud kujutelmades tekkis terveid draamasid, milles kogu ülekohtu eest kätte maksti ja milles ülekohtutegijaks oli juba tema ise, mitte aga Juduška. Kord nagu võidaks ta kakssada tuhat ja sõidab sellest teatama Porfiškale (terve stseen kõnelustega), kellel nägu virildub kadedusest. Kord nagu oleks surnud vanaisa (jällegi stseen kõnelustega, kuigi mingit vanaisa polnud olemas) ja pärandanud temale miljoni, aga Porfiškale-vereimejale — pika nina. Kord nagu oleks ta leiutanud nähtamatuks muu-

tumise vahendi ja omandanud seetõttu võime teha Porfiškale sääraseid sigadusi, et see hakkab nende mõjul oigama. Sääraste vempude leiutamiseks oli ta ammendamatu, ja kaua rõkkas tema mõtetu naer ärklikorral Ulituška meeleheaks, kes ruttas asjaoludest teatama vend Porfiri Vladimirõtšile.

Pavel Vladimirõtš vihkas Juduškak, kuid ühtaegu ka kartis teda. Ta teadis, et Juduška silmad eritavad nõidusmürki, et tema hääle roomab hingesse otsekui madu ja halvab inimese tahtejõudu. Sellepärast keelduski ta otsustavalt temaga kokku saamast. Vahetevahel sõitis vereimeja Dubrovinosse, et armsal sõbral mammikesel kätt suudelda (ta oli ajanud ema majast välja, kuid aupaklikkust ei lõpetanud) — Pavel Vladimirõtš sulges end siis ärklikorrale luku taha ja istus kinnise ukse taga kogu aja, kuni Juduška latras mammikesega.

Sel moel kadusid päevad päevade järel, kuni viimaks Pavel Vladimirõtš osutus silm silma vastu surmava tõvega.

*

Arst ööbis siin «vormi pärast» ja sõitis järgmise päeva varahommikul linna. Dubrovinost lahkudes ütles ta otsekoheselt välja, et haigel jääb elada mitte rohkem kui kaks päeva ja et nüüd on hilja mõelda mingisugustele «korraldustele», sest ta ei suuda oma nimegi korralikult alla kirjutada.

«Kirjutab teile alla «plätserdusi» — ja siis ei tule te enam vist kohtugagi toime,» lisas ta. «Sest kuigi Juduška nii väga austabki mammikest, aga võltsimise asja alustab ta siiski, ja kui mammike siis seaduse kohaselt ära saadetakse mitte just kõige kaugemaise paikadesse, siis peab poeg teeleminejate auks ainult jumalateenistuse.»

Arina Petrovna käis kogu hommiku ringi nagu uimane. Püüdis hakata palvetama — vahest ehk sisendab jumal mõne mõtte? —, kuid tal ei tulnud palvesõnu meelde ja isegi keel ei kuulunud kuidagi sõna. Alustab siis: «Halasta mu peale, issand, oma suurest heldusest» — aga järsku, ilma et ta isegi teaks kuidas, libiseb sõnadele «päästa meid kiusatusest». «Puhasta! Puhasta!» kogeleb ta masinlikult, kuid mõte aina lendab: kord heidab pilgu ärklikorrale, kord läheb keldrisse («kui palju seal sügisel oli vara — kõik on laiali tassitud!»), kord hakkab midagi meelde tuletama — kauget, väga kauget. Nagu oleks mingi videvik kõikjal, ja selles videvikus on inimesed, hulk inimesi, ja kõik nad sagivad läbiseigi, püüdlevad, koguvad! «Õnnis on inimene... õnnis on inimene... nagu viirukipann... õpeta mind... õpeta mind...» Viimaks lõtvub keelgi vähehaaval, silmad vaatavad pühapildile ega näe midagi; suu on pärani avatud, käed on vaheliti vöökohal, ja ta seisab ise liikumatult nagu tardunud.

Viimaks istub ta maha ja hakkab nutma. Mõõda kuivetanud raugapõski voolasid tuhmunud silmist aina pisarad, peatudes kortsude uurdeis ja tilkudes vaña sitspluusi võidunud kraele. See oli

midagi kibedat, täis lootusetust ja ühes sellega jõuetult tõrksat. Niihästi vanadus, jõuetus kui ka seisukorra abituse — kõik see näis teda kutsuvat surma kui ainsa lepitava väljapääsu poole; kuid samal ajal segas vahele ka minevik oma võimukusega, oma külluse ning avarusega, ja selle mineviku mälestused tungisid nõnda sügavalt temasse, kiskusid teda nõnda maa poole. «Kui saaks surra!» vilksatas tal peas, kuid viivu pärast asendus see mõte teisega: «Kui saaks elada!» Talle ei turgatanud pähe ei Juduška, ei ka surev poeg — mõlemad nagu lakkasid tema jaoks olemast. Mitte kellelegi ta ei mõelnud, mitte kellegi peale ta ei olnud pahane, mitte kedagi ta ei süüdistanud; ta oli unustanud isegi, kas tal oli kapitali ja kas see on küllaldane selleks, et kindlustada tema vanadust. Ahastus, jube ahastus haaras kogu ta olemuse. Vastik! Kibe! — see oli ainuke seletus, mida ta võis anda oma pisaraile. Need pisarad tulid kaugelt; tilk tilga järel olid nad kogunenud sellest hetkest peale, kui ta oli sõitnud välja Golovljovost ja asunud Dubrovinosse. Kõigeiks selleks, mis seisis ees, oli ta juba ette valmistatud; kõike ta ootas ja nägi ette; kuid imelikul viisil polnud ta kunagi kujutelnud nii selgesti, et sellele oodatavale ja ettenähtule peab tulema lõpp. Ja nüüd on see lõpp siis kätte jõudnud, lõpp täis ahastust ja lootusetut üksindust. Kogu eluaja oli ta midagi üles ehitanud, oli millegi eest ennast vaevanud, kuid selgub, et ta on end vaevanud viirastuse pärast. Kogu eluaja ei lahkunud sõna «perekond» tema keelelt; perekonna nimel oli ta ühtesid karistanud, teisi autasustanud; perekonna nimel oli ta kannatanud puudust, oli end kurnanud, rikkunud kogu oma elu — ja äkki ilmneb, et just perekonda tal polegi olemas!

«Issand! Kas siis kõigil peaks nõnda olema?» keerles tal peas.

Ta istus, toetanud pea käe najale ja pööranud pisaraist niisutatud näo vastu tõusvale päikesele, otse nagu öeldes sellele: vaata! Ta ei ohanud ega neednud, ainult nuuksus vaikselt, nagu lämbudes pisaraist. Ja samal ajal tema hinges aina põles: «Ei ole kedagi! Ei ole kedagi! Ei ole! Ei ole! Ei ole!»

Siis aga lõppesid pisaradki. Ja pesnud näo, loivas ta sihitult söögituppa, ent siin kiusasid teda tütarlapsed uute kaevetega, mis talle seekord näisid kuidagi eriti pealetükkivad.

«Mis siis nüüd saab, vanaema? Kas me siis tõesti jääme kõigest ilma?» kaebas Anninka.

«Küll see onu on ikka rumal!» toetas teda Ljubinka.

Keskpäeva paiku otsustas Arina Petrovna sureva poja juurde sisse tungida. Ettevaatlikult, vaevalt astudes, läks ta treppi mööda üles ja otsis kobamisi pimedas ust, mis viis tubadesse. Ärklikorral valitses hämarus, aknad olid kaetud roheliste eesriietega, millest valgust vaevalt läbi tungis; tubade ammugi uuendamata õhk oli läbi imbinud mingisugusest vastikust lõhnade segust, kuhu kuulusid marjade, plaastrite, ikoonilampide õli lõhnad ja need erilised miasmid, millede hõng kõneleb otsekohe haigusest ja surmast. Tube oli üldse kaks: esimeses istus Ulituşka, puhastas marju ja tõrjus raevuga kärbseid, kes sumiseva parvena keerlesid karusmarjakuhi-

late kohal ja istusid jultunult tema ninale ja huulte. Kõrvaltoa praakil ukse vahelt kostis lakkamatult kuiva ja katkendlikku kõhimit, mis aeg-ajalt lahenes piinarikka rögistamisega. Arina Petrovna jäi kõhklevalt seisatama, piiludes hämarusse, ja nagu ära oodates, mida Ulituška tema ilmumise puhul ette võtab. Kuid Ulituška ei liigatanudki, nagu oleks ta juba liiga kindel, et iga katse haiget mõjutada jääb viljatuks. Ainult vihane liigutus libises tema huulte üle ja Arina Petrovnani kostis sosinal öeldud sõna «kurat!».

«Sina, kullake, võiksid alla minna!» pöördus Arina Petrovna Ulituška poole.

«Mis uudised need siis veel on?» urises teine vastu.

«Mul on Pavel Vladimirõtšiga rääkimist. Mine!»

«Aga lubage ometi, armuline proua! Kuidas ma nad üksi jätan? Aga kui äkki midagi juhtub — pole andjat ega võtjat!»

«Mis seal on?» kostis magamistoast kõlatult.

«Käsi, mu sõber, et Ulita lahkuks. Mul on tarvis sinuga rääkida.»

Seekord tegutses Arina Petrovna niivõrd järeleandmatult, et jäi võitjaks. Ta lõi risti ette ja astus tupp. Sisemise seina ääres, akendest eemal seisis haige voodi. Haige lamas selili, kaetud valge vaibaga, ja pahvis peaaegu ebateadlikult paberossi. Hoolimata tubakasuitsust tungisid kärbsed talle seesuguse ägedusega kallale, et ta alatasa kord ühe, kord teise käega ümber näo vedas. Need olid sedavõrd jõuetud, lihasteta käed, et rändmest kuni õlani selgesti paistsid ühetaolise ahtakese kondi piirjooned. Tema pea liibus kuidagi lootusetult padjale, nagu ja kogu ihu hõõgusid kuivas põlavis. Suured ümmargused silmad olid auku vajunud ja vaatasid sihitult, nagu otsides midagi; nina oli pikaks veninud ja teravnenud, suu oli pooleldi avatud. Ta ei kõhinud, kuid hingas säärase jõuga, et kogu eluenergia näis olevat keskendatud tema rinda.

«Noh, kuidas on? Kuidas sa end täna tunned?» päris Arina Petrovna, laskudes tema jalgade juurde tugitoolile.

«Pole viga... homme... või täna... kunas see tohter meie juures oli?»

«Täna oli tohter siin.»

«Noh, tähendab homme...»

Haige hakkas vähkrema, nagu püüdes mõnda sõna meelde tuletda.

«Võiksid üles tõusta?» ütles talle ette Arina Petrovna. «Annaks jumal, mu sõber, annaks jumal!»

Mõlemad vaikisid minutiks. Arina Petrovnal oli tahtmine midagi ütelda, kuid selleks et ütelda, oli tarvis enne juttu teha. Aga just seda jutulõnga ei suutnud ta kunagi leida, kui oli silm silma vastas Pavel Vladimirõtšiga.

«Juduška... elab?» küsis haige viimaks.

«Mis temal viga, elab aga pealegi!»

«Küllap vist mõtleb: «Vend Pavel sureb — ja mina saan jumala armust veel ühe mõisakese.»»

«Me kõik suureme kunagi ja pärast meid lähevad mõisad... seaduslikele pärijaile...»

«Ainult mitte vereimejale! Heidan koerte ette, aga mitte temale!»

Juhus osutus suurepäraseks: Pavel Vladimirõtš ise alustas juttu. Arina Petrovna ei jätnud seda kasutamata.

«Vaja oleks selle üle mõelda, mu sõber!» ütles ta pojale vaatamata, nagu möödaminnes, silmitsedes ise vastu valgust käsi, nagu oleksid need sel minutil tema tähelepanu keskpunktiks.

«Missuguse «selle üle?»»

«Aga kas või selle üle, et kui sa ei taha, et sinu mõis jääks su vennale...»

Haige vaikis. Tema silmad ainult laienesid ebaloomulikult ja nagu muutus ikka enam ja enam punaseks.

«Võiks ju, mu sõber, võtta arvesse ka seda, et sul on orvud õetütred — mis varandust neil on? Ja ema ka veel...» jätkas Arina Petrovna.

«Olete jõudnud kõik Juduškale anda?»

«Olgu nüüd kuidas on... tean, et olen ise süüdi... Ja polegi jumal teab kui suur patt... Mõtlesin ju ka, et ta on ikkagi poeg... Ja sul poleks seda ka tarvis emale meelde tuletada.»

Vaikus.

«Kuidas siis on? Ütle ometi midagi!»

«Kui ruttu te mõtlete mind siis matma hakata?»

«Mitte matma, aga siiski... Ka teised ristiinimesed... Mitte kõik ei sure kohe, vaid üldse...»

«Jällegi «üldse!» Teil on alati «üldse!» Arvate, et mina ei näegi?»

«Mida sa siis näed, mu sõber?»

«Aga näen seda, et te peate mind lolliks. Noh, oletagem, et olen loll, olgu ma siis pealegi loll! Miks te lolli juurde tulete? Ärge tulge ja ärge nähke vaeva!»

«Ma ei näe mingit vaeva; ma vaid üldse... et igale inimesele on määratud elupiir...»

«Noh, oodake siis!»

Arina Petrovnal vajus pea norgu ja ta jäi mõtlema. Ta nägi väga hästi, et tema asi on halb, aga tuleviku lootusetus piinas teda sedavõrd, et isegi silmanähtavus ei suutnud teda veenda edaspidiste katsetuste viljatuses.

«Ma ei tea, mille pärast sa mind vihkad,» lausus ta viimaks.

«Ei sugugi... mina teid... ei sugugi! Ma koguni väga... Kus sellega! Te olete meid nõnda pidanud... kõiki ühtemoodi!»

Ta ütles seda hookaupa, hingeldades; häälekõlast kuuldus mingisugust katkendlikku ja samal ajal võidurõõmsat naeru; silmadesse ilmusid sädemed; õlad ja jalad tõmblesid rahutult.

«Ehk olen tõepoolest mõnes asjas eksinud, anna siis Kristuse nimel andeks!»

Arina Petrovna tõusis ja kummardus, puudutades käega põrandat. Pavel Vladimirõtš sulges silmad ega vastanud.

«Oletame, mis puutub kinnisvarasse... On selge, et sinu prae-

guses olukorras ei saa mõteldagi korralduste tegemisele... Porfiri on seaduslik pärija, saagu siis pealegi kinnisvara temale. Aga vallasvaraga, aga kuidas on kapitaliga?» otsustas Arina Petrovna rääkida otsekohealt.

Pavel Vladimirõtš võpatas, ent vaikis. Väga võimalik, et ta sõna «kapital» juures põrmugi ei mõtelnud Arina Petrovna sisendustele, vaid et talle tuli lihtsalt meelde: «Näe, väljas on juba september, vaja on protsendid kätte saada... Kuuskümmend seitse tuhat kuus sada korrutada viiega, siis jagada kahega — palju see teeb?»

«Sa ehk mõtled, et mina soovin sinu surma, kuid ära usu seda, mu sõber! Sina muudkui ela, aga minul, eidekesel, pole mingit muret! Mis minul viga! Mul on sinu juures soe küllalt, olen söönud, ja kui mõnikord on tahtmist isegi millegi magusa järele — kõike on mul olemas! Ma kõnelen ainult sellepärast, et ristiinimestel on niisugune komme, et tulevase elu ootel...»

Arina Petrovna peatus, nagu otsiks sobivat sõna.

«Oma lähedasi sugulasi kindlustada,» lõpetas ta aknasse vaadates.

Pavel Vladimirõtš lebas liikumatult ja kõhatas tasakesi, ilma et oleks ühegi liigutusega väljendanud, kas ta kuulab või mitte. Nähtavasti olid ema halisemised ta ära tüüdanud.

«Kapitali võib eluajal edasi anda,» lausub Arina Petrovna, otse nagu muuseas pillates arvamuse, ja hakkas uuesti valguse käes oma käsi vaatlema.

Haige värahtas pisut, kuid Arina Petrovna ei märganud seda ja jätkas:

«Kapitali, mu sõber, on seadusegi poolt lubatud ümber paigutada. Sellepärast, et see on vara, mida võib omandada: eile oli ta olemas, täna teda ei ole. Ja mitte keegi ei või selle kohta aru pärida — kellele tahan, sellele annangi.»

Pavel Vladimirõtš puhkes järsku kuidagi tagedalt naerma.

«Näib, et Polotškini lugu on teile meelde tulnud,» sisistas ta. «See ka andis kapitali naisele käest kätte, aga naine jooksis armukesega minema.»

«Minul, mu sõber, armukesi pole!»

«Siis jooksete minema ilma armukeseta... kapitaliga.»

«Kuidas küll sina minust aru saad!»

«Mitte kuidagi ei saa teist aru... Teie olete mu kogu maailma ees lolliks kuulutanud — noh, olengi siis loll. Ja las ma siis jäängi lolliks! Vaata-vaata, mis vembu-viguri on välja mõelnud — ma andku kapital neile käest kätte! Aga mida ma siis ise teen? Kas käsitate vahest minna kloostrisse hinge päästma ja sealt vaadata pealt, kuidas teie minu kapitali hakkate kasutama?»

Kõik selle ütles ta välja ühe hooga, raevutsedes ning erutudes, ja seejärel nõrkes täielikult. Vähemalt veerand tunni jooksul pärast seda kõhis ta kõigest väest, nõnda et oli isegi imestusväärne, et säherdune armetu inimeseluustik sisaldab endas nii palju jõudu. Viimaks sai ta hinge tagasi ja sulges silmad.

Arina Petrovna vaatas abitult ringi. Senini ta nagu ei tahtnud kuidagi uskuda, nüüd veendus ta aga lõplikult, et iga uus katse surijat veenda võib ainult lähendada Juduška võidurõõmutsemispäeva. Juduška muudkui vilksatas tema silme ees. Vaat nüüd ta käib puusärgi järel, nüüd annab vennale viimse juudasuudluse, ja kaks ilget pisarakest veerevad tema silmist. Ja nüüd lasti ka puusärk hauda. «Jumalaga, vend!» hüüatab Juduška huuli väristades, silmi pööritades ja püüdes anda oma häälele ahastuse nooti; seejärel pöördub poolenisti Ulituška poole ning ütleb: «Kutjaad¹, kutjaad ärge unustage tuppa viimast! Andke lauale puhtal linal... et vennast jälle kodus mälestada!» Siis lõpeb ka peiede söömaeg, mille vältel Juduška preestriga väsimatult räägib kadunu vourustest ja saab preestri poolt nende kiituste täieliku kinnituse. «Ah, vend, vend, ei tahtnud sa meiega elada!» hüüatab ta laua tagant välja tulles ja ülespööratud peopesaga kätt preestri õnnistuse alla sirutades. Nüüd lõpuks on kõik, tänu jumalale, endid täis sõonud ja pärast lõunasööki isegi välja maganud; Juduška kõnnib majas tube mööda peremehena ringi, võtab vastu asju, kannab nimekirja ja vaatab aeg-ajalt kahtlustavalt emale, kui mõne asja kohta tekib kahtlus.

Kõik sellised vältimatud tulevikustseenid muudkui keerlesid Arina Petrovna silme ees. Ja nagu elavana helises ema kõrvus Juduška õliselt-läbilõikav hää, suunatud tema poole:

«Kas mäletate, mammike, vennal olid kuldsed mansetinööbid... säärased ilusad asjakesed, ta kandis neid veel pühade puhul... Kuhu need nõobikesed ometi on jäänud — ei oska küll arvata!»

Arina Petrovna ei jõudnud veel alla minna, kui Dubrovino kiriku juures künkal hakkas paistma neljahobu-kaless. Kalessis aukohal istus Porfiri Golovljov ilma mütsita ja lõi kiriku poole risti ette; tema vastas istusid tema kaks poega Petenka ja Volodenka. Arina Petrovnal jäi nagu hing kinni. «Reinuvader Rebane juba haistiski, et lõhnab raipe järele!» turgatas talle pähe. Näitsikud samuti lõid kartma ja surusid end kuidagi abitult vanaema vastu. Kuni siiani vaikses majas tekkis järsku ärevus: paukusid ukсед, jooksid teenijad, kostsid hüüded: «Härra sõidab! Härra sõidab!» — ja kogu mõisa rahvas paiskus korruga trepile. Ühed lõid risti ette, teised lihtsalt seisis äraootavas asendis, kuid kõik nähtavasti mõistsid, et see, mis senini oli toimunud Dubrovinos, oli olnud vaid ajutine, et alles nüüd tuleb tõeline valitsemine ehtsa peremehega eesotsas. Paljudele vanadest väljateenitud mõisateenijaist anti «endise» härra poolt kuumoona; paljud pidasid lehmi härra heintel, omasid aiamaad ja elasid üldse «vabalt»; kõiki huvitas loomulikult küsimus, kas «uus» härra jätab maksma vanad kombed või asendab need uutega, Golovljovo kommetega.

Juduška sõitis vahepeal treppi ja järeldas juba temale korralda-

¹ Kutjaa — peieroog — riisipuder rosinatega.

tud vastuvõtust, et Dubrovinos lugu läheneb lõpule. Kiirustamata tuli ta kalessist välja, vehkis kätega teenijaile, kes ruttasid härra kätt suudlema, pani siis mõlema käe peopesad kokku ja hakkas sosal palvetades aegamööda trepist üles minema. Tema nägu avaldas ühtaegu kurvastust ning ranget alistumist. Kui inimene ta kurvas, kui kristlane ei söandanud ta nuriseda. Ta palvetas «taeva läkituse üle», kuid kõige rohkem lootis ta ja alistus kõrgema tahtele. Pojad käisid kõrvuti tema taga. Volodenka ahvis isa järele, s. o. pani käed kokku, pööritas silmi ja liigutas huuli; Petenka nautis etendust, mida andis vend. Nendele järgnes teenrite pidulik rongkäik hääletu parvena.

Juduška suudles mammikesel kätt, siis huuli, siis jällegi kätt, patsutas siis armsa sõbra pihale ja lausus, kurvalt pead vangutades:

«Ja teie muudkui norutate! See on halb, mu sõber, ah, kui paha see on! Aga te peaksite eneselt küsima: mis ütleb küll jumal selle kohta? Ta ütleb: «Vaata, mina oma ülimes tarkuses sean kõik hästj, aga tema nuriseb!» Oh mammike, mammike!»

Siis suudles mõlemaid õetütred ning ütles samasuguse kütkestava sugulustundega hääles:

«Ja teegi, ritsikad, samuti pisarais! Et minu juures seda ei oleks! Palun kohe naeratada — ja asjal on lõpp!»

Ja ta pörutas neile jalga, või õigemini öeldud, tegi nii nagu pörutaks, kuid tegelikult ainult naljatas heatahtlikult.

«Vaadake mind,» jätkas ta, «kui vend ma nukrutsen! Olen mõnelgi korral võib-olla nutnudki... Kahju on vennast, väga kahju, isegi pisarateni kahju!... Hakkad nutma, seal tuleb aga meelde: milleks siis jumal on olemas? Kas siis jumal meist halvemini teab, mis ja kuidas? Mõlgutad sääraselt mõtteid, siis võtad kohe julgust. Nõnda on tarvis käituda kõigil. Nii teil, mammike, ja teil, õetütrekese, ja teil... kõigil!» pöördus ta teenijate poole. «Vaadake mind, vaat kus alles tubli poiss!»

Ja endise kütkestavusega kujutas ta endast «tubliti poissi», see tähendab, ajas enese sirgu, asetask ühe jala kõrvale, ajas rinna ette ja heitis pea tahapoole. Kõik naeratasid, aga kuidagi hapult, nagu oleks igaüks enesele öelnud: «Noh, hakkas ämblik oma võrku kuduma!»

Olles lõpetanud etenduse saalis, läks Juduška võõrastetuppa ja suudles uuesti mammikese kätt.

«Nõndaks, kallid sõber mammike!» ütles ta diivanile istudes. «Nii siis ka vend Pavel...»

«Jah, ka Pavel...» kostis Arina Petrovna tasa.

«Jah, jah, jah... liiga varakult! Varakult! Mina samuti, mammike, kuigi püüan olla vahva, aga hingepõhjas samuti... olen väga, väga kurb venna pärast. Vend mind ei armastanud, sugugi ei armastanud — võib-olla jumal seepärast talle järele saadabki!»

«Niisugusel silmapilgul võiks selle ka unustada! Vanad näaklemised tuleb maha jätta...»

«Mina, mammike, olen ammugi unustanud! Ma räägin ainult

jutu jätkuks: vend ei armastanud mind, kuid mispärast — seda ei tea. Kas mina olen siis vähe... nõnda ja teisiti, otse ja kaudselt, et «kallike» ja «vennake» — tema aga aina taganeb minu eest ja ongi kõik! Aga jumal võttis kätte ja määras nähtamatult oma aiale piirid.»

«Ma ütlen sulle: ei maksa seda meenutada! Inimene on ühe jalaga juba hauas!»

«Jah, mammike, surm — see on suur saladus! Ei tea sa päeva ega tundi — näe, missugune saladus see on! Plaanitses ta ühtelugu plaane, mõtles, et seisab juba kõrgel, nõnda kõrgel, et isegi käega ei ulatu temani, aga jumal paiskas ühekorruga, üheainsa silmapilguga kõik tema unistused põrmu. Nüüd vahest tahaks ta küll oma patukesti kinni katta, kuid need on juba tema eluraamatusse kirja pandud. Aga sellest raamatust, mammike, mis sinna on kirjutatud, ei kraabi niipea välja!»

«Kuid patukahetsus võetakse ikkagi vastu!»

«Soovin seda! Soovin vennale seda südamest! Mind ta ei sallinud, aga mina soovin seda! Ma soovin kõigile head: nii vihkajaile kui ka solvajaile — kõigile! Ülekohtune oli ta minu suhtes — ja jumal saatis talle haiguse, mitte mina, vaid jumal. Aga kas ta väga kannatab, mammike?»

«Pole viga... mitte väga. Tohter oli siin, andis isegi lootusi,» valetas Arina Petrovna.

«No vaata kui hea! Pole viga, mu sõber, ärge muretsege, võib-olla paranebki! Meie siin kurvastame tema pärast ja nuriseme looja üle, aga tema istub võib-olla vaikselt omaette voodis ja tänab jumalat paranemise eest!»

See mõte meeldis Juduš kale sedavõrd, et ta isegi kihistas kergelt naerda.

«Mina aga sõitsin, mammike, teile külla,» jätkas ta, nagu valmistades mammikesele meeldivat üllatust. «Teisiti ei saa, kullake... sugulase kombel! Ei või ju teada — ikkagi on nagu vend... tuleb ju lohutada ja nõu anda ja korraldada... teie ometi lubate?»

«Mis nõusolekuid mina võin anda, olen ise siin külaline!»

«Noh, siis teate mis, kullake! Kuna täna on meil reede, siis käsikige juba teie, kui teie heldus seda lubab, mulle lõunaks paastutoitu valmistada. Vahest pisut soolakala, seenekesi, kapsakest — ega mulle palju vaja lähe! Aga mina kobin vahepeal sugulase kombel... ärklikorrale venna juurde — võib-olla vahest läheb korda. Kui mitte ihu jaoks, siis teen vahest hinge jaoks ära midagi kasulikku. Tema seisukorras aga on hing vahest tähtsamgi. Ihu võime, mammike, mikstuuride ja kompressidega parandada, kuid hinge jaoks on tarvis tõhusamaid arstimeid!»

Arina Petrovna ei vaielnud vastu. Mõte «lõpu» vältimatusest oli kogu tema olemuse vallutanud sel määral, et ta mingis kangesuses silmitses ja kuulas kõike, mis toimus tema ümber. Ta nägi, kuidas Juduška tõusis kõhatades diivanilt, enese küüru tõmbas, jalgu lohistas (ta armastas mõnikord teeselda armetust: talle näis,

et nõnda on auväärsem); ta mõistis, et vereimeja äkiline ilmumine ärklikorrale võib haiget sügavasti erutada ja võib-olla isegi kiirendada lõpplahendust; ent selle päeva erutuste järel oli teda vallanud säärane väsimus, et ta tundis end nagu unes.

Sel ajal, kui see kõik toimus, viibis Pavel Vladimirõtš kirjeldamatus erutuses. Ta lamas ärklikorral täiesti üksinda ja samal ajal kuulis, et majas toimub mingisugune ebatavaline liikumine. Iga uste paugutamine, iga samm vööruses kõneles talle millestki saladuslikust. Mõnda aega hüüdis ja karjus ta kõigest jõust, kuid veendudes, et karjumine on kasutu, võttis kogu jõu kokku, tõusis voodis istukile ja hakkas kuulutama. Üldise jooksmise ja valju hääletkõmina järel tekkis järsku surmavaikus. Miski tundmatu ja hirmus piiras teda igast küljest. Päevaalgust nõrgus allalastud eesriiete tagant kitsilt, ja et nurgas pühapildi ees vilkus lambike, tundus tuba täitev hämarus veelgi pimedamana ja tihedamana. Sesse saladuslikku nurka kiinduski ta nüüd silmadega, otsekui üllataks teda miski seal sügavuses esmakordselt. Pühapilt oma kullatud kattes, millele vahetult langesid lambikese kiired, astus mingi imestamisväärse eredusega, otsekui midagi elusat, pimedusest esile; laes väreles helendav ring, kord lõõmates, kord kahvatades, sel määral kuidas tugevnes või nõrgenes lambikese leek. Allpool võimutses poolhämaraus, mille üldisel taustal värisesid varjud. Selsamal seinal, valgustatud nurga lähedal rippus öökuub, millel samuti võnkusid valguse ja varju vöödid, ja selle tõttu näis, nagu liiguks seegi. Pavel Vladimirõtš jäi teraselt silmitsema ja talle tundus, et seal, selles nurgas hakkas äkki kõik liikuma. Üksindus, abitus, surmavaikus — ja keset seda varjud, terve varjude parv. Talle näis, et need varjud tulevad, tulevad, tulevad... Kirjeldamatus hirmus, suu ja silmad avali, vahitis ta saladuslikku nurka ega karjunud, vaid oigas. Oigas õõnsalt, katkendlikult, nagu haukudes. Ta ei kuulnud ei trepi käigisemist ega sammude ettevaatlikku lohisemist esimeses toas — kui äkki tema voodi ette kerkis Juduška vihatud kuju. Talle viirastus, nagu oleks vend tulnud sealt, sellest pimedusest, mis praegu tema silme ees nõnda saladuslikult oli liikunud; et seal on olemas veel ja veel... varje, varje, varje lõpmatuseni! Tulevad, tulevad...

«Milleks? Kust? Kes laskis sisse?» karjatas ta vaistlikult, vajudes jõuetult padjale.

Juduška seisis voodi juures, silmitses haiget ja vangutas kurvalt pead.

«On valus?» küsis ta, muutes oma häält sel määral variserliku, kui see iganes oli tema võimuses.

Pavel Vladimirõtš vaikis ja kiindus mõttetute silmadega temasse, otsekui pingutas kõigest jõust, et mõista. Juduška aga lähenes vahepeal pühapildile, laskus põlvili, muutus heldinuks, sooritas kolm maani kummardust, tõusis ja ilmus uuesti voodi juurde.

«Noh, vennas, tõuse üles! Jumal läkitas armu!» ütles ta tugitooli istudes ja säärasel rõõmsal toonil, nagu oleks «arm» tõepoolest tema taskus.

Lõpuks taipas Pavel Vladimirõtš, et tema ees ei ole mitte varju-kuju, vaid vereimeja ise oma lihalikus olemuses. Ta tõmbus järsku kuidagi kokku, nagu oleks tal hakanud külm. Juduška silmad vaatasid puhtalt, sugulaslikult, ent haige nägi väga hästi, et neis silmades peitub «silmus», mis nüüd kohe välja kargab ja temal kõri kinni nõõrib.

«Oh, vend, vend, missuguseks väetikeseks sa oled muutunud!» jätkas Juduška sugulase kombel naljatamist. «Sa võta õige kätte ja muutu reipamaks! Tõuse üles ja pane jooksma! Traavides, traavides, las ka mammike röömustab, kui tublid poisid meist on saanud! Võeh sind küll!»

«Käi välja, vereimeja!» karjatas haige meeleheitlikult.

«Oi-oi-oi, vennas, vennas! Mina tulen sinu juurde helluse ja lohutusega, aga sina... missuguse sõna ütlesid? Oi-oi-oi, missugune patt! Ja kuidas su keel küll, sõbrake, paindus, et niisugust sõna ütelda oma lihasele vennale? Häbiväärt, kallis, koguni väga häbiväärt! Oota nüüd, ma parem kohendan sul patja!»

Juduška tõusis ja torkas sõrmega patja.

«Vaat nõnda!» lisas ta. «Vaat nüüd on hästi! Leba aga hästi mõnusalts — kas või homseni pole vaja enam kohendada.»

«Käi minema... sina!»

«Ah, küll on aga haigus ometi su ära rikkunud! Isegi sinu iseloom — seegi on muutunud kuidagi kiusakaks. Mine ära ja mine ära — kuidas ma lähen! Ennäe, tuleb sul tahtmine juua — annan sulle vett; lambike läheb korrast ära — sean ka selle korda, valan oliiviõlikest juurde. Sina lamad, mina aga istun: vaikselt ja rahulikult — ja me ei märkagi, kuidas aeg möödub.»

«Mine minema, vereimeja.»

«Näed, sina hurjutad mind, aga mina palvetan sinu eest jumala poole. Ma ju tean, et sa ei ole iseenesest niisugune, vaid et sinus kõneleb haigus. Mina, vennas, olen harjunud andestama, — annan kõigile andeks. Nagu tänagi — sõidan sinu juurde, teel tuleb vastu talupoeg ja ütleb midagi. Noh, ja mis sellest! Issand temaga! Ta rüvetab ju oma keelt! Aga mina... ma ei vihastanud põrmugi, vaid koguni õnnistasin teda — tõsijutt!»

«Röövisid paljaks... talumehe?»

«Kes? Mina või? Ei, mu sõber, mina ei röövi; röövlid, need riisuvad suurtel teedel, mina aga talitan seaduse kohaselt. Kui püüan oma heinamaalt kinni tema hõuse — noh, mine siis pealegi, kallike, rahukohtuniku juurde! Kui kohtunik ütleb, et on lubatud võraid heinamaid paljaks sööta — siis jumal temaga! Aga kui ütleb, et ei ole lubatud paljaks sööta — siis pole midagi teha, palun lahkesti, maksa trahvi! Mina talitan seaduse kohaselt, kallike, seaduse kohaselt!»

«Juudas, äraandja, ema kihutasid laia maailma!»

«Ja jällegi ütlen: kui tahad, pane pahaks, ei taha, ära pane pahaks, kuid õigust sa küll ei kõnele! Ja kui ma ei oleks ristiinimene, ma võiksin ka sind... võtta selle eest vastutusele!»

«Kihutasid jah, kihutasid, kihutasid . . . ema laia maailma!»

«Noh, jäta juba järele, jäta! Palun nüüd õige jumalat: võib-olla jääd siis rahulikumaks . . .»

Kuidas taltsutaski ennast Juduška, ent surija hurjutused mõjusid temasse sel määral, et isegi tema huuled kõverdusid ja kahvatasid. Hoolimata sellest oli silmakirjalikkus sel määral tema iseloomupäraseks tarviduseks, et ta kuidagi ei suutnud katkestada kord alustatud komöödiat. Viimaste sõnade juures laskus ta tõepoolest põlvili ja sirutas käsi veeränd tundi ülespoole ja sosistas. Lõpetanud selle toimingu, pöördus ta rahunenud, peaaegu selginenud näoga surija voodi juurde tagasi.

«Aga mina, vennas, sõitsin ju siia, et sinuga asja pärast kõnelda,» lausus ta fugitooli istudes. «Sina, näe, sõimad küll mind, mina aga mõtlen sinu hinge. Palun ütle, millal sa viimast korda jumalaarmu võtsid?»

«Issand! Mis see ometi on . . . viige ta ära! Ulitka! Agaška! Kes siin on?» oigas haige.

«Noh, noh, noh, rahustu, kallike! Tean, et sa selle üle ei armasta rääkida! Jah, vennas, alati oled sa olnud halb ristiinimene ja jääd selleks praegugi! Aga poleks paha, ah, kuidas poleks paha säärasel minutil hinge peale mõtelda! Sest meie hing . . . ah, kui ettevaatlikult peab teda käitlema, mu sõber! Mida kirjutab meile ette kirik? Palveta, ütleb ta, ja tänage jumalat . . . Ja veel: meie maise elu kristlik lõpp on valutu, häbita ja rahulik — vaat mis, mu sõber! Sa peaksid praegu preestri järele saatma, ja puhtsüdamlikult, patukahetsusega . . . Noh, noh! ei kutsu, ei kutsu! Aga õigem oleks nõnda . . .»

Pavel Vladimirõtš lebas üleni punetavana ja oli peaaegu lämbumas. Kui ta sel hetkel oleks saanud endal pea purustada, siis oleks ta seda kahtlemata teinud.

«Mis puutub aga mõisasse — võib-olla sa oled juba oma korraldused teinud?» jätkas Juduška. «Päris kenake, väga kenake mõis on sul, ei ole midagi ütelda. Maa on isegi parem kui Golovljovos, liivasegune savimaa! Noh, ja kapitali on sul . . . Mina ju, vennas, midagi ei tea. Tean ainult, et sa talupoegadele andsid võimaluse maad osta, aga mis ja kuidas — kunagi ei ole ma sellest olnud huvitatud. Nõnda ka täna: sõidan sinu juurde ja kõnelen endamisi: «Küllap vist vend Pavelil on kapitali!» Aga muide, mõtlen, kui tal ongi kapitali, siis on ta arvatavasti selle kohta oma korraldused teinud!»

Haige pööras näo ära ja ohkas raskelt.

«Ei ole teinud? Noh, seda parem, mu sõber! Seaduse järgi on niiviisi isegi õiglasem. Jääb mitte võõrastele, vaid oma lähematele inimestele. Mina, näed, olen juba küllaltki põdur — ühe jalaga hauas, teisega haua kaldal —, aga siiski mõtlen: milleks siis minul vaja teha korraldusi, kui varsti võib seadus minu eest hakata korraldama. Ja kui hea see on, kallis! Pole jagelemist, pole kadedust, pole kaebusi . . . Seadus!»

See oli kohutav. Pavel Vladimirõtšile viirastus, et ta on elusana puusärki asetatud, et ta lamab nagu aheldatuna letargilises unes, ei

suuda liigutada ühtegi liiget ja kuulab pealt, kuidas vereimeja rääskab tema keha kohal.

«Mine ära... Kristuse nimel... mine minema!» hakkas ta viimaks anuma oma piinajat.

«No-no-noh, rahustu, lähen minema! Tean, et sa mind ei armasta... Häbi, minu sõber, suur häbi on oma lihast venda mitte armastada! Aga kuidas mina armastan sind! Ja räägin lastelegi alati: kuigi vend Pavel on minu ees süüdlane, aga mina armastan teda siiski! Niisiis sa pole teinud korraldusi — see on tore, mu sõber! Juhtub vahel muide, et isegi eluajal varandus laiali tassitakse, eriti neil, kes on sugulasteta, üksinda... Noh, küll mina juba vaatan järele... Mis? Kuidas? Kas olen su ära tüüdanud? No-noh, olgu pealegi, lähen minema! Las ma palun ainult veel jumalat!»

Ta tõusis, pani peopesad kokku ja pomises kiirustades.

«Jää jumalaga, sõber! Ära muretse! Puhka hästi — võib-olla abistab jumal! Meie aga mammikesega peame aru ja ajame juttu — võib-olla, et mõtleme midagi väljagi. Mina, vennas, palusin enesele valmistada lõunaks paastutoitu... soolakala, seenekesi ja kapsaid — sa juba vabanda mind! Mis? Või jällegi tüütasin ära? Ah, vend, vend!... Noh-noh, lähen, lähen! Peaasi, mu sõber, ära ärritu, ära eruta ennast — maga ja kosu! Örr... Örr...» narris ta naljatades kõige lõpuks, otsustades viimaks lahkuda.

«Vereimeja!» kõlas talle järele nõnda läbilõikava karjatusena, et isegi tema tundis, nagu oleks see teda otsekui kõrvetanud.

*

(Vahepeal Arina Petrovna vestleb kahe pojapojaga — Juduška poegadega.)

— — — Vestluse kestel ei kuulnud keegi, kuidas Juduška sinna hiilis, «nagu varas öösel!» Ta on üleni pisarais, pea longu vajunud, nägu kahvatu, käed asetatud ristil rinnale, huuled sosistamas. Mõni aeg otsib ta silmadega pühapilti, viimaks leiab selle ja minuti vältel ülendab oma hinge.

«Vilets! Oh, kui vilets!» hüüab ta lõpuks, süleldes armsat sõpra mammikest.

«Kas tõesti nõnda vilets?»

«Väga, väga vilets, kullake... Kuid mäletate, missugune tubli poiss ta varem oli?»

«No millal ta siis tubli poiss oli?... Ma nagu ei mäleta seda!»

«Ah ei, mammike, ärge rääkige! Alati oli ta... mäletan, nagu oleks see alles praegu, kuidas ta korpusest välja tuli: sihuke sale, laiaõlaline, värske näoga... Ja-jah! Niiviisi, minu sõber mammike! Kõik me elame jumala armust! Täna oleme terved ja tugevad ja tahaksime hästi elada, tahaksime nautida, ja tahaksime magusat süüa, aga homme...»

Ta heitis käega ja muutus härdaks.

«Kas ta vähemalt rääkis midagi?»

«Hoopis vähe, kallike, ainult lausus: «Jumalaga, vend!» Aga tema ju tunneb, mammike, tunneb! Tunneb, et tal asi on halb!»

«Küllap hakkad, isake, tundma, kui rind lõõtsana tõuse!»

«Ei, mammike, ma ei räägi sellest. Ma mõtlen eelaimusele; inimesele on antud eelaimus, nagu öeldakse; see inimene, kes hakkab surema, see tunneb seda alati ette. Aga patustele — neile pole selist lohutust antud.»

«Noh-noh! Aga kas ta «korraldusest» midagi ei kõnelnud?»

«Ei, mammike. Ta tahtis küll midagi öelda, aga ma peatasin teda. Ei, ütlen ma, midagi ei ole tarvis kõnelda korraldustest! Mis sina, vend, oma lahkusest mulle jätad — mina jään kõigega rahule; ja kui sa mulle ka midagi ei jäta — palvetan ka tasuta sinu hinge eest! Aga kuidas ta, mammike, elada tahab! Väga tahab! Väga tahab!»

«Igaüks tahab elada!»

«Ei, mammike, võin öelda enese kohta. Kui issandal jumalal on tahtmine mind enese juurde kutsuda — olen kas või praegu valmis!»

«Hästi, kui jumala juurde, aga kui satud saatana juurde?»

Selles vaimus kestab jutt edasi kunj lõunani, isegi lõuna ajal ja pärast lõunat. Arina Petrovna ei läbe toolilgi istuda kärsitusest. Sel määral, kuidas Juduška edasi lobiseb, tuleb ta ikka sagedamini ja sagedamini mõttele: aga mis siis, kui... nean ära? Kuid Juduška ise ei aimagi seda, et ema hinges on käimas terve torm, ta vaatab nõnda avameelselt ja jätkab muudkui tasakesi ja targu ema tüütamist oma mõttetu jorutamisega.

«Nean ära! Nean ära! Nean ära!» kordab endamisi üha otsustavamalt ja otsustavamalt Arina Petrovna.

*

Tubades lõhnab viiruki järele; majast kostab pikaldast laulu; ukсед on pärani avatud; need, kes soovivad surnut hüvasti jätta, tulevad ja lähevad. Eluajal ei pööranud keegi Pavel Vladimirõtšile tähelepanu, tema surma järel aga on kõigil hakanud temast kahju. Tuletati meelde, et ta «polnud kellelegi ülekohut teinud», «mitte kellelegi toorest sõna ütelnud», «mitte kellelegi viltu vaadanud». Kõik need omadused, mis varem näisid negatiivsed, tundusid nüüd millegipärast positiivseina, ja matuste hariliku tühjajutu ebaselgeist katkendeist joonestub välja «hea isanda» tüüp. Paljud kahetsesid midagi, võtsid omaks, et nad aeg-ajalt olid kasutanud kadunukese lihtsameelsust tema kahjuks, — aga kes võis siis teada, et sellele lihtsameelsusele tuleb nõnda kiire lõpp! Elas ja elas lihtsameelne, mõeldi, et talle lõppu ei tulegi, aga tema äkki... Aga kui see lihtsameelne oleks elus, — küllap nüüdki veel kõrvetaksid: kõrvetage, poisid! Loll saab kirikuski peksa!

Üks talumees tõi Juduškale kolm rubla ja ütles:

«Võlgnen kadunud Pavel Vladimirõtšile. Allkirja meie vahel ei olnud — nii et võtke vastu!»

Juduška võttis raha, kiitis talumeest ja ütles, et annab need kolm rubla kustumatu lambikese õli jaoks.

«Ja sina, sõbrake, saad nägema, ja kõik saavad nägema, kuna kadunu hing saab rõõmustama. Võib-olla palvetab ta seal sinu jaoks midagi välja! Sina ei tea oodatagi, aga järsku läkitab sulle jumal õnne!»

Väga võimalik, et üldsuse hinnangut kadunu omaduste kohta mõjutas ebateadlikult ka võrdlus. Juduškat ei armastatud. Mitte seda, et teda ei oleks võimalik olnud tüssata, kuid ta armastas üleliia tühja-tähja, tüütas ja noris. Isegi krunte julgesid vähesed temalt rendile võtta, seepärast et ta annab küll maatüki välja, kuid iga üleliigselt küntud või niidetud verssoki eest, iga maksutähtajast üleläänud minuti eest hakkab võlgnikku otsekohe mööda kohtuid vedama. Ta on mitmeid sedaviisi vedanud ja ise ka mitte midagi võitnud (tema harjumust protsessida tunti igal pool niivõrd hästi, et ta nõudmised lükati tagasi, ilma et oleks asja üldse arutatudki), ta vaid laostas inimesi ajaraiskamisega ja töölt puudumistega. «Ära osta talu, vaid osta naaber,» ütleb vanasõna, kuid kõigil oli teada, missugune naaber on Golovljovo härra. Pole sellest abi, et rahukohtunik su õigeks mõistab — tema võtab sul hinge välja omaenda saatanliku kohtuga. Ja et kurjus (isegi mitte kurjus, vaid pigemini kõlbeline tardumus) silmakirjalikkuse varju all sisendab alati mingit ebausklikku hirmu, siis uued «naabrid» (Juduška nimetas neid väga lahkelt «naabrikesteks») kummardasid arglikult ja väga sügavalt, möödudes vereimejast, kes rietatuna üleni musta, kokkupandud peopesadega ja lakke pööratud silmadega seisis puusärgi juures.

Kuni surnu oli majas laudsil, käis majarahvas kikivarbail, heideti pilku söögituppa (seal oli puusärk asetatud söögilauale), vangutati päid ja sosistati. Juduška teeskles, nagu oleks tal vaevalt hing sees, kooberdas mööda koridori, käis «kadunukese» juures, halises, kohendas puusärgikatet ja rääkis sosinal stanovoi pristaviga¹, kes koostas varanduse nimestikku ja lõi pitsereid peale. Petenka ja Volodenka askeldasid puusärgi juures, seadsid üles ja süütasid küünlaid, ulatasid viirukipanni ja tegid muud. Anninka ja Ljubinka nutsid ja laulsid heledal häälel läbi pisarate kaasa köstrite leinajumalateenistusele. Musta kalinguri rietatud naisteenijad pühkisid põlledega pisaraist punetavaid ninasid.

Otsekohe, kui Pavel Vladimirõtš oli surnud, läks Arina Petrovna oma tuppa ja lukustas ukse. Temal ei olnud aega pisaraiks, sest ta tajus, et otsekohe nüüd peab ta midagi otsustama. Jääda Dubrovinosse ta ei mõtelnudki... «ei mingi hinna eest» — järelikult oli ainus valik: sõita Pogorelkasse, sinnasamasse orbude mõisa, mis omal ajal moodustas aukartuseta tütrele Anna Vladimirovnaele tema poolt kätteviseatud «palukese». Kui ta selle otsuse oli teinud, tundis ta ennast kergendatuna, otsekui oleks Juduška äkki igaveseks kaotanud igasuguse võimu tema üle. Rahulikult loendas ta oma viieprotsendilised pangatähed (kapitali oli: tema

¹ Stanovoi pristav — maapolitsei ametiaastmeid tsaariaegsel Venemaal.

oma — viisteistkümmend tuhat ja niisama palju tema poolt kogutud orbude oma) ja samuti rahulikult kaalutles ta, kui palju on tarvis kulutada raha, et Pogorelka elumaja korda seada. Seejärel saatis ta viivitamata Pogorelka külavanema järele, andis vajalikud käsud ehitustööliste palkamise ja veokite saatmise kohta, mis pidid Dubrovinosse tema ja orbude varale järele tulema, käskis tarantassi sõiduks valmis seada (Dubrovinos seisis tema isiklik tarantass, ja tal oli olemas tööendeid, et see on tema isiklik omand) ja hakkas asju pakkima. Juduška vastu ei tundnud ta ei viha ega poolehoidu: talle muutus lihtsalt vastikuks temaga tegemist teha. Ta sõi isegi vastumeelselt ja vähe, sest tänasest peale tuli süüa mitte enam Paveli, vaid Juduška toitu. Mitmel korral heitis Porfiri Vladimirõtš pilgu tema tuppa, et lobiseda armsa sõbra mammikesega (ta sai väga hästi aru tema ärasõidu ettevalmistustest, kuid tegi näo, nagu ei märkaks midagi), kuid Arina Petrovna ei lasknud teda sisse.

«Mine aga minema, mu sõber, minel!» ütles Arina Petrovna. «Mul pole aega.»

Kolme päeva pärast oli Arina Petrovnal ärasõiduks kõik juba valmis. Peeti leinajumalateenistus, lauldi matuselaule ja Pavel Vladimirõtš maeti maha. Matustel kujunes kõik täpselt nõnda, nagu seda oli kujutlenud Arina Petrovna tol hommikul, kui Juduška Dubrovinosse sõitis. Täpselt niiviisi karjatas Juduška: «Jää jumalaga, vend!» — kui kirst hauda lasti; just niiviisi pöördus ta otsekohe Ulituška poole ja ütles kiiresti:

«Kutjaad, kutjaad ärge unustage võtmast, ja asetage siis söögittuppa puhtale linakesele... tuleb ometi koduski venda mälestada!»

Lõunale, mis kombe kohaselt korraldati kohe pärast matuselt tulekut, oli kutsutud kolm vaimulikku (nende seas ka praost) ja diakon. Köstreile oli korraldatud eeskojas eri söögilaud. Arina Petrovna ja orvud ilmusid reisirõivais, kuid Juduška tegi siingi näo, nagu ei märkaks ta seda. Asudes eelroa juurde palus Porfiri Vladimirõtš praosti õnnistada sööke ja jookke, valas seejärel enesele ja vaimulikele isadele pitsi valget viina, muutus härdaks ja lausus:

«Lahkunule igavene mälestus! Ah, vennas, vennas, meid jätsid sa maha! Aga kellel veel, tundub, oleks rohkem olnud õigust elada kui sinul! Halb oled sa, vennas! Paha!»

Ütles, lõi risti ette ja tühjendas klaasi. Siis lõi uuesti risti ette ja näis kalamarja peale, lõi uuesti risti ette — ja maitses balõkki.¹

«Sööge, isake,» sundis ta praosti, «kõik see on kadunud venna varudest. Kadunuke armastas süüa. Sõi ise hästi, aga veel rohkem armastas kostitada teisi. Ah, vennas, vennas, jätsid meid maha! Halb oled sa, vennas, paha!»

Lühidalt öelda, ta läks oma lobaga nõnda sassi, et isegi unus-

¹ Balõkk — soolatud ja kuivatatud vääriskala seljalih.

tas mammikese. Alles siis tuletas meelde, kui tõstis endale riisikaid ja hakkas juba lusikat suhu pistma.

«Mammike, kullake,» sattus ta ärevusse, «mina aga, tobu, muudkui ahmin — ah, misuke patt! Mammike! Võtke suupistet! Riisikaid, riisikaid! Need on ju kuulsad Dubrovino riisikad!»

Kuid Arina Petrovna noogutas talle vaid sõna lausumata peaga ega liigutanudki. Näis, nagu oleks ta uudishimulikult midagi kuulatanud. Tema silme ees süttis nagu mingisugune valgus, ja kogu see komöödia, mille kordumisega ta oli harjunud lapsepõlvest peale ja millest ta oli ise alati osa võtnud, näis talle järsku koguni uuea, varem nägematuna.

Lõunasöök algas perekondliku jagelemisega. Juduška sundis mammikest istuma peremehe kohale; Arina Petrovna keeldus.

«Ei, sina oled siin peremees, sina istugi sinna, kuhu tahad!» lausus ta kuivalt.

«Teie olete perenaine! Teie, mammike, olete kõikjal perenaine: Golovljovos ja Dubrovinos — kõikjal!» veenis Juduška.

«Ei, istu juba ise! Kuhu mind jumal perenaiseks juhib, seal ma siis istungi sinna, kuhu tahan. Siin aga oled sina peremees — ja sina ka istu!»

«Vaat, mida me siis õige teeme,» heldis Juduška. «Meie jätame peremehe-katmiku vabaks! Nagu viibiks vend meiega nähtamatuna peielauas... Tema on peremees, meie aga külalised!»

Nõnda tehtigi. Sel ajal kui suppi ette antakse, valib Juduška viisaka kõneaine ja hakkab jutlema vaimulikega, pöördudes muide oma jutuga peamiselt praosti poole.

«Vaadake, paljud ei usu tänapäeval enam hinge surematust... mina aga usun!» räägib ta.

«Noh, need on vahest mingisugused meeletud!» vastab praost.

«Ei, nad polegi meeletud, vaid niisugune teadus on olemas! Nagu oleks inimene iseenesest... Elab omaette... ja äkki — on surnud.»

«Tänapäeval on neid teadusi ka juba liiga rohkesti tekkinud — tuleks vähendada! Teadusi usuvad, aga jumalat ei usu. Isegi talupojad — nemadki kipuvad juba õpetlasteks.»

«Jah, isake, teil on õigus. Tikuvad, tikuvad õpetlasteks. Võta või minu Naglovka mehi: süüa ei ole, aga hiljuti alles kirjutasid otsuse — tahavad avada kooli... õpetlased!»

«Kõige vastu on tänapäeval teadused platsis. Vihma vastu — teadus, selge ja kuuma ilma vastu — teadus. Vanasti oli kõik lihtne: tuli kokku, peeti palvejumalateenistus — ja jumal andis! Oli vaja sooja, ilusat ilma, saatis jumal ilusa ilma; oli vihma vaja, oli sedagi jumalal külluses. Jumalal on kõike külluses. Aga sest ajast peale, kui hakati elama teaduse järgi, — nagu lõigati ära: kõik ajad ja asjad on sassis. Tarvis külvata — on põud; tahad heina teha — tuleb vihma!»

«Teil on õigus, isake, püha õigus. Varem, kui rohkem jumalat paluti, andis ka maa suuremat saaki. Polnud praegused viljasaa-

gid, neli seemet, viis seemet — sajakordselt andis muld. Küllap mammike vahest mäletab? Kas mäletate, mammike?» pöördub Juduška Arina Petrovna poole, kavatsusega tedagi tõmmata kõnelusse.

«Ei ole kuulnud, et meie kandis oleks... sa oled vahest Kaananimaa kohta lugenud — seal, nagu räägitakse, olevat tõe-poolest seda olnud,» vastab Arina Petrovna kuivalt.

«Ja-jah, ja-jah,» jätkab Juduška, nagu poleks ta ema märkust kuulnudki. «Jumalat ei usuja, hinge surematust ei tunnustata — aga õgida tahetakse!»

«Just nimelt — et saaks aga õgida ja juua!» kinnitab praost, käärides üles oma rüü varrukaid, et panna taldrikule tükki peiepirukat.

Kõik asuvad suppi sööma; mõnda aega kuuldu ainult, kuidas lusikad kõlksatavad vastu taldrikuid ja kuidas puristavad papid, puhudes kuumale supivedelikule.

«Aga vaat, katoliiklased,» jätkab Juduška, lakates söömast, «kuigi need ei eita küll hinge surematust, kuid selle asemel nad ütlevad, et hing ei satu otse põrgusse või taevasse, vaid minevat mõneks ajaks... kuhugi vahepealsesse paika.»

«Ka see on ilma aluseta.»

«Kuidas nüüd teile ütelda, isake...» mõtiskleb Porfiri Vladimirov. «Kui hakata kõnelema sellest vaatevinklist...»

«Tühiste asjade üle pole vajagi kõnelda. Kuidas laulab püha kirik? Ta laulab: «Õitsvas paigas, jahedas paigas, kus ei ole kurbus ega õhkamist...» Missugusest «keskmisest» kohast siin veel rääkida!»

Kuid Juduška ei ole sellega täiesti nõus ja tahab midagi vastu vaielda. Arina Petrovna aga, kelles need jutud hakkavad juba tekitama tülgastust, peatab ta.

«No söö ometi, söö... usuteadlane! Suppi on sul vist ammu jahtunud!» ütleb ta, ja et juttu teisale viia, pöördub ta praosti poole: «Kas olete rukki juba koristanud, isake?»

«Koristasin, armuline proua; rukis on tänavu hea, aga tõuviljad ei tööta suuremat! Kaera tera ei jõudnud veel päris täis kasvada, kui juba hakkas valmima. Ei ole oodata tera ega põhku.»

«Kaerte üle kurdetakse tänavu igal pool!» ohkab Arina Petrovna, jälgides Juduškat, kuidas see lusikaga supipära kokku riisub.

Teine roog tuuakse lauale: sink hernestega. Juduška kasutab juhust, et katkestatud keskustelu jätkata.

«Vaat juudid seda toitu ei söö,» ütleb ta.

«Juudid on roojased,» vastab praost, «selle eest narritakse neid seakõrvaga.»

«Ometi aga ka tatarlased... Mingisugune põhjus peab seal ikka olema.»

«Ka tatarlased on samuti roojased — seal ongi see põhjus.»

«Meie ei söö hobuseliha, tatarlased aga põlgavad omakorda sea-

liha. Aga vaat Pariisis söödud piiramise ajal rotte, nagu räagitakse.»

«Noh — need olid ju prantslased!»

Niiviisi möödub kogu lõuna. Lauale tuuakse kokri hapukoorega — ja Juduška seletab:

«Sööge aga, isake, sööge! Need on erilised kogred — kadunud vend armastas neid väga!»

Antakse sparglit — Juduška kiidab:

«Vaat kus alles sparglid! Peterburis tuleb sihukese spargli eest oma rubla hõbedas maksta. Kadunud vend hoolitses ise nende eest! Jumala eest, näete, see seal, kui jämel!»

Arina Petrovna süda otse keeb: terve tund on juba möödunud, aga lõunasöök on alles poole peal. Juduška venitab nagu meelega: sööb pisut, paneb siis noa ja kahvli kõrvale, lobiseb, sööb jälle veidi ja lobiseb jälle. Kui palju kordi oli Arina Petrovna sellepärast varematel aegadel tema peale käratanud: «Söö siis ometi, saatana-nahk, söö, jumala pärast!» Nähtavasti on ta aga unustanud mammikese manitsused. Aga võib-olla ehk polegi unustanud, vaid teeb nüüd meelega nõnda, maksab kätte. Aga võib ehk olla, et ta ei maksaagi teadlikult kätte, vaid et niiviisi mängib tema loomu poolest tige sisemine mina. Viimaks anti praadi. Selsamal silmapilgul, kui kõik tõusid lauast ja isa diakon venitas «õndsast uinumisest», tekkis koridoris müra, kostis hüüatusi, mis hävitasid täielikult matusetalituse järelehüüde mõju.

«Mis mürgel seal lahti on?» hüüdis Porfiri Vladimirõtš. «Kas olete kõrtsi tulnud või?»

«Ära kisenda, ole nii kena! See olen mina... minu kohvrid viiakse välja,» seletas Arina Petrovna ja lisis irooniliselt: «Tahad vahest üle vaadata?»

Kõik vaikisid äkki; isegi Juduška ei jõudnud end koguda ja läks näost valgeks. Ta taipas muide silmapilkselt, et on tarvis mingil moel summutada ema ebameeldivat kõnelust, ja pöördudes praosti poole alustas ta:

«Vaat näiteks tedred... Venemaal on neid palju, kuid teistes maades...»

«Söö siis ometi, Kristuse nimel: meil on ju kakskümmend viis versta sõita; vaja on valges päralt jõuda,» katkestas teda Arina Petrovna. «Petenka, kallid, kiirusta seal, et küpsised lauale toodaks!»

Mõned minutid vältas vaikus. Porfiri Vladimirõtš sõi kiiresti lõpuni oma teditüki, istus kahvatuna, jalaga vastu põrandat kop-pides ja huulte värahtades.

«Teie teete mulle ülekohut, hea sõber mammike! Teete mulle kõvasti ülekohut!» lausub ta viimaks, muide emale otsa vaatamata.

«Kes sulle ülekohut teeb! Ja millega olen mina nõnda... kõvasti sulle ülekohut teinud?»

«On väga, väga solvav... nõnda solvav! nõnda solvav! Sää-

rasel silmapilgul... ära sõita! Kogu aja elasite ja elasite... ja siis äkki... korraga... Ja lõpuks need kohvrid... läbivaatus... On haavav!»

«Kui sa juba kõike teada tahad, siis võin ma ka vastata. Mina elasin senikaua siin, kui elas poeg Pavel; nüüd on ta surnud — ja mina sõidan ära. Mis puutub aga kohvresse, siis valvab Ulitka mind juba ammu sinu käsu kohaselt. Kuid minu arust oleks parem ütelda otsekoheselt emale, et ta seisab kahtluse all, ja mitte nagu uss võõra selja tagant tema peale sisistada!»

«Mammike, mu sõber! Teie ju... mina ju...» oigas Juduška.

«Küllalt!» — ei lasknud Arina Petrovna tal jätkata. «Mina olen kõik öelnud!»

«Kuid millega, mu sõber, ma võisin...»

«Ütlen sulle: mina olen kõik öelnud — ja nüüd jäta. Lase mul issanda nimel rahus minna. Tarantass on vististi valmis.»

Tõepoolest kostis õuest kuljuste kõlinal ja ettesõitva tarantassi rataste põrinat Arina Petrovna tõusis esimesena laua tagant: tema järel tõusid ka teised.

«Noh, nüüd istume veel minutikeseks, ja siis tee!» ütles ta, suundudes võõrastetuppa.

Istuti, vaikiti, ja selle aja jooksul jõudis Juduška juba täielikult toibuda.

«Aga kas te ei jääks, mammike, Dubrovinosse elama... Vaadake ometi, kui hea siin on!» lausus ta, emale süüdioleva koera lahkusega silma vaadates.

«Ei, mu sõber, aitab juba! Ma ei taha sulle lahkumise puhul ebameeldivat sõna ütelda... kuid siia jääda pole mul võimalik! Ja misjaoks! Isake, palvetagem!»

Kõik tõusid ja hakkasid palvetama; seepeale suudles Arina Petrovna kõigiga, õnnistas kõiki... sugulaste kombel ja suundus raskelt astudes ukse poole. Porfirij Vladimirõtš saatis teda kogu majarahva eesotsas trepini, kuid siis tarantassi nägemisel hakkas teda kiusama mõttetarkuse kurat. «Aga tarantass on ju venna oma,» sähvatas tal mõte.

«Nõnda siis nägemiseni, hea sõber mammike!» ütles ta ema istuma seades ja kõõrdi tarantassi silmitsedes.

«Kui jumal tahab... miks siis mitte teineteist näha!»

«Ah, mammike, mammike, küll olete teie aga vigurivänt! Käs-kige tarantass ära panna, ja ise — jumala nimel vanasse pessa tagasi... Tõepoolest!» lipitses Juduška.

Arina Petrovna ei vastanud; ta oli juba täielikult kohale istunud ja isegi ristimärgi ette löönud, ainult orvukesed viivitasid veel millegipärast.

Juduška aga muudkui silmitses ja silmitses sel ajal tarantassi.

«Aga tarantassiga, mammike, kuidas jääb sellega? Kas toimetate ise kohale või käsitate talle järele saata?» ei suutnud ta lõpuks end pidada.

Arina Petrovna hakkas otse värisema vihast.

«Tarantass on minu!» karjatas ta säärase haiglase kiljumisega, et kõigil hakkas niihästi piinlik kui ka häbi. «Minu! Minu! Minu oma on tarantass! Mina olen ta... Mul on olemas tõendus! On tunnistajaid! Aga sina... ma sind... noh, ma ootan veel... Kül-
lap näen, mida sinu poolt edaspidi veel tuleb! Lapsed! Kas kaua veel?»

«Heldeke, mammike! Ma mitte nõudmise pärast... Isegi mitte siis, kui tarantass kuuluks Dubrovinole...»

«Minu tarantass, minu oma on see! Ei kuulu Dubrovinole, vaid minule! Sa ei tohi rääkida... Kas kuuled!»

«Kuulen, mammike! Tähendab, teie, kallike, ärge meid unustage... niisama lihtsalt, teate, ilma plaanitsemata. Meie teie poole, teie meie poole... sugulaste kombel!»

«Kas võtsite juba istet? Lase käia!» hüüatas Arina Petrovna end vaevu vaos hoides.

Tarantass nihkus paigalt ja hobused hakkasid kerges traavis jooksma mööda teed. Juduška seisis trepil, lehvitas taskurätikut ja karjus tarantassile järele, kuni see täielikult silmist kadus:

«Sugulaste kombel! Meie teie poole, teie meie poole!... Sugu-
laste kombel!»

III peatükk.

Perekondlikud lõppkokkuvõtted.

(Katkestanud sidemed Juduškaga, asus Arina Petrovna elama Pogorelkasse. Esialgu hakkas ta end seal agaralt sisse seadma. Tema tütreütred — Anninka ja Ljubinka — elasid temaga koos ja tundsid igavust. Nad sõidavad vanaema juurest ära. Pärast nende lahkumist vajus Pogorelka mõisamaja mingisugusesse lootusetusse vaikusse. Arina Petrovna elab üksildase elu, olles mõtetega tihti minevikus. Kuid mida nõdremaks Arina Petrovna vanadusest muutus selles rõõmutus miljões, seda «tugevamini hakkas temas avalduma elutahe». Ta hakkab elama külluslikku elu, mõtleb alatasa Golovljovost, kust ta oli lahkunud. Ta hakkas sageli sõitma Juduškale külla ja leppis isegi sellega, et Juduška, tüdinenud pikast lesepõlvest, oli enesele pereemandaks võtnud vaimulikust seisusest neiu, nimega Jevprakseja.

Möödusid viis aastat Arina Petrovna kolimisest Pogorelkasse. Sellest ajast, kui Juduška asus oma sünnikohta Golovljovosse, ei liikunud ta sealt enam. Juduškast iseloomustatakse kui «protsessijat, luiskajat, lobamokka». Oma majapidamises seadis Juduška sisse, nagu ütleb Saltõkov, «asjaliku logelemise maailma», tegeldes igasuguste tühiste asjadega. Sügisõhtutel mängib Juduška koos ema ja Jevpraksejuškaga kaarte.

Kord tuli kiri Anninkalt ja Ljubinkalt. Tütred teatasid vanaemale, et nad on läinud teatrilavale ja mängivad operettides.

23. november on Juduškale jäänud alatiseks meelde: sel päeval oli poeg Volodja lõpetanud oma elu endatapuga. Juduška räägib sellest, et on vaja «lõunast jumalateenistust» ja «hingepalvet pidada» poja-kadunukese mälestuseks. Sel ajal, kui isa silmakirjalikult õhkab surnud poja järele, kelle ta oli ilma jätnud igasugusest toetusest, kostab aisakella helinat. Eeskojast teatatakse, et saabus «noorhärä» — Pjotr Porfirjevitš, Golovljovi teine poeg.

«Juduška tõusis püsti, kangestus ja kahvatas valgeks kui lina.»)

— — — Petenka tuli sisse kuidagi loiult, suudles isa kätt, täitis siis sedasama tseremooniat ka vanaema suhtes, kummardas Jev-

praksejale ja võttis istet. See oli välimuselt üsna kena, ohvitseri reisimundris, umbes kahekümne viie aastane noormees. See oli ka kõik, mida tema kohta võis öelda, ka Juduška ise teadis vaevalt rohkem. Isa ja poja vahelised suhted olid niisugused, et neid ei saanud nimetada isegi pinevaiks: tundus, nagu poleks üldse mitte midagi olemas. Juduška teadis, et on olemas inimene, keda dokumentide järgi peetakse tema pojaks, kellele ta on teatavalt tähtselt kohustatud saatma kokkulepitud, see tähendab, tema enese poolt kindlaksmääratud kuuraha, kellelt tal on õigus selle eest vastutasuks nõuda lugupidamist ja sõnakuulmist. Omalt poolt teadis jälle Petenka, et tal on olemas isa, kes võib teda igal ajal rõhuda. Ta külastas päris heal meelel Golovljovot, eriti sellest ajast peale, kui oli saanud ohvitseriks, kuid mitte sellepärast, et ta oleks leidnud meelelahutust vestlusest isaga, vaid lihtsalt sellepärast, et iga inimest, kes ei suuda enesele mingit aru anda oma elu eesmärkide suhtes, tõmbab kuidagi vaistlikult ligi oma pesakohta. Praegu aga tuli ta nähtavasti häda sunnil, mistõttu ta ei väljendanud ühtegi neist rõõmsa hämmelduse tunnusmärkidest, millega harilikult iga ärakadunud aadlipoeg tähistab oma kojujõudmist sünnikohta.

Petenka oli sõnaaaher. Kõigile isa hüüetele: «Vaata, kus alles on üllatus! Noh, vennas, võtsid kord vaevaks! Aga mina muudkui istun ja mõtlen: kes see, jumal andesta, kihutab öösel ringi? — aga näe, kes see oli!» jne. — sellele kõigele vastas ta kas vaikimisega või sunnitud naeratusega. Kuid küsimusele: «Aga kuidas see sulle järsku pähe tuli?» — vastas ta koguni jämedalt: «Lihtsalt nii, tuli mõttesse ja sõitsingi.»

«Noh, aitäh sulle, et isa meelde tuletasid, suur tänu! rõõmustasid teda! Küllap mõtlesid ka vanakesele-vanaemale?»

«Mõtlesin ka vanaemale.»

«Pea! Sulle tuli vahest meelde, et täna on kadunud venna Volodja surma-aastapäev?»

«Jah, meenutasin sedagi.»

Säärases vaimus kestis jutt poole tunni ümber, nii et oli võimatu aru saada, kas Petenka tõesti vastab tõemeeli või ainult põikleb. Seepärast, nii kannatlik kui oligi Juduška oma laste ükskõiksuse suhtes, ei pidanud temagi vastu ja tähendas:

«Jah, vennas, sa oled ebasõbralik! Ei saa öelda, et sa oleksid lahke poeg!»

Oleks Petenka seekord vaikinud, papakese märkuse alandlikult vastu võtnud, või veelgi parem — oleks suudelnud tema kätt ja öelnud talle: «Vabandage mind, kallid papake, ma olen ju teelt tulles väsinud!» — oleks kõik lõppenud õnnelikult. Kuid Petenka käitus nagu päris tänamatu.

«Niisugune ma juba olen!» vastas ta nii jämedalt, nagu tahaks ta öelda: «Jäta mind kord juba rahule, ole lahke!»

Siis hakkas Porfiri Vladimirõtšil nii valus, nii valus, et ta enam ei pidanud võimalikuks vaikida.

«Mulle näib, et olen teie eest küllalt hoolitsenud!» ütles ta kibedusega. «Isegi siin istud, aga mõtled kogu aja: kuidas oleks parem, kuidas sobivam, ja et kõigil oleks hea ja mugav, ilma puuduseta ja mureta... Aga teie muudkui minu juurest eemale, ära.»

«Kes on see... teie?»

«Noh, sina... ja muide ka kadunu, olgu talle taevas armuline, oli samasugune...»

«Mis siis, ma olen teile väga tänulik!»

«Ma ei näe teilt mitte mingit tänulikkust! Ei tänulikkust ega lahkust — mitte midagi!»

«Lahkuseta iseloom — see on kõik! Miks kõnelete kogu aja mitmuses? Üks on juba surnud...»

«Jah, suri ära, jumal karistas. Jumal karistab sõnakuulmatuid lapsi. Ja siiski mõtlen temale. Tema oli sõnakuulmatu, aga mina mälestan teda. Homme korraldame jumalateenistuse ja hingepalve. Tema solvas mind, kuid mina mäletan siiski oma kohustusi. Oh sa mu jumal küll! Mida kõike tänapäev ei juhtu! Poeg on sõitnud isa juurde ja turtsub juba esimesest sõnast peale! Kas meie omal ajal niiviisi käitusime! Sõitsid vahel Golovljovosse, siis aina kordasid kolmekümne versta kaugusel: «Issand, pane mu meelde kuningas Taavet ja kogu tema alandlikkus!» Siin on ju mammike — elav tunnistaja, tema võib öelda. Aga tänapäeval! Mitte ei mõista! Mitte ei mõista!»

«Ka mina ei mõista! Sõitsin siia rahu, tervitasin teid, suudlesin kätt, istun nüüd, ei puutu teid, joon teed, ja kui annate õhtusööki — siis süüa ka õhtust. Millest te kogu selle loo üles keerutasite?»

Arina Petrovna istub oma tugitoolis ja kuulab pealt. Ja tundub talle korraga, et ta kuuleb ikka sedasama tuttavat lugu, mis algas ammugi, ta ei mäletagi enam, millal. Tundus, nagu oleks see lugu juba lõppenud, nüüd aga, näed, võtab kätte ja avaneb jällegi samal leheküljel. Sellele vaatamata taipab ta, et säärane kokkupõrge isa ja poja vahel ei tööta midagi head, ja loeb seepärast oma kohuseks tülitsejate vahele astuda ja öelda oma lepitav sõna.

«Nonoh, kalkunikuked!» ütleb ta, püüdes oma õpetavale sõnale anda naljatavat värvingut. «Alles saite kokku, ja kohe kaklema! Muudkui tormavad teineteise kallale, muudkui tormavad. Vaata, et varsti suledki ei lenda! Oh-oh-oh, missugune häda! Aga teie, kanged mehed, istuge mõistlikult, ja kõnelge omavahel rahumeeli, mina, vanainimene, kuulan pealt ja tunnen teist heameelt! Sina, Petenka, anna järele! Isale on tarvis alati, mu sõber, järele anda, sest ta on — isa. Kuigi on mõnikord kibedavõitu, mis isalt tuleb, aga sina võta vastu leplikult, alandlikult ja aupaklikult, sest sina oled — poeg! Võib-olla muutub mõru äkki magusaks, siis oled sina ometi võitja! Aga sina, Porfiri Vladimirõtš, — lasku allapoole! Tema on poeg, noor inimene, hellitatud. Tema on seitsekümmend viis versta mööda kinkusid ja hangesid maha sõitnud, on väsinud ja külmanud ja tahaks magada. Näed, tee on juba joodud, lase nüüd anda õhtusööki, ja siis puhkama! Nõndaks, mu sõbrad! Lähme kõik oma tuba-

desse laiali, palvetame, ja pahameel lähebki meil üle. Ja kõik halvad mõtted, mis meil olidki, ajab jumal unega laiali. Aga homme tõuseme õige vara ja palvetame kadunu eest. Peame jumalateenistuse, kuulame ära hingepalve, aga siis, kui tuleme koju tagasi, ajame ka juttu. Ja väljapuhanult kõneleb kordamööda igaüks oma asjast nagu kord ja kohus. Sina, Petenka, Peterburist, aga sina, Porfiri — oma maaelust. Kuid nüüd sööme õhtust — ja siis jumala abiga puhkama.»

See manitsus avaldab oma mõju mitte sellepärast, et see oleks sisaldanud midagi tõeliselt veenvat, vaid sellepärast, et Juduška näeb ka ise, et ta on oma lobisemisega segi läinud, et parem on lõpetada päev kuidagiviisi rahu. Seepärast tõuseb ta oma kohalt, suudleb mammikese kätt, tänab «õpetuse eest» ja teeb korralduse õhtusöögi andmiseks. Õhtusöök möödub ranges vaikuses.

Söögituba on tühjenenud, kõik on läinud laiali oma tubadesse. Vähehaaval vaikib maja, ja surmavaikus roomab toast tuppa ja lõpuks roomab viimase pelgupaigani, see tähendab, Golovljovo isanda kabinetini, milles rituaalne elu pidas teistest soppidest kõige kauem vastu. Viimaks on Juduška lõpetanud kummardused, mida ta kaua aega loendas pühapiltide ees, ja samuti heitnud voodisse.

Porfiri Vladimirõtš lamab voodis, kuid ei suuda silmi sulgeda. Ta haistab, et poja siiasõit ennustab midagi mitte päris tavalist, ja juba ette valmivad tema peas kõik võimalikud tühisõnalised õpetused. Neil õpetustel on see väärtus, et nad on kõlvulised iga juhtumi jaoks ja isegi ei moodusta järjekindlat mõtteseost. Nende jaoks pole nõutav ei grammatiline ega süntaktiline vorm: nad kuhjuvad pähe katkendlike aforismide näol ja ilmuvad päevavalgele sel määral, kuidas keele peale tulevad. Sellest hoolimata, niipea kui juhtub elus mingisugune keeruline lugu, mis satub välja tavaliste reast, tõuseb aforismide uputusest peas selline möll, et isegi uni ei suuda seda rahustada.

Juduškal ei ole und: terved virnad tühja-tähja on kuhjunud tema peatsisse ja rõhuvad teda. Õieti-õelda ei eruta teda eriti Petenka salapärane siiasõit, sest mis ka ei juhtuks, Juduška on juba varakult kõige ja oks ette valmis. Ta teab, et miski ei taba teda ootamatult ja et miski ei saa teda sundida vähimal määral taganema sellest tühjade ja põhjani läbipehkinud aforismide võrgust, millesse ta on enda mähkinud pealaest jalatallani. Tema jaoks pole olemas ei muret ega rõõmu, vihkamist ega armastust. Tema silmis on kogu maailm puusärk, mis võib vaid põhjustada lõpmatut lobisemist. Kas polnud küllaltki muret siis, kui Volodja oli lõpetanud oma elu, aga ta pidas vastu ka siis. See oli väga kurb lugu, mis kestis tervenisti kaks aastat. Tervenisti kaks aastat püüdis Volodja enesest võitu saada; algul ilmutas ta uhkust ja otsustavust mitte kasutada isa abi; siis nõrkes ta, hakkas paluma, selgeks tegema, ähvardama... Ning alati sai ta vastuseks valmis aforismi, mis kujutas enesest näljasele inimesele ulatatud kivi. Kas Juduška oli teadlik sellest või mitte, et see on kivi, aga mitte leib —

see on vaieldav küsimus; kuid igal juhtumil tal midagi muud ei olnud ja ta ulatas oma kivi kui ainsa asja, mida ta võis anda. Kui Volodja oli enese maha lasknud, pidas isa temale hingepalve, märkis kalendrisse tema surmapäeva ja töötas ka tulevikus iga aasta 23. novembril pidada hingepalvet «liturgiaga». Ja kui siis aeg-ajalt isegi temas mingi ähmane hääl virgus, mis sosistas, et perekonnatüli lahendamine enesetapmise teel on vähemalt kahtlane asi, siis tõi ta esile terve trobikonna valmis aforisme, nagu: «jumal karistab kangekaelseid lapsi», «uhkeile paneb jumal vastu» jne. — ning rahunes.

Samuti nüüdki. Ei ole kahtlust, et Petjaga oli juhtunud midagi halba, kuid olgu juhtunud mistahes, tema, Porfiri Golovljov, peab seisma kõrgemal neist juhuslikkustest. Oled sisse kukkunud, rabele ise välja: oskasid putru keeta, siis oska ka ise ära süüa; armastad liugu lasta — armasta ka kelku vedada. Just niiviisi; just sedasama ütlebki ta homme, ükskõik millest teatakski talle poeg. Aga mis siis, kui Petenkagi Volodja kombel keeldub leiva asemel kivi vastu võtmast? Mis siis, kui temagi... Juduška sülitab selle mõtte puhul korduvalt ja kirjutab selle vanakurja kiusamise arvele. Ta vähkreb küljelt küljele, püüab uinuda, aga ei saa. Vaevalt hakkab teda uni meelitama, kui järsku: oleks küll rõõm taevani küündida, kuid käed on lühikesed! Või: siruta end vaiba järgi... vaat mina... vaat sina... olete väga rutakad; aga kas tead vanasõna: kiirus on nõutav vaid kirpude püüdmiseks? Kuhjub ümberringi tühi-tähi, roomab, ronib, rusub. Ja ei saa Juduška magada sõnakõlksude koorma all, millega loodab homme oma hinge leevendada.

Ei maga ka Petenka, kuigi teekond on teda korralikult kurnanud. Temal on südamel asi, mis võib lahendust leida ainult siin Golovljovos, kuid see asi on säärane, et ei tea isegi, kuidas sellega peale hakata. Õigust öelda, Petenka mõistab väga hästi, et tema asi on lootusetu, et sõit siia Golovljovosse loob ainult ülearuseid pahandusi, kuid selles see konks seisabki, et inimeses on olemas mingi ebamäärane enesesäilitamise vaist, mis on üle igasugusest teadlikkusest ja mis aina tagant tõukab: proovi kõik kuni viimseni ära! Ja nii ta siis sõitiski siia, kuid selle asemel et ennast karastada ja valmis olla kõike kandma, pidi ta juba esimesel sammul isaga tülli minema. Mis sellest sõidust õige välja tuleb? Kas sünnib ime, mis paneb kivi muutuma leivaks, või ei sünni?

Kas poleks olnud õigem võtta revolver ja vastu meeleskohta suruda: härrased, ma pole väärt teie mundrit kandma! Olen raisanud kroonu raha ja teostan sellepärast ise enese üle õiglase ning karmi kohtuotsuse! Põmm! — ja kõigel on lõpp! Nimekirjadest kustutatakse s u r n u d leitnant Golovljov! Jah, see oleks olnud kindlameelne ja... ilus. Seltsimehed oleksid öelnud: sa olid õnnetu, andusid kiusatusele, kuid... sa olid õilis inimene! Aga selle asemel, et otsemaid talitada niiviisi, ta ajas asja nõnda kaugele, et tema tegu sai teatavaks kõigile, — ja nüüd vabastati ta teatava tähtjani tingimusele, et selle aja jooksul oleks puudu-

jääk kindlasti tasutud. Siis aga — polgust välja! Ja selle eesmärgi saavutamiseks, mille lõpptulemuseks oli vaevalt alustatud karjääri häbistav lõpp, ta sõitiski Golovljovosse, sõitis kindlas veendumuses, et saab leiva asemel kivi.

Aga võib-olla tuleb siiski midagi välja? Juhtub ju vahel, et... Äkki kaob praegune Golovljovo ja tema asemel osutub uus Golovljovo, uute olukordadega, kus tema... Mitte seda, et isa... sureb — milleks? — aga nõnda... üldse, tekib uus «olukord»... Aga võib-olla ka vanaema — temal ometi raha on! Saab teada, et õnnetus seisab ees — ja äkki annab! Säh, võta, sõnab ta, sõida rutemini, kuni tähtaeg ei ole veel möödunud! Ja vaat ta sõidabki, kiirustab postipoisse, jõuab hädavaevalt jaama — ja ilmub polku täpselt kaks tundi enne tähtaja lõppu. Golovljov on tubli poiss! ütlevad seltsimehed. Anna käsi, õilis noormees, ja olgu nüüdsest peale kõik unustatud! Ja ta mitte ainult et jääb endiselt polku edasi, vaid ülendatakse algul staabikapteniks, siis kapteniks, temast saab polgu adjutant (laekuriks ta juba oli) ja viimaks, polgu juubelipäeval...

Ah, mööduks see öö ometi rutemini! Homme... Noh, homme tulgu mis tuleb! Kuid mida kõik ta peab homme ära kuulama!... ah, mida kõik peab ära kuulama! Homme... ent mispärast just homme? Ees on ometi veel üks terve päev... Tema tingis ju enesele välja kaks päeva õigupoolest selleks, et oleks aega veenda, südant pehmenada... Kurat võtaks! Mida sa siin veenad, kelle südant sa pehmenad! Seda juba ei ole...

Siin lähevad tema mõtted lõplikult sassi ja upuvad vähehaaval üksteise järel unisesse hämarusse. Veerand tunni pärast sukeldub Golovljovo mõis üleni raskesse unne.

Järgmise päeva varahommikul on kogu maja juba jalul. Kõik sõitsid kirikusse, muide peale Petenka, kes jäi koju ettekäändel, et on reisist väsinud. Viimaks, kui oli ära kuulatud jumalateenistus ja hingepalve, pöörduti koju tagasi. Petenka lähenes tavalisel kombel isa käele, kuid Juduška ulatas käe kõrvalt ja kõik märkasid, et ta isegi ei teinud pojale ristimärki. Joodi teed, söödi kadunu mälestuseks kutjaad; Juduška uitas tusasena ringi, lohistas jalgu järel, hoidis kõnelustest, ohkis, pani mõttes palvetamise märgiks alatasa käsi kokku, ja hoopis ei vaadanudki poja poole. Omalt poolt tõmbus ka Petenka kõssi ja suitsetas vaikides paberossi paberossi järel. Eilne pinev olukord ei olnud öö jooksul mitte ainult paranenud, vaid võttis koguni niisuguse terava värvingu, et Arina Petrovna muutus tõsiselt rahutuks ja otsustas Jevpraksejalt teada saada, kas pole vahest midagi juhtunud.

«Mis on juhtunud,» küsis ta, «et nad hommikust peale vahivad teineteisele nagu vanad õelused?»

«Aga kust mina seda tean? Kas ma segan end nende asjadesse!» hammustas Jevprakseja vastu. — — —

(Teisel päeval, kui Juduška pärast lõunasööki heitis magama, teatas Petenka oma vanaemale Arina Petrovna, et ta on kolm tuhat rubla kroonu

raha maha mänginud. Ta palub vanaema, et see tema päästaks ja annaks talle laenuks kolm tuhat rubla. Kuid Arina Petrovna ütleb kohkunult, et tal pole raha. Petenka otsustab sellest asjast järgmisel päeval rääkida isaga.)

Petja tõusis varakult pärast peaaegu unetut ööd. Seesama poolitatud mõte jälitas teda endiselt — mõte, mis algas lootusega: «Võib-olla ehk annab?» — ja lõppes alati küsimusega: «Ja milleks ma siia sõitsin?» Võib-olla ta ei mõistnud oma isa, kuid igal juhtumil ta ei teadnud isal olevat ühtegi tundmust, mitte ainustki nõrka keelekest, millest oleks võimalik olnud kinni haarata ja mida kasutades oleks võimalik olnud midagi šaavutada. Ta tundis vaid üht: isa juuresolekul seisab ta silm silma vastu millegi sõnulseletamatuga, tabamatuga. Teadmatuse, kust otsast läheneda, millest juttu alustada, tekitas temas kuigi mitte hirmu, siis vähemalt igal juhul rahutust. Ja nii oli olnud lapsepõlvest saadik. Sestsaadik kui ta hakkas end mäletama, oli lugu alati olnud niiviisi, et parem näis hoopis loobuda mistahes kavatsusest, kui et asetada see sõltuvusse isa otsusest. Nõnda oli ka nüüd. Millest ta alustab? Kuidas algab? Mida ütleb? . . . Ah, milleks ta üldse siia sõitis!

Teda valdas ahastus. Sellest hoolimata mõistis ta, et olid üle jäänud ainult mõned tunnid ja et järelikult peab ometi midagi tegema. Kogunud teeseldud otsustavust, kuue kinni nõõpinud ning käigu peal midagi sosistades, suundus ta üsna kindlal sammul isa kabineti poole.

Juduška palvetas. Ta oli jumalakartlik ja pühendas iga päev meeleldi mõned tunnid palvetamisele. Kuid ta ei palvetanud sellepärast, et armastas jumalat ja lootis palve kaudu temaga ühendusse astuda, vaid sellepärast, et kartis kuradit ja lootis, et jumal päästab tema kiusaja käest. Ta tundis palju palveid ja oli eriti eeskujulikult selgeks õppinud palvetamise tehnika. See tähendab, ta teadis, millal on vaja liigutada huuli ja pööritada silmi, millal tuleb käed, peopesad vastamisi, kokku panna ja millal hoida neid ülessirutatult, millal on kohane heldida ja millal seista väärilt, tehes mõõdukaid ristimärke. Nii silmad kui ka nina läksid tal punaseks ja niiskeks teatavil minuteil, mida talle näitas kätte palvetamise praktika. Kuid palvetamine ei uuendanud teda, ei puhastanud tema tundmusi, ei toonud mingit valguskiirt tema hämarasse olulusse. Ta võis palvetada ja sooritada kõiki vajalikke kehaliigutusi, ning samal ajal aknast välja vaadata ja tähele panna, kas ei lähe keegi ilma loata keldrisse ja nõnda edasi. See oli hoopis iselaadne, eripärane eluvalem, mis võis olelda ja ennast rahuldada täiesti sõltumata üldisest eluvalemist.

Kui Petenka astus kabinetti, seisis Porfiri Vladimirõtš põlvili ülestõsfetud kätega. Ta ei muutnud oma asendit, ainult äigas käega õhus selle märgiks, et veel pole aeg. Petenka astus söögituupa, kus teelaud oli juba kaetud, ja hakkas ootama. See pool tundi tundus talle igavikuna, seda enam, et ta oli veendunud, et isa laseb teda meelega oodata. Teeseldud kindlus, millega ta oli relvastunud, hakkas vähehaaval maad andma tusatundele. Algul istus ta rahulikult,

siis alustas taas edasi-tagasi kõndimist ja lõpuks hakkas midagi vilistama, mispeale kabinetiuks paotati ja sealt kuuldus Juduška ärritatud hääl:

«Kes tahab vilistada, see võib selleks talli minna.»

Veidi hiljem väljus Porfiri Vladimirõtš üleni musta riidetuna ja puhtas pesus, otsekui ettevalmistatuna sündmusele. Tema nägu oli selge, heldinud; sellest hoovas rahu ja rõõmu, nagu oleks ta nüüd sama «vääristunud». Ta astus poja juurde, tegi ristimärgi ja suudles teda.

«Tere, sõber!» ütles ta.

«Tere!»

«Kuidas sa puhkasid? Kas voodi oli ka hästi tehtud? Ei tundnud lutikaid, kirbukesi?»

«Tänap teid. Magasin.»

«Noh, kui magasid, siis olgu jumal tänatud. Ainult vanemate juures ongi võimalik magusasti magada. Seda ma juba tean enda järgi: oled sa end Peterburis nii hästi kui tahes sisse seadnud, aga kuskil ei uinu nõnda õndsalt kui Golovljovos. Otsekui hällis kiigutatakse sind. Kuidas me nüüd siis teeme: kas joome enne teed või tahad sa kohe midagi rääkida?»

«Ei, parem kõneleme siiski kohe. Mul on tarvis kuue tunni pärast ära sõita ja vahest on veel millegi üle järelemõtlemiseks aega tarvis.»

«Noh, tubli! Ainult, vennas, ma kõnelen otsekohele: mina ei kaalutle kunagi. Minul on alati vastus valmis. Kui sa palud midagi õiglast — ole lahke, ma ei keeldu kunagi mingis õiglases asjas. Kuigi on vahel raskevõitu ja käib üle jõu, aga kui asi on õiglane — ei saa keelduda! Iseloom on niisugune. Noh, palud sa aga ebaõiglaselt — ära siis pahanda! Kuigi on sinust kahju — aga siiski keeldun! Mina, vennas, vigurdusi ei armasta! Ma olen tervenisti siin nagu peopesal! Noh, läki siis, läki kabinetti. Sina kõneled ja mina kuulan. Kuulame, kuulame ära, mis seal siis on!»

Kui nad kabinetti astusid, jättis Porfiri Vladimirõtš ukse kergelt praokile ja ei istunud siis ise ega pakkunud ka pojale istet, vaid hakkas taas edasi-tagasi käima. Nagu oleks ta vaistlikult tundnud, et lugu tuleb piinlik ja et niisuguseid asju saab käies palju vabamalt arutada. Ja hõlpsam on näoilmet varjata ja katkestada seletust, kui see võtab liiga ebaameeldiva pöörde. Praakil ukse abil võib aga toetuda tunnistajaile, sest mammike koos Jevpraksejuškaga arvatavasti ei viivita söögituppa teelauda ilmumast.

«Papake, ma mängisin kroonu raha maha,» ütles Petja välja korruga ja kuidagi tuimalt.

Juduška ei lausunud midagi. Võis ainult märgata, kuidas tal huuled värahtasid. Ja seejärel hakkas ta harjumuse kohaselt sosisutama.

«Ma mängisin maha kolm tuhat,» seletas Petja, «ja kui ma ülehomme seda tagasi ei maksa, siis võib sellest tulla mulle väga ebaameeldivaid tagajärgi.»

«Noh, maksa siis tagasi!» lausus Porfiri Vladimirõtš armastusväärselt.

Isa ja poeg tegid mõne tuuri vaikides. Petja tahtis edasi seletada, kuid tundis, et miski kägistab tal kõri.

«Aga kust ma raha võtan?» suutis ta lõpuks öelda.

«Mina, kallid sõber, sinu rahaallikaid ei tea. Eks siis nendest allikatest maksa, mida arvestasid, kui kroonu raha maha mängisid.»

«Teie teate ise väga hästi, et sääraseil juhtumeil inimesed unustavad allikad.»

«Mitte midagi ma ei tea, mu sõber. Mina pole kunagi kaarte mänginud — vahest ainult kui lööd mammikesega turakat, et vana inimest lõbustada. Ja sina ära mässi mind palun seesugustesse rüüpsustesse asjadesse, lähme parem, jooime teed. Jooime ja istume, vahest ehk ajame millestki juttugi. Ainult, Kristuse nimel, mitte sellest.»

Ja Juduška suundus juba ukse poole, et söögituppa lipsata, ent Petja peatas ta.

«Lubage siiski,» lausus ta, «mul on ometi tarvis sellest seisukorrast kuidagi välja pääseda!»

Juduška muigas ja vaatas Petjale näkku.

«On tarvis küll, kullake!» nõustus ta.

«Aidake siis ometi!»

«Aga see... see on juba teine küsimus. Et sellest seisukorrast on kuidagi tarvis välja pääseda — see on nii, seda ütlesid sa õigesti. Aga kuidas pääseda, see pole juba minu asi.»

«Aga miks ei taha te siis aidata?»

«Aga sellepärast, et esiteks ei ole mul raha sinu nurjatute tegude kinnikatmiseks, ja teiseks ka sellepärast, et see üldse minusse ei puutu. Ise määsisid enese sisse, ise rabele ka välja. Armastad liugu lasta, armasta ka kelku vedada. Nõndaks, sõber. Ma äsja ju sellest algasingi, et kui sa palud midagi õigesti...»

«Tean, tean. Teil on keelel hulk sõnu...»

«Pea, ohjelda oma häbematusi, lase mul lõpetada. Et need ei ole ainult sõnad — seda ma tõestan sulle kohe... Ja niisiis, äsja ütlesin sulle: kui palud tarvilikku, asjalikku — ole lahke, sõber, alati olen valmis sind rahuldama! Kui sa aga tuled ebaasjaliku palvega — vabanda, vennas! Näruste asjade jaoks mul raha ei ole, ei ole ja ei ole! Ja ei saagi olema — seda pead sa teadma! Ja sa ära sõanda öelda, et need on ainult «sõnad», saa aru, et need sõnad on väga lähedased tegudele.»

«Kuid mõtelge ometi, mis saab minust!»

«Seda saab, mis jumal heaks arvab,» vastas Juduška kergelt kätt tõstes ja kõõrdi pühapildi poole piiludes.

Isa ja poeg tegid taas jälle mõned ringid. Juduška sammus vastumeelselt, nagu kaevates, et poeg hoiab teda vangis. Petja järgnes temale, käed puusas, närvides vurre ja närviliselt naeratades.

«Mina olen teie viimane poeg, ärge unustage seda!»

«Hiibilt, mu sõber, võttis jumal ka kõik, aga see ei nurisenud,

ütles ainult: issand on andnud, issand on võtnud — issanda tahtmine sündigu! Nõndaks, vennas!»

«Seal võttis jumal, aga teie võtate endalt ise. Volodja...»

«Noh nüüd, nagu näib, hakkad sa kõnelema labasusi!»

«Ei, see pole labasus, vaid tõde. Kõigil on teada, et Volodja...»

«Ei, ei, ei! Ma ei taha kuulata sinu labasusi! Ja üldse — küllalt. Mida oli tarvis öelda, seda oled sa öelnud. Mina olen sulle samuti vastuse andnud. Nüüd aga lähme ja hakkame teed jooma. Istume ja ajame juttu, siis sööme, joome lahkumiseks — ja jumal kaasa. Näed, kuidas jumal on sulle armuline! Ilmgi on selgeks läinud, teegi on tasasem. Tasakesi ja vähehaaval, sörkides — ikka sörkides — ja ei pane tähelegi, kuidas koperdad jaamani.»

«Kuulake ometi! Lõpuks ma palun teid! Kui teil on kas või tunde raasugi...»

«Ei, ei, ei! Ärgem rääkigem sellest! Lähme söögituppa, mami-mike tahaks ehk ammugi teed juua. Vanainimest ei kõlba ootama panna.»

Juduška tegi järsu pöörde ja suundus peaaegu joostes ukse poole.

«Kas lähete või ei lähe ära, mina seda juttu ei jäta!» hüüatas Petja talle järele. «Halvem on, kui hakkame tunnistajate juuresolekul kõnelema!»

Juduška pöördus tagasi ja jäi otse poja ette seisma.

«Mida sa tahad minust, nurjatu... seleta?» küsis ta erutatud häälal.

«Mul on tarvis, et teie maksaksite ära raha, mis ma maha mängisin.»

«Ei iialgi!»

«See on siis teie viimane sõna?»

«Näed sa?» hüüatas Juduška pidulikult, osutades sõrmega nurgas rippuvale pühapildile, «näed sa? See on papakese õnnistus... Ja selle juures ma ütlen sulle: iialgi!»

Ja ta läks otsustaval sammul kabinetist välja.

«Mõrtsukas!» kõlas talle järele.

*

Arina Petrovna istub juba laua ääres ja Jevpraksejuška teeb viimaseid ettevalmistusi teejoomiseks. Vanainimene on mõtisklev, vaikiv ja isegi nagu häbeneks Petjat. Juduška läheneb kombe kohaselt tema kaele ja Arina Petrovna teeb masinlikult ja samuti kombe kohaselt temale ristimärgi. Siis tulevad kombe kohaselt küsimused, ons kõik terved, kas on hästi puhatud, mille peale järgnevad harilikud ühesilbilised vastused.

Juba eile õhtul oli Arina Petrovna nukker. Sellest peale kui Petja palus temalt raha ja äratas temas mälestuse «needmisest», sattus ta järsku mingisse salapärasesse rahutusse ja teda hakkas järeleandmatult kiusama mõte: aga mis siis, kui nean ta ära? Saa-

nud hommikul teada, et kabinetis oli alanud kõnelus, pöördus ta palvega Jevpraksejuška poole:

«Mine õige, emandake, kuula tasakesi ukse juures, mida nad seal kõnelevad!»

Ja kuigi Jevpraksejuška käis kuulatamas, oli ta ometi sedavõrd rumal, et ei saanud millestki aru.

«Niisama ajavad omavahel juttu! Väga ei karjugi!» seletas ta tagasi tulles.

Siis Arina Petrovna ei kannatanud enam välja ja läks ise söögituppa, kuhu vahepeal juba samovar oli toodud. Ent seletus jõudis juba lõpule, ta kuulis ainult, et Petja kõrgendab häält, kuna Porfiri Vladimirõtš vastuseks otseku'i õrritab.

«Õrritab, nimelt õrritab!» keerles tal peas. «Tookord õrritas ta ju samuti, ja kuidas ma siis ei taibanud!»

Lõpuks ilmusid mõlemad, isa ja poeg, söögituppa. Petjake oli näost punane ja hingas raskesti: silmad olid tal suured, juuksed peas sassis, otsaesine kaetud higipiisakestega. Vastandina temale tuli Juduška sisse kahvatuna ja tigidana; tahtis näida ükskõiksena, kuid kõigist pingutustest hoolimata värises tema alumine huul. Ta jõudis suure pingutusega öelda tavalise hommikutervituse armsale sõbrale mammikesele.

Kõik asusid oma kohtadele laua ümber; Petja istus pisut eemale, laskus toolikorjule, tõstis ühe jala teisele ja süüdates paberossi vahtis isale ironiliselt otsa.

«Vaata, mammike, ka ilm on meil vaikseks jäänud,» alustas Juduška. «Missugune möll oli eile, aga näe, jumal tarvitses ainult tahta — ja ilm on vait ja vaga, jumala õnnistusega! Eks ole, mu sõber?»

«Ei tea, ma ei ole täna väljas käinud.»

«Meie aga saadame parajasti kallist külalist,» jätkas Juduška. «Ma juba ennest teab millal tõusin, vaatasin aknast välja — ja kas sa näed, õues on vaikne ja rahulik, otse nagu oleks jumala ingel mööda lennanud ja oma tiivaga silmapilgu jooksul kogu selle möllu rahustanud!»

Kuid mitte keegi isegi ei vastanud Juduška lahketele sõnadele; Jevpraksejuška jõi lärmakalt teed alustassilt, puhudes peale ja luristades; Arina Petrovna vahtis oma tassi ja vaikis; Petjake jätkas toolil kiikudes isa vahtimist säärase ironiliselt väljakutsuva ilmega, nagu maksaks see talle suuri pingutusi, et mitte naerma pursata.

«Praegust, kui Petenka isegi kiiresti ei sõida,» algas Porfiri Vladimirõtš jällegi, «ka siis jõuab ta kerge vaevaga õhtuks raudteejaama. Meil ju omad hobused, ära vaevamata, söödavad neid paar tunnikest Muravjovos — ja kihutavad silmapilkselt pärale. Aga seal — vurr-vurr! läheb masin mürisema! Ah, Petka, Petka! halb oled sa! Kui jääksid õige siia meiega, oleksid külaliseks — tõepoolest! Meil oleks rõõmsam, ja ka sina ise — vaata, kuidas sa siin ühe nädalaga kosuksid!»

Ent Petenka üha jätkab toolil kiikumist ja isa silmitsemist.

«Mis sa mind järjest vahid?» hakkab Juduška lõpuks keema.
«Kas näed mustreid või?»

«Vaatan, ootan, mida veel teie poolt tuleb.»

«Mitte midagi, vennas, ei vahi sa välja! Nagu öeldud, nõnda jääbki. Mina oma sõna ei murra!»

Järgneb hetk vaikust, mille kestel kuuldub selgesti sosin:

«Juduška!»

Porfiri Vladimirõtš kuulis kahtlemata seda hüüatust (ta isegi kahvatas), kuid teeb näo, nagu ei käiks see tema kohta.

«Ah, lapsukesed, lapsukesed!» ütleb ta, «on kahju teist, ja tahaks teid hellitada ja hoida, kuid pole nähtavasti midagi parata — ei ole saatuse poolt õnne määratud! Ise põgenete vanemate juurest, teil on siginenud omad sõbrad-kaaslased, kes teile on kallimad isast ja emast. Noh, pole midagi parata! Mõtled ja mõtled ning — alistud. Olete noored inimesed, aga noortel on teadagi mõnusam olla noortega kui toriseva vanamehega. Nõnda siis rahunedki — ei nurise; palud ainult taevast isa: sündigu, issand, sinu tahtmine!»

«Mõrtsukas!» sosistab Petenka uuesti, kuid juba nii selgesti, et Arina Petrovna vaatab hirmuga temale. Midagi vilksatab tema silme eest järsku mööda, nagu Tobu-Stjopka vari.

«Kelle kohta sa seda ütled?» küsib Juduška erutusest üleni värisedes.

«Niisama, ühe tuttava kohta.»

«Noh nii! Nõnda siis kõnelegi! Sul võib jumal teab mis mõttes olla: võib-olla, et kedagi siinviibijaist niiviisi austad!»

Kõik jäävad vait; teeklaasid seisavad puutumatuks. Juduška viskub ka toolikorjule ja kõigutab end närviliselt. Petenka, nähes, et igasugune lootus on kadunud, tunneb midagi surmaeelse tusa taolist ja on selle mõjul valmis minema äärmiste piirideni. Nii isa kui ka poeg vaatavad teineteisele otsa mingi sõnulsetamatu naeratusega silmis. Ja kuidas oligi Porfiri Vladimirõtš enda välja koolitanud, ometi oli lähenemas silmapilk, kus temagi ei ole enam võimeline end taltsutama.

«Sa võiksid parem heaga ära sõita!» ütleb ta lõpuks välja.
«Jah!»

«Ja sõidangi!»

«Mida's veel oodata! Ma näen, et sa norid tüli, aga mina ei taha kellegagi tülitseda. Vaiksel ja rahulikult elame siin, ilma tüli ja pahanduseta; vaata, siin istub vanaema-vanake — kui sa vähemalt häbeneksid tedagi! Noh, milleks sa meie juurde sõitsid?»

«Ma ütlesin teile, milleks.»

«Kui ainult selleks, siis nägid asjata vaeva. Sõida minema, vennas! Hei, kes seal on, käskige noorhännale kibitka valmis panna. Ja praetud kanapoega, ja kafamarja ja veel vahest midagi... Vahest ehk mune... mähkige paberisse. Jaamas sööd, vennas, kuni hobuseid toidetakse. Jumalaga!»

«Ei, ma veel ei sõida. Ma lähen veel kirikusse, lasen hingepalvet pidada tapetud jumalasalase Vladimiri eest.»

«See on, enesetapja eest...»

«Ei, tapetu eest.»

Isa ja poeg vaatavad pärani silmi teineteisele otsa. Paistab, nagu kargaksid mõlemad otsekohe püsti. Kuid Juduška saab enesest üliinimliku pingutusega jagu ja pöördub koos tooliga laua poole.

«Hämmastav!» ütleb ta katkenud häälel: «Häm-mas-tav!»

«Jah, tapetu eest!» rõhutab Petenka jõhkralt.

«Kes ta siis tappis?» uudishimutseb Juduška, nähtavasti siiski lootes, et poeg mõistusele tuleb.

Kuid Petenka, põrmugi kohmetamata, pöörutab otsekui kahurist:

«Teie!»

«Mina?!»

Porfiiri Vladimirov ei suuda imestusest toibuda. Ta tõuseb rüütes toolilt, pöördub näoga pühapildi poole ja hakkab palvetama.

«Teie! Teie! Teie!» kordab Petja.

«Noh, nõnda! Jumalale tänu! Kohe läks kergemaks, kui palvetasin!» ütleb Juduška uuesti lauda istudes. «Pea, oota, olgugi et mul kui isal poleks tarvis astuda sinuga seletustesse — kuid sindu siis pealegi nõnda! Tähendab, siis sinu arust tapsin mina Volodenka?»

«Jah, teie!»

«Aga minu meelest see ei ole nõnda. Minu meelest laskis ta ise enese maha. Mina olin sel ajal siin Golovljovos, tema aga — Peterburis. Kuidas siis mina võisin sellega seotud olla? Kuidas võisin mina ta seitsmesaja versta kauguselt tappa?»

«Just nagu teie ei saaks aru!»

«Ei saa aru... Jumal olgu tunnistajaks, et ei saa aru!»

«Aga kes jättis Volodja ilma kopikata? Kes lõpetas talle toetuse andmise? Kes?»

«Oot-oot-oot! Aga miks ta siis abiellus vastu isa tahtmist?»

«Teie ometi lubasite isel!»

«Kes? Mina? Issand olgu sinuga! Kunagi ei ole ma lubanud! Mitte kunagi!»

«Nojah, tähendab, teie talitasite siingi oma harjumuste kohaselt. Teil on ju igal sõnal oma kümme tähendust; mine saa siis aru!»

«Ma pole kunagi lubanud! Ta kirjutas mulle siis: tahan, papake, abielluda Lidotškaga! Saad aru, «tahan», aga mitte, «palun luba». Noh, ja mina vastasin talle: kui tahad abielluda, siis abiellu, mina seda takistada ei saa! See oligi kõik!»

«See oligi kõik!» õrritab Petja. «Aga kas see ei olnud siis luba?»

«See'p see ongi, et ei ole. Mida ma ütlesin? Ma ütlesin: mina takistada ei saa — ainult niipalju. Aga kas ma luban või ei luba — see on teine küsimus. Tema pole minult luba küsinudki; ta kirjutas

otsekohe: t a h a n, papa, Lidotškaga abielluda, noh, ka mina vaikisin siis loa asjus. Kui sa t a h a d abielluda, noh, siis Kristuse nimel, abiellu, mu sõber, kas Lidotškaga või kellega tahes — mina takistada ei saa!»

«Aga ilma leivapalukeseta saate siiski jätta. Siis oleksite pidanud nõnda kirjutamagi: sinu kavatsus minule ei meeldi, ja sellepärast, kuigi ma sulle ei tee takistusi, hoiatan sind, et sa enam ei arvestaks minult saadavat rahalist abi. Siis oleks vähemalt selge olnud.»

«Ei, seda ei luba ma enesele kunagi. Et ma hakkaksin täiskasvanud poja suhtes kasutama ähvardusi — ei iialgi! Mul on niisugune põhimõte, et ma kellelegi ei tee takistusi! Tahad abielluda, abiellu! Noh, aga tagajärgede suhtes — ära pane pahaks! Ise oleksid pidanud ette nägema — selleks on jumal sulle mõistuse andnudki. Mina aga, vennas, end teiste asjadesse ei sega. Ja mitte ainult ise ei sega end teiste asjadesse, vaid ei palu ka, et teised segaksid end minu asjadesse! Jah, ei palu, ei palu, ja koguni... keelan ära! Kas kuuled, halb, aukartusetu poeg — keelan ära!»

«Keelake, palun väga, kuid kõigi suid te kinni ei mätsi!»

«Ja kui ta oleks kahetsenudki! Kui ta oleks äru saanudki, et ta on oma isa solvanud! Noh, tegid nurjatuse, noh, kahetse siis ka! Palu andestust! Andke andeks, papake-kullake, et teid kurvastasid! Aga võta näpust!»

«Aga ta ometi kirjutas teile; ta seletas ju, et tal pole millestki elada, et tal pole jõudu kauemini kannatada...»

«Isaga ei seletata. Isalt palutakse andeks — ja see on kõik.»

«Ka seda oli. Ta oli nõnda ära vaevatud, et palus isegi andestust. Kõik oli, kõik!»

«Ja olgugi kas või nõnda — siiski ei talitanud ta õigesti. Oled korra andeks palunud ja näinud, et isa ei anna andeks, siis palu veel teine kord!»

«Ah teid!»

Õelnud seda, lõpetab Petja järsku toolil kiikumise, pöördub laua poole ja toetub mõlemate küünarnukkidega lauale.

«Nüüd siis ka mina...» lausub ta vaevalt kuuldavalt.

Tema nägu moonduv aegamööda.

«Nüüd siis ka mina...» kordab ta, hüsteeriliselt nuuksuma puhkedes.

«Aga kes on süüdi...»

Kuid Juduškal ei läinud korda oma õpetust lõpetada, sest samal silmapilgul juhtus midagi hoopis ootamatut. Nüüdsama kirjeldatud tulevahetuse ajal oli Arina Petrovna nagu unustatud. Tema aga ei jäänud kogunisti mitte selle perekondliku stseeni ükskõikseks pealtvaatajaks. Just vastupidi, juba esimesest pilgust oli võimalik oletada, et tema toimub midagi üsna ebaharilikku ja et võib-olla on saanud silmapilk, kus tema vaimusilma ette kerkisid kogu täiuses ja alastiolekus tema isikliku elu lõppkuvõtted. Tema nägu elustus, silmad laienesid ja helkisid, huuled aga liikusid, otsekui tahtes

lausuda mingit sõna, — aga ei suutnud. Ja järsku, just samal silmapilgul, kui Petenka täitis söögitoa nutupuhangutega, tõusis ta raskelt oma tugitoolilt, sirutas välja käe, ja tema rinnust tungis kisa:

«Nne-an ä-r-ra-aa!»

IV peatükk.

Õetütreke.

(Vastupidiselt Petenka ootusele talus Juduška ema needuse küllaltki rahulikult «ega taandunud karvavõrdki neist otsustest, mis nii-õelda alati valmis kujul istusid tema peas».)

Sõitnud Pogorelkasse, elas Arina Petrovna seal umbes kuu aega täielikus üksinduses. Ühel hommikul hakkas ta harilikul viisil voodist tõusma, kuid ei saanud enam. Arina Petrovna surma eel külastas teda Juduška. Ta püüdis «mammikest» julgustada «naljatuste ja sõnakõlksudega», kuid Arina Petrovna jõud kahanes iga tunniga. Matnud ema, sai Juduška varsti Petenkalt kirja, kes pärast kohtuprotsessi oli välja saadetud ühte kaugesse kubermangu.

Petenka palus isalt ainelist toetust. Juduška saatis Petenkale kirja täis moraaliõpetusi, kuid mingisugust ainelist abi ei lubanud. Jõudmata asumiseks määratud kohani, paigutati Petenka haiglasse, kus ta suri.

Etenduste ajutise katkestamise tõttu sõitis Anninka Golovljovosse külla. Vahepeal oli ta muutunud «järskude, isegi väga vabade maneeridega» neiuks. Ta välimus üllatas Juduškast küllaltki meeldivalt. Anninka külastas Pogorelkat ja nuttis vanaema haual. Kunagi oli ta kippunud Pogorelkast ära, kuid nüüd, meenutades oma elu keset «kirjuks värvitud kulisest», elab ta raskelt üle küünilistest ja pooljoobnud austajatest ümbritsetud provintsi operetinäitlejanna alati-selt kärarikka elu uima.

Golovljovo tüütav igavus äratas Anninkas vastikust ja ta sõidab tagasi. «Näitlejanna elu tegi ta rahutuks.» Anninka, provintsi operetinäitlejanna raskete üleelamuste kirjeldus on üksikasjaline. Juduška teeb katset veenda Anninkat jääma Golovljovosse. Kuid asjata. «Vabanemine Golovljovo vangipõlvest» rõõmustab Anninkat. Enne oma ärasõitu laskis Anninka vanaemale pidada hingealve küla kalmistul. Küla vaimulik ja ta abikaasa kutsusid Anninka enda juurde külla, kuid suhtusid temasse kui «langenuid» naisesse.)

V peatükk.

Lubamatud perekonnarõõmud.

(Jevpraksejuška — Juduška pereemand — sünnitas lapse. Osava orjus-aegse vanaeide Ulituška abiga saadab Juduška Jevpraksejuška lapse kasvatus-majja.)

VI peatükk.

Pärijateta.

Juduška ümber tühjenes kõik: «ühed surid, teised läksid ära.» «Hoolimata rändnäitlejanna viletsast tulevikust ei lasknud isegi Anninka end võrgutada Golovljovos valitsevast küllusest». Jevpraksejuška, keda Juduška võis algul rõhuda «ilma vähimagi ohuta», ei usu enam Juduška tühje sõnu. Pärast tema lapse kadumist tärkas temas vihkamine, soov kiusata, pahandada, hinge seest välja süüa: algas kõigist sõdadest kõige talumatum — «norimiste, näägutamiste, väikeste torgete sõda». See «sõda» murdiski Porfiri Golovljovi. Saades võidu Juduška üle, hakkas Jevpraksejuška omandama kõige talitsematumaid

elukombeid, kuna Porfiri Vladimirovitš metsistus täiesti. Ta muutus parandamatuks alkohoolikuks, ja Jevprakseja, kes tegi kõike, mida soovis, hülgas Porfiri täielikult.)

VII peatükk.

Lõpparve.

(Ühel detsembrikuu päeval, millal «lume ääretu surilina kaetud ümbrus on vaikselt tardumuses», ilmus Golovljovosse Anninka. «Ta polnud sugugi ilmastiku kohaselt riietatud, — tal oli seljas tallenahaga kanditud linnapalitu, rohkem küll möe pärast kui sooja jaoks, ja ta oli ilmselt külmast kange». Tema õnetu, haletsemisväärne kuju jättis sügava mulje eriti Jevpraksejasse. Edasi kirjeldatakse selles peatükis Anninka elu. Nii Anninka kui ka Ljubinka osutusid näitlejatena keskpäraseiks ja löid rohkem läbi liig vaba käitumisega. Ljubinka satub väga kiiresti semstvotegelase Ljulkini ülalpidamisele. Anninka pidas algul vastu, püüdes säilitada oma inimlikku väärtust, kuid hiljem muutub samuti ülalpeetavaks; ta langeb kaupmees Kukiševi «eestkostele» alla. Nii Ljulkin kui ka Kukišev osutusid raiskajaiks. Ljulkin lõpetas oma elu enesetapuga juba enne kohtumõistmist, Kukišev aga määrati Siberisse asumisele. Pärast seda sündmust laskusid Anninka ja Ljubinka enesealandamises äärmuseni ja vaesestusid. Otsustusvõimelisem Ljubinka lõpetas oma elu enesetapuga. Anninka aga «heitus silmapilkselt» ega julgenud märki võtta.

«Pogorelka neidue näitlejakarjäär oli lõppenud. Sama päeva õhtul veeti Ljubinka laip väljale ja maeti maha. Anninka jäi ellu».

Saabunud tagasi vastumeelsesesse Golovljovosse, on Anninka koormatud mõtetega raskest minevikust. See painajalik mälestuste koorem provintsi operetinäitlejanna meeletust elust põimub tal ühte kurva eluga Golovljovos. Õhtuti joob Anninka koos Jevpraksejaga viina ja mängib kitarril kõlvatuid laule «Vurukandjast». Nendega liitub hiljem ka lõplikult laostunud Juduška.

Juduškale selgus lõpuks hirmus tõde. Tema ümbert olid surnud kõik peale Anninka, kes püüdis laostumises temale järele jõuda.

Juduška sai lõpuks teadlikuks oma kuritegudest ja nägi oma elu tühi-
sust. Ühel kevadisel märtsiööl läheb Juduška ema hauale, et seal nuttes paluda endale halastust, kuid sureb teel. Mõne sammu kaugusel maanteest oli «leitud Golovljovo härra kangestunud laip».)

ÜLITARK RÜNT.

Elas-oli kord rünt. Nii isa kui ka ema olid tal targad. Tasa-
pisi ja libedasti olid nad elanud jões areedi ega¹ ega olnud sattunud
ei kalasuppi ega havi lõugade vahele. Pojale kinnitasid nad sama.
«Vaata poeg,» rääkis vana rünt surses, «kui tahad elu nautida, siis
hoia silmad lahti.»

Noorel ründil oli toatäis mõistust. Ta hakkas selle mõistusega
arutlema ja näeb: kuhu ta ka ei pöördu — igal pool on hädaoht.
Ümberringi vees ujuvad ainult suured kalad, tema ei saa kedagi alla
neelata. Ja ei mõista ka: miks neelata. Vähk võib teda sõruga poo-
leks lõigata, vesikirp — sügavasse selgroogu tungida ja surnuks
piinata. Isegi vennas rünt, nähes, et ta on kinni püüdnud sääse,
sööstab terve karjaga seda ära võtma. Võtavad ära ja hakkavad
omavahel kisklema, sääse aga rebivad puruks.

¹ Areedi iga — väga pikk iga (Areed — piiblis esinev patriarh, kes elanud
väga kaua).

Ja inimesel! Kui salakaval olend on see! Missuguseid riukaid ta pole välja mõelnud, et teda, rühti, asjatult surma saata! Küll nootasid, võrke, rühasid, mõrdu ja lõpuks — õnge! Tõepoolest, mis võiks olla rumalam õngest! — On nõör, nõöri otsas konks, konksu otsa on kinnitatud ussike või kärbes . . . Ja kuidas on kinnitatud? Võiks öelda: kõige ebaloomulikumas asendis. Kuid just õngega püütakse rühti kõige sagedamini. Rohkem kui üks kord manitses teda isa-vanake ettevaatusele õnge suhtes: «Kõige enam hoidu õnge eest. Olgugi et see on rumalaim vahend, on meie rühtide suhtes nii: mida rumalam, seda kindlam. Viskavad meile kärbsed, nagu tahaksid meid hellitada; sina haarad tast kinni, kuid kärbes on surm.»

Vanamees jutustas ka, kuidas ta kord pidi äärepealt sattuma kalasuppi. Sel korral püüti neid terve artelliga; noot oli pandud vette jõe laiuselt ja seda veeti nii mööda jõe põhja kahe versta ulatuses. Küll saadi siis palju kalu kätte! Hauge ja ahvenaid, turbi ja särge, trullinguid ja isegi latikaid-vedelvorste tõsteti üles põhjamudast. Rühte aga oli loendamatul hulgal.

Ja millist hirmu tema, vana rüht, kannatas, kui teda mööda jõge veeti, seda ei saa jutus jutustada ega sõnul seletada. Tunneb, et teda veetakse, aga kuhu, ei tea. Näeb, et ühel pool on haug, teisel ahven — mõtleb: vaat kohe kas see või teine sööb ta ära, kuid need ei puudutagi . . . Sel korral, vennas, ei olnud aega söömiseks! Kõigil mõlkus vaid meeles: surm on tulnud. Ainult kuidas ja miks ta tuli — keegi ei mõistnud. Lõpuks hakati nooda tiibu kokku vedama, tõmmati noot kaldale ja kalad puistati noodapärast rohule.

Siin saigi ta teada, mis on kalasupp. Liival väriseb midagi punast, hallid pilved tõusevad sellest üles, ja on nii kuum, et ta lausa sulab . . . Veeta on juba niikuinii iiveldamapanev, aga siin suurendatakse seda tunnet veelgi . . . Kuuleb: «Lõkketuli,» ütlevad. «Lõkketulele» on pandud midagi musta, milles vesi aina keerleb ja keerleb, justkui järves tormi ajal. See on «katel», ütlevad. Ja lõpuks hakkasid rääkima: «Viska kala «katlasse», saame kalasuppi.» Hakati meiesuguseid sinna loopima. Heidab kalur kalakese, see sukeldub algul, siis kargab välja kui meeletu, sukeldub uuesti — ja jääb vaikseks. Tähendab «kalasuppi» maitses. Loopisid ja loopisid, algul valikuta, siis aga keegi vanamees vaatas rühti ja ütles: «Mis kasu on sellest väiksekesest kalasupis, las kasvab jões suuremaks.» Vanamees võttis tal lõpuste alt kinni ja laskis vabasse vette. Ja tema, ega ta rumal olnud, jooksis koju, nii et saba välkus. Emarüht aga, hirmust poolsurnud, vaatas urkast välja.

Ja mis te arvate! Kui palju vanamees ei seletanudki sel ajal, mis on kalasupp ja millest ta koosneb, vaevalt tänapäeval kellelgi on mõistlikku ettekujutust kalasupist.

Kuid tema, poeg-rüht, pidas väga hästi meeles isa õpetused ja pani need kõrva taha. Ta oli haritud rüht, mõõdukalt liberaalne ja sai täiel määral aru, et elu ei ole maiustamine.

«Tarvis on hoida silmad lahti,» ütles ta, «muidu just hukkudki!»

Esimese ettevõttena mõtles ta välja niisuguse urka, et tal endal oli võimalik sellesse pugeda, aga kellelgi teisel mitte. Ta uuristas oma urgast ninaga terve aasta, ja kui palju hirmu ta tundis selle aja kestel, ööbides kas mudas, veekoprudes või lõikheinas! Lõpuks uuristas urka valmis, ja toreda. See oli puhas, korralik ja just üks mahtus parajasti sisse.

Teise ettevõttena otsustas ta oma elu kohta nii: öösel, kui inimesed, loomad, linnud ja kalad magavad, harrastab ta liiklemist; päeval aga istub urkas ja väriseb. Et süüa-juua on siiski tarvis, palka ta aga ei saa ja teenijat ei pea, siis jookseb ta keskpäeval urkast välja, kui kõik kalad on juba söönud ja, annaks jumal, ehk leiab mõne sääsekese. Ja kui ei leia, siis heidab näljasena urkasse pikali ja väriseb jällegi. Sest parem on mitte süüa, mitte juua, kui täie kõhuga kaotada elu. Nii ta toimiski. Öösel harrastas liiklemist, suples kuupaistel ja päeval puges oma urkasse ning värises. Ainult keskpäeval jooksis ta välja, et midagi kinni püüda, kuid mis on võimalik leida keskpäeval! Sel ajal peidab sääskki end kuuma käest lehe alla ja putukas poeb koore alla varju. Neelab vett — ja sellega lõpp!

Nii lamab ta päevast päeva urkas, öösiti ei maga küllaldaselt, ei söö küllaldaselt ja üha mõtleb: näib, et olen elus. Ah, mis toob küll homne päev!

Uinub, patuasi küll, ja näeb unes, et tal on loteriipilet, ja et ta on võitnud kakssada tuhat. Olles rõõmu pärast meeleetu, pöörab ta teisele küljele — ja vaat, juba ongi pool ninamikku urkast väljas... Mis siis, kui mõni havipoeg oleks sattunud lähedale! See oleks ta ju urkast välja tirinud.

Kord ärkas ta ja näeb: otse ta urka vastas seisab vähk. Seisab liikumatult nagu nõiutud, jõllitades teda luiste silmadega. Ainult vuntsid liiguvad veevoolus. Vaat, siis tundis ta alles hirmu! Tervelt pool päeva valvas vähk teda, kuni täiesti pimenes. Tema aga aina värises ja värises selle aja jooksul.

Teine kord oli ta vaevalt jõudnud enne aovalget tulla tagasi urkasse, vaevalt magusalt haigutada une eelnaudingus, kui näeb: tea kust ilmunud, kuid üsna urka juures seisab haug ja laksutab hambaid. Ka see valvas teda kogu päeva, nagu oleks ainult ta nägemisest saanud söönuks. Kuid tema tüssas haugigi: ei tulnud urkast välja ja sellega lõpp.

Seda ei juhtunud temaga ainult üks kord ega kaks, vaid peaaegu iga päev. Ja iga päev sai ta värisedes vaenlasest jagu ning saavutas võite, iga päev hüüdis: jumal olgu tänatud, olen elus!

Kuid vähe sellest: ta ei abiellunud kellegagi ja tal ei olnud lapsi, kuigi ta isal oli olnud suur pere. Ta arutles nii: isal oli elamine naljaasi! Sel ajal olid havid paremad ja ahvenad meid pisiolendeid ei himutsenud. Ja kuigi ta kord oleks peaaegu sattunud kalasuppi, leidis ka siis vanake, kes ta vabastas! Tänapäeval aga, kus kala on jõgedest kadunud, on ründidki au sees. Nõnda ei ole võimalik perekonnale mõelda, hea, kui isegi saab ära elada.

Elas ülitark rünt sel kombel üle saja aasta. Aina värises ja värises. Ei ole tal sõpru ega omakseid; ei suhtle tema kellegagi ega keegi temaga. Kaarte ta ei mängi, viina ei joo, tubakat ei suitseta, punapõseliste tütarlaste järele ei jookse, — ainult väriseb ja mõtleb ühte ning sama mõtet: jumal olgu tänatud, näib, et olen elus!

Havidki hakkasid teda lõpuks kiitma: Vaat, kui kõik nii elaksid, siis oleks alles jões vaikne! Ainult seda rääkisid nad siiski sihilikult; mõtlesid, et ta kiituse peale end esitleb: vaat, siin ma olengi! Siis saaks teda haarata. Kuid tema ei lasknud end sellegagi sisse vedada ja võitis veel kord oma tarkusega vaenlaste septsused.

Kuupalju möödus aastaid peale saja aasta, on teadmata: ainult ülitark rünt hakkas surema. Lamab urkas ja mõtleb: jumal olgu tänatud, suren loomulikku surma, nii nagu surid ema ja isa. Ja meenusid talle havi sõnad: Vaat, kui kõik elaksid nii, nagu elab see ülitark rünt...

Aga noh, mis oleks siis tõepoolest? Ta hakkas arutlema mõistusega, mida tal oli toatäis, ja korruga nagu oleks keegi talle sosistanud: «Niimoodi oleks ju kogu rüntide suguvõsa ammu välja surnud. Sest rüntide suguvõsa jätkamiseks on kõigepealt tarvis perekonda, aga temal seda ei ole. Vähe veel sellest! Et rüntide pere tugevneks ja õitseks, et tema liikmed oleksid terved ja rõõmsad, on tarvis, et nad kasvaksid üles koduses õhkkonnas, aga mitte urkas, kus ta peaaegu on jäänud pimedaks igavesest videvikust. On hädavajalik, et rüntidel oleks küllaldaselt toitu, et nad ei võorastaks seltskonda, harrastaksid üksteisega läbikäimist, õpiksid üksteiselt heategevust ja teisi väärtuslikke omadusi. Sest ainult niisugune elu võib rüntide sugu teha täiuslikumaks ega võimalda tal kiduneda ning areneda tindiks.

Valesti arvavad need, kes mõtlevad, et ainult sääraseid rünte loetakse väärtuslikeks kodanikeks, kes, hirmust hullunud, istuvad urgastes ja värisevad. Ei, need ei ole kodanikud, vaid, tagasihoidlikult öeldes, kasutud ründid. Kellelgi ei ole neist ei sooja ega külma, kellelgi — head ega kurja, au ega ebaau, kuulsust ega kuulsusetust... Elavad, asjatult tarvitavad ruumi ja söövad toitu.

Kõike seda kujutles ta nii teravalt ja selgelt, et tal tuli kirglik soov: ronin õige urkast välja ja ujun sõtkana¹ mööda jõge. Kuid vaevalt jõudis ta sellest mõelda, kui jälle lõi kartma. Ja hakkas värisesedes hinge heitma. Elas — värises, ja suri — värises.

Kogu elu möödus silmapilkselt ta silme eest. Missuguseid rõõmusid oli tal olnud? Keda oli ta lohutanud? Kellele andnud head nõu? Kellele öelnud hea sõna? Kellele andnud ulualust, keda soojendanud ja kaitsnud? Kes oli temast kuulnud? Kes meenutab ta olemasolu?

Kõigile neile küsimustele pidi ta vastama: ei kellelegi, ei kedagi!

Oli ainult elanud, värisenud — ja kõik. Isegi praegu veel: surm istub tal peatsis ja ta aina väriseb, teadmata isegi mispärast. Ta

¹ Sõtkas — liik parte.

urkas on pime, kitsas, ei saa ringigi pöörata; ei paista sinna päikesekiir ega hoova soojust. Ning tema lamab selles niiskes hämaruses, pime, kurnatud, igaühele üleliigne, lamab ja ootab: mil-lal näljane surm vabastab ta lõplikult kasutust olemasolust!

Talle kostab, kuidas teised kalad lipsavad ta urkast mööda, võib-olla ründid nagu temagi, ja ükski neist ei huvitu temast. Ühelegi ei tule mõttesse: küsiks in õige ülitargalt ründilt, millisel kombel oskas ta elada üle saja aasta nii, et haug ei neelanud teda, vähk ei lõiganud teda sõraga pooleks ega kalur püüdnud teda õngega. Ujuvad mööda ja võib-olla ei teagi, et selles urkas ülitark rünt lõpetab oma eluteed.

Ja mis kõige haavavam: ei ole isegi kuulda, et keegi nimetaks teda ülitargaks! Räägivad lihtsalt: kas olete kuulnud tobedast, kes ei söö, ei joo, kedagi ei näe, kellegagi ei suhtle ja hoiab vaid oma tüütavat elu! Mitmed nimetavadki teda lihtsalt lollpeaks ja tõlplaseks ning imestavad, kuidas vesi sallib sääraseid väärjumalaid.

Nii arutles ta oma mõistusega ja tukkus. See tähendab, mitte just et tukkus, vaid hakkas teadvust kaotama. Ta kõrvus kostis surmaeelseid sosinaid ja kogu keha haaras roidumus. Talle viirastus veel endine võrgutav unelm. Ta oleks nagu võitnud kaks-sada tuhat, kasvanud poole arssina pikkuseks ja neelas ise hauge.

Selle une nägemisel libises ta ninamik vähehaaval ja pisitasa täielikult urkast välja.

Ja korraga ta kadus. Mis siin juhtus — kas haug neelas ta, kas vähk lõikas sõraga pooleks või suri ta loomulikku surma ja tõusis veepinnale — pealtvaatajaid selle sündmuse juures ei olnud. Kõige tõenäolisem — suri ise, sest mis lõbu on haval neelata surevat rünti, ja pealegi veel ülitarka!

LEV NIKOLAJEVITŠ TOLSTOI

(1828—1910)

SÕDA JA RAHU.

(Katkendeid.)

I köide, II jagu.

XX

Jalaväepolgud, metsas ootamatult tabatud, jooksid metsast välja ja roodud eemaldusid teiste roodudega segunedes korratute salkadena. Üks soldat lausus hirmuga sõjas kohutava ning mõttetu sõna: «Ära lõigatud!» ja sõna hakkas koos hirmutundega külge kogu massile.

«Ümber haaratud! Ära lõigatud! Oleme kadunud!» karjusid põgenejate hääled.

Polgukomandör mõistis selsamal hetkel, kui ta kuulis tulistamist ja karjeid selja taga, et tema polguga on juhtunud midagi koledat,

ja mõte, et tema, eeskujulik, palju aastaid teeninud, mitte milleski süüdi olev ohvitser, võiks ülemuse ees süüdlane olla lohakuses või oskamatuses korraldusi teha, rabaş teda nii, et ta selsamal hetkel, unustades sõnakuulmatu ratsaväepolkovniku ning oma kindrali-tähtsuse ja peaasi — unustades täiesti ohu ning enesealahoitu tunde, kihutas sadulanukist kinni haarates ja hobust kannustades teda ülekülavate, kuid õnnelikult mööduvate kuulide rahe all polgu juurde. Ta soovis ühte: teada saada, milles asi seisab, aidata, ja olgu mis on, eksitus parandada, kui see on tehtud tema poolt, ja et tema, kakskümmend kaks aastat teeninud, mitte milleski märkust saanud eeskujulik ohvitser, mitte süüdi ei jääks.

Õnnelikult läbi kihutanud prantslaste vahelt, kihutas ta metsa-tagusele põllule, mille kaudu meie väed põgenesid ja komandot kuulamata mäest alla laskusid. Saabus see moraalse kõikumise hetk, mis otsustab lahingute saatuse: kas kuulavad need segipaisatud soldatitesalgad oma komandöri häält, või põgenevad, tema peale vaid pilku heites, edasi. Hoolimata polguülemale varem solda-titele nii ähvardava hääle meeleheitlikust kisast, hoolimata polgu-komandöri vihale ärritatud, tumepunasest, moonutatud näost ja möögaga vehklemisest soldatid aina põgenesid, kõnelesid, tulista-sid õhku ega kuulunud käsklust. Moraalne kõikumine, mis otsustab lahingute saatust, lahenes nähtavasti hirmu kasuks.

Kindral hakkas karjumise ja püssirohusuitsu tõttu kõhima ja jäi meeleheitel seisma. Kõik näis olevat kaotatud. Kuid sel silma-pilgul hakkasid prantslased, kes ründasid meie omi, järsku ilma nähtava põhjuseta tagasi jooksmas, kadusid metsaservalt, ja met-sast ilmusid nähtavale vene kütid. See oli Timohhini rood, kes üksinda metsas oli püsinud täies korras ja, asunud metsaserval kraavi, nüüd ootamatult prantslasi ründas. Timohhin sööstis niisuguse meeleheitliku kisaga prantslaste peale, tormas säärase meelethu ning joobnud otsustamisjulgusega, ainult mõök käes, vaen-lasele kallale, et prantslased, ilma et oleksid suutnud taibata, relvad maha viskasid ning jooksu pistsid. Dolohhov, kes jooksis Timohhi-niga kõrvu, tappis ühe prantslase, talle relva vastu rinda surudes, ja võttis alistuval ohvitseril esimesena kraest kinni. Põgenejad pöördusid tagasi, pataljonid kogunesid, ja prantslased, kes pahema tiiva väed peaaegu juba kaheks oleksid jaganud, olid hetkeks tagasi surutud. Reservväeosad said mahti ühineda ja põgenikud peatusid. Polgukomandör seisis major Ekonomoviga silla juures, taganevaid röödisid mööda lastes, kui tema juurde astus soldat, kes ta jalusest kinni võttis ja peaaegu tema vastu nõjatus. Soldatil oli üll sinakas vabrikukalevist sinel, ranitsat ja kiivrit tal ei olnud, pea aga oli sidemes ja üle õla oli asetatud prantsuse laengukott. Käes hoidis ta ohvitseri mõõka. Soldat oli kahvatu, ta sinised silmad vaatasid jul-tunult polguülemale näkku, kuna suu naeratas. Sellest hoolimata et polguülem oli tegevuses käsu andmisega major Ekonomovile, ei võinud ta jätta tähele panemata seda soldatit.

● «Teie ekstsellents, vaat, kaks trofeed,» ütles Dolohhov, osutades

prantsuse mõõgale ja kotile. «Ma võtsin ohvitseri vangi. Ma peatasin roodu.» Dolohhov hingas raskesti väsimuse pärast; ta kõneles peatustega. «Kogu rood võib tunnistada. Palun meeles pidada, teie ekstsellents!»

«Väga hea, väga hea,» ütles polgukomandör ja pöördus major Ekonomovi poole.

Kuid Dolohhov ei eemaldunud; ta harutas rätiku lahti, tõmbas selle ära ja näitas juustel tardunud verd.

«Täähahaav, ma jäin rivisse. Pidage meeles, teie ekstsellents.»

*

Tušini patarei oli unustatud, ja alles lahingu lõpul saatis vürst Bagration, kuuldes keskkohast ikka veel suurtükimürinat, sinna valvekorra-staabiohvitseri ja pärast vürst Andrei, et käskida patareil nii ruttu kui võimalik taganeda. Patarei kaitse, kes oli seisnud Tušini suurtükkide kõrval, oli kellegi käsul keset lahingut ära läinud; aga patarei oli jätkanud tulistamist ja polnud prantslaste poolt ära võetud ainult sellepärast, et vaenlane ei võinud oletada häbematu julgust tulistada neljast, mitte kellegi poolt kaitstavast suurtükist. Vastuoksa, selle patarei energilise tegevuse järgi oletas ta, et siia, keskohta on koondatud venelaste peamised jõud, ja katsus kaks korda rünnata seda punkti, aga kihutati mõlemal korral minema üksikult sellel kõrgendikul seisva nelja suurtüki kartetšilaskudega.

Varsti pärast vürst Bagrationi ärasõitu oli Tušinil õnnestunud süüdata Schöngraben.

«Näed, juba sattusid segadusse! Pöleb! Näed, suits! Osavasti! Tubli! Suits, suits!» kõneles patarei meeskond erksamaks muutudes.

Kõik suurtükid lasksid ilma käsuta tulekahju suunas. Otsekui tagant sundides hüüdsid soldatid iga lasu juures: «Osavasti! Vaat nii, nii! Näed sa... Tubli!» Tuulest edasikantav tuli levis kiiresti. Prantsuse kolonnid, kes olid külast väljunud, tõmbusid tagasi, aga otsekui karistuseks selle ebaõnnestumise eest asetas vaenlane külast paremale kümme suurtükki ja hakkas nendest tulistama Tušinit.

Tulekahjust tekitatud lapseliku rõõmu ja eduka prantslastele pihtalaskmise hasardi tõttu märkasid meie suurtükiväelased seda patareid alles siis, kui kaks kuuli ja seejärel veel neli kukkusid meie suurtükkide keskele ja üks neist tappis kaks hobust ja teine rebis kastimehel ära jala. Elevus, mis kord oli maad võtnud, ei nõrgenenud siiski, vaid muutis ainult laadi. Hobused asendati teistega tagavara-lafeti eest, haavatud koristati ära ja neli suurtükki pöörati kümnesuurtükilise patarei vastu. Ohvitser, Tušini seltsimees, oli surma saanud lahingu algul, ja ühe tunni jooksul oli neljakümne-inimeselisest meeskonnast seitseteistkümmend välja langenud, kuid suurtükiväelased olid ikka endiselt rõõmsad ning erksad. Kaks korda märkasid nad, et all, nende lähedal ilmusid nähtavale prantslased, ja siis andsid nad neile pihta kartetšiga.

Väike, nõrkade kohmakate liigutustega mees nõudis endale tentsikult vahetpidamata veel piibukest selle eest, nagu ta ütles, ja jooksis tuld puistates ettepoole ning vahtis oma väikese käe varjust prantslasi.

«Põrutage, poisid!» ütles ta seejuures ja haaras ise suurtükke ratastest ning keeras kruvisid välja.

Suitsus, kõrvade lukku pörides lakkamatuist laskudest, mis teda iga kord võpatama panid, jooksis Tušin, oma ninasoojendajat suust võtmata, ühe suurtüki juurest teise juurde, kord sihtides, kord laenguid lugedes, kord korraldusi tehes tapetud ja haavatud hobuste ümbervahetamiseks ning ümberrakendamiseks, ja karjus oma nõrga, peenikese, ebakindla häälega. Ta nägu muutus ikka elavamaks ja elavamaks. Ainult kui mehi surma või haavata sai, kortsutas ta kulme ja karjus tapetust kõrvale pöördudes vihaselt meestele, kes, nagu alati, viivitasid haavatu või laiba tõstmisega. Soldatid, suuremalt jaolt ilusad poisid (nagu tavaliselt patarei roodus, kahe pea jagu oma ohvitserist pikemad ja kaks korda temast laiemad), vaatasid kõik, nagu lapsed kitsikus olukorras, oma komandõrile, ja see ilme, mis oli tema näol, kajastus muutumatult ka nende näol.

Selle kohutava kõmina, müra, tähelepanu- ja tegevusevajaduse tagajärjel ei tundnud Tušin kõige vähematki ebaseadlikku hirmutunnet, ja mõte, et teda võidakse tappa või tõsiselt haavata, ei tulnud talle pähe. Vastuoksa, ta meel muutus järjest röömsamaks ja röömsamaks. Talle näis, et juba väga ammu, peaaegu et eile, oli see silmapilk, kui ta nägi vaenlast ja tegi esimese lasu, ja et põllulapike, kus ta seisis, oli talle ammu tuttav, kodune koht. Sellest hoolimata et ta kõike mäletas, kõike kaalutles, kõik tegi, mis tema seisukorras võis teha kõige parem ohvitser, oli ta olekus, mis sarnles palavikuhaige sonimisega või joobnud inimese olekuga.

Oma suurtükkide igast küljest tulevate kõrvulukustavate häälte tõttu, vaenlase kuulide vilistamise ja prahvatuste tõttu, suurtükkide ümber ruttava higistava, punetava meeskonna nägemise tõttu, inimeste ja hobuste vere nägemise tõttu, vaenlase suitsude nägemise tõttu sealpool (mille järel iga kord kuul siia lendas ja maa, inimese, suurtüki või hobuse pihta sattus), — kõigi nende asjade nägemise tõttu kujunes tal peas oma fantastiline maailm, mis oli talle sel hetkel naudinguks. Vaenlase suurtükid ei olnud tema kujutluses suurtükid, vaid piibud, millest nähtamatu suitsetaja harvade pilvestena suitsu välja saatis.

«Näe, pahvatas jälle,» lausus Tušin endamisi sosinal, kui mäe otsast suitsupilveke esile hüppas ja tuulest halli ribana pahemale kanti. «Nüüd oota palli — tagasi saata.»

«Mis käsitate, teie ausus?» küsis allohvitser, kes seisis tema lähedal ja kuulis, et ta midagi pomises.

«Ei midagi, granaati...» vastas ta.

«Noh, meie Matvejevna,» kõneles ta endamisi. Matvejevnanana esines ta kujutluses äärmiselt suur, vanaaegselt valatud suurtükk. Sipelgatena kujutles ta prantslasi nende suurtükkide juures. Teise

suurtüki esimene number, ilus mees ja joodik, oli tema maailmas o n u; temale vaatas Tušin sagedamini kui teistele ja tundis rõõmu igast tema liigutusest. Kaja kord vaibuvast, kord jälle tugevnevast püssitulevahetusest mäe all näis ta kujutluses kellegi hingamisena. Ta kuulatas nende helide vaikimist ja uuestipuhkemist.

«Näed, hakkas jälle hingama, hakkas hingama,» kõneles ta endamisi.

Ennast kujutles ta hiiglakasvulise vägeva mehena, kes mõlema käega prantslastele kuule loobib.

«Noh, Matvejevna, emake, ära meid nüüd ära anna,» kõneles ta suurtükist eemaldudes, kui ta pea kohal kõlas võõras, tundmatu hääl.

«Kapten Tušin! Kapten!»

Tušin vaatas hirmunult ringi. See oli seesama staabiohvitser, kes oli ta Grundist välja ajanud. See hüüdis talle lõõtsütava häälega:

«Hulluks olete läinud või? Teil on kaks korda kästud taganeda, aga teie...»

«Noh, mis eest nad mind?...» mõtles Tušin endamisi, ülemale hirmuga otsa vaadates.

«Ma... ei midagi...» lausus ta, pannes kaks sõrme mütsinoka juurde. «Ma...»

Aga polkovnik ei jõudnud öelda kõike, mida tahtis. Lähedalt mööda lendav kuul sundis teda otsekui sukeldudes hobusel kõverasse tõmbuma. Ta jäi vait, ja kui ta parajasti veel midagi tahtis öelda, peatas veel üks kuul teda. Ta pööras hobuse ümber ja kihutas minema.

«Taganeda! Kõigil taganeda!» karjus ta eemalt.

Soldatid hakkasid naerma. Minut hiljem sõitis adjutant sellisega käsuga.

See oli vürst Andrei. Esimene, mida ta nägi sellele alale sõites, kus asetsesid Tušini suurtüki, oli lahtirakendatud purustatud jalaga hobune, kes hirnus rakmeis hobuste lähedal. Ta jalast voolas verd otsekui allikast. Eelikute vahel lamiasid mõlemad surmasaanud. Üks kuul teise järel lendas vürst Andreist üle sellal, kui ta kohale sõitis, ja ta tundis, kuidas tal närviline värin mööda selga jooksis. Aga ainult mõte sellest, et ta kardab, tõstis teda uuesti. «Ma ei või karta,» mõtles ta ja ronis suurtükkide vahel aeglaselt hobuse seljast maha. Ta andis käsu edasi ega sõitnud patarei juurest ära. Ta otsustas, et on ise juures ning võtab suurtükid positsioonilt ja viib need ära. Koos Tušiniga alustas ta prantslaste kohutava tule all üle laipade sammudes suurtükkide koristamist.

«Aga praegu käis ülemus, rutem kui muidu pistis plehku,» ütles allohvitser vürst Andreile. «Polnud nii nagu teie ausus.»

Vürst Andrei ei kõnelnud Tušiniga midagi. Nad mõlemad olid nii töös, et nähtavasti ei näinudki teineteist. Kui nad, olles neljast suurtükist kaks terveksjäänud eelikutele asetanud, mäest hakkasid

alla liikuma (üks purukslastud suurtükk ja «ükssarv» jäeti maha), sõitis vürst Andrei Tušini juurde.

«Noh, nägemiseni,» ütles vürst Andrei Tušinile kätt ulatades.

«Nägemiseni, tuvike,» ütles Tušin, «armas hing! Jumalaga, tuvike,» ütles Tušin pisaratega, mis talle teadmata mispärast järsku silmi tulid.

XXI

Tuul vaikis, mustad pilved rippusid madalal lahinguvälja kohal, sulades silmapiiril ühte püssirohusuitsuga. Läks pimedaks ja seda selgemini oli kahes kohas märgata tulekahju kuma. Suurtükimürin jäi nõrgemaks, aga püsside ragin kostis tagant ja paremalt veel sagedamini ja lähedasemana. Kohe, kui Tušin oma suurtükkidega, haavatuist ringi ja neile peale sõites, tule alt välja jõudis ja kuristikku laskus, võtsid teda vastu ülemus ja adjutantid, kelle hulgas olid ka staabiohvitser ja Žerkov, keda kaks korda Tušini patarei juurde oli saadetud ja kes kordagi sinna ei olnud pärale jõudnud. Kõik nad jagasid üksteist katkestades käskusid ja andsid edasi käsklusi, kuidas ja kuhu minna, ja tegid Tušinile etteheiteid ning märkusi. Tušin ei teinud mingisuguseid korraldusi ja sõitis vaikides, kõige taga oma suurtükiväe-setukal, kartes kõnelda, sest ta oli iga sõna juures valmis nutma hakkama, teadmata isegi mispärast. Kuigi haavatud oli kästud maha jätta, komberdasid paljud neist sõjavägede järel ja palusid endid võtta suurtükkidele. Toosama uljavõitu jalaväehvitser, kes enne lahingu algust oli välja hüpanud Tušini telgist, oli, kuul kõhus, asetatud Matvejevna lafetile. Mäejalal tuli kahvatu husarijunker, hoides ühe käega teist, Tušini juurde ja palus ennast peale võtta.

«Kapten, jumala nimel, ma olen käest põrutatud,» ütles ta aralt. «Jumala nimel, ma ei suuda kõndida. Jumala nimel!»

Oli näha, et see junkur oli juba rohkem kui üks kord palunud ennast kuhugi peale võtta ja igalt poolt saanud eitava vastuse. Ta palus ebakindla ning haleda häälega.

«Käskige peale võtta, jumala nimel.»

«Võtke peale, võtke peale,» ütles Tušin. «Laota sinel alla, onu,» pöördus ta oma lemmiksoldati poole. «Aga kus on haavatud ohvitser?»

«Pandi maha, suri ära,» vastas keegi.

«Võtke peale. Istuge, armas, istuge. Laota sinel alla, Antonov.»

Junker oli Rostov. Ta hoidis ühe käega teist, oli kahvatu ja ta alumine lõualuu võbises palavikulises värinas. Ta asetati Matvejevna, samale suurtükile, kust oli maha pandud surnud ohvitser. Allalaotatud sinelil oli verd, millest määrdusid Rostovi ratsapäüksid ja käed.

«Mis, te olete haavatud, tuvike?» küsis Tušin, lähenedes suurtükile, kus istus Rostov.

«Ei, põrutatud.»

«Millest on siis veri pükstel?» küsis Tušin.

«Ohvitser, teie ausus, tegi veriseks,» vastas soldat-suurtükiväelane sinelikäisega verd ära pühkides ja ennast otsekui vabandades mustuse pärast, mis oli suurtükil.

Jalaväe abiga veeti suurtükid vaevu märke ja, kui oli jõutud Guntersdorfi külla, peatuti. Muutus juba nii pimedaks, et kümne sammu tagant ei võinud enam eraldada soldatite mundreid, ja vastastikune tulistamine hakkas vaikima. Korruga kostis lähedalt paremalt poolt jälle karjeid ja laskmist. Pimedas juba välkus laskudest. See oli prantslaste viimane rünnak, millele vastasid soldatid, kes olid küla majadesse paigale jäänud. Jälle söötsid kõik külast välja, aga Tušini suurtükid ei saanud liikuda, ja suurtükiväelased, Tušin ja junkur vaatasid vaikides üksteisele otsa, oodates oma saatust. Tulistamine hakkas vaikima ja kõrvaltänavast ilmus hulgana välja kõnelusest erutatud soldateid.

«Oled terve, Petrov?» küsis üks.

«Andsime, vennas, leili. Nüüd nad oma nina ei pista,» ütles teine.

«Mitte midagi ei ole näha. Kuidas nad ikka omadele kõrvetasid! Ei ole näha; pimedus, vennad. Kas ei ole vahest juua?»

Prantslased olid viimast korda tagasi löödud. Ja jälle liikusid Tušini suurtükid täielikus pimeduses, sumisevast jalaväest nagu raamiga ümbritsetud, kuhugi edasi.

Pimeduses voolas otsekui nähtamatu sünge jõgi, ikka ühes suunas, kumisedes sosinast, kõnekõminast ja kapjade ning rataste häälest. Üldises kuminas olid kõigest teistest häälest kõige selgemad haavatute oiged ja hääled ööpimeduses. Näis, et nende oiged täitsid kogu selle pimeduse, mis ümbritses vägesid. Nende oiged ja selle öö pimedus — see oli üks ning sama. Mõne aja pärast tekkis selles liikuvus inimhulgas rahutus. Keegi sõitis valgel hobusel koos saatjaskonnaga mööda ja lausus midagi. «Mis ta ütles? Kuhu nüüd? Kas peab seisma või? Kas tänas või?» kuuldus igast küljest ahneid küsimusi ja kogu liikuv mass hakkas iseenele peale rõhuma (nähtavasti olid esimesed seisma jäänud), ja levis kuuldus, et on kästud peatuda. Kõik jäid seisma, nii nagu nad olid käinud keset porist teed.

Süüdati tulesid ja kõnekõmin muutus kuuldamaks. Kapten Tušin, teinud roodus korraldused, saatis ühe soldati junkrule sidumispunkti või arsti otsima ja istus tule juurde, mis soldatite poolt teele oli üles tehtud. Ka Rostov komberdas tule juurde. Valu, külma ja niiskuse tagajärjel raputas kogu ta keha palavikuvärin. Uni kippus talle äravõitmatult peale, aga ta ei saanud uinuda piinava valu pärast tuikavas käes, mis ei leidnud endale õiget asendit. Kord ta sulges silmad, kord vaatas tulele, mis näis talle kuumpunasena, kord Tušini kõhetule vimmas kujule, kes istus türgi moodi tema kõrval. Tušini suured, head ja targad silmad pöördusid tema poole kaastundmuse ja osavõtuga. Ta nägi, et Tušin kõigest hingest tahtis, aga ei saanud siiski millegagi teda aidata.

Igast küljest oli kuulda möödaminejate, möödasõitjate ja ümberingi aset võtva jalaväe samme ja kõnet. Häälte, sammude ja poris tammuvate hobusekapjade kaja ning tule pragin lähemal ja kaugel sulas kokku üheks heljuvaks kuminaks.

Nüüd ei voolanud enam, nagu enne, pimeduses nähtamatu jõgi, vaid oli, otsekui alaneks ning voogaks sünge meri pärast tormi. Rostov vahtis ja kuulas mõttetult seda, mis toimus tema ees ja tema ümber. Jalaväesoldat lähenes lõkkele, kükitas maha, pistis käed tule kohale ja pööras näo kõrvale.

«Ega sellest ole midagi, teie ausus?» ütles ta, küsivalt Tušini poole pöördudes. «Näete, jäin roodust maha, teie ausus; ei tea isegi kus. Häda!»

Koos soldatiga lähenes lõkkele kinniseotud põsega jalaväehvitser ja palus, Tušini poole pöördudes, käskida suurtükke pisut kõrvale nihutada, et saaks vankrit mööda viia. Roodukomandöri järel jooksid tule juurde kaks soldatit. Nad sõimlesid ja kaklesid meeleheitlikult, teineteise käest mingit saabast ära kiskudes.

«Kuidas siis, sina võtsid üles! Näed, kui osav!» karjus üks kähi-seva häälega.

Siis lähenes kõhn, kahvatu soldat, kael kinni mässitud verise jalarätiga, ja nõudis vihasel häälel suurtükiväelastelt vett.

«Mis siis, tuleb koolda nagu koeral või?» ütles ta.

Tušin käskis talle vett anda. Siis jooksis juurde lõbus soldat, paludes jalaväele tuld.

«Kuuma tulukest jalaväele! Head aega, oma küla mehed, täname tulukese eest, anname protsendiga tagasi,» ütles ta, viies kuhugi pimedusse punetava tuki.

Selle soldati järel möödusid tulest neli soldatit, kandes sinelil midagi rasket. Üks neist komistas.

«Näe kuradeid, pannud puud tee peale,» urises ta.

«Suri juba, mis tast enam kanda?» ütles üks neist.

«Noh, teid!»

Nad kadusid oma kandamiga pimedusse.

«Mis? Valutab?» küsis Tušin Rostovilt.

«Valutab.»

«Teie ausus, kindrali juurde. Siin talutares on korteris,» ütles suurtükiväe-allohvitsner Tušinile lähenedes.

«Silmapilk, tuvike.»

Tušin tõusis ja sinelinööpe kinni pannes ning ennast kohendades, eemaldus tule juurest.

Mitte kaugel suurtükiväelaste lõkketulest istus vürst Bagration tema jaoks korda seatud talutares lõunalauas, vesteldes mõningate väeosa-ülematega, kes tema juurde olid kogunenud. Siin oli poole-nisti suletud silmadega rauk, kes ahnelt näris oinakonti, ja kahekümne kahe aastane laitmata kindral, kes klaasi viina ja lõunasöögi mõjul näost punetas, ja nimelist sõrmust kandev staabiohvitsner ja Žerkov, kes kõiki rahutult silmitses, ja kahvatu, kokkusurutud huulte ning palavikuliselt läikivate silmadega vürst Andrei.

Tare nurgas seisis seina najale pandud äravõetud Prantsuse lipp, ja audiitor katsus naiivse näoga lipu riidet ja vangutas arusaamatuses pead, võib-olla seepärast, et teda tõepoolest huvitas lipu välimus, aga võib-olla ka seepärast, et tal näljasena oli raske pealt vaadata lõunasööki, kus tema jaoks ei olnud nõusid. Kõrvaltares viibis tragunite poolt vangi võetud prantsuse kolonel. Tema ümber tunglesid teda vahtides meie ohvitserid. Vürst Bagration tänas üksikuid ülemaid ning päris lahingu üksikasju ja kaotusi. Braunau all esinenud polgukomandör teatas vürstile, et niipea, kui algas lahing, taganes tema metsast välja, kogus puuraiujad kokku, ja need enesest mööda lasknud, tormas kahe pataljoniga täakidega kallale ning paiskas prantslased laiali.

«Nii kui ma nägin, teie hiilgus, et esimene pataljon on segi paisatud, jäin ma teele ja mõtlesin: «Lasen need läbi ja võtan siis vaenlase vastu vahetpidamatu tulega»; nii ma tegingi.»

Polgukomandör oli nii väga tahtnud seda teha, ta kahetses nii väga, et ei jõudnud seda teha, et talle paistis, nagu oleks see kõik täpselt nii olnudki. Jah, võib-olla, et tõepoolest oligi olnud? Kas oli selles segaduses võimalik vahet teha, mis oli ja mida ei olnud?

«Seejuures pean tähendama, teie hiilgus,» jätkas ta, meenutades Dolohhovi jutuaJamist Kutuzoviga ja oma viimast kohtumist alandatuga, «et reamees, alandatud Dolohhov, minu enese silmade all võttis vangi prantsuse ohvitseri ja oli eriti tubli.»

«Siin ma vast nägin, teie hiilgus, pavlogradlaste rünnakut,» segas rahutult ringi vaadates vahele Žerkov, kes sel päeval üldse hUSAARE ei olnud näinud, vaid neist ainult kuulnud oli jalaväeohvitseri kaudu. «Lõid puruks kaks karreed, teie hiilgus.»

Žerkovi sõnade peale muigasid mõned, nagu alati, kui ootasid temalt nalja; kuid märgates, et see, mis ta kõneles, kaldus ka meie relvade ja tänase päeva kuulsusele, võtsid tõsise ilme, kuigi paljud väga hästi teadsid, et see, mis kõneles Žerkov, oli mitte millelgi põhjenev vale. Vürst Bagration pöördus raugast polkovniku poole.

«Täna kõik, mu härrad, kõik väeosad tegutsesid kangelaskult: jalavägi, ratsavägi ja suurtükivägi. Kuidaviisi keskpäigas jäeti maha kaks suurtükki?» küsis ta silmadega kedagi otsides. (Vürst Bagration ei küsinud pahema tiiva suurtükkidest; ta teadis juba, et seal kohe lahingu algul kõik suurtükid olid maha jäetud.) «Ma vist palusin teid,» pöördus ta valvekorra-staabiohvitseri poole.

«Üks oli puruks lastud,» vastas valvekorra-staabiohvitser, «aga teine, ma ei saa aru; ma ise olin seal kogu aja ja tegin korraldusi ja nüüdsama sõitsin ära... Oli tõepoolest palav,» lisas ta tagasihoidlikult.

Keegi ütles, et kapten Tušin asub siin otse küla läheduses ja et talle on juba järele saadetud.

«Ah, vaat, teie käisite seal,» ütles vürst Bagration, pöördudes vürst Andrei poole.

«Kuidas siis, me oleksime sõidu peal peaaegu kokku sattunud,»

ütles valvekorra-staabiohvitser vürst Bolkonskile lahkesti naerata-des.

«Ma ei saanud selle heameele osaliseks, et teid näha,» vastas vürst Andrei külmalt ning järsult.

Kõik vaikisid. Kännisele ilmus Tušin, aralt kindralite selja tagant läbi pugedes. Kitsas tares kindralitest mööda minnes, kimbatuses, nagu alati ülemuse juuresolekul, ei näinud Tušin lipuvar-rast ja komistas sellele. Mõningad hääled hakkasid naerma.

«Kuidaviisi on suurtükk maha jäetud?» küsis Bagration, kortsu-tades kulme mitte niipalju kaptenile kui naerjaile, kelle hulgast kõige valjemini kuuldus Žerkovi hääl.

Tušini ette kerkis alles nüüd, valju ülemuse nägemisel, kõiges kohutavuses ta süü ja teotus sellepärast, et tema, ise ellu jäädes, kaotas kaks suurtükki. Ta oli nii erutatud, et kuni käesoleva het-keni ei olnud mahti leidnud sellest mõelda. Ohvitseride naer viis ta veel enam segadusse. Ta seisis Bagrationi ees alumise lõualuu värisedes ja lausus vaevu:

«Ei tea . . . teie hiilgus . . . ei olnud mehi, teie hiilgus.»

«Te oleksite võinud võtta kaitseosast!»

Et kaitset ei olnud, seda Tušin ei öelnud, kuigi see oli sulatõsi. Ta kartis sellega teist ülemat s i s s e v e d a d a ja vaatas vai-kides, tardunud silmadega Bagrationile otsa, nagu vaatab vasta-misel segi läinud koolipoiss näkku eksamineerijaile.

Vaikimine oli küllalt kestev. Vürst Bagration, nähtavasti mitte soovides vali olla, ei leidnud, mida öelda; teised ei julgenud ju tule vahele segada. Vürst Andrei vaatas altkulmu Tušinile ja ta sõrmed liikusid närviliselt.

«Teie hiilgus,» katkestas vürst Andrei oma järsul häälel vaiki-mise, «te suvatselite mind saata kapten Tušini patarei juurde. Ma käisin seal ja leidsin kaks kolmandikku meeskonnast ja hobustest tapetud, kaks suurtükki rikutud olevat, kuna kaitset ei olnud mitte mingisugust.»

Vürst Bagration ja Tušin vaatasid nüüd ühte viisi tungivalt Bolkonskile, kes kõneles tagasihoidlikult ning erutatult.

«Ja kui, teie hiilgus, lubate mul väljendada oma arvamist,» jät-kas ta, «siis tänase päeva edu eest me võlgname kõige rohkem selle patarei tegevusele ja kapten Tušini ning tema roodu kangelaslikule vastupidavusele,» ütles vürst Andrei ja tõsis otsekohe, vastust ootamata, ning eemaldus laua juurest.

Vürst Bagration vaatas Tušinile ja nähtavasti mitte soovides umbusaldust avaldada Bolkonski järsu arvamise kohta ja ühtlasi tundes, et ta teda täielikult ei suuda uskuda, langetas ta pea ja ütles Tušinile, et see võib minna. Vürst Andrei väljus Tušini järel.

«Vaat, aitäh; avitasid välja, tuvike,» ütles Tušin talle.

Vürst Andrei silmitses Tušinit ja eemaldus temast, midagi ütle-mata. Vürst Andrei meel oli nukker ning raske. Kõik see oli nii veider, nii ebasarnane sellega, mida ta oli lootnud.

Kell viis hommikul oli veel täiesti pime. Keskkoha väed, reservid ja Bagrationi parem tiib seisid veel liikumatult; kuid vasakul tiival juba liigatasid ja hakkasid oma ööasemeilt tõusma jalaväe, ratsaväe ja suurtükiväe kolonnid, kes pidid esimestena laskuma kõrgendikelt, et rünnata prantsuse paremat tiiba ja heita see, dispositsiooni järgi, Böömi mägedesse. Suits lõkketuledelt, kuhu visati kõik liigne, pani silmad kipitama. Oli külm ja pime. Ohvitserid jõid rutuga teed ja einestasid, soldatid närisid kuivikuid, tammusid jalgadel, et endid soojendada, ja valgusid kokku tulede juurde, heites puude sekka telkide riismeid, toole, laudu, rattaid, tõrsi, kõik liigse, mida ei olnud võimalik kaasa viia. Austria kolonnijuhid sõelusid vene vägede keskel ja olid väljaastumise ettekuulutajaiks. Niipea kui austria ohvitser ilmus polgukomandöri asukoha juurde, algas polgus liikumine: soldatid põgenesid tulede juurest, peitsid piibud saapasäärtesse ja kotid vankritesse, korraldasid püsse ning rivistusi. Ohvitserid nõõpisid oma mundreid, sidusid mõõku vööle ning ranitsaid ümber ja käisid midagi hüüdes read läbi; hobusemehed ja tentsikud rakendasid hobuseid ette, laadisid ning sidusid kraamikoormaid. Adjutantid, pataljoni- ja polgukomandörid istusid hobuste selga, lõid risti ette, andsid viimaseid käske, korraldusi ning õpetusi mahajäävaile hobusemeestele, ja siis kajas tuhandete jalgade ühetooniline astumine. Kolonnid liikusid, teadmata kuhu, ümbritsevate meeste, suitsu ja suureneva udu tõttu takistatud nägemast nii maakohta, kust nad tulid, kui ka seda, kuhu nad sammusid.

Soldat on liikumises samuti ümbritsetud, piiratud ja kaasa kistud oma polgust, nagu meremees laevast, millel ta asub. Kui kaugele ta ka läheks, milliseile kummalisile, tundmatuile ja ohtlikele laiuskraadidele ta ka astuks, tema ümber on — nagu meremehel ikka ja igal pool needsamad oma laeva dekid, mastid, köied — ikka ja igal pool needsamad seltsimehed, needsamad read, seesama veltveebel Ivan Mitritš, seesama roodu koer Muri, seesama ülemus. Soldat soovib harva teada neid laiuskraade, millel asub kogu ta laev; aga lahingupäeval kostab sõjaväe kõlbelises maailmas, jumal teab kuidas ja kust, kõigile ühine karm noot, mis heliseb millegi otsustava ja piduliku lähenemisest ja kutsub neis esile neile mitte omase uudishimu. Lahingupäeval püüavad soldatid erutatult välja saada oma polgu huvidest, kuulatavad, silmitsevad ja pärivad ahnelt järele, mis toimub nende ümber.

Udu muutus nii tugevaks, et koidust hoolimata ei olnud näha kümmet sammugi enese ette. Põõsad näisid hiigelpuudena, tasanud kohad kuristikena ja mäenõlvakuina. Kõikjal võis igast küljest kokku põrgata kümne sammu kaugusel nähtamatu vaenlasega. Kuid kolonnid läksid kaua ikka sessamas udus, mäest laskudes ja

märke tõustes, möödudes aedadest ja taradest uues, arusaamatus maakohas, ilma et kuskil oleks kokku põrganud vaenlasega. Otse vastupidi, soldatid nägid, et küll ees, küll taga, igal pool lähevad samas suunas meie vene kolonnid. Igale soldatile asus hinge meeldiv tunne seetõttu, et ta teadis — sinnasamasse, kuhu läheb tema, see on teadmata kuhu, läheb veel palju, palju meie mehi.

«Vaata, vaata, ka Kurski mehed läksid mööda,» kõneldi ridades.

«Päris hirmus, sa mu vennas, kui palju on kokku tulnud meie väge! Öhtul vaatasin, kui tulesid üles tegid, ei olnud otsa ega äärt. Moskva — ühe sõnaga.»

Kuigi mitte keegi kolonniülemaist ei sõitnud ridade juurde ega kõnelnud soldatitega. (kolonnide ülemad, nagu me nägime sõjanõukogus, olid pahas tujus ning mitte rahul ettevõetava lahinguga ja täitsid sellepärast ainult käske ega hoolitsenud selle eest, et lõbustada soldateid), sammusid soldatid sellest hoolimata rõõmsalt, nagu alati lahingusse minnes, eriti ründavasse. Kuid käinud umbes tund aega tihedas udus, pidi suur osa väest seisma jääma, ja ridu läbis vastumeelne toimuva korratuse ning mõistmatuse tunnetus. Millisel viisil see tunnetus edasi antakse, on väga raske määrata; aga kahtlemata kindel on see, et see edasi antakse haruldaselt õigesti ja kiiresti, et see märkamatult ja pidurdamatult laiali valgub nagu vesi orus. Kui vene vägi oleks olnud üksi, ilma liitlasteta, siis võib-olla oleks möödunud veel palju aega, kuni see korratuse tunnetus oleks muutunud üldiseks kindlaks arvamiseks; aga nüüd olid kõik, korratuse põhjust erilise heameele ja loomulikku-sega taipamatute sakslaste arvele pannes, veendunud selles, et toimub kahjulik virr-varr, mille on valmistanud vorstitegijad.

«Miks nüüd's seisma jäädi? Ons tee kinni või? Või sattusid juba prantslastega kokku?»

«Ei, ei ole kuulda. Küllap siis oleks juba kõmmutama hakanud.»

«Seal ta nüüd on: kiirustasid teele asuma, aga asusime teele — jääme seisma keset välja, asja eest, teist taga, need neetud sakslased ajavad kõik segi. Niisugused juhmid, kuradid!»

«Sestap ma oleksingi nad ette saatnud. Aga nüüd vist küll tõuklevad tagapool. Näh, ja nüüd seisa siin söömata.»

«No mis, kas saab seal juba? Kõneldakse, et ratsavägi olevat tee kinni pannud,» ütles ohvitser.

«Eh, sakslased, neetud, oma maad ei tunne,» lausus teine.

«Teie, missugusest diviisist olete?» hüüdis adjutant lähemale sõites.

«Kaheksateistkümnendast.»

«Ja miks te siis siin olete? Te oleksite ammu pidanud ees olema; nüüd ei jõua te õhtuks pärale.»

«Vaat, kus on lollid korraldused; ise ei tea, mis teevad,» ütles ohvitser ja sõitis eemale.

Siis sõitis mööda kindral ja karjus midagi vihaselt, mitte vene keeles.

«Tata lata, aga mis ta pomiseb, midagi ei saa aru,» ütles soldat, ärasõitvat kindralit nõõgates. «Maha laseksin nad, nurjatud!»

«Kella üheksaks on kästud kohal olla, aga meie ei ole veel pooltki maad ära käinud. Vaat, kus on siis korraldused!» korrati mitmelt poolt, ja jõu tunne, millega sõjaväed tegevusse astusid, hakkas muutuma meelepahaks ning vihaks juhmide korralduste ja sakslaste vastu.

Vassingu põhjus seisnes selles, et austria ratsaväe liikumise ajal, kes käis vasakul tiival, kõrgem ülemus leidis, et meie keskkoht on liiga eemaldatud paremast tiivast, ja kogu ratsaväel kästi üle minna paremale poole. Mõni tuhat ratsaväge liikus jalaväe eest mööda, ja jalavägi pidi ootama.

Ees juhtus kokkupõrge austria kolonnijuhhi ja vene kindrali vahel. Vene kindral karjus, nõudes, et ratsavägi peatataks; austerlane tõendas, et süüdi ei ole mitte tema, vaid kõrgem ülemus. Sõjaväed aga seisid, tundes igavust, kuna nende meeleolu langes. Pärast tunniajalist takistust liikusid sõjaväed lõpuks edasi ja hakkasid mäest alla laskuma. Udu, mis mäe otsas hajus, laotus veel tihedamini üle madalikkude, kuhu laskusid väed. Eespool kõlas udus üks lask, teine, esiteks korratult mitmesuguste ajavahemikkude järel: «Traita . . . taa . . .» ja siis ikka korrapärasemalt, sagedamini, ja algas lahing Goldbachi jõekesel.

Kuna nad ei olnud arvestanud vaenlase kohtamist all jõekesel ja temale udus kogemata peale sattusid, kuulmata vaimustavaid sõnu kõrgemait ülemustelt, vägedes leviva teadmiseiga, et oli hilineatud, ja peaasi, tihedas udus mitte midagi nähes enese ees ega ümber, vahetasid venelased laisalt ning aeglaselt vaenlasega laskusid, liikusid edasi ja peatusid jälle, sest et ei saanud õigel ajal käske ülematelt ja adjutantidelt, kes eksisid udus tundmatus maastikus, ilma et oleksid leidnud oma väeosi. Nii algas lahing esimesele, teisele ja kolmandale kolonnile, kes olid laskunud alla. Neljas kolonn, kelle juures asus Kutuzov ise, seisis Pratzeni kõrgendikel.

Madalikes, kus algas lahing, oli ikka veel tihe udu, ülal läks selgemaks, aga ei olnud siiski midagi näha sellest, mis toimus ees. Kas asetsesid kõik vaenlase jõud, nagu meie oletasime, kümne versta kaugusel meist, või olid nad siin selles udupiiris, ei teadnud keegi kuni kella üheksani.

Oli kell üheksa hommikul. Udu oli ühtlase merena lajaldunud üle madaliku, aga Schlapanitzi küla juures, kõrgendikul, kus seisis oma marssalitest ümbritsetud Napoleon, oli täiesti valge. Tema kohal oli selge, sinine taevast, ja hiiglasuur päikesekera hõljus otsekui hiiglasuur tumepunane õõnes õngekork piimja udumere pinnal. Mitte ainult kõik prantsuse väed, vaid ka Napoleon ise oma staabiga asetses mitte sealpool Sokolnitzi ja Schlapanitzi küla ojasid ja madalikke, mille taga meie kavatsesime võtta positsiooni ja alustada lahingut, vaid siinpool, nii lähedal meie vägedele, et Napoleon võis palja silmaga eraldada meie väes ratsaväelast jala-

väelasest. Napoleon asus oma marssalitest pisut eespool väikese halli araabia hobuse seljas, ja tal oli üll sinine sinel, seesama, milles ta oli läbi teinud Itaalia sõjakäigu. Ta vaatas vaikides küngetele, mis otsekuu udumerest esile ulatusid ja mida mööda taamal liikusid vene väed, ja kuulatas tulistamist madalikus. Tema tollal veel kõhnal näol ei liikunud ainuski lihas; leekivad silmad olid liikumatult suunatud ühele kohale. Ta oletused osutusid õigeks. Vene väed laskusid osalt juba madalikku tiikide ja järvede äärde, osalt lahkusid neilt Pratzeni kõrgendikelt, mida ta kavatses rünnata ja mida pidas positsiooni võtmeks. Ta nägi udu vahelt, kuidas selles lohus, mille moodustasid kaks mäge Pratzki küla juures, liikus tädikide läikides vene kolonne aina ühes suunas madalike poole ja kadus üksteise järel udumerre. Teadete järgi, mis ta oli saanud õhtul, rataste ja sammude kaja järgi, mis kuulnud oosi eelpostidel, vene kolonnide liikumise korratuse järgi, kõigi oletuste järgi nägi ta selgesti, et liitlased arvasid ta olevat enestest kaugel eespool, et Pratzeni lähedal liikuvad kolonnid moodustasid vene armee keskkohta ja et see keskkoht oli juba küllalt nõrgenenud selleks, et teda edukalt rünnata. Kuid ta ei alustanud ikka veel lahingut.

Täna oli tal pidulik päev — tema kroonimise aastapäev. Hommiku eel oli ta mõneks tunniks tukkuma jäänud ja tervena, rõõmsana, värskena, selles õnnelikus meeleolus, milles kõik näib võimalikuna ja kõik õnnestub, oli ta siis hobuse selga istunud ja väljale sõitnud. Ta püsis liikumatuna, vahtides udu tagant paistvaile kõrgendikele, ja ta külmal näol oli see eriline iseteadliku, ärateenitud õnne varjund, mis on armunud ning õnneliku poisikese näol. Marssalid seisis tema selja taga ega julgenud tema tähelepanu hajutada. Ta vaatas kord Pratzeni kõrgendikele, kord udust väljajuuvale päikesele.

Kui päike udust täiesti väljunud oli ja pimestavat sära hakkas puistama üle väljade ja udu, võttis Napoleon (otsekuu oleks ta seda oodanudki lahingu alguseks) kinda ilusast valgest käest, viipas sellega marssalitele ja andis käsu lahingut alustada. Saadetud adjutantidest, kihutasid marssalid mitmele poole laiali, ja mõne minuti pärast hakkasid prantsuse armee peajõud kiiresti liikuma nende Pratzeni kõrgendikkude poole, millelt ikka rohkem ja rohkem lahkus vene vägesid, laskudes vasemale madalikule.

XV

Kell kaheksa sõitis Kutuzov ratsa Pratzki juurde 4. Miloradoviitši kolonni ees, sellesama, kes pidi juba allalaskunud Przebyszewski ja Langeroni kolonnide asemele astuma. Ta tervitas eesmise polgu mehi ja andis käsu liikumahakkamiseks, sellega näidates, et ta kavatses ise seda kolonni juhtida. Sõitnud Pratzki külani, ta peatus. Vürst Andrei, kes kuulus selle määratu arvu isikute hulka, kes moodustasid ülemjuhataja saatjaskonna, seisis tema selja taga. Vürst Andrei tundis end erutatud, ärritatud ja ühtlasi tagasihoid-

likult rahuliku olevat, nagu on inimene ammuoodatud silmapilgu saabumisel. Ta oli kindlasti veendunud, et täna on tema Touloni või tema Arcole silla päev. Kuidas see toimub, ta ei teadnud, kuid ta oli kindlasti veendunud, et see tuleb. Maastik ja meie vägede asetused olid tal teada sedavõrd, kuivõrd need üldse kellelgi meie sõjaväes võisid teada olla. Omaenda strateegilise kava, mida nüüd nähtavasti ei olnud mõeldagi teostada, oli ta unustanud. Nüüd kaalutles vürst Andrei juba Weihrotheri kavasse tungides võimalikke juhuslikkusi ja tegi uusi arvestusi, niisuguseid, kus võis tarvis tulla tema taipamiskiirust ja otsustuskindlust.

Vasakul all kuuldus udus käivat tulevahetust nähtamatute vägede vahel. Seal, nii näis vürst Andreile, keskendub lahing, seal ilmub takistus, ja «sinna mind saadetaksegi,» mõtles ta, «brigaadi või diviisiga, ja seal siis, lipp käes, lähen ma ees ja murran kõik, mis mulle ette satub.»

Vürst Andrei ei suutnud ükskõikseltselt vaadata mööduvate pataljoni lippe. Lippu vaadates mõtles ta ikka: «Võib-olla on see seesama lipp, millega mul tuleb minna vägede ees.»

Õine udu jättis hommikuks kõrgendikele ainult härmatise, mis muutus kasteks, madalikes aga laialdus udu veel piimvalge merena. Ei olnud midagi näha selles madalikus vasakul, kuhu laskusid meie väed ja kust ulatus üles tulistamise hääli. Kõrgendikkude kohal oli tume, selge taevast ja paremal pool hiiglasuur päikesekera. Kaugel eespool, udumere teisel kaldal paistsid esileulatuvad metsased künkad, kus pidi asetsema vaenlase armee, ja nagu oleks olnud midagi. Paremal pool astus udu piirkonda kaardivägi, hobusekapjade ja rataste kõmades ja täakide aeg-ajalt läigatades; pahemal pool, küla taga lähenesid ja kadusid udumerre samasugused ratsaväemassid. Ees ja taga liikus jalavägi. Ülemjuhataja seis küla väljasõiduteel, lastes vägesid enesest mööda. Tol hommikul näis Kutuzov kurnatuna ja kergesti ärritavana. Temast mööduv jalavägi peatus ilma käsuta, nähtavasti sellepärast, et eespool miski teda takistas.

«No ütlege ometi lõpuks, et rivistutaks pataljoni kolonnidesse ja mindaks ringi ümber küla,» ütles Kutuzov juurdesõitvale kindralile vihaselt. «Kuidas te siis aru ei saa, teie ekstsellents, austatud härra, et ei tohi mööda seda külatänava kitsust laiali venida, kui me läheme vaenlase vastu.»

«Ma kavatsesin rivistuda sealpool küla, teie ekstsellents,» vastas kindral.

Kutuzov hakkas sapiselt naerma.

«Te olete väga tubli, kui te rivistute vaenlase nähes, väga tubli.»

«Vaenlane on veel kaugel, teie ekstsellents. Dispositsiooni järgi...»

«Dispositsioon!» hüüatas Kutuzov sapiselt. «Ja kes teile seda ütles? Olge head, tehke, mis teil kästakse.»

«Kuulen.»

«*Mon cher,*» ütles Nesvitski sosinal vürst Andreile, «*le vieux est d'une humeur de chien.*»¹

Kutuzovi juurde ratsutas austria ohvitser, kel oli roheline sulg-ehe kübaral ning valge munder üll, ja küsis keisri nimel: «Kas neljas kolonn on tegevusse astunud?»

Kutuzov pöördus, ilma et ohvitserile oleks vastanud, kõrvale ja ta pilk langes kogemata vürst Andreile, kes seisis tema kõrval. Näinud Bolkonskit, pehmendas Kutuzov oma pilgu tigatedat ja mürgist ilmet, otsekui tunnetades, et tema adjutant ei ole süüdi selles, mis on toimunud. Ja austria ohvitserile vastamata pöördus ta Bolkonski poole:

«*Allez voir, mon cher, si la troisième division a dépassé le village. Dites-lui de s'arrêter et d'attendre mes ordres.*»²

Vaevalt sai vürst Andrei ära sõitma hakata, kui Kutuzov teda peatas:

«*Et demandez-lui, si les tirailleurs sont postés,*» lisas Kutuzov. «*Ce qu'ils font, ce qu'ils font,*»³ kõneles ta endamisi ega vastanud ikka veel austerlasele.

Vürst Andrei kihutas ülesannet täitma.

Kõigist eespool liikuvaist pataljonidest mööda sõitnud, peatas ta 3. diviisi ja veendus, et meie kolonnide ees ei olnud tõepoolest laskurite ahelikku. Ees oleva polgu komandöri pani väga imestama temale edasiantud ülemjuhataja käsk laskurid ahelikku paigutada. Polgukomandör seisis siin täies veendumuses, et temast eespool on veel vägesid ja et vaenlane ei või olla lähemal kui kümme versta. Tõepoolest, ees ei olnud näha midagi peale tühja maastiku, mis oli esisuunas kallak ja tiheda uduga kaetud. Käskinud tegetatajätetu ülemjuhataja nimel täide viia, kihutas vürst Andrei tagasi. Kutuzov seisis ikka veel samal kohal ja haigutas raskelt, oma tüsedal kehal sadulas raugalikult kokku vajuda lasknud ning silmad sulgenud. Väed ei liikunud enam, vaid seisid, püssid jalal.

«Väga hea, väga hea,» ütles ta vürst Andreile ja pöördus kindrali poole, kes, kell käes, kõneles, et oleks aeg liikuma hakata, sest vasakult tiivalt on kõik kolonnid juba alla laskunud.

«Jõuame veel, teie ekstsellents,» lausus Kutuzov läbi haigutuse. «Jõuame!» kordas ta.

Sellal kostsid eemalt Kutuzovi selja tagant tervitavate polkude hüüded, ja need hääled hakkasid kiiresti lähenema piki kogu pealetungivate vene kolonnide laialivenitatud liini. Oli näha, et see, keda tervitati, sõitis kiiresti. Kui hüüatasid selle polgu soldatid, kelle ees seisis Kutuzov, sõitis ta pisut kõrvale ja vaatas nägu krimsputades tagasi. Teel Pratzenist kihutas otsekui eskadron

¹ Mu armas, meie vana on väga halvas tujus.

² Minge, mu armas, vaadake, kas kolmas diviis on küla läbinud. Käskige tal seisma jääda ja minu käsku oodata.

³ Ja küsige, kas laskurid on kohtadele paigutatud. Mis nad teevad, mis nad teevad!

mitmevärvilisi ratsanikke. Kaks neist kihutas kiiret neljajooksu kõrvu teiste ees. Üks oli mustas mundris ja valge sulgutuga, angli-seeritud raudjal hobusel, teine valges mundris ja mustal hobusel. Need olid kaks keisrit saatjaskonnaga. Kutuzov kamandas seisvaile vägedele rivis oleva hoolsa soldati afektatsiooniga: «Valvel!» ja sõitis saluteerides keisri juurde. Kogu ta kuju ja maneer muutus järsku. Ta võttis alluvuses oleva mitteamrutleva inimese ilme. Afekteeritud aupaklikkusega, mis keiser Aleksandrit ilmselt ebameeldi-valt üllatas, sõitis ta keisri juurde ja saluteeris talle.

Vastumeelne mulje libises ainult korra, nagu uduriismed üleselge taeva, üle keisri noore ning õnneliku näo ja kadus. Pärast haigust olj ta sel päeval mõnevõrra kõhnem kui Olmützi väljal, kus Bolkonski teda esmakordselt oli näinud välismaal; aga ta ilusais hallides silmades oli ikka seesama võluv majesteetlikkuse ja tasaduse ühend ja peentel huultel seesama mitmesuguste ilmete võimalus ning ülekaalukas heasüdamliku süütu nooruse ilme.

Olmützi ülevaatusel oli ta majesteetlikum, siin aga oli ta rõõmsam ning energilisem. Ta oli pisut õhetama lõõnud, olles galopeerinud need kolm versta, ja ohkas kergendatult, kui oli peatanud hobuse, ning silmitses oma saatjaskonna nägusid, mis olid niisama noored, niisama elevil kui ta enda nägu. Tšartorižki, ja Novosiltsov, ja vürst Volkonski, ja Stroganov, ja teised, kõik rikkalt riietatud, lõbusad noored mehed ilusail, hästi hoolitsetud, värskeil, äsja kergelt higiseks läinud hobuseil, peatusid keisri selja taga omavahel kõneldes ja naeratelles. Keiser Franz, punasejumeline ning pikanäoline noor mees, istus üliväga sirgelt ilusal mustal täkul, ja vaatas murekalt ning aeglaselt enese ümber. Ta kutsus ühe oma valges mundris adjutandi ja küsis temalt midagi. «Vististi seda, mis kella ajal nad välja sõitsid,» mõtles vürst Andrei, vaadeldes oma vana tuttavat, meenutades naeratuses, mida ta ei suutnud tagasi hoida, oma audientsi. Keisrite saatjaskonnas olid valitud, tublidest poistest käskjalad, venelased ja austerlased, kaardiväe- ja armeepolkudest. Nende keskel talutasid ratsastajad tsaari ilusaid tagavarahobuseid, kel olid väljaõmmeldud tekid peal.

Otsekui sumbunud tупpa läbi avatud akna järsku värskeät väljajade õhku, nii hoovas tusesesse Kutuzovi staapi sellelt juurdekihutanud hiilgavalt noorsoolt noorust, energiat ja kindlat usku võidusse.

«Miks te's peale ei hakka, Mihhail Larionovitš?» pöördus keiser Aleksander kiiresti Kutuzovi poole, vaadates samal ajal viisakalt keiser Franzile.

«Ma ootan, teie kõrgus,» vastas Kutuzov, aupaklikult ettepoole kummardudes.

Keiser pööras kõrva, kergelt kulme kortsutades ja näidates, et ta hästi ei kuulnud.

«Ootan, teie kõrgus,» kordas Kutuzov (vürst Andrei märkas, et Kutuzovil värahtas ebaloomulikult ülemine huul, kui ta ütles: «ootan»). «Kõik kolonnid ei ole veel koos, teie kõrgus.»

Keiser kuulis, kuid see vastus nähtavasti ei meeldinud talle; ta kehtas vimmas õlgu, vaatas kõrvalseisvale Novosiltsovile, selle pilguga otsekuu kaevates Kutuzovi peale.

«Me ei ole ju Tsaritsõni Aasal, Mihhail Larionovitš, kus ei alustata paraadi enne, kui on tulnud kõik polgud,» ütles keiser, uuesti keiser Franzile silma vaadates, nagu kutsudes teda kui mitte osa võtma sellest, siis vähemalt kuulatama seda, mis ta kõneleb; kuid keiser Franz, kes endiselt ringi vaatas, ei kuulanud.

«Seepärast ei algagi, keiserlik majesteet,» ütles Kutuzov kõlaval häälel, otsekuu ennetades võimalust, et teda ei kuulda, ja ta näos värahtas veel kord midagi. «Sellepärast ei algagi, keiserlik majesteet, et me ei ole paraadil ega Tsaritsõni Aasal,» hääldas ta selgelt ja arusaadavalt.

Keisri saatjaskonnas avaldus kõigil nägudel, kes silmapilkselt üksteisele otsa vaatasid, nurin ja etteheide. «Kui vana ta ka oleks, ta ei peaks, mingil tingimusel ei peaks nii kõnelema,» väljendamisid need näod.

Keiser vaatas üksisilmi ning tähelepanelikult Kutuzovi silmadesse, oodates, kas ta ei ütle veel midagi. Aga Kutuzov, kumardades aupaklikult pead, näis omalt poolt ka ootavat. Vaikimine kestis umbes minuti.

«Muide, kui käsitate, teie kõrgus,» ütles Kutuzov, tõstes pea ja muutes tooni uuesti endiseks nüri, mitteamutleva, ent alistuva kindrali tooniks.

Ta ajas hobuse liikvele, kutsus enda juurde kolonniülema Miloradovitši ja andis talle edasi käsu pealetungiks.

Sõjavägi hakkas jälle liikuma, ja kaks Novgorodi polgu pataljoni ja üks Apšeroni polgu pataljon marssisid edasi, keisrist mööda.

Sellal kui möödus Apšeroni pataljon, ratsutas punapõskne Miloradovitš, kes oli ilma sinelita, vormikuuues ning kandis ordeneid rinnal ja peas hiiglasuure sulgtutigaga mütsi, mis oli asetatud ühe kõrva peale viltu, marss-marss ette ja peatas hobuse vahvasti saluteerides keisri ees.

«Jumala nimel, kindral,» ütles keiser talle.

«*Ma foi, sire, nous ferons ce que qui sera dans notre possibilité, sire,*»¹ vastas ta rõõmsalt, kuid kutsus sellest hoolimata keisri saatjaskonna härrade juures esile pilkava naeratuse prantsuse keele viletsa hääldamisega.

Miloradovitš pööras järsku oma hobuse ümber ja peatus keisrist pisut tagapool. Apšeronlased, keisri juuresolekust erutatud, möödusid keisritest ja nende saatjaskonnast jalgu trampides vahval, nobedal sammul.

«Poisid!» hüüdis Miloradovitš valju, enesekindla ja rõõmsa häälega, tulistamise raginast, lahingu ootamisest ja vahvate apšeronlaste, oma Suvorovi-aegsete seltsimeeste nägemisest, kes väledalt

¹ Ausõna, teie kõrgus, me teeme kõik, mis meil on võimalik teha, teie kõrgus.

möödusid keisrite eest, nähtavasti sedavõrd erutatud, et unustas keisri juuresoleku. «Poisid! teil ei ole see mitte esimene küla ära võtta!» hüüdis ta.

«Püüame!» karjusid soldatid vastu.

Keisri hobune hüppas ootamatust karjumisest. See hobune, kes oli keisrit kandnud juba ülevaatustel Venemaal, kandis siin, Austerlitz'i väljal, oma sõitjat, taludes kõiki ta hajameelseid vasaku jala lööke, ning ajas kõrvu kikki laskude kaja pärast täpselt samuti, nagu ta oli seda teinud Marsi väljal, kusjuures ta ei taibanud ei nende kuuldavate laskude tähendust, ei keiser Franzi musta täku naabrust ega midagi sellest, mida kõneles, mõtles, tundis sel päeval see, kes tema seljas sõitis.

Keiser pöördus naeratusega ühe oma lähedase isiku poole, osutades vahvatele apšeronlastele, ja ütles talle midagi.

XVI

Saadetud oma adjutantidest, sõitis Kutuzov sammu karabinjeeridele järele.

Sõitnud kolonni sabas umbes pool versta, peatus ta üksiku mahajäetud maja (vististi endise trahteri) ees kahe tee harul. Mõlemad teed laskusid mäest alla ja mõlematpidi läksid sõjaväed.

Udu hakkas hajuma, ja paari versta kauguselt, vastasolevalt kõrgendikelt, paistsid juba ebamääraselt vaenlase väed. Vasemal pool all muutus tulistamine kuuldavamaks. Kutuzov peatus, kõneldes austria kindraliga. Vürst Andrei, seistes pisut tagapool, silmitses neid, ja kuna ta adjutandilt soovis kiikrit paluda, pöördus ta selle poole.

«Vaadake, vaadake,» ütles see adjutant, vaadates mitte kaugele sõjaväele, vaid mäest alla enese ette. «Need on prantslased!»

Kaks kindralit ja adjutantid hakkasid kiikrit haarama, seda üksteise käest ära kiskudes. Kõik näod muutusid järsku ja kõigil neil väljendus kole hirm. Prantslased oletati asuvat kahe versta kaugusel meist, aga nad ilmusid järsku, ootamatult meie ette.

«See on vaenlane? Eil... Jah, vaadake, tema... kindlasti... Mis see's on?» kuuldusid hääled.

Vürst Andrei nägi palja silmaga all paremal pool apšeronlastele vastu tõusvat tihedat prantslaste kolonni, mitte kaugemal kui viissada sammu sellest kohast, kus seisis Kutuzov.

«Vaat, siin ongi saabunud otsustav hetk! Kord on minu kätte jõudnud,» mõtles vürst Andrei ja, löönud hobust, sõitis Kutuzovi juurde. «On tarvis peatada apšeronlased,» hüüatas ta, «teie ekstsellents!» Kuid samal hetkel kattus kõik suitsuga, kostis lähedast tulistamist, ja kahe sammu kaugusel vürst Andreist hüüatas naiivselt ehmunud hääl: «Noh, vennad, otsas!» Ja hääl oleks olnud nagu käsklus. Selle hääle peale panid kõik jooksu.

Segiaetud, üha suurenevad inimhulgad jooksid tagasi selle koha poole, kus viis minutit tagasi väed olid möödunud keisrite

eest. Mitte ainult, et seda inimurdu oli raske peatada, vaid oli ka võimatu ühes selle murruga ise mitte taganeda. Bolkonski püüdis ainult mitte maha jääda ja vaatas ringi, olles arusaamatuses ning võimetu mõistma seda, mis toimus ta ees. Nesvitski karjus vihase näoga, punasena ja moondununa Kutuzovile, et kui ta ei sõida otsekohe ära, ta võetakse kindlasti vang. Kutuzov seisis sel-samal kohal ja, ilma et oleks vastanud, võttis rätiku. Ta põsest jooksis verd. Vürst Andrei tungis läbi inimurru tema juurde.

«Te olete haavatud?» küsis ta, vaevu tagasi hoides alumise lõua-luu värisemist.

«Haav ei ole mitte siin, vaid näe kus!» ütles Kutuzov, surudes rätikut vastu haavatud põske ja osutades põgenejaile. «Peatage nad!» hüüdis ta ja lõi samal ajal, vististi veendudes, et neid on võimatu peatada, hobust ning sõitis ära paremale.

Uuesti pealevalgub põgenejate murd haaras ta enesega ja viis ühes tagasi.

Sõjavägi põgenes nii tiheda massina, et kui olid kord sattunud selle hulga keskele, oli raske sealt välja rabelda. Kes karjus: «Kasi eest! Mis sa konutad?», kes tulistas siinsamas ümber pöördudes õhku, kes lõi hobust, millel sõitis Kutuzov ise. Suurima pingutusega inimvoolust pahemale välja pääsenud, sõitis Kutuzov saat-jaskonnaga, mis oli rohkem kui poole võrra vähenenud, lähedaste suurtükipaukude kaja suunas. Põgenejate hulgast välja pääsenud, nägi vürst Andrei, kes püüdis Kutuzovist mitte maha jääda, mäe-veerul suitsus ikka veel tulistavat vene patareid ja selle juurde jooksvaid prantslasi. Kõrgemal seisis vene jalavägi, ilma et oleks liikunud edasi, appi patareile, või tagasi, ühes suunas põgeneja-tega. Kindral, kes sõitis ratsa, eraldus sellest jalaväest ja lähenes Kutuzovile. Kutuzovi saatjaskonnast olid järele jäänud ainult neli inimest. Kõik nad olid kahvatud ja vaatasid vaikides üksteise otsa.

«Peatage need lurjused!» ütles Kutuzov lõõtsutades polguüle-male, osutades põgenejaile; aga samal hetkel lendasid kuulid otse-kui karistuseks nende sõnade eest linnuparvena vihisedes polgu ja Kutuzovi saatjaskonna pihta.

Prantslased ründasid patareid, ja kui nägid Kutuzovit, tulis-tasid teda. Selle kogupaugu ajal haaras polgukomandör endal jalast kinni; langes mõni soldat, ja all-lipnik, kes seisis lipuga, laskis selle käest; lipp lõi vankuma ja kukkus, kõrvalolevate solda-tite täakidele kinni jäädes. Soldatid hakkasid ilma käskluseta tulistama.

«Oooh!» mõiratas Kutuzov meelegeite ilmega ja vaatas ringi. «Bolkonski,» sosistas ta oma raugaliku jõuetuse tundest väriseva häälega. «Bolkonski,» sosistas ta, osutades korratusse saltunud pataljonile ja vaenlasele, «mis see's on?»

Kuid enne kui ta need sõnad sai lõpuni öelda, hüppas vürst Andrei, tundes häbi- ja vihapisaraid, mis talle kurku tungisid, hobu-selt maha ja jooksis lipu juurde.

«Poisid, edasi!» hüüdis ta lapselikult-läbitungivalt.

«Vaata, seal ta on,» mõtles vürst Andrei, haarates lipuvardast ja kuuldes mõnuga nähtavasti otse talle suunatud kuulide vilistamist. Mitu soldatit langes.

«Hurraa!» hüüdis vürst Andrei, vaevu rasket lippu käes hoides, ja jooksis edasi kindlas veendumuses, et kogu pataljon jookseb talle järele.

Tõepoolest, ta jooksis üksinda ainult mõne sammu. Hakkas liikuma üks ja teine soldat, ja siis hakkas kogu pataljon hurraahüüdega edasi jooksuma ja jõudis temast mööda. Pataljoni all-ohvitser, kes jooksis juurde, võttis raskuse tõttu vürst Andrei käes kõikuva lipu, aga sai otsekohe surma. Vürst Andrei haaras jälle lipu ja jooksis lippu varrastpidi lohistades pataljoniga kaasa. Ta nägi enese ees meie suurtükiväelasi, kelledest ühed võitlesid, teised jätsid suurtükid maha ja jooksid talle vastu; ta nägi ka prantsuse jalaväe soldateid, kes haarasid suurtükiväe hobuseid ja keerasid suurtükke ümber. Vürst Andrei oli pataljoniga juba kahekümne sammu kaugusel suurtükkidest. Ta kuulis enese kohal lakkamatut kuulide vihinat, ja temast paremal ja pahemal pool ootas ning langes vahetpidamata soldateid. Kuid tema ei vaadanud neile; ta vahtis teraselt ainult seda, mis toimus tema ees — patareil. Ta nägi juba selgesti ühe punajuukselise, külje peale löödud kiivriga suurtükiväelase kuju, kes sikutas ühelt poolt suurtükinihitsat, kuna prantsuse sõdur sikutas nühitsat teisest küljest enese poole. Vürst Andrei nägi juba selgesti nende kahe mehe ennatanud ja ühtlasi vihast ilmet, kes nähtavasti aru ei saanud sellest, mis nad tegid.

«Mis nad teevad?» mõtles vürst Andrei neile vaadates. «Mispärast ei põgene punajuukseline suurtükiväelane, kui tal ei ole relva? Mispärast ei torka teda prantslane? Ei jõua juurde joosta, enne kui prantslasele meenub püss ja ta suurtükiväelase tapab.»

Tõepoolest, teine prantslane jooksis löögivalmis püssiga võitlejate juurde, ja oli otsustamisel punajuukselise suurtükiväelase saatus, kes ikka veel ei taibanud seda, mis teda ootas, ja võidurõõmuga teisel nühitsa käest ära tõmbas. Aga vürst Andrei ei näinud, millega see lõppes. Talle näis, nagu oleks keegi lähedastest soldatitest talle tugeva kepiga kõigest jõust vastu pead virutanud. See oli pisut valus ja, mis peaasi, vastumeelne, sest see valu hajutas ta tähelepanu ja takistas tal näha seda, millele ta vahtis.

«Mis see on? Ma kukun? Mul hakkavad jalad vankuma,» mõtles ta ja kukkus selili maha. Ta avas silmad, lootes näha, millega on lõppenud prantslaste võitlus suurtükiväelastega, ja soovides teada saada, kas punapäine suurtükiväelane on surma saanud või mitte, kas suurtükid on ära võetud või päästetud. Kuid ta ei näinud midagi. Tema kohal ei olnud enam midagi peale taeva — kõrge taeva, mitte selge, aga siiski mõõtnatult kõrge, tasakesi seda mööda roomavate hallide pilvedega. «Kui vaikne, rahulik ja pidulik, mitte sugugi nii nagu siis, kui ma jooksin,» mõtles vürst Andrei, «mitte sugugi nii nagu siis, kui me jooksimel, karjusime ja

võitlesime; mitte sugugi nii nagu siis, kui vihase ja hirmunud näoga prantslane ja suurtükiväelane teineteiselt nühitsat ära kiskusid, mitte sugugi nii ei rooma pilved mööda seda kõrget otsatut taevast. Kuidas ei näinud ma varem seda kõrget taevast? Ja kui õnnelik ma olen, et sain seda lõpuks tundma. Jah! Kõik on tühi, kõik on pettus peale selle otsatu taeva. Mitte midagi, mitte midagi ei ole peale selle. Kuid koguni ka seda ei ole, midagi ei ole peale vaikuse, rahunemise. Ja tänu jumalale! ...»

II köide, I jagu.

VIII

«*Ma bonne amie,*» ütles väike vürstinna 19. märtsi hommikul pärast hommikueinet, ja ta udemetega huul kerkis vana harjumuse kohaselt; aga nagu selles majas pärast kohutava sõnumi saamist mitte üksnes naeratustes, vaid ka kõnehäältel ja isegi kõnnakuis oli kurbus, nii oli nüüd ka väikese vürstinna naeratus, kes alistus üldisele meeolule, kuigi ta ei teadnud selle põhjusi, selline, et veel enam meenutas ühist muret.

«*Ma bonne amie, je crains que le fruschtique (comme dit Foka — kokk) de ce matin ne m'aie fait pas du mal.*»¹

«Mis on sinuga, südameke? Sa oled kahvatu. Ah, sa oled väga kahvatu!» hüüdis vürstitar Marja ehmunult, joostes raskeil ning pehmeil sammudel vennanaise juurde.

«Teie hiilgus, kas poleks vaja Marja Bogdanovna järele saata?» küsis üks juuresviibivaist toaneitsidest. (Marja Bogdanovna oli ämmaemand maakonnalinnast, kes elas juba teist nädalat Lössöje Gorõ's.)

«Tõepoolest,» haaras vürstitar Marja kinni sellest mõttest, «võib-olla ongi nii! Lähen ise. *Courage, mon ange!*»² Ta suudles Liisat ja tahtis toast väljuda.

«Ah ei, ah ei!» hüüdis väike vürstinna, ja ta kahvatule näole tekkis lapselik hirm paratamatu füüsilise kannatuse ees.

«*Non, c'est l'estomac... dites que c'est l'estomac, dites, Marie, dites...*»³ ja vürstinna puhkes nutma lapselikult-kannatavalt, jonnakalt ja isegi pisut teeseldult, murdes oma väikesi käsi.

Vürstitar jooksis toast välja Marja Bogdanovna järele.

«*Mon Dieu! Mon Dieu! Oh!*» kuulis ta oma selja taga.

Oma lihavaid, väikesi valgeid käsi hõõrudes tuli ämmaemand tähtsalt-rahuliku näoga talle juba vastu.

«Marja Bogdanovna! Näib, et see on alanud,» lausub vürstitar Marja, vaadates hirmunult pärani silmil ämmaemandale.

¹ Kallis sõbratar, ma kardan, kas tänane frühlük (nagu nimetab seda kokk Foka) ei teinud mulle vahest halba.

² Julgust, mu ingel!

³ Ei, see on vist kõht... ütlege ometi, et see on kõht, ütlege, Marie, ütlege...

«Noh, ja tänu jumalale, vürstitar,» ütles Marja Bogdanovna sammu kiirustamata. «Teil, tütarlastel, ei pruugi sellest teada.»

«Aga kas arst pole Moskvast veel saabunud?» päris vürstitar. (Liisa ja vürst Andrei soovil oli tähtajaks saadetud Moskvasse sünnitusarsti järele ja teda oodati nüüd iga silmapilk.)

«Pole viga, vürstitar, olge mureta,» ütles Marja Bogdanovna, «ka ilma arstita läheb kõik hästi.»

Viis minutit hiljem kuulis vürstitar oma toast, et kantakse midagi rasket. Ta vaatas üle ukse — miskipärast kandsid ofitsiantid magamistuppa nahkdiivanit, mis oli seisnud vürst Andrei kabinetis. Kandjate näol peegeldus midagi pidulikku ja vagurat.

Vürstitar Marja istus üksi oma toas, kuulatades majast kostvaid hääli, avades vahel ukse, kui keegi juhtus mööduma, ja vahtides teraselt seda, mis toimus koridoris. Mõned naistest käisid tasaste sammudega temast mööda sinna ja tagasi, heitsid vürstitarile pilgu ja pöördusid temast ära. Ta ei julgenud midagi küsida, sulges ukse, tuli tagasi oma tuppa ja kord istus tugitoolile, kord võttis palveraamatu kätte, kord langes põlvili pühakuju-kapi ette. Oma õnnetuseks ja imestuseks ta tundis, et palve ei rahustanud ta ärevust. Järsku avanes tasa ta toa uks ja lävele ilmus, rätik pähe seotud, vana lapsehoidja Praskovja Savišna, kes vürsti keelu tõttu peaaegu kunagi polnud astunud vürstitari tuppa.

«Tulin, Mašake, natuke sinu juurde istuma,» ütles lapsehoidja, «ja tõin vaat kaasa ka vürsti pulmaaegsed küünlad pühakujude ees süütamiseks, mu ingel,» ütles ta ohtes.

«Oh, kui rõõmus ma olen, Praskovja.»

«Jumal on armuline, tuvike.»

Lapsehoidja süütas pühakuju-kapi ees kullatud küünlad ja istus ukse kõrvale sukka kuduma. Vürstitar Marja võttis raamatu ja hakkas lugema. Aga kui kuskilt kuuldus samme või hääli, vaatasid nad teineteisele, vürstitar ehmunult ning küsivalt, lapsehoidja rahustavalt. Kogu majas oli levinud ja kõigi üle valitses seesama tunne, mida tundis vürstitar Marja oma toas istudes. Käies ebasu järgi, et mida vähem inimesi teab sünnitaja kannatustest, seda vähem ta kannatab, katsusid kõik teeselda, et nad midagi ei tea; keegi ei rääkinud sellest, aga kõigil inimestel näis olevat peale hariliku rahuliku möödukuse ja aupaklikkuse, mis olid kombeks vürsti majas, veel mingi ühine mure, hädasüdamlus ja teadvus millestki ülevast ja tajumast, mis oli toimumas sel hetkel.

Suures tüdrukutetoas polnud kuulda naeru. Ofitsiantidetoas istusid kõik inimesed vaikides, nagu olles valmis millekski. Peretoas süüdati ühtejärke peergusid ja küünlaid ega magatud. Vana vürst kõndis mööda kabinetit kannal käies ja saatis Tihhoni Marja Bogdanovna juurde küsima: kuidas on? «Ainult seda ütle: vürst käskis küsida, kuidas on, ja tule ütle mulle, mis ta sulle ütles.»

«Teata vürstile, et sünnitus on alanud,» ütles Marja Bogdanovna, vaadates paljutähendavalt käskjalale.

Tihhon läks ja teatas vürstile.

«Hüva,» ütles vürst, sulgedes enese järel ukse, ja Tihhon ei kuulnud kabinetist enam vähimatki häält.

Vähe hiljem astus Tihhon kabinetti, nagu selleks, et kohendada küünlaid. Nähes, et vürst lebab diivanil, vaatas Tihhon vürstile, ta erutatud näkku, vangutas pead, astus vaikides talle juurde, suudles teda õlale ning väljus, ilma et oleks küünlaid kohendanud või öelnud, milleks ta oli tulnud. Maaailma pidulikem müsteerium jätkus. Möödus õhtu, saabus öö. Ja ootusetunne ning hardus südameis tolle tajumatu ees ei vaibunud, vaid tõusis. Keegi ei maganud.

*

Oli üks neid märtsiöid, mil talv otsekuu vägisi tahab võtta oma ja puistab meeletu tigidusega oma viimaseid lumehulki ja tuiske. Moskvast tulevale sakslasele-arstile, keda oodati iga minut ja kellele olid maanteele varuhobused vastu saadetud, olid külatee käänaaku kohale vastu saadetud ratsanikud laternatega, et nad tulija läbi juhiksid aukudest ja loikudest teel.

Vürstitar Marja oli raamatu ammu kõrvale pannud; ta istus vaikides, kiirgavad silmad suunatud lapsehoidja kortsulisele, vähimate üksikasjadeni tuttavale näole, hallile juuksesalgule, mis oli välja tunginud pearätiku alt, ripnevale nahalotikesele lõua all.

Lapsehoidja Savišna jutustas sukka kududes vaikselt häälel, vaevalt isegi kuuldes ja mõistes oma sõnu, juba sadu kordi jutustatud lugu sellest, kuidas kadunud vürstinna oli Kišinjovis ilmale toonud vürstitar Marja, abistatud seejuures ämmaemanda asemel talueide-moldaavlanina poolt.

«Kui jumal on armuline, ei ole kunagi vaja tohtreid,» kõneles ta.

Järsku surus tuuleil ühele toa aknaraamile (vürsti soovi kohaselt võeti kuldnokkade saabumise ajaks alati igas toas üks talveaken eest ära), lõgistas valla halvasti kinnitatud haagi, sasis siidist eesriide kallal ja kustutas külma ning lund tuppa paisates küünla. Vürstitar Marja võpatas; lapsehoidja pani suka käest, läks akna juurde ja hakkas välja kummardudes püüdma tuulest eemalepaisatud aknapoolt. Külma tuul rebis ta pearäti otste ja hallide, ripnevate juuksesalkude kallal.

«Vürstitar, kullake, juba sõidavad seal prespekti mööda!» sõnas ta, hoides raamist kinni ja seda mitte sulgedes. «Laternatega tulevad, küllap on tohter...»

«Ah, mu jumal! Tänu taevale!» ütles vürstitar Marja. «Vaja talle vastu minna — ta ei oska vene keelt.»

Vürstitar heitis salli õlgadele ja jooksis tulijaid vastu võtma. Läbides eestuba, nägi ta aknast, et mingi sõiduk ja laternad seisid sissekäigu ees. Ta astus trepile. Käsipuude postikese otsas põles rasvaküünal ja tilkus tuule käes. Teener Filipp seisis teist rasvaküünalt käes hoides hirmunud näol allpool, trepi esimesel platvormil. Veelgi allpool, trepi käänaaku taga, kuuldus viltsaabastes sammude astumist. Ja kellegi, nagu Marjale näis, tuttav hääle kõneles seal midagi.

«Tänu jumalale!» ütles too hääl. «Aga kuidas on isaga?»

«Puhkama heitsid,» vastas majavalitseja Demjani hääl, kes oli juba all.

Siis ütles hääl veel midagi, Demjan vastas talle midagi, ja sammud viltsaabastes hakkasid kiiremini liginema mööda varjatud trepikäändu.

«See on Andrei!» mõtles vürstitar Marja. «Ei, aga see ei või olla, see oleks liiga kummaline,» arvas ta, kuid samal hetkel, kui ta seda mõtles, ilmus trepiplatvormile, kus seisis teener küünlaga, vürst Andrei nägu ja lumega ülepuistatud karvakraega kasukas kogu. Jah, see oli tema, aga kahvatu ja kõhn, muutunud, imeliselt pehme, kuid erutatud näoilmega. Ta astus trepile ja süleles õde.

«Kas te mu kirja ei saanud?» küsis ta ja läks, ootamata vastust, mida ta polekski saanud, sest vürstitar ei suutnud rääkida, tagasi alla ning tuli koos tema järel sammuva sünnitusarstiga (Andrei oli temaga kohtunud viimases postijaamas) kõrmeil sammudel trepile ning embas jälle õde.

«Milline saatus, Maša, armas,» kõneles ta, heitis siis kasuka seljast, võttis saapad jalast ja läks vürstinna poolele.

IX

Väike vürstinna lebas patjadel, valge tanu peas. (Ta valud olid parajasti lakanud.) Mustad juuksed põimusid kiharaina ümber ta õhetavate, higiste põskede; jumekas ilus suu mustade udemetega kaetud ülahuulega oli avali ja ta naeratas rõõmsalt. Vürst Andrei astus tuppa ja seisatas ta ees, diivani jalutsi juures, millel vürstinna lebas. Helkivad, lapselikult vaatavad silmad jäid hirmunult ja erutatult peatuma tulijal, muutmata oma ilmet. «Armastan teid kõiki, ma pole kellelegi kurja teinud, mille eest pean nüüd kannatama? Aidake mind,» kõneles ta näoilme. Ta nägi oma meest, kuid ei saanud aru Andrei just nüüd enda juurde ilmumise tähendusest. Vürst Andrei läks ümber diivani ja suudles naist laubale.

«Mu südameke,» ütles ta naisele sõna, mida polnud veel millalgi talle öelnud, «jumal on armuline...»

Vürstinna vaatas küsivalt, lapselikult-etteheitvalt mehele otsa.

«Ootasin sinult abi, ja ei midagi, ei midagi, ka sina oled nagu teisedki!» ütlesid ta silmad. Ta ei imestanud mehe saabumise üle; ta ei mõistnud seda, et mees oli saanud. Andrei saabumisel polnud vähimatki ühendust tema kannatustega ja nende kergendamisega. Valud algasid jälle, ja Marja Bogdanovna soovitas vürst Andreil toast väljuda.

Arst astus tuppa. Vürst Andrei väljus ja, kohates vürstitar Marjat, astus ta juurde. Nad hakkasid sosinal rääkima, kuid nende vestlus soikus iga hetk. Nad ootasid ja kuulatasid.

«Allez, mon ami,»¹ ütles vürstitar Marja.

¹ Minge, mu sõber.

Vürst Andrei siirdus uuesti naise poolele ja istus oodates kõrvaltuppa. Keegi naine tuli ehmunud näoga vürstinna toast ja kohmetas, nähes vürst Andreid. Viimane kattis näo kätega ja istus nii mõned minutid. Haledad, loomalikult-abitud oiged kostsid ukse tagant. Vürst Andrei tõusis püsti, astus ukse juurde ja tahtis seda avada. Keegi hoidis ust kinni.

«Ei tohi, ei tohi!» rääkis seestpoolt kellegi hirmunud hääl.

Vürst Andrei hakkas kõndima mööda tuba. Oiged vaikisid, möödusid veel mõned sekundid. Äkki kostis kõrvaltoast hirmus kisa — see polnud mitte naise kisa, naine ei võinud niiviisi kisendada. Vürst Andrei jooksis ukse juurde; kisa lakkas ja kuulus lapse kisa.

«Miks on sinna laps toodud?» mõtles vürst Andrei esimesel hetkel. «Laps? Milline laps? ... Miks on seal laps? Või on laps sündinud?»

Siis korraga mõistis ta selle kisa rõõmsat tähendust; pisarad lammatasid teda, ja küünarnukkidega aknalauale nõjatudes puhkes ta nuuksuvalt nutma, nagu nutavad lapsed. Uks avanes. Naise toast väljus arst, üleskäänatud särgikäistega ja kuueta, kahvatu ja väriseva lõuaga. Vürst Andrei pöördus tema poole, kuid arst vaatas ennatanult küsijale otsa ja astus sõna lausumata mööda. Uks naine jooksis välja ja jäi vürst Andreid nähes jahmudes lävele seisma. Andrei astus abikaasa tuppa. Vürstinna lebas surnuna samas asendis, nagu ta teda viis minutit tagasi oli näinud, ja hoolimata seisatanud silmadest ning põskede kahvatusel püsis samasugune ilme sel kaunil, lapselikul, mustis udemeis ülahuulega näokesel.

«Ma armastan teid kõiki ja ei ole kellelegi kurja teinud, aga mis tegite te minuga?» kõneles see kaunis, hale ja surnud nägu.

Toanurgas aga häälitises ning piiksus miski väike ja punane Marja Bogdanovna valgeil, värisevail kätel.

*

Kaks tundi pärast seda astus vürst Andrei tasaste sammudega isa juurde kabinetti. Vanamees teadis juba kõik. Ta seisis otse ukse juures ja niipea kui see avanes, haaras ta vaikides oma raugalikkude, karedate kätega nagu pihtidega poja kaela ümbert kinni ja puhkes nutma nagu laps.

*

Kolm päeva hiljem toimusid väikese vürstinna matused, ja jumalaga jättes astus vürst Andrei ta puusärgi juurde. Ka puusärgis oli toosama nägu, kuigi kinniste silmadega. «Ah, mis te küll tegite minuga?» rääkis ikka veel see nägu, ja vürst Andreile tundus nagu rebeneks miski ta hinges, et ta on süüdlane süüs, mida ta ei saa enam parandada ega unustada. Ta ei suutnud nutta. Vanamees tuli samuti sisse ja suudles lahkunu vahast käekest, mis lebas rahulikult ja kõrgel teise käe peal, ja temalegi lausus see nägu: «Ah,

mida ja mispärast te olete seda minuga teinud?» Ja vanamees pöördus pahaselt ümber, olles näinud seda nägu.

*

Veel viis päeva hiljem ristiti noort vürsti Nikolai Andreitšit. Lapsehoidja pidas lõuaga kinni mähkmeid, samal ajal kui preester kastis hanesulekesega poisikese punaseid, kortsulisi peopesi ja jalataldu.

Ristiisa, kelleks oli vanaisa, kandis väetikest hirmust värisedes ümber plekist, mõlkides ristimisvaagna, kartes teda maha pillata, ja andis poisi üle ristiemale, vürstitar Marjale. Vürst Andrei, kes tardus hirmust, et last ära ei uputataks, istus teises toas, oodates sakramendi lõppu. Rõõmsalt vaatas ta lapsele, kui lapsehoidja selle tema juurde tõi, ja noogutas heakskiitvalt pead lapsehoidja teatele, et ristimisvaagnasse heidetud juustega vahatükike pole mitte põhja vajunud, vaid vaagnale ujuma jäänud.

III jagu.

I

Vürst Andrei oli veetnud kaks aastat maal, kuskile lahkumata. Kõik need üritused mõisamajapidamise alal, mida Pierre oli küll algatanud oma mõisates, kuid mida ta vahetpidamata ühelt asjalt teisele hüpates ei viinud mingi tulemuseni, kõik need üritused oli vürst Andrei läbi viinud ilma märgatava vaevata ja ilma et oleks neist kellelegi rääkinud.

Andrei omas seda Pierre'il puuduvat, ülimal määral praktilist hakkamist, mis ilma suurte žestideta ja pingutusteta tema enda poolt andis tõuke kogu asjale.

Üks ta mõisatest kolmesaja-hingelise talupoegade perega oli muudetud vabade põlluharijate asulaks (see oli esimesi seda laadi üritusi Venemaal), teistes aga oli teoorjus asendatud obrokiga. Bogutšarovosse oli Andrei pannud oma kulul ametisse õpetatud ämmaemanda sünnitajate abistamiseks, ja külapreester õpetas palga eest talupoegade ja mõisasulaste lastele kirjatundmist.

Poole oma ajast veetis vürst Andrei alati Lössõje Gorõ's isaga ja pojaga, kes oli veel lapsehoidjate hoolet; teise poole ajast saatis ta mööda Bogutšarovo kloostri, nagu isa nimetas tema küla. Sellest hoolimata et Andrei oli Pierre'ile väljendanud oma ükskõiksust kõigi välise maailma sündmuste suhtes, jälgis ta neid siiski hoolikalt, luges palju raamatuid, ja märkas imestusega, et kui tema või ta isa juurde sõitsid külla uued inimesed Peterburi tuikavast elukeerisest, siis need inimesed jäid kõigi välis- ja sisepoliitiliste sündmuste tundmises kaugele maha temast, kes ta oli kuskile lahkumata kogu aja maal viibinud.

Peale tegelemise mõisapidamise alal, peale üldise tegelemise kõige mitmekesisemate raamatute lugemisega töötas vürst Andrei samal ajal ka kriitilise arutluse kallal meie kahe viimase õnnetu sõjakäigu üle ja projekti koostamisel meie sõjaväemäärustikkude ning -korralduste muutmiseks.

1809. aasta kevadel sõitis vürst Andrei Rjasani kubermangu oma poja mõisatesse, kelle hooldajaks ta oli.

Kevadistest päikesekiirtest soojendatuna istus ta kalessis, silmitsedes tärkavat rohtu, puhkevaid kaselehti ja esimesi valgeid, kevadisi pilvesagaraid, mis liuglesid heledal taevasinal. Ta ei mõelnud mitte millelegi, vaid vahtis rõõmsalt ja mõttetult mõlemale poole ringi.

Läbiti ülesõidukoht, kus ta aasta tagasi oli jutelnud Pierre'iga. Läbiti räpane küla, rehehooned, taliviljaorased, säilinud lumega kaetud lang silla juures, tõus mööda vetest uhitud savi, kõrrepõldude lapid ja siin-seal rohelisteks tõmbunud põõsastikud, ja siis sõideti mõlemal pool teed laiuvasse kasemetsa. Metsas oli peaaegu palav, tuult ei olnud tunda. Üleni rohelistis, kleepuvais lehis kased seisid liikumatult, ja läinud-aastaste lehtede alt tärkasid neid üles tõstes värske rohi ja sinililled. Siin-seal kasemetsas harva seisvad noored kuused meenutasid oma karmi, igavese rohelsega ebameeldivalt talve. Hobused puristasid metsa sisse sõites ja higistasid veel märgatavamalt.

Teener Pjotr ütles midagi kutsarile, kutsar vastas jaatavalt. Aga nähtavasti oli Pjotrile vähe kutsari kaasatundmisest: ta pöördus pukil ringi ja kõnetas peremeest.

«Teie hiilgus, nii kerge on!» ütles ta aupaklikult naeratades.

«Mis?»

«Kerge, teie hiilgus.»

«Mis ta küll räägib?» mõtles vürst Andrei. «Ahaa, kevade kohta oli see muidugi,» taipas ta äkki ja silmitses ringi. «Ja tõesti, nii roheline on kõik... kui vara juba! Kased, ja toomingad, ja lepad juba haljendavad... Aga tammest pole veel märgata. Aa, seal ongi tamm.»

Tee ääres seisis tamm. Ta oli kindlasti kümme korda vanem kaskedest, milledest mets koosnes, oli ka kümme korda jämedam ja kaks korda kõrgem igast kasest. See oli hiiglaslik, kahe sülemõõdu jämedune tamm, nähtavasti ammu murdunud okstega ja mõralise koorega, mis oli kaetud vanade korpadega. Oma määratute, kohmakate ja ebasümmeetriliselt harali kõverike käte ja sõrmedega seisis ta vana, vihase ja põlgliku koletisena naeratlevate kaskede keskel. Ainult tema ükski ei tahtnud alistuda kevade võlule ega tahtnud näha ei kevadet ega päikest.

«Kevad, ja armastus, ja õnn!» nagu oleks tahtnud öelda see tamm, «ja kuidas ei tüüta teid ikka see üks ja sama rumal ning mõttetu pettus? Kõik on üks ja sama, ja kõik on pettus! Pole olemas ei kevadet, ei päikest, ei õnne. Näe, vaadake, seal istuvad muljutud, surnud kuused, alati üksildased, ja siin olen ka mina ajanud

harali oma murtud, rebitud sõrmed, kust nad aga välja kasvasid — seljast või külgedest; nii kui välja kasvasid — nõnda ka seisan siin ega usu teie lootustesse ega pettustesse.»

Vürst Andrei vaatas läbi metsa sõites mitu korda tagasi selle tamme poole, justkui oodates talt midagi. Lilled ja rohi tärkasid ka tamme all, kuid see seisis ikka ühteviisi, süngena, liikumatult, inetuna ja kangekaelsena nende keskel.

«Jah, tal on õigus, tuhat korda on õigus sel tammel,» mõtles vürst Andrei. «Las teised, nooremad, annavad ikka jälle järele sellele pettusele, aga meie tunneme elu — meie elu on lõppenud!» Terve uus rida lootusetuid, aga nukralt-meeldivaid mõtteid ärkas seoses selle tammega vürst Andrei hinges. Selle reisi vältel ta nagu mõtles uuesti läbi kogu oma elukäigu ja jõudis ikka sellele endisele rahustavale ning lootusetule lõppotsusele, et tal pole enam vaja midagi uuesti otsast alata, et ta peab ainult lõpuni elama oma elu kellelegi kurja tegemata, ärritumata ja midagi soovimata.

II

Rjasani kubermangu mõisa hooldamise asjus oli vürst Andreil vaja kokku saada maakonna mõisnike-peamehega. Peameheks oli krahv Ilja Andreitš Rostov, ja vürst Andrei sõitis maikuu keskpaiku tema poole.

Oli juba palav kevade järk. Mets oli üleni rüüs, teed tolmased ja palavus oli selline, et veest mööda sõites tekkis tahtmine supelda.

Tusasena ja murelikult mõtteid mölgutades selle üle, mida tal just vaja oleks hooldamise asjus peamehelt pärida, sõitis vürst Andrei mööda aiapuiesteed Rostovide Otradnoje mõisahoonete ette. Parevalt poolt puude alt kuulis ta naisterahva rõõmsat kiljumist ja nägi, et salk tütarlapsi jookseb ta kalessile vastu. Teiste ees jooksis kalessile lähemale mustajuukseline, väga peenike, imelikult peenike, mustasilmaline tüdruk kollases sitskleidis, valge taskurätik pähe seotud, mille alt tikkusid välja vallandunud juuksesalgud. Tütarlaps hüüdis midagi, kuid ära tundes võõra, ei vaadanud enam temale, vaid jooksis naerdes tagasi.

Vürst Andreil hakkas korraga miskipärast valus. Ilm oli nii ilus, päike paistis nii heledasti, ümberringi oli kõik nii rõõmus; ent see peenike ja nägus tüdruk ei teadnud ega tahtnudki midagi teada tema, Andrei, olemasolust ja oli rahul ning õnnelik mingist oma erandlikust, vististi küll rumalast, aga lõbusast ja õnnelikust elust. «Mille üle ta nii rõõmutseb? Millest ta mõtleb? Muidugi mitte sõjaväemäärustikust, mitte ka Rjasani mõisa talupoegade obrokirahast. Millest ta mõtleb? Ja mille üle on ta õnnelik?» küsitles vürst Andrei tahtmatult ning uudishimuga iseendalt.

Krahv Ilja Andreitš elas 1809. aastal Otradnojes ikka samuti nagu varengi, see tähendab, võttis vastu peaaegu kogu kubermangu — jahtidega, teatrietendustega, lõunasöökidega ja muusi-

kantidega. Ta oli, nagu alati iga uue külalise puhul, ka vürst Andrei tuleku üle rõõmus ja jättis ta peaaegu vägisi ööbima.

Igava päeva jooksul, mil vürst Andrei aega püüdsid viita vanemad perekonnaliikmed ja auväärseimad külalistest, keda läheneva nimepäeva puhul vana krahvi maja juba täis oli, heitis Bolkonski mitmel korral silma alati millegi üle naervale ja teise, noorema seltskonna hulgas lõbutsevale Natašale, küsides endalt ikka: «Millest ta küll mõtleb? Mille üle ta nii rõõmutseb?»

Õhtul võõras kohas üksi jäädes ei saanud ta kaua uinuda. Ta luges, kustutas siis küünla ja süütas selle varsti uuesti. Seestpoolt suletud luukidega toas oli palav. Ta oli pahane sellele rumalale vanamehele (nii nimetas ta Rostovi), kes pidas teda siin kinni, tõendades, et vajalikud paberid on linnas, pole veel ära toodud, oli pahane iseendale, et jäi siia ööbima.

Vürst Andrei tõusis üles ja astus akna juurde, et seda avada. Niipea kui ta oli luugid avanud, tungis hele kuuvalgus tuppa, nagu oleks see akna taga valvates seda ammu oodanud. Ta avas akna. Öö oli värsked ja liikumatult selge. Otse akna all kasvas rida põetud puid, mis olid ühelt poolt mustad ja teiselt poolt hõbedaselt valgustatud. Puude all oli mingi lopsakas, kastemärg ja kähär taimestik, siit-sealt hõbedaste lehtede ja vartega. Taamalt, mustade puude tagant, paistis mingi kastest helkiv katus, paremal oli suur kähär puu helevalge tüvega ning okstega, ja sellest kõrgemal, peaaegu tähtedeta, selges kevadetaevas säras täiskuu. Vürst Andrei nõjatus aknalauale ja ta silmad peatusid taeval.

Vürst Andrei tuba oli keskmisel korral; ka ülemise korra tubades tema kohal kuuldus veel elu ja seal ei magatud. Ta kuulis ülalt naiste kõnet.

«Veel üksainus kord,» ütles ülal naisehää, mille vürst Andrei otsekohe ära tundis.

«Kunas sa siis magad õige?» vastas teine hää.

«Ma ei magagi, ma ei saa magada, mis ma pean siis tegema! Noh, veel viimast korda...»

Kaks naisehäält hakkasid laulma mingit muusikalist fraasi, mis oli mingi muusikapala lõpp.

«Ah, kui suurepärane! Noh, nüüd aga magama, ja lõpp!»

«Sina maga, aga mina ei saa,» vastas esimene hää, mis lähenes aknale. Tütarlaps oli vist aknast päris välja kummardunud, sest oli kuulda ta riiete kahinat ja isegi hingamist. Kõik vaikis ja kivistus, nii kuu, ja tema valgus, ja varjud. Ka vürst Andrei kartis end liigutada, et mitte reeta oma tahtmatut juuresolekut.

«Sonja! Sonja!» kuuldus jälle esimene hää. «Kuidas võib praegu magada! Vaata ometi, kui kaunis kõik on. Ah, kui kaunis! Ärka ometi, Sonja!» ütles ta peaaegu nututoonil. «Niisugust kaunist ööd pole veel kunagi, kunagi olnud...»

Sonja vastas talle midagi vastumeelselt.

«Ei, sa vaata ainult, milline kuu!... Ah, milline kaunis! Tule siia! Kallike, tuvike, tule siia. Noh, kas näed? Niiviisi siin istukski

kükakil, vaat nii, haaraks kätega põlvede ümbert — kõvasti, nii kõvasti kui saab — pingutada on vaja. Vaat niil!»

«Jäta juba, sa kukud alla.»

Kuuldus rabelemist ja Sonja rahulolematut häält: «Kell on ju varsti kaks.»

«Ah, sa ainult rikud mul kõik. Noh, mine, mine.»

Kõik jäi jälle wait, aga vürst Andrei teadis, et tüdruk istub ikka veel aknal, ta kuulis vahel tasaseid liigutusi, vahel ohkeid.

«Oh jumal, oh jumal! Mis see küll on!» hüüdis tütarlaps järsku. «Kui magada, siis magada!» ja ta lõi akna kinni.

«Ja pole tal asjagi minu olemasolust!» mõtles vürst Andrei sellal, kui kuulatas tütarlapse kõnelust, miskipärast oodates ja kartes, et tüdruk ütleb ka tema kohta midagi. «Ja jälle on see tema! Ja nagu kiuste!» mõtles ta.

Ta hinges tekkis äkitselt säärane ootamatu segadus värskeist mõttest ja lootustest, mis olid vastukäivad kogu ta elule, et ta, suutmata endale oma seisukorda selgitada, uinus kohe magama.

III

Järgmisel päeval ei oodanud vürst Andrei enam, millal daamid välja ilmuvad, jättis ainult krahviga jumalaga ja sõitis minema.

Oli juba juuni algus, kui vürst Andrei koju sõites jõudis jälle selle kasesalu vahele, kus too vana, inetu tamm oli teda nii ime-likult ja meeldejäädvalt üllatanud. Kuljused helisesid metsa vahel veel sumedamalt kui poolteist kuud tagasi; mets oli täis elu, varju-rikas ja tihe; ka metsas harva seisvad noored kuused ei seganud enam ühtlast ilu, olles kohaldunud metsa üldisele iseloomule, ja haljendasid õrnalt lopsakate noorte võrsete ehtes.

Kogu päev oli palav, kuskil tekkis ka äike, kuid ainult väikesest pilvesagarast piserdus pisut vihma teetolmule ja mahlakaile puulehtedele. Vasakul pool oli mets tume, varjuline, paremal pool märg ja läikiv — helkis päikesekiirtes, kõikudes vaevalt märgata-valt tuules. Kogu loodus oli õites; ööbikud laksutasid kord ligidal, kord kaugel.

«Jah, siin, selles metsas seisis see tamm, millega me olime ühel meelel,» mõtles vürst Andrei. «Aga kus ta on?» mõtles vürst Andrei jälle, vaadates vasakule poole teed, ja imetles, ise seda teadmata, teda ära tundmata, sedasama tamme, mida ta otsis. Vana tamm uneles nüüd, üleni muutunud, heites telgina laiali lopsakat tumedat rohelist, tasakesi kiikudes õhtupäikese kiirte paistel. Ei kõveraid sõrmi, ei korpasid, ei endist umbusku ega muret — mitte midagi sellest polnud märgata. Läbi kareda, saja-aastase koore tungisid tal välja oksteta, mahlakad noored lehed, nii et ei võinud uskuda, et see vanake oli nad loonud. «Jah, see on toosama tamm,» mõtles vürst Andrei, ja teda valdas järsku põhjusetu kevadine rõõmu ja uuenemise tunne. Kõik ta elu ilusamad hetked meenusid talle nüüd äkki ühel ning samal ajal. Nii Austerlitz'i lahinguväli kõrge taevaga, ja ta naise surnud etteheitev nägu, ja Pierre parvel

kui ka tütarlaps, kes oli erutatud suveöö ilust, ja see öö ja kuuvalgus — kõik see tuli talle järsku meelde.

«Ei, elu pole lõppenud kolmekümne ühe aastaga,» tegi vürst Andrei äkki lõpliku, muutmatu otsuse. «Vähe on sellest, et tean kõike, mis asub minus, on vaja, et ka kõik teised seda teaksid: nii Pierre kui ka see tütarlaps, kes tahtis taevasse lennata; on vaja, et kõik tunneksid mind, et mitte üksnes mu enda jaoks ei läheks mu elu, et need teised ei elaks nii sõltumatult minust, et mu elu avaldaks mõju kõigile ja et nad kõik elaksid minuga koos!»

XIV

31. detsembril, vastu uut, 1810. aastat, *le réveillon*, oli ball Katariina-aegse kõrge aukandja juures. Sellest pidid osa võtma diplomaatiline korpus ja keiser.

Aukandja tuntud maja Inglise kallasteel säras loendamatu iseloomuga ilutuledes. Valgustatud ja punase kaleviga kaetud peasissekäigu juures seisid politseinikud, ja mitte ainult sandarmid, vaid ka politseiülemlise kooskõllmekonna ohvitseriga oli kohal, võttes aset peatrepil. Tõllad eemaldusid ja järjest uued sõitsid ette punases rüüs teenritega ja sulgi kübarail kandvate teenritega. Tõlladest astusid välja mehed mundrites, aumärkide ja suurlintidega; daamid atlassis ja hermeliinis astusid ettevaatlikult kolinal väliälukatavaile tõllaastmeile ja sammusid kärmesti ning hääletult mööda peatrepile laotatud kalevit.

Peaaegu iga kord, kui uus tõll ette sõitis, käis läbi pealtvaatava rahvahulga sosin ja mütsid võeti maha.

«Kas keiser? ... Ei, minister ... prints ... saadik ... Kas sa ei näe sulgi? ...» kõneldi rahvahulgas.

Keegi rahva hulgast, kes oli teistest paremini riides, tundis nähtavasti kõiki tollaegseid tähtsamaid aukandjaid ja nimetas neid nimepidi.

Juba oli kolmandik ballikülastest saabunud, kuid Rostovide juures, kes ka pidid sel ballil olema, käis veel kibe askeldus riietumisega.

Palju oli Rostovide perekonnas juttu ja ettevalmistusi selleks balliks, palju oli kartusi, et ballikutset ei saada, et piduriided ei saa õigeaks ajaks valmis ja et kõik ei lähe nii, nagu peab minema.

Koos Rostovidega pidi sellele ballile sõitma Marja Ignatjevna Peronskaja, krahvinna sõbratar ning sugulane, kõhn ja kollane õuedaam vanast keisrikojast, kes oli provintslikele Rostovidele juhiks Peterburi kõrgemas seltskonnas. Kell kümme õhtul pidid Rostovid õuedaamile Tauria aia juurde järele sõitma; kuid kell sai juba viie minuti pärast kümme, aga preilid ei olnud veel riides.

Nataša sõitis esimesele suurele ballile oma elus. Ta oli sel päeval tõusnud kell kaheksa hommikul ja kogu päeva veetnud palavikulises erutuses ning tegevuses. Kõik ta pingutused olid hommikust saadik suunatud sellele, et nad kõik kolm: ta ise, ema ja Sonja oleksid rietatud nii hästi kui üldse võimalik. Sonja ja krah-

vinna usaldasid end täiesti tema hoolde. Krahvinna pidi ballil kandma tumepunast sametist kleiti, mõlemad preilid aga valgest krepploorist kleiti roosa siidalusega ja roosikimbuga pihiku vahel. Soeng pidi olema *à la grecque*.¹

Kõik olulisem oli juba tehtud: jalad, käed, kael ja kõrvad eriti hoolikalt ballile minekuks puhtaks pestud, lõhnastatud ja puuderdatud; jalaš olid juba ažuursed siidsukad ja valged lehvidega atlaskingad; soengud olid peaaegu valmis. Sonja lõpetas riietumist, samuti ka krahvinna; kuid Nataša, kes hoolitses kõigi eest, oli maha jäänud. Ta istus veel peegli ees, penjuaar kõhnukestel õlgadel. Sonja seisis juba riietunud keset tuba ja kinnitas, väikese sõrme otsaga valutekitavalt nõõpnõela surudes, kleidile viimast kahisevat siidpaela.

«Mitte nii, mitte nii, Sonja!» ütles Nataša, pöörates pea soengu-tegemiselt kõrvale ja haarates kätega juustest, mida neid hoidev toatüdruk ei jõudnud veel lahti lasta. «Nii ei kõlba see lint, tule siia.»

Sonja kükitas maha. Nataša kinnitas lindi teistviisi.

«Lubage, preili, nii ei saa ju,» lausus toatüdruk, kes Nataša juukseid hoidis.

«Ah, mu jumal, küll jõuab pärast! Vaat nii, Sonja.»

«Kas saate varsti seal?» kuuldus krahvinna hääl. «Kell saab juba kümme.»

«Kohe, kohe. Kas ise olete valmis, ema?»

«Ainult sametmütsike on vaja kinnitada.»

«Ärge tehke seda ilma minuta,» hüüdis Nataša, «te ei oska!»

«Aga juba on kümme.»

Ballile otsustati jõuda poole üheteistkümneks, aga Natašal oli vaja veel riietuda ja seejärel tuli Tauria aia juurde sõita.

Lõpetanud soengu, jooksis Nataša lühikeses aluskuues, mille alt välja paistsid ta ballikingad, ja ema õõjakis Sonja juurde, vaatas ta üle ja jooksis edasi ema juurde. Pöörates ta pead, kinnitas ta sametmütsikese ja lippas, kui oli vaevalt jõudnud anda suudluse ema hallidele juustele, tagasi tüdrukute juurde, kes traageldasid ta aluskuube.

Viivitus tuligi Nataša aluskuuest, mis oli liiga pikk: seda traageldasid kaks tüdrukut, kiiruga hammustades niidijätke. Kolmas tüdruk jooksis, hoides nõõpnõelu huulte ja hammaste vahel, edasi-tagasi krahvinna ja Sonja vahet; neljas hoidis ülestõstetud kätel Nataša krepploorkleiti.

«Mavruša, rutem, tuvike!»

«Andke sõrmkübar sealt, preili.»

«Kas saate juba lõpuks?» küsis krahv ukse tagant välja astudes. «Siin on teile lõhnaõlid. Peronskaja ootab vist juba ammu kannatamatult.»

«Valmis, preili!» ütles toatüdruk, tõstis valmissaanud krepploorkleidi kahe näpuga üles ja puhus midagi riide pealt ära ning

¹ Kreekapärane.

raputas seda, selle žestiga väljendades, et ta on teadlik käes hoitava eseme õhulisusest ning puhtusest.

Nataša hakkas kleiti selga ajama.

«Kohe, kohe, ära tule veel, isa,» hüüdis ta ukse avanud isale kleidi loori alt, mis veel üleni kattis ta nägu.

Sonja lükkas ukse kinni. Minuti pärast lasti krahv tuppa. Ta oli sinises frakis, põlvsukkade ja kingadega, lõhnastatud ja pumatiga võitnud.

«Ah, isa, sa oled nii tore, otse võluv!» ütles Nataša, seistes keset tuba ja kohendades loorkleidi volte.

«Lubage, preili, lubage!» kõneles tüdruk, kes põlvili olles venitas Nataša kleiti siit-sealt ja veeretas suus hoitavaid nõõpnõelu keelega ühest suunurgast teise.

«Su enda tahtminel!» hüüdis Sonja, lootusetus hääles, Nataša kleiti üle vaadates, «su enda tahtmine, aga ikka on pikk!»

Nataša astus edasi, et vaadata seinapeeglisse. Kleit oli pikk.

«Jumala eest, preili, pole ta midagi pikk,» ütles Mavruša, kes mööda põrandat Natašale järele roomas.

«Kui pikk on, võtame kokku, ühe minutiga võtame kokku,» ütles agar Dunjaša, võttes rinnalt rätiku seest nõela ja hakates jälle põrandal põlvitades tööle.

Sel hetkel astus tagasihoidlikult, tasaste sammudega sisse krahvinna, kandes oma sametmütsikest ja sametkleiti.

«Oo! Mu kaunitar!» hüüatas krahv, «oled kõigist kenam!...»

Ta tahtis naist emmata, kuid see pöördus punastades kõrvale, et kleiti mitte kortsutada lasta.

«Ema, su mütsike peab rohkem küljel olema,» ütles Nataša. «Ma kinnitan uuesti!» Ja ta sööstis ettepoole, kuid tüdrukud, kes ta kleiti lühemaks õmblesid, ei jõudnud nii ruttu järele hüpata ja rebisid kleidist tükikese loori välja.

«Oi, jumal küll! Mis see küll tähendab ometi! Ma ei ole, jumala eest, süüdi...»

«Pole viga, nõelun kinni, siis pole midagi näha,» rahustas Dunjaša.

«Kaunitar oled, mu kuningannake!» ütles ukse tagant sisseastuv lapsehoidja. «Aga Sonjuška veel, oh, kaunitarid oletel...»

Veerand üheteistkümne paiku istuti lõpuks tõldadesse ja sõideti minema. Kuid enne oli vaja veel Tauria aia juurde sõita.

Peronskaja oli juba minekuvalmis. Hoolimata ta vanadusest ja inetusest oli tema juures toimunud täpselt seesama, mis Rostovide juureski, kuigi mitte sellise rutakusega (temale oli see harjunud asjaks): samal viisil oli lõhnastatud, pestud ja puuderdatud ta vana, inetu keha, niisama hoolikalt küüritud kõrvatagused, ja samuti kui Rostovide pool, imetles siingi vana toatüdruk vaimustatult oma perenaise piduriietust, kui see kollases šifriga kleidis võõrastetuppa astus. Peronskaja kiitis Rostovide tualette.

Rostovid kiitsid tema maitset ning tualetti, ja kell üksteist asuti, ettevaatusega soenguid ning kleite hoides, tõldadesse ja sõideti.

Natašal polnud sel päeval hommikust alates ainsatki vaba silmapilku ja kordagi ei saanud ta mõelda sellele, mis tal ees seisab.

Niiskes, külmas õhus, rappuva tõlla kitsuses ja poolpimeduses kujutles ta esmakordselt elavalt kõike seda, mis teda ootab seal ballil, valgustatud saalides, — muusika, lilled, tantsud, keiser, kogu Peterburi hiilgav noorsugu. See, mis teda ootas, oli nii kaunis, et ta ei suutnud veel uskudagi, et see kõik tuleb: nii mitte-kokkusoobiv oli see muljetega, mis jäid tõlla külmusest, kitsusest ja pimedusest. Nataša mõistis kõike seda, mis teda ootab, alles siis, kui ta oli sammunud üle peatrepi punase kalevi ja astus eeskotta, ajas seal kasuka seljast ja läks Sonjaga kõrvuti ema ees lilledel vahel mööda valgustatud treppi. Alles nüüd meenus talle, kuidas tal on tarvis käituda ballil, ja ta katsus võtta seda suursugust hoiakut, mida ta pidas hädavajalikuks ballist osavõtvale tütarlapsel. Kuid oma õnneks tundis ta nüüd, et silmad läksid kirjuks: ta ei näinud midagi selgesti, pulss hakkas lööma sada korda minutis ja veri taguma südame juures. Ta ei suutnud võtta seda hoiakut, mis oleks ta naeruväärseks teinud, ja astus edasi, tardudes erutusest ning katsudes kõigest jõust seda varjata. Ja see oligi just see hoiak, mis sobis talle kõige paremini. Neist ees- ja tagapool sisenesid, samuti tasakesi omavahel juteldes ja samuti balliriietuses, teised külalised. Peeglid trepikülgedel andsid vastupeegeldusi valgeis, taevassini-seis, roosades kleitides, briljantidega ja pärlitega ehitud, paljastatud kaelte ja kätega daamidest.

Nataša vaatas peeglisse ja ei suutnud peegelduses end ära tunda teiste hulgast. Kõik segunes üheksainsaks hiilgavaks rongkäiguks. Esimesse saali sisse astudes tegi ühetooniline kõnehääle, sammude ja tervituste sumin Nataša kurdiks; valgus ja hiilgus pimestas teda veel enam. Piduperemes ja -perenaine, kes olid juba pool tundi seisnud saali viiva ukse juures ja rääkinud sisseastujaile korduvalt ühesuguseid sõnu: «*Charmé de vous voir*»¹ võtsid samal viisil vastu ka Rostovid koos Peronskajaga.

Kaks valges kleidis tütarlast, ühesugused roosid mustades juustes, tegid ka ühesuguse reveransi, kuid perenaine peatas tahtmatult oma silmad kauem saledal Natašal. Ta vaatas Natašale otsa ja naeratas ainult temale üksi veel erilisel, lisaks oma perenaise-naeratusele. Natašale vaadates meenutas perenaine võib-olla ka iseenda kuldset, tagasipöördumatut tütarlapsepõlve ja oma esimest balli. Ka peremes saatis silmadega Natašat ja küsis krahvilt, kumb on tema tütar.

«*Charmante!*»² ütles ta, suudeldes oma sõrmeotsi.

Saalis seisis külalised, tungeldes sisseviiva ukse juures, oodates keisrit. Krahvinna asetus selle jõugu esiridadesse. Nataša

¹ On armas teid näha.

² Veetlev!

kuulis ja tundis, et mitu häält küsitles tema üle ja et teda silmitseti. Ta mõistis, et meeldib neile, kes juhtisid talle tähelepanu, ja see teadmine rahustas teda pisut.

«On siin samasuguseid nagu meie, on ka meist halvemaid,» mõtles ta.

Peronskaja nimetas krahvinnale kõige tähelepandavamaid isikuid, kes viibisid ballil.

«Too seal on Hollandi saadik, näete, too hallpea,» kõneles Peronskaja, näidates hõbehallide, ohtrate lокkis juustega vana-mehele, kes oli piiratud daamidest, keda ta millegi üle naerma pani.

«Aga seal ongi tema, Peterburi kuninganna, krahvinna Bezuhhova,» rääkis Peronskaja, osutades sisseastuvale Helenele.

«Kui kaunis! Ei anna sugugi alla Marja Antonovnale; vaadake, kuidas ta ümber keerlevad nii noored kui vanad. Ja ta on kaunis ja tark... Räägitakse, et prints... on arust ära tema pärast. Aga vaat need kaks, — kuigi pole kenad, piiratakse neid veel rohkem.»

Peronskaja osutas üle saali sammuvale daamile ja ta väga inetule tütrele.

«See on miljonär-pruut,» ütles ta. «Ja seal on ka ta peigmehed.»

«Too on Bezuhhova vend — Anatol Kuragin,» ütles Peronskaja ja osutas ilusale ratsakaardiväelasele, kes läks neist mööda, vahtides kõrgilt üle daamide peade kuskile kaugusse. «Kena poiss! Kas pole tõsi? Räägitakse, et teda tahetakse paari panna tolle rikkaga. Ja teiegi *cousin*, Drubetskoi, keerleb väga tolle ümber. Räägitakse, miljonid olevat mängus. — Kuidas siis, see on ju Prantsuse saadik ise,» vastas ta krahvinna küsimusele Caulaincourt'i kohta. «Vaadake teda, nagu mõni keiser kohe. Aga siiski armsad, väga armsad on prantslased. Pole armsamaid seltskonna jaoks. Aa, seal on ka tema! Ei, ikkagi on kõigist kenam meie Marja Antonovna! Ja kui lihtsalt riides. Veetlev! — Aga too paks seal prillidega, vabamüürlane ülemaailmaline,» ütles Peronskaja, osutades Bezuhhovile. «Pange teda kõrvuti naisega: hernehirmutis, muud mitte midagi!»

Pierre sammus oma rasket keha kallutades, külaliste jõuku kõrvale surudes ja noogutades paremale ning vasemale niisama hooltult ja heasüdamlikult, nagu oleks ta kõndinud turul rahva hulgas. Ta liikus jõugu seast läbi, silmanähtavalt kedagi otsides.

Nataša vaatas rõõmuga Pierre'i tuttavasse näkku, selle hernehirmutise näkku, nagu teda nimetas Peronskaja, ja teadis, et Pierre otsis jõugu hulgast neid, eriti aga teda. Pierre oli talle töötanud sel ballil olla ja talle kavalere tutvustada.

Aga enne kui jõudis nendeni, peatus Pierre kellegi lühikasvulise väga ilusa valges mundris brüneti kõrval, kes seisis akna juures ja vestles ühe pika, aumärke ja suurlinti kandva mehega. Nataša tundis kohe ära lühikasvulise, valges mundris noore mehe: see oli Bolkonski, kes näis talle väga noorenenuna, rõõmsamana ja kenamana.

«Seal on jälle üks tuttav — Bolkonski, kas näete, ema?» ütles Nataša, osutades vürst Andreile. «Mäletate, ta ööbis kord meie pool Otradnojes.»

«Mis, te tunnete teda?» küsis Peronskaja. «Ma ei suuda teda kannatada. *Il fait à présent la pluie et le beau temps.*¹ Ja uhkusel pole piiri! On isasse läinud. Ja sõbrutseb Speranskiga, mingisuguseid projekte kirjutavad. Näete, kuidas ta daame kohtleb! Daam räägib temaga, aga tema pöörab selja,» ütles Peronskaja, osutades Andreile. «Mina teda veel õpetaksin, kui ta minuga niiviisi käituks nagu nende daamidega.»

XVI

Korraga läks kõik liikvele, külaliste jõugus hakati rääkima, liiguti koomale ning jälle laiemale, ja mängima hakanud muusika helide saatel astus kahe taanduva rea vahel sisse keiser. Tema järel sammusid piduperemees ja -perenaine. Keiser kõndis kärvesti, kummardudes paremale ja vasemale, nagu tahaks ta rutem vabaneda vastuvõtu esimesest silmapilgust. Muusikandid mängisid poloneesi, mida tollal tunti sõnade järgi, mis sellele loodud. Need sõnad algasid nii: «Vaimustab meid Aleksander, vaimustab Elisabet . . .» Keiser siirdus võorastetuppa, jõuk valgus ukseni; mõned muutunud ilmega isikud läksid kähku samast uksest sisse ja tulid tagasi. Jõuk valgus jälle eemale võorastetoa uksest, mille lävele ilmus keiser, vesteldes perenaisega. Keegi noormees hakkas ennatanud ilmel tagasi tõrjuma daame, paludes neid kõrvale hoiduda. Mõned daamid, kelle nägu väljendas kõigi seltskondlike kommete tõelist unustamist, tunglesid visalt ettepoole, rikkudes oma tualette. Mehed hakkasid daamidele lähenema ja poloneesiks paare moodustama.

Kõik taandusid jälle kahele poole ja keiser väljus, naeratades ning majaperenaist kättpidi, aga mitte tantsutaktis talutades, võorastettoa uksest. Tema järel läks piduperemees M. A. Narõškiniga, siis saadikud, ministrid, mitmesugused kindralid, keda kõiki Peronskaja vahetpidamata nimepidi nimetas. Üle poole daamidest omaid kavaleri ja läksid või valmistusid poloneesi tantsima. Nataša tundis, et ta on jäänud emaga ja Sonjaga daamide väiksema osa hulka, kes olid vastu seina surutud ja tantsule viimata jäänud. Ta seisis, langetanud oma peenikesed käsivarred, ning vaatas vaevalt märgatavate rindade ühetasaselt tõustes, hinge pidades, hirmunud silmil enese ette, ja ta näoilmes oli valmisolu suurimaks rõõmuks või suurimaks kurbuseks. Teda ei huvitanud ei keiser ega ka kõik nood tähtsad isikud, kellele Peronskaja osutas, — tal oli üksainus mõte: «Kas siis tõesti keegi ei astu minu juurde, kas tõesti ma ei saa tantsida esimeste hulgas, kas tõesti mind ei märka kõik need mehed, kes praegu arvatavasti ei näe mind, aga kui vaatavad

¹ Ta on praegu peaaegu kõikvõimas. (Sõna-sõnalt: Ta teeb praegu vihma ja head ilma.)

minule, siis vaatavad sellise ilmega, nagu tahaksid öelda: «Ahaa! See on tema, ei maksagi enam vaadata.» Ei, see ei või olla nii!» mõtles ta. «Nad peaksid ometi teadma, kui väga ma tahaksin tantsida, kui suurepäraselt ma tantsin ja kui lõbus neil oleks minuga tantsida.»

Poloneesi helid, mis olid kestnud kaunis kaua, hakkasid kõlama juba kurblikumalt, — mälestusena Nataša kõrvus. Nutt kippus talle peale. Peronskaja läks neist eemale. Krahv viibis saali teises otsas, krahvinna, Sonja ja tema seisid siin üksi nagu metsas, selle võõra inimhulga keskel, ei kellelegi huvitavad ega vajalikud. Vürst Andrei läks kellegi daamiga mööda ja ei tundnud nähtavasti neid ära. Ilus Anatol kõneles midagi naeratades oma daamile, kellega ta tantsis, ja riivas Nataša nägu pilguga, millega vaadeldakse seinu. Boriss möödus neist kahel korral ja pööras iga kord pea kõrvale. Berg oma naisega, kes ei tantsinud, astusid neile ligi.

Natašale näis solvav säärane perekondlik lähenemine siin, ballil, nagu poleks enam teist kohta perekondlike juttude puhumiseks kui ainult ballil. Ta ei kuulanud ega vaadanudki Veerale, kui see talle midagi seletas oma rohelisest kleidist.

Lõpuks jäi keiser seisma oma viimase daami kõrvale (ta oli tantsinud kolmega), muusika vaikus; muretsev adjutant jooksis otse Rostovide peale, paludes neid veelgi kuhugi taanduda, kuigi nad seisid seina ääres, ja kooridelt kuuldusid selged, sujuvad ning kütkestavalt-ühetasased valsihelid. Keiser vaatas naeratades üle saali. Minut aega oli juba möödunud, — keegi ei alustanud veel tantsu. Adjutant-korraldaja astus siis krahvinna Bezuhhova juurde ja kutsus teda. Helene tõstis naeratades käe ja pani selle, adjutandile otsa vaatamata, ta õlale. Adjutant-korraldaja, olles meister oma alal, võttis kindlalt ja ruttamata, osavalt ja kõvasti oma daami ümbert kinni ja liugles temaga algul piki pealtvaatajate ringi äärt, haaras saali nurga kohal daami vasaku käe, keerutas ta ümber, ja siis kuuldusid üha kiirust lisavate muusikahelide sekka ainult veel adjutandi osavate jalgade taktikindlad kannuste klõpsatused, ja iga kolme takti järel, pöörete juures, otsekui puhkes lehvides ta daami sametkleit. Nataša vahtis neid üksisilmi ja oli valmis nutma, et mitte tema ei tantsi seda esimest valsituuri.

Vürst Andrei, polkovniku valges (ratsaväe) mundris, põlvsukkade ja kingadega, seisis elavana ning lõbusana pealtvaatajate ringi esimestes ridades Rostovide lähedal. Parun Vierhof kõneles temaga riiginõukogu avaistungist, mis pidi toimuma homme. Vürst Andrei kui Speranskile lähedane inimene ja seadusandliku komisjoni tööst osavõtja võis anda õigeid teateid homse istungi asjus, mille kohta olid liikvel mitmesugused kuuldused. Kuid ta ei kuulanud, mis Vierhof talle rääkis, ja vaatas kord keisrit, kord tantsuks valmistuvaid kavalere, kes ei julgenud tantsuringi minna.

Vürst Andrei jälgis tähelepanuga neid keisri juuresolekul nii pelglikke kavalere ja daame, kes tardusid igatsusest tantsule kutsu- mist oodates.

Pierre astus vürst Andrei juurde ja haaras tal käest kinni.

«Te olete alati tantsinud. Siin viibib mu *protégée*, noor Rostova, kutsuge teda.» sõnas Pierre.

«Kus?» küsis Bolkonski. «Vabandage,» ütles ta paruni poole pöördudes, «selle jutu me võime lõpetada mõnes teises kohas, aga ballil on vaja tantsida.» Ta astus edasi selles suunas, kuhu Pierre oli teda juhatanud. Nataša meeleheitlik, ootusse tardunud nägu puutus vürst Andreile kohe silma. Ta tundis Nataša ära, aimas ta tundeid, mõistis, et ta on veel algaja, meenutas tütarlapse õisi kõnelusi aknal ja sammus rõõmsal ilmel krahvinna Rostova ette.

«Lubage teid tutvustada mu tütreaga,» ütles krahvinna punas-tades.

«Mul on juba au teda tunda, kui krahvitar mind veel mäletab,» vastas vürst Andrei viisaka ja sügava kummardusega, mis oli täielikus vastuolus Peronskaja tähendustega ta jämedaist kombeist, lähenes Natašale ja tõstis käe, et haarata teda piha ümbert veel enne, kui oli lõpuni lausunud oma tantsukutse. Ta palus teda valsi-tuuriks. Nataša tardunud ilme, mis oli valmis meeleheitteks või vaimustuseks, valgustus järsku õnneliku, tänuliku, lapseliku naer-
ratussega.

«Ammugi ootasin sind,» oleks nagu öelnud see ehmunud ja õnnelik tütarlaps oma nutuvalmi ilme tagant tekkiva naeratussega, kui ta tõstis käe vürst Andrei õlale. Nad olid teine paar, kes astus valsiringi. Vürst Andrei oli oma aja parimaid tantsijaid. Nataša tantsis suurepäraselt. Ta jalakesed valgeis atlassist ballikingis tegid kärmesti, kergelt ja tast enesest sõltumatult oma tööd, ja ta nägu säras õnnejoovastuses. Nataša paljas kael ja käsivarred olid veel kõhnad ning ebakaunid. Võrreldes Helene õlgadega olid ta õlad kõhnad, rinnad välja kujunemata, käsivarred peenikesed; ent Helene peal lasus otsekui lakikord neist tuhandeist pilkudest, mis libisesid ta keha mööda, kuna Nataša näis plikakesena, kes esmakordselt oli paljastatud ning kellel sellest oleks väga häbi olnud, kui talle poleks mitte tõendatud, et see on nii tingimata vajalik.

Vürst Andreile meeldis tantsida, ja kuna ta soovis rutem vabane-
da poliitilistest ja tarkadest juttudest, milledega kõik tema poole pöördusid, kuna ta soovis kiiremini purustada seda temale nii pahandavat kohmetuse õhkkonda, mille tekitas keisri juuresolek, läks ta tantsima ja valis Nataša seepärast, et Pierre oli Natašale osutanud, ja seepärast, et Nataša esimesena kauniste naiste hulgas talle silma puutus; aga vaevalt oli ta selle saleda, painduva piha ümbert kinni võtnud ja tütarlaps talle nii lähedal liikuma hakanud ja talle nii lähedalt naeratanud, kui kogu tütarlapse veetluse uim talle pähe löi: ta tundis end taas elustununa ja noorenenuna, kui ta Nataša oli kohale saatnud ja hinge tagasi tõmmates seisma ning tantsijaid silmitsema jäi.

Pärast vürst Andreid tuli Natašat tantsule paluma Boriss, tuli ka too balli alustanud tantsija-adjutant ja veel mõningaid noormehi, ja Nataša tantsis, loovutades oma liigsed kavalerid Sonjale, õnnelikuna ning õhetavana lakkamatult kogu õhtu. Ta ei märganud ega näinud midagi sellest, mis huvitas kõiki sel ballil. Mitte ainult, et ta ei märganud, kuidas keiser pikalt vestles Prantsuse saadikuga, kuidas ta eriti armulikult kõneles kellegi daamiga, kuidas prints see ja see tegid ja ütlesid seda ja teist, kuidas Helene saavutas hiilgavat edu ja võitis erilise tähelepanu selle või selle poolt; Nataša ei näinud isegi keisrit, ja märkas, et ta on ära sõitnud, alles sellest, et pärast ta lahkumist ball muutus elavamaks. Uhe lõbusaist kotiljonidest, enne õhtusööki, tantsis vürst Andrei jälle Natašaga. Ta tuletas Natašale meelde nende esimest kohtumist Otradnoje puistesel ja seda, kuidas Nataša ei saanud uinuda tol kuuvalgel ööl ja kuidas ta tahtmatult kuulas pealt Nataša sõnu. Nataša punastas selle meeldetuletuse juures ja püüdis end vabandada, nagu oleks olnud midagi häbistavat selles tunneteavalduses, mida vürst Andrei oli tahtmatult pealt kuulanud.

Vürst Andrei nagu tavaliselt kõik inimesed, kes on üles kasvanud seltskonnas, armastas seltskonnas seda, millel ei lasunud veel üldist seltskondlikku pitserit. Ja niisugune oli Nataša oma imetlusega, rõõmuga ja argusega ning isegi vigadega prantsuse keeles. Vürst Andrei kohtles teda ja rääkis temaga eriti õrnalt ja hoolitsevalt. Istudes Nataša kõrval ja juteldes temaga kõige lihtsamaist ning tühisemaist asjust, imetles vürst Andrei tema silmade ja naeratuse rõõmsat sära, mis ei olnud seoses nende vestlusega, vaid Nataša sisemise õnnetundega. Ajal, kui Natašat paluti tantsule ja ta naeratades tõusis istmelt ning tantsis, imetles vürst Andrei eriti ta arglikku graatsiat. Kotiljoni keskel tuli Nataša, lõpetanud figuuri, veel raskesti hingates oma kohale tagasi. Uus kavaler palus teda jälle. Nataša oli väsinud ning lõõtsutas ja tahtis nähtavasti ära öelda, kuid tõstis silmapilk jälle rõõmsalt käe kavaleri õlale ja naeratas vürst Andreile.

«Puhkaksin ja istuksin meeleldi teiega, olen väsinud; aga te näete, kuidas mind valitakse, ja ma olen selle üle rõõmus, ja ma olen õnnelik, ja ma armastan kõiki, ja mina teiega — me mõistame kõike,» ja veel palju, palju muudki ütles Nataša naeratus. Kui kavaler vabastas ta, jooksis Nataša üle saali, et valida sealt tantsufiguuri jaoks kahte daami.

«Kui ta läheb esiteks oma nõbu juurde ja alles siis tolle teise daami juurde, saab ta mu naiseks,» ütles vürst Andrei mõttes iseendalegi täiesti ootamatult, vaadates Natašat. Nataša astus esmalt nõbu juurde.

«Milline lollus vahel pähe tuleb,» mõtles vürst Andrei, «aga õige on ainult see, et see tütarlaps on niivõrd armas, niivõrd eriline, et ei tantsi siin kuud aegagi ja läheb mehele... See on siin harul-

duseks,» mõtles ta endamisi, kui Nataša, kohendades pihiku vahelt väljalangevat roosi, tema kõrvale istus.

Kotiljoni lõppedes tuli vana krahv oma sinises frakis tantsijate juurde. Ta kutsus vürst Andreid enda poole ja küsis tütrelt, kas tal on lõbus. Nataša ei vastanud ja ainult naeratas sellise naeratu-sega, mis etteheitega ütles: «Kuidas võib seda küsida?»

«Nii lõbus nagu veel mitte kunagi elus!» ütles ta, ja vürst Andrei märkas, kui varmalt olid ta kitsad käsivarred tõusmas, et isa kae-lustada, kuid laskusid silmapilk jälle alla. Nataša oli nii õnnelik nagu mitte iial varem oma elus. Ta viibis sel ülimal õnneastmel, kus inimene muutub täiesti heaks ja lahkeks ega usu kurja, õnne-tuse ja mure võimalust.

III köide, I jagu.

II

29. mail sõitis Napoleon Dresdenist välja, kus ta oli viibinud kolm nädalat, ümbritsetud õukonnast, mis oli koostatud printsidest, hertsogitest, kuningatest ja isegi ühest keisrist. Enne ärasõitu ilmutas Napoleon oma lahkust printsidele, kuningatele ja keisrile, kes seda väärised, tõreles kuningate ja printsidega, kelledega ta rahul polnud, kinkis Austria keisrinnale oma isiklikke, s. t. teistelt kunin-gatelt võetud pärleid ning briljante, ja kui oli õrnalt emmanud keis-rinna Marie-Louise'i, nagu räägib tema eluloo kirjeldaja, jättis keisrinna maha kurvastatuna lahusolekust, mida ta — see Marie-Louise, keda peeti Napoleoni abikaasaks sellest hoolimata, et Pariisi oli jäänud teine abikaasa — suuteline polnud taluma, nagu näis. Sellest hoolimata et diplomaadid alles kindlasti uskusid rahu võim-lusse ja selles sihis usinasti töötasid; sellest hoolimata et keiser Napoleon ise oli keiser Aleksandrile kirja kirjutanud, nimetades teda *Monsieur mon frère*'iks¹ ja siiralt kinnitades, et ta ei soovi sõda ning saab keiser Aleksandrit alati armastama ja austama, — sellest hoolimata sõitis ta sõjaväe juurde ja andis igas jaamas uusi käske, millede sihiks oli kiirendada sõjaväe liikumist läänest itta. Ta sõitis reisitõllas, mille ette oli rakendatud kuus hobust, paaži-dest, adjutantidest ja saatekomandost ümbritsetuna maanteed mööda, mis viis Posenisse, Thorni, Danzigi ja Königsbergi. Kõigis neis linnades võtsid tuhanded inimesed teda vastu värina ja vai-mustusega.

Sõjavägi nihkus läänest itta, ja vahetatavad hobused viisid teda sinnasamasse. 10. juunil jõudis ta sõjaväele järele ja ööbis Vilko-viski metsas temale valmistatud korteris, poola krahvi mõisas.

Järgmisel päeval möödus Napoleon sõjaväest, sõitis kalessis Neemeni juurde, riietus poola mundrisse ja sõitis kaldale, et üle-minekukohta vaadelda.

¹ Mu kõrgealine vend.

Näinud vastaskaldal *les cosaques*¹ ja laiuvaid rohtlaid (*les steppes*), millede keskel oli *Moscou, la ville sainte*², tolle riigi pealinn, mis meenutas sküütide valdkonda, kus käis Makedoonia Aleksander, käskis Napoleon kõigile ootamatult ja niihästi strateegilistele kui ka diplomaatilistele kaalutlustele vastukäivalt peale tungida, ja teisel päeval hakkasid tema väed üle Neemeni minema.

12. kuupäeva varahommikul väljus ta telgist, mis oli seks päevaks üles löödud Neemeni järsule vasakule kaldale, ja vaatas pikk-silmaga oma vägede Vilkovyiski metsast nähtavale ilmuvat voolu, mis laiali valgus kolmele üle Neemeni ehitatud sillale. Väed teadsid keisri sealolekust, otsisid teda silmadega, ja kui nad avastasid mäel telgi ees saatjaskonnast eraldunud kuhu kuues ja kübaraga, siis pildusid nad mütse üles ja karjusid: «*Vive l'Empereur!*»³, ning üksteise järel, ammutamatult, voolas, üha voolas vägesid tohutu suurest, neid seni varjanud metsast, et hargnedes kolme silla kaudu teisele kaldale minna.

«*On ferd du chemin cette fois-ci. Oh! quand il s'en mêle lui même, ça chauffe... Nom... de Dieu... Le voilà!... Vive l'Empereur!... Les voilà donc les steppes de l'Asie! Vilain pays tout de même. — Au revoir, Beauché; je te réserve le plus beau palais de Moscou. — Au revoir! Bonne chance... — L'as-tu vu, l'Empereur? Vive l'Empereur!... preur! — Si on me fait gouverneur aux Indes, Gérard, je te fais ministre du Cachemire, c'est arrêté. — Vive l'Empereur! Vive! vive! vive! — Les gredins de cosaques, comme ils filent. Vive l'Empereur! Le voilà! Le vois-tu? Je l'ai vu deux fois comme je te vois. Le petit caporal... Je l'ai vu donner la croix à l'un des vieux... Vive l'Empereur!*»⁴ rääkisid vanade ja noorte, kõige mitmekesisema iseloomuga ja seltskondliku seisuga meeste hääled. Kõigi nende meeste näod väljendasid üldist rõõmu ammuoodatud sõjaretke alguse üle ja vaimustust ning ustavust mäel seisva hallis kuues inimese vastu.

13. juunil toodi Napoleonile väike puhast tõugu araabia hobune, ja ta istus hobusele ning ratsutas nelja sõites ühe üle Neemeni viiva silla juurde, kuna ta kõrvus lakkamatult mürisesid vaimustatud hüüded, mida ta ilmselt talus ainult seepärast, et võimatu oli mees-

¹ Kasakad.

² Moskva, püha linn.

³ Elagu keiser!

⁴ Seekord saame marssida. Oo! Kui ta ise asja juhib, siis on tuli taga... Jumala eest... Seal ta on!... Elagu keiser! Seal siis ongi Aasia rohtlad! Küll on aga vastik maa. — Nägemiseni, Beauché, hoian Moskva ilusaima lossi sinule. — Nägemiseni! Head õnne... Kas keisrit nägid? Elagu keiser!... Kui minust Indias kuberner tehakse, Gérard, siis teen sinust Kašmiri ministri, see on kindel. — Elagu keiser! Elagu, elagu, elagu! — Neid kasakalurjuseid, kuidas nad jalga lasevad! Elagu keiser! Seal ta on! Kas näed teda? Ma olen teda kaks korda näinud niisama lähedalt kui sind. Väike kapral... Nägin, kuidas ta ühele vanadest risti andis... — Elagu keiser!

tel keelata nende hüüetega väljendada oma armastust tema vastu, kuid need teda igal pool saatvad hüüded koormasid teda ja juhtisid ta mõtteid eemale sõjamurest, mis teda oma võimusesse oli võtnud seitsaadik, kui ta oli ühinenud sõjaväega. Ühte paatidel õotsuvat silda mööda ratsutas ta teisele kaldale, pöördus järsult vasakule ja sõitis kapates Kovno suunas, kuna tema ees ratsutasid õnnest oimetud vaimustunud kaardiväe ratsajäägrid, suure kiiruga läbi vägede teed tehes. Laia Visla jõe äärde sõitnud, peatus ta poola ulaanide polgu ees, kes seisis kaldal.

«*Vivat!*»¹ karjusid poolakad niisama vaimustatult, rivi korratuse ajades ja üksteise peale trügides, et teda näha.

Napoleon vaatles jõge, ronis hobuse seljast maha ja istus kaldal lamavale palgile. Sõnatu märguande peale toodi talle pikksilm, ta asetas selle ligijooksnud õnneliku paaži seljale ja hakkas teisele kaldale vahtima. Siis süvenes ta palkide vahele mahalaotatud kaardi vaatlemisse. Ilma pead tõstmata ütles ta midagi, ja kaks tema adjutanti kihutasid poola ulaanide juurde.

«Mis? Mis ta ütles?» kuuldus poola ulaanide ridadest, kui üks adjutant nende juurde kihutas.

Oli kästud koolmekoht üles otsida ja teisele kaldale minna. Poola ulaanide polkovnik, ilus vana mees, küsis adjutandilt punetades ja ärevusest sõnu segi ajades, kas tal lubatakse oma ulaanidega üle jõe ujuda ilma koolmekohta otsimata. Ilmse kartusega palve tagasilükkamise ees palus ta nagu poisike, kes palub luba hobusele istuda, et tal lubataks keisri silma all üle jõe ujuda. Adjutant ütles, et keiser arvatavasti ei pane pahaks seda liigset püüdlikkust.

Niipea kui adjutant seda ütles, tõstis vana suurte vurrudega ohvitser õnneliku näo ja säravate silmadega oma mõõga üles, hüüdis: «*Vivat!*», käsutas ulaane enda järel tulema ning andis hobusele kannuseid ja kihutas jõe äärde. Tigidalt tõukas ta enda all tõrkuma löönud hobust ja sumatas vette, suundudes kiire voolu süvikusse. Sadasid ulaane kargas talle järele. Voolu keskel ja kärestikus oli külm ning jube. Ulaanid klammerdusid üksteise külge, neid kukkus hobustelt. Mõned hobused uppusid, uppus ka inimesi, ülejäanud püüdsid ujuda kes sadulas, kes lakast kinni hoides. Nad püüdsid ujuda edasi teisele kaldale, ja uhkustasid, sellest hoolimata et poole versta taga oli üleminekukoht, sellega, et nad ujuvad ja upuvad selles jões inimese pilkude all, kes istub palgil ega vaatagi seda, mis nad teevad. Kui tagasi tulnud adjutant, olles kohase hetke valinud, julges keisri tähelepanu juhtida poolakate ustavusele tema isiku vastu, siis tõusis väikesekasvuline hallis kuues mees, kutsus Berthier' enda juurde ja hakkas temaga mööda kallast edasi-tagasi käima, temale käske andes ja vahetevahel rahulolematult pilku heites uppuvaile ulaanidele, kes hajutasid ta tähelepanu.

Talle polnud uudiseks veendumus, et tema juuresolek inimesi kõigis maailma otsades — Aafrikast Moskoovia rohtlateni — ühte-

¹ Elagu!

viisi põrutab ja eneseunustuse meeletusse paiskab. Ta käskis endale hobuse tuua ja ratsutas oma peatuskohale.

Umbes nelikümmend ulaani uppusid jõkke, hoolimata appisaadetud paatidest. Enamiku kandis vesi siinpoolsele kaldale tagasi. Polkovnik ja mõned mehed ujusid üle jõe ja ronisid vaevaga teisele kaldale. Aga niipea kui nad läbimärgades, veest nõretavais rõivais olid kaldale roninud, hüüdsid nad: «*Vivat!*», vaadates vaimustatult sellele kohale, kus Napoleon oli seisnud, aga kus teda enam ei olnud, ja pidasid end sel hetkel õnnelikuks.

Õhtul tegi Napoleon kahe korralduse vahel — üks käis selle kohta, et võimalikult ruttu kätte toimetataks valmistatud vene võlts-paberahad Venemaale sisseveoks, ja teine selle kohta, et maha lastaks saksilane, kelle kinnipüütud kirjast leiti teateid prantsuse sõjaväele tehtud korralduste kohta, — kolmanda korralduse selle kohta, et ilma vajaduseta jõkke viskunud poola polkovnik arvataks au-kohorti (*légion d'honneur*), mille peaks oli Napoleon ise.

*Quos vult perdere — dementat.*¹

III

Vene keiser elas vahepeal juba enam kui kuu aega Vilnos, vägede ülevaatusi ja manöövreid tehes. Miski polnud valmis sõja jaoks, mida kõik ootasid ja mille vastu valmistumiseks keiser oli Peterburist kohale sõitnud. Üldist tegutsemiskava ei olnud. Kõhklused selle üle, missugune kava kõigist neist, mida esitati, tuleks vastu võtta, suurenesid veelgi pärast keisri kuuajalist viibimist peakorteris. Kolmes armees oli igaühes eri ülemjuhataja, kuid ühist ülemat kõigi armeede üle ei olnud, ja keiser ei võtnud enda peale seda tiitlit.

Mida kauem keiser elas Vilnos, seda vähem valmistuti sõja vastu, sest oldi väsinud seda ootamast. Näis, nagu oleksid kõik keisrit ümbritsevate inimeste püüded sihitud ainult sellele, et panna keisrit meeldivalt aega veetes eelolevat sõda unustama.

Pärast paljusid balle ja pidusid poola magnaatide juures, õukondlaste juures ja keisri enda juures tuli juunikuus ühele keisri poola kindral-adjutantidest mõte korraldada keisrile lõuna ja ball tema kindral-adjutantide poolt. See mõte võeti kõigi poolt rõõmuga vastu. Keiser avaldas nõusolekut. Kindral-adjutandid kogusid korjanduslehega raha. Isik, kes keisrile võis kõige meelepärasem olla, paluti balli perenaiseks. Krahv Bennigsen, Vilno kubermangu mõisnik, pakkus oma linnalähedast maja selleks peaks, ja 13. juunile määrati ball, lõunasöök, paadisõit ja ilutulestik Zakretis, krahv Bennigseni linnaäärses majas.

Samal päeval, kui Napoleon käsu andis üle Neemeni minna ja tema eelväed kasakaid tagasi tõrjudes üle Vene piiri läksid, veetis Aleksander õhtut Bennigseni suvilas, — ballil, mille olid korraldanud kindral-adjutandid.

¹ Keda tahab hukutada, neilt võtab mõistuse.

Oli lõbus, hiilgav pidu, asjatundjad rääkisid, et harva oli kogunenud ühte kohta nii palju kaunitare. Krahvinna Bezuhhova oli teiste keisri järel Peterburist Vilnosse sõitnud vene daamide seas ballil, varjates oma raske, nõndanimetatud vene kaunidusega rafineeritud poola daame. Teda pandi tähele, ja keiser austas teda tantsulekutsega.

Boriss Drubetskoi oli — *en garçon*¹, nagu ta rääkis, kuna ta oma naise oli Moskvasse jätnud, — samuti sel ballil, ja kuigi ta polnud kindral-adjutant, oli ta suure summaga osa võtnud korjandusest balli heaks. Boriss oli nüüd rikas mees, kes oli austuse poolest kaugele jõudnud, kes ei otsinud enam eestkostmist, vaid seisis ühel astmel kõrgematega oma kaaslaste seast.

Kell kaksteist öösel tantsiti veel. Helene, kel polnud vääriolist kavaleri, pakkus ise Borissile masurkat. Nad istusid kolmandas paaris. Boriss vaatas külmavereliselt Helene säravaid paljastatud õlgu, mis kerkisid tumedast kullaga kaunistatud gaaskleidist, ning jutustas vanust tuttavaist ega lakanud ühtlasi iseendale ja teistele märkamatult hetkekski jälgimast keisrit, kes viibis samas saalis. Keiser ei tantsinud; ta seisis ukse juures ja peatas kord ühtesid, kord teisi nende lahkete sõnadega, mida üksnes tema oskas rääkida.

Masurka algul nägi Boriss, et kindral-adjutant Balašev, üks keisrile kõige lähemal seisvaid isikuid, tema juurde astus ja mitte-õukondlaslikult peatus keisri lähedal, kes kõneles poola daamiga. Daamiga kõnelnud, vaatas keiser küsivalt üles, ja nähtavasti mõistes, et Balašev nii toimis ainult sellepärast, et selleks oli tähtsaid põhjusi, noogutas ta daamile kergelt pead ja pöördus Balaševi poole. Vaevalt oli Balašev rääkima hakanud, kui keisri näol väljendus imestus. Ta võttis Balaševil käe alt kinni ja läks temaga läbi saali, enesele teadmata mõlemalt poolt umbes kolme sülla laiust teed rajades kõrvaletaandujate vahele. Boriss märkas Araktšejevi erutatud nägu sellal, kui keiser läks Balaševiga. Altkulmu keisri poole vaadates ja punase ninaga nohistades nihutas Araktšejev end rahvahulgas esile, otsekui oodates, et keiser pöördub tema poole. (Boriss sai aru, et Araktšejev kadestab Balaševit ja ei ole rahul sellega, et mingit ilmselt tähtsat uudist keisrile mitte tema kaudu ei teadustata.)

Kuid keiser ja Balašev läksid Araktšejevit tähele panemata välisukse kaudu valgustatud aeda. Mõõka hoides ja tigidalt ringi vaadates väljus Araktšejev umbes kahekümne sammu kaugusel nende järel.

Seni kui Boriss jätkas masurka figuuride tantsimist, piinas teda lakkamatult mõte, missuguse uudise tõi Balašev ja mil kombel seda enne teisi teada saada.

Kui tuli figuur, milles tal tarvis oli daame valida, sosistas ta Helenele, et ta tahab võtta krahvinna Potocka, kes vist palkonile on

¹ Poissmehena.

väljunud, ja jooksis, jalgadega üle parketi libistades välisuksest aeda ning jäi, kui oli märganud ühes Balaševiga terrassile astuvat keisrit, peatuma. Keiser ja Balašev suundusid ukse poole. Boriss surus end, kiirustades, nagu poleks ta jõudnud eemale nihkuda, apaklikult uksepiida vastu ja langetas pea.

Keiser lõpetas isiklikult solvatud inimese ärevusega järgmisi sõnu:

«Ilma sõjakuulutusega Venemaale sisse tulla! Ma lepin ainult siis, kui ühtegi relvastatud vaenlast ei ole jäänud minu maale,» ütles ta.

Nagu Borissile näis, meeldis keisrile neid sõnu lausuda: ta oli rahul oma mõtte väljendusvormiga, kuid polnud rahul sellega, et Boriss ta sõnu kuulis.

«Et keegi ei teaks!» lisas keiser kulme kortsutades.

Boriss sai aru, et see käis tema kohta, ja laskis silmi sulgedes oma pea kergelt kummargile. Keiser astus jälle saali ja viibis veel umbes pool tundi ballil.

Boriss sai esimesena teada sõnumi prantsuse vägede tulekust üle Neemeni, ja tänu sellele oli tal juhus mõnedele tähtsatele isikutele näidata, et paljugi, mis teiste eest varjatud, on temal teada, ning selle varal oli tal võimalus nende isikute silmis kõrgemale tõusta.

*

Ootamatu teade prantslaste ületulekust Neemenist oli eriti ootamatu pärast kuuajalist asjatut ootust, ja liiati ballil! Keiser leidis teate saamise esimesel hetkel meelepaha ja solvangu mõjul tolle hiljem kuulsaks saanud lausungi, mis talle endale meeldima hakkas ja täiesti väljendas tema tundeid. Ballilt koju jõudnud, saatis keiser öösel kell kaks sekretär Šiškovi järele ja käskis kirjutada käskkirja vägedele ja reskripti feldmarssal vürst Saltõkovile, mille kohta ta tingimata nõudis, et sellesse asetataks sõnad, et ta ei lepi enne, kui ühtainustki relvastatud prantslast ei ole jäänud vene maa peale.

Teisel päeval kirjutati järgmine kiri Napoleonile.

«Monsieur mon frère. J'ai appris hier que malgré la loyauté avec laquelle j'ai maintenu mes engagements envers Votre Majesté, ses troupes ont franchi les frontières de la Russie, et je reçois à l'instant de Pétersbourg une note par laquelle le comte Lauriston, pour cause de cette agression, annonce que Votre Majesté s'est considérée comme en état de guerre avec moi dès le moment où le prince Kourakine a fait la demande de ses passeports. Les motifs sur lesquels le duc de Bassano fondait son refus de les lui délivrer, n'auraient jamais pu me faire supposer que cette démarche servirait jamais de prétexte à l'agression. En effet, cet ambassadeur n'y a jamais été autorisé comme il l'a déclaré lui-même, et aussitôt que j'en fus informé je lui ai fait connaître combien je le désapprouvais en lui donnant l'ordre de rester à son poste. Si Votre Majesté n'est pas intentionnée de verser le sang de nos peuples pour un malentendu

de ce genre et qu'elle consente à retirer ses troupes du territoire russe, je regarderai ce qui s'est passé comme non avenu, et un accommodement entre nous sera possible. Dans le cas contraire, Votre Majesté, je me verrai forcé de repousser une attaque que rien n'a provoquée de ma part. Il dépend encore de Votre Majesté d'éviter à l'humanité les calamités d'une nouvelle guerre.

Je suis, etc.

(signé) Alexandre.»¹

II j a g u.

XXIV

Vürst Andrei lamas sel 25. augusti kirkal õhtul küünarnukile toetudes Knjazkovo küla lõhutud kuuris, oma polgu asupaiga serval. Purustatud seinavausest vaatas ta piki tara kasvavale kolmekümne-aastaste, maharaiutud alumiste okstega kaskede reale, vaatas äralõhutud kaerakuhilatega nurmele ja põõsastikule, kust paistis tulede — soldatiköövide — suitsusid.

Nii kitsana ja tarbetuna ja raskena kui nüüd vürst Andreile tunduski ta elu, tundis ta end lahingu eel erutatuna ja ärritatuna niisama nagu seitse aastat tagasi Austerlitzis.

Käsud homseks lahinguks oli ta andnud ja saanud. Teha polnud tal enam midagi. Kuid mõtted, kõige lihtsamad, selgemad ja seepärast hirmsamad mõtted ei andnud talle rahu. Ta teadis, et homme lahing peab olema kõige hirmsam kõigist neist, milledest ta on osa võtnud, ja ta ette kerkis esimest korda elus surma võimalus, — ilma igasuguse sidemeta kõige ellupuutuvaga, ilma kaalutlusteta selle kohta, kuidas see mõjub teistesse, vaid ainult vahekorras tema endaga, tema hingega: elavalt, peaaegu tõsikindlalt, lihtsalt ja hirmsalt. Ja selle kujutelma kõrguselt valgustas äkki kõike, mis teda enne oli piinanud ja paelunud, mingi külm, värvitu valgus

¹ Mu kõrgealine vend. Ma sain eile teada, et hoolimata ustavusest, millega ma kinni pidasin oma kohustustest Teie Majesteedi vastu, on teie väed üle Venemaa piiri tulnud, ja praegu sain ma Peterburist noodi, millega krahv Lauriston mulle selle sissetungi puhul teatab, et Majesteet end minuga sõjalal arvab olevat sest hetkest peale, kui vürst Kurakin oma passe nõudis. Põhjust, milledele Bassano hertsog rajas oma keeldumist neid temale välja anda, poleks mind iialgi suutnud oletama panna, et see samm oleks võinud kallaletungi ettekäändeks saada. Tegelikult polnud saadikul selleks volitust, nagu ta ka ise kinnitas, ja niipea kui mulle sellest teatati, tegin ma talle teatavaks, mil määral ma temaga rahul polnud, käskides teda ta kohale jääda. Kui Teie Majesteedil pole kavatsust meie rahvaste verd valada sellise arusaamatuse pärast ja te nõustute oma vägesid Vene valdusaladelt tagasi tõmbama, siis vaatan ma juhtunule, nagu poleks seda olnudki, ja kokkulepe meie vahel on võimalik. Vastasel korral, Majesteet, oleksin sunnitud tagasi lööma kallaletungi, mida minu poolt miski pole välja kutsunud. Veel sõltub Teie Majesteedist inimkonna hoidmine uue sõja viletsuste eest.

Jään, jne. (Alla kirjutanud) Aleksander.

ilma varjudeta, ilma perspektiivita, ilma piirjoonte erinevusest. Kogu elu paistis talle võlulaternana, millesse ta oli kaua läbi klaasi vaadanud kunstliku valgustuse juures. Nüüd nägi ta äkki neid halvasti võõbatud pilte ilma klaasita heledal päevavalgusel. «Ja-jah, seal nad on, need võltsid kujud, mis mind on erutanud ja vaimustanud ja piinanud,» mõtles ta endamisi, sorides oma kujutluses oma elu võlulaterna peamisi pilte, vaadates neid nüüd sel külmal, valgel päevavalgusel — selge surmamõtte valgusel. «Seal nad on, need jämedalt võõbatud kujud, mis näisid millegi kauni ja saladuslikuna. Kuulsus, ühiskondlik hüve, armastus naise vastu, isegi isamaa, — kui ülevad näisid mulle need pildid, missuguse sügava tähendusega näisid nad täidetud olevat! Ja kõik see on nii lihtne, kahvatu ning jame selle hommiku külmas, valges valguses, mis, ma tunnen seda, minule on koitmas.» Tema elu kolm peamist õnnetust peatasid eriti ta tähelepanu. Tema armastus naise vastu, ta isa surm ja prantslaste pealetung, mis enda alla haaras poole Venemaad. «Armastus!... See tütarlaps, kes minu arvates näis salapärase jõududega täidetud olevat. Kuidas siis? Ma armastasin teda, ma tegin luulelisi kavasid armastusest, õnnest tema seltsis... Oh, armas poisike!» sõnas ta valjul häälel tigidalt. «Kuidas siis! Ma uskusin mingisse ideaalsesse armastusse, mis pidi mulle säilitama tema truuduse terve aastase eemaloleku kestel. Nagu valmi õrn tuvike pidi ta kurtuma minust lahus olles. Aga kõik see on palju lihtsam... Kõik see on hirmus lihtne, jätk!

Isa ehitas ka Lössõje Gorõ's ja mõtles, et see on tema koht, tema maa, tema õhk, tema talurahvas, aga tuli Napoleon ja tõukas ta, ilma et oleks teadnud tema olemasolust, nagu pilpa teelt ära, ja purunes tema Lössõje Gorõ ning kogu ta elu. Vürstitar Marja aga räägib, et see on ülalt saadetud katsumine. Milleks siis katsumine, kui teda enam ei ole ega saa olema, iialgi enam ei saa olema? Teda ei ole. Kellele siis saadeti see katsumine? Isamaa, Moskva hukuminek! Ja homme tapetakse mind, — ja tapjaks pole isegi prantslane, vaid on mõni omadest, nagu alles eile soldat tühjendas püssi minu kõrva juures, ja tulevad prantslased, võtavad mul jalgadest ja peast kinni ning viskavad auku, et ma ei haiseks neil nina all, ja tekivad uued elutingimused, mis teistele saavad niisama harilikuks, kuna mina ei tea neist, ja mind ei ole olemas.»

Ta silmitses kaskede rida nende lehestiku liikumatu kollendusega ning haljusega ja valge koorega, mis helkisid päikesepaistel. «Surra... et mind homme tapetaks... et mind ei oleks... et see kõik oleks olemas, aga mind ei oleks.» Ta kujutles elavalt enda puudumist sellest elust. Ja need kased oma valguse ja varjuga, ja need käharad pilved, ja see lõkketulede suits, — kõik see ümber ringi omandas ta silmis uue kuju ja näis millegi hirmsana ning ähvardavana. Külma värin jooksis üle ta selja. Ta tõusis kiiresti, väljus kuurist ja hakkas kõndima.

Kuuri tagant kuuldus hääli.

«Kes seal on?» hüüdis vürst Andrei.

Kuuri astus arglikult punaseninaline kapten Timohhin, endine Dolohhovi rooduülem, nüüd ohvitseride puudusel pataljoniülem. Tema järel astusid sisse adjutant ja polgu kassapidaja.

Vürst Andrei tõusis ruttu, kuulas ära, mis ohvitseridel talle teenistuseasjus teatada oli, andis neile veel mõned käsud ja pidi nad ära saatma, kui kuuri tagant kuuldus tuttavat sisistavat häält.

«*Que diable!*»¹ ütles millegi vastu põrganud inimese hääl.

Vürst Andrei vaatas kuurist välja ja nägi lähenevat Pierre'i, kes põrkas maas oleva ridva vastu ja oleks peaaegu kukkunud. Vürst Andreil oli üldse ebameeldiv näha inimesi oma seltskonnast, eriti aga Pierre'i, kes talle meenutas kõiki neid raskeid hetki, mis ta oli läbi elanud oma viimasel Moskvast viibimisel.

«Ahaa, vaat kuidas!» ütles ta. «Mis puhul teie siia saite? Ei oleks teadnud oodata.»

Seda rääkides väljendasid tema silmad ja kogu näoilme enam kui kuivust, — väljendasid vaenu, mida Pierre kohe märkas. Ta oli kuurile lähenenud kõige elavamas meeleolus, kuid nähes vürst Andrei näoilmet tundis ta kitsikust ja piinlikkust.

«Ma sõitsin... niisama... teate... sõitsin... Mind huvitas,» ütles Pierre, kes juba nii mitu korda sel päeval mõttetult oli korranud sõna «huvitav». «Ma tahtsin lahingut näha.»

«Ja-jah. Aga mis räägivad vennad-vabamüürlased sõjast? Kuidas seda ära hoida?» ütles vürst Andrei pilkavalt. «Noh, mis Moskvast uudist on? Mis minu omad teevad? Kas nad jõudsid viimaks Moskvasse?» küsis ta tõsiselt.

«Jõudsid. Julie Drubetskaja rääkis mulle. Ma sõitsin nende poole, kuid ei leidnud kodunt. Nad olid sõitnud maale.»

XXV

Ohvitserid tahtsid ära minna, kuid vürst Andrei tegi neile ettepaneku istuda ja teed juua, nagu poleks ta soovinud sõbraga nelja silma alla jääda. Toodi pingid ja teed. Ohvitserid vaatasid imestusega Pierre'i paksu, hiiglasuurt kogu ja kuulasid ta jutustusi Moskvast ja meie vägede asetusest, mida tal oli õnnestunud näha saada. Vürst Andrei vaikus, ja ta nägu oli nii ebameeldiv, et Pierre pöördus rohkem heasüdamliku pataljoniülema Timohhini kui Bolkonski poole.

«Sa siis said kogu vägede asetusest aru?» ütles vürst Andrei tema jutu vahele.

«Jah, s. t. kuidas?» ütles Pierre. «Mittesõjaväelasena ma ei saa ütelda, et oleksin täiesti aru saanud, aga ma sain siiski aru üldisest asetusest.»

«*Eh bien, vous êtes plus avancé que qui cela soit,*»² ütles vürst Andrei.

¹ Mis kurat!

² Noh, siis teate rohkem kui ükskõik kes muu.

«Ah!» ütles Pierre hämmastunult, üle prillide vürst Andrei poole vaadates. «Noh, mis te ütlete Kutuzovi määramise kohta?» ütles ta.

«Ma olin väga rõõmus selle määramise üle; see on kõik, mis ma tean,» ütles vürst Andrei.

«Noh, aga ütelge, missugune on teie arvamine Barclay de Tolly kohta? Moskvas räägitakse temast jumal teab mis. Kuidas teie ta üle otsustate?»

«Küsi vaat nendelt,» ütles vürst Andrei, osutades ohvitseridele.

Pierre vaatas Timohhini poole heatahtlikult-küsiva naeratusega, millega kõik tahtmatult tema poole pöörasid.

«Valgeks läks, teie hiilgus, kui vürst sai ülemjuhatajaks,» ütles Timohhin aralt ja kogu aeg oma põlguülevaate poole vaadates.

«Miks siis nii?» küsis Pierre.

«Aga kas või puude ja loomasööda asja pärast, teatan teile. Svetsiani juurest taganedes me ju ei tohtinud viitsakestki puudutada, ei heinu ega miskit. On ju nii, et kui me ära läheme, siis jääb kõik temale, üks oli nii, teie hiilgus?» pöördus ta oma vürsti poole. «Aga näe, ei tohtinud. Meie polgus anti kaks ohvitseri kohtu alla niisuguste asjade pärast. Noh, kui vürst tuli, siis läks ses asjas lihtsaks. Valgus hakkas paistma...»

«Aga miks ta siis keelas?»

Timohhin vaatas kohmetult ringi, mitte mõistes, kuidas ja mida niisuguse küsimuse peale vastata. Pierre pöördus sama küsimusega vürst Andrei poole.

«Et mitte laastada maad, mille me jätsime vaenlasele,» ütles vürst Andrei tigea pilkega. «See on väga põhjendatud: ei tohi lubada maa riisumist, ja sõjaväed ei tohi õppida marodeerimist. Noh, ja ka Smolenskis otsustas ta õieti, et prantslased võivad meid ümber haarata ja et neil on rohkem jõudusid. Aga ta ei suutnud seda mõista,» karjus vürst Andrei otsekui äkki väljapurskava peenikese häälega, «ta ei suutnud mõista, et me seal esimest korda võitlesime vene maa eest, et vägedes oli säärane vaim, millist ma iialgi pole näinud, et me kaks päeva järjestikku lõime prantslased tagasi ja et see edu kümnekordistas meie jõude. Ta käskis taanduda, ja kõik jõupingutused ja kaotused olid asjatud. Ta ei mõtelnud reetmisele, ta püüdis kõike teha võimalikult hästi, ta kaalutles kõike, aga just sellepärast ta ei kõlba. Ta ei kõlba nüüd just sellepärast, et ta kõike kaalutleb väga põhjalikult ja täpselt, nagu see sobibki igale sakslasele. Kuidas sulle ütelda... Noh, sinu isal on sakslane-teener, ja ta on suurepärase teener, rahuldab kõiki tema vajadusi paremini kui sina, las ta teenib pealegi; aga kui su isa on suremas, siis ajad sa teenri minema, hakkad isa eest hoolitsema oma harjumata, kohmakate kätega ja rahustad teda paremini kui osav, aga võõras inimene. Nii tehti ka Barclayga. Seni kui Venemaa oli terve, võis teda teenida võõras, ja see võõras oli suurepärase minister, aga niipea kui Venemaa on hädaohus, vajame oma inimest. Teil klubis aga mõeldi välja, et Barclay on reetur! Sellega, et teda lai-

mati reeturiks, saavutatakse ainult seda, et pärast oma valesüüdistust häbenema hakates ta reeturist äkki tehakse sangariks või geeniuseks, mis on veelgi ebaõigem. Ta on aus ja väga korralik sakslane . . .»

«Ometi räägitakse, et ta on väga osav väejuht,» ütles Pierre.

«Ma ei mõista, mis tähendab osav väejuht,» ütles vürst Andrei pilkavalt.

«Osav väejuht,» ütles Pierre, «noh, see, kes ette näeb kõiki juhuslikkusi . . . oskab aimata vastase mõtteid, noh.»

«See on ju võimatu,» ütles vürst Andrei, nagu räägiks ta ammu otsustatud asjast.

Pierre vaatas imestusega talle näkku.

«Ometi,» ütles ta, «räägitakse ju, et sõda sarnleb malemänguga.»

«Jah,» ütles vürst Andrei, «ainult selle väikese vahega, et sa malemängus iga sammu üle võid mõtelda nii palju kui tahad, et sa seal oled väljaspool ajatingimusi, ja veel selle vahega, et ratsu on alati tugevam kui ettur ja kaks etturit alati tugevamad kui üks, sõjas aga on pataljon mõnikord tugevam kui diviis ja teinekord nõrgem kui rood. Vägede suhteline tugevus ei või kellelegi teada olla. Usu mind,» ütles ta, «kui see sõltuks staapide korraldustest, siis oleksin ma staabis ja teeksin korraldusi, selle asemel aga on mul au teenida siin polgus vaat nende härradega, ja ma arvan, et homme päev tegelikult oleneb meist, aga mitte staapidest . . . Edu ei ole iialgi sõltunud ega saagi sõltuma ei positsioonist, ei relvastusest ega meeste arvustki; kõige vähem aga sõltub see positsioonist.»

«Aga millest siis?»

«Sellest tundest, mis peitub minus, temas,» ta osutas Timohhinile, «igas soldatis.»

Vürst Andrei vaatas Timohhinile, kes ehmunult ja hämmastunult vahtis oma ülemat. Vastandina oma endisele tagasihoidlikule sõnakehvusele näis vürst Andrei nüüd erutatuna. Ta nähtavasti ei saanud hoiduda nende mõtete väljendamisest, mis talle ootamatult pähe tulid.

«Lahingu võidab see, kes kindlasti on otsustanud selle võita. Miks kaotasime me Austerlitz all lahingu? Meeste kaotus oli meil peaaegu võrdne prantslastega; kuid me ütlesime endile väga vara, et me oleme lahingu kaotanud, — ja me kaotasimegi. Ütlesime seda aga sellepärast, et meil seal millegi eest polnud võidelda: oli tahtmine rutem lahinguväljalt ära minna. «Kaotasime, — noh, siis põgenegem!» ja me põgenesime. Kui me seda õhtuni poleks ütelnud, — jumal teab, mis siis oleks olnud. Ja homme ma seda ei ütle. Sa räägid: meie positsioon . . . vasak tiib on nõrk . . . parem tiib on pikaks venitatud . . .» jätkas ta, «see kõik on lollus, mitte midagi niisugust ei ole. Aga mis meil homme ees seisab? Sada miljonit kõige mitmekesisemat juhuslikkust, mida jalamaid lahendab see, kas jooksu pistavad nemad või meie omad, kas tapetakse see või tapetakse teine; see aga, mis tehakse praegu, — see kõik on lõbut-

semine. Asi seisneb selles, et need, kelledega sa käisid positsioone vaatamas, ei edenda sugugi üldist asjade käiku, vaid takistavad seda. Nad tegelevad ainult oma väikeste huvidega.»

«Sellisel hetkel?» ütles Pierre etteheitvalt.

«Sellisel hetkel,» kordas vürst Andrei, «neile on see ainult selline hetk, mil võib õonestada vaenlase jalgealust ja saada veel ühe ristikese või lindikese. Minule tähendab homme päev vaata midagi. Sajatuhandeline vene ja sajatuhandeline prantsuse sõjavägi astuvad võitluseks kokku, ja tõsiasi on see, et need kakssada tuhat võitlevad, ja kes võitleb vihasemalt ja endast vähem hoolib, see võidab. Ja tahad, ma ütlen sulle, et olgu mis on, vassitagu seal ülal kuidas tahes, meie võidame homme lahingu. Homme, olgu mis on, me võidame lahingu!»

«Vaata see on tõsi, teie hiilgus, tõesti tõsi,» sõnas Timohhin. «Milleks nüüd endast hoolida? Minu pataljonis soldatid, kas usute, ei hakanud viina jooma; ei olevat säärane päev, ütlevad.»

Kõik vaikisid. Ohvitserid tõusid. Vürst Andrei väljus nendega kuuri taha, andes adjutantidele viimaseid käske. Kui ohvitserid ära läksid, astus Pierre vürst Andrei juurde ja tahtis just alustada vestlust, kui kuuri lähedalt teelt kuuldus kolme hobuse kabjaplaginat, ja sinnapoole vaadates tundis vürst Andrei ära Wohlzogeni ja Clausewitzi, keda saatis kasakas. Nad sõitsid ligidalt mööda, oma kõnelust jätkates, ja Pierre ning vürst Andrei kuulsid tahtmatult järgmisi lauseid:

«*Der Krieg muss im Raum verlegt werden. Der Ansicht kann ich nicht genug Preis geben,*»¹ ütles üks.

«*O, ja,*» ütles teine hääl, «*der Zweck ist nur den Feind zu schwächen, so kann man gewiss nicht den Verlust der Privat-Personen in Achtung nehmen.*»²

«*O, ja,*» kinnitas esimene hääl.

«Jah, *im Raum verlegen,*» kordas vürst Andrei tigidalt turtsudes, kui nad olid möödunud. «*Im Raum* jäid mul isa ja poeg ja õde Lössöje Gorõ's. Temale on see ükskõik. Vaata see ongi, millest ma sulle rääkisin, — need härrad sakslased ei võida homme lahingut, vaid teevad ainult sigadusi, niipalju kui jaksavad, sest nende saksa peades on ainult arutlused, mis pole krossigi väärt, ja nende südames pole seda, mis homme ainuüksi tarvilik on, — seda, mis on Timohhinis. Nad andsid kogu Euroopa tema kätte ja tulid meid õpetama, — toredad õpetajad!» viiksatas ta hääl jälle.

«Teie siis arvate, et homme lahing võidetakse?» ütles Pierre.

«Ja-jah,» ütles vürst Andrei hajameelselt. «Ühte ma teeksin, kui mul võimu oleks,» alustas ta jälle. «Ma ei võtaks vange. Mis on vangid? See on rüütellikkus. Prantslased rüüstasid mu maja ja

¹ Sõda tuleb ruumis teisale paigutada. Seda arvamist ei suuda ma küllalt kiita.

² Oo jaa, sihiks on ainult vaenlast nõrgestada, nii ei või muidugi eraisikute kaotusele tähelepanu pöörata.

lähuvad rüüstama Moskvat; nad on mind haavanud ja haavavad igal hetkel. Nad on minu vaenlased, nad on minu arusaamist mööda kõik roimarid. Ja niisama mõtleb ka Timohhin ja kogu sõjavägi. Neid on tarvis hukata. Kui nad on minu vaenlased, siis ei saa nad olla sõpradeks, räägitagu Tilsitis mis tahes.»

«Ja-jah,» sõnas Pierre, vaadates vürst Andreile säravate silmadega. «Ma olen teiega täiesti, täiesti nõus!»

Küsimus, mis Pierre'i oli rahutuks teinud Možaiski mäest saadik ja kogu selle päeva, kerkis nüüd ta ette täiesti selgena ja täiesti lahendatuna. Ta mõistis nüüd selle sõja ning eeloleva lahingu kogu tähendust ja kogu tähtsust. Kõike, mis ta sel päeval oli näinud, kõiki paljutähendavaid, rangeid näoilmeid, mida ta põgusalt oli näinud, valgustas talle uus valgus. Ta sai aru sellest varjatud (latentsest), nagu öeldakse füüsikas, patriotismi soojusest, mis peitus kõigis neis inimestes, keda ta oli näinud, ja mis talle seletas, miks kõik need inimesed rahulikult ja otsekui kergemeelselt valmis-tusid surma vastu.

«Mitte vange võtta,» jätkas vürst Andrei. «See üksi muudaks kogu sõja ja teeks selle vähem julmaks. Meie aga mängisime sõda, — vaat see on paha; me teeskleme suuremeelsust jne. See suuremeelsus ja tundelisus meenutab peene proua suuremeelsust ja tundelisust, kel süda pahaks läheb, kui ta näeb vasikat tapetavat: ta on nii hea, et ei või verd näha, kuid ta sööb isuga seda vasikat kastmes. Meile lobisetakse sõja reeglitest, rüütellikusest, parlamentääridest, õnnetute säästmisest jne. Kõik lollus; 1805. aastal ma nägin rüütellikust, nägin parlamentääre: meid tüssati, meie tüssasime. Riisutakse võõraid maju, levitatakse võltsraha, ja mis kõige halvem, tapetakse mu lapsed, mu isa, ja räägitakse sõja reeglitest ja suuremeelsusest vaenlase vastu. Mitte vange võtta, vaid tappa ja minna surma peale! Kes nagu mina on selleni jõudnud, samade kannatustega...»

Vürst Andrei, kes oli arvanud, et tal on ükskõik, kas võetakse või ei võeta Moskva, nagu võeti Smolensk, peatus äkki oma kõnes ootamatu krambi tõttu, mis haaras ta kõri. Ta kõndis vaikides mitu korda siia-sinna, aga ta silmad läikisid palavikuliselt ja huul värises, kui ta jälle rääkima hakkas.

«Kui sõjas poleks suuremeelsuse teesklemist, läheksime sõtta ainult siis, kui maksab minna kindlasse surma, — nagu nüüd. Siis ei oleks sõdasid selle pärast, et Pavel Ivanõtš tegi liiga Mihhail Ivanõtšile. Kui aga on selline sõda nagu praegu, siis olgu sõda. Ja siis poleks vägede intensiivsus niisugune nagu praegu. Siis ei oleks kõik need vestfaallased ja hessenlased, keda juhib Napoleon, tema järel Venemaale tulnud, ja meie poleks käinud taplemas Austrias ega Preisimaal, ise teadmata miks. Sõda pole armastusväärsus, vaid on kõige jõledam asi elus, ja seda peab mõistma, aga mitte sõda mängima. Tarvis on seda hirmsat paratamatust võtta rangelt ja tõsiselt. Kõik on selles: tuleb kõrvale heita vale, ja kui on sõda, siis olgu sõda, aga mitte mänguasi. Muidu on

sõda tegevuseta ja kergemeelsete inimeste armastatum ajaviide, sõjameeste seisus kõige lugupeetavam.

Aga mis on sõda, mida on tarvis eduks sõjaasjus, missugused on sõjaväelaste seltskonna kombed? Sõja sihiks on tapmine, sõja tööriistadeks — luuramine, reetmine ja selle soodustamine, inimeste laostamine, nende paljaksriisumine või vargus sõjaväe toitlustamiseks; pettus ja vale, mida nimetatakse sõjakavalusteks; sõjaväe seisuse kommeteks on vabaduse puudumine, s. t. distsipliin, jõudeolek, harimatus, julmus, liiderlikkus, joomine. Ja sellest hoolimata on see kõrgeim seisus, mida kõik austavad. Kõik keisrid peale Hiina keisri kannavad sõjaväemundrit, ja sellele, kes rohkem inimesi on tapnud, antakse suurem autasu.

Tulevad kokku üksteist tapma, nagu homme, löövad surnuks ja vigaseks kümned tuhanded inimesed, aga siis peavad tänujumalateenistusi selle eest, et on maha tapnud palju inimesi (kellede arvu nad veel suurendavad), ja kuulutavad võitu, arvates, et mida rohkem on inimesi maha tapetud, seda suurem on teene. Kuidas jumal neid sealt vaatab ja kuulab!» hüüatas vürst Andrei peenikese, piiksuva häälega. «Ah, mu kallis, viimasel ajal on mul raske elada. Ma näen, et olen hakanud liiga palju mõistma. Inimesel aga ei kõlba süüa hea ja kurja tundmise puust... Noh, aga seda pole kauaks!» lisas ta juurde.

«Aga sa magad. Ja minulgi on aeg magama minna. Sõida Gorkisse,» ütles vürst Andrei äkki.

«Oh ei!» vastas Pierre, vaadates vürst Andreile ehmunult-osa-võtlike silmadega.

«Sõida, sõida — enne lahingut on tarvis välja magada,» kordas vürst Andrei.

Ta astus ruttu Pierre'i juurde, kaelustas ja suudles teda.

«Hüvasti, mine,» hüüdis ta. «Kas veel näeme teineteist või ei...» ja kiiresti ümber pöördudes läks ta kuuri.

Oli juba pime, ja Pierre ei näinud, missugune ilme oli vürst Andrei näol, — kas see oli tige või õrn.

Pierre seisis mõne aja vaikides ja mõtles, kas minna talle järele või sõita koju. «Ei, talle pole tarvis!» otsustas Pierrè endamisi. «Ja ma tean, et see oli meie viimne kohtumine.» Ta ohkas raskesti ja sõitis tagasi Gorkisse.

Kuuri tagasi läinud, heitis vürst Andrei vaibale, kuid ei saanud magada.

Ta sulges silmad. Ühed pildid vahetusid teistega. Ühe juures peatus ta kaua ja rõõmuga. Talle meenus elavalt üks õhtu Peterburis. Nataša jutustas talle elava, erutatud näoga, kuidas ta eelmisel suvel seenel käies oli suurde metsa eksinud. Ta kirjeldas seosetult nii metsatihnikut kui oma tundeid ja kõnelusi mesinikuga, keda ta oli kohanud, ja rääkis, iga minut oma jutustust katkestades: «Ei, ma ei saa, ma ei jutusta õieti; ei, te ei saa aru,» sellest hoolimata et vürst Andrei teda rahustas, öeldes, et ta saab aru, ja tõesti sai aru kõigest, mis Nataša ütelda tahtis. Nataša polnud

rahal oma sõnadega, — ta tundis, et ei tulnud välja see kirglikultluuleline tajumus, mis tal oli olnud tol päeval ja mida ta tahtis väljendada. «Nii tore oli see vanamees, ja metsas oli nii pime... ja tal olid nii head... ei, ma ei oska jutustada,» rääkis ta punastades ja erutudes. — Vürst Andrei naeratas nüüd sellesama rõõmsa naeratusega, millega ta oli naeratanud siis Natašale silmadesse vaadates. «Ma mõistsin teda,» mõtles vürst Andrei. «Mitte ainult ei mõistnud, vaid just seda hingelist jõudu, seda siirust, seda hingelist lahtisust, seda tema hinge, mida ihu näis siduvat, — seda ma temas armastasingi... armastasin nii tugevasti, nii õnnelikult...» Ja äkki meenus talle, millega ta armastus oli lõppenud. «Tema ale polnud midagi sellist vaja. Tema ei näinud ega mõistnud midagi sellist. Ta nägi Natašas nägusat ja värsket tütarlast, kellega ta vääriliseks ei pidanud oma saatust siduda. Mina aga? ... Ja ta elab tänini ja on lõbus.»

Vürst Andrei kargas püsti, nagu oleks keegi teda põletanud, ja hakkas jälle kuuri ees siia-sinna kõndima.

XXX

Vürst Andrei juurest Gorkisse tagasi jõudnud, käskis Pierre ratsastajal hobused valmis panna ning end vara hommikul äratada ja uinus kohe vaheseina taga, nurgakeses, mille Boriss talle oli loovutanud.

Kui Pierre teisel hommikul täiesti virgus, ei olnud majas enam kedagi. Väikeste akende klaasid klirisesid. Ratsastaja seisis ja müksis teda.

«Teie hiilgus, teie hiilgus, teie hiilgus...» kordas ratsastaja kangekaelselt, Pierre'i õlgadest raputades, tema poole vaatamata ja ilmselt kaotanud lootuse teda äratada.

«Mis on? Kas on alanud? Juba niikaugel?» algas Pierre ärgates.

«Suvatsege kuulda laskmist,» ütles ratsastaja, erusoldat. «Kõik härrad läksid juba välja; ülemjuhataja sõitsid ammugi minema.»

Pierre rõivastus rutuga ja jooksis välja trepile. Ilm oli selge, värske, kastene ja rõõmus. Päike oli end parajasti lahti kiskunud pilve tagant, mis teda oli varjanud, ja pritsis poolest saadik pilves murdunud kiiri üle vastasmajade katuste kastega kaetud teetolmule, majade seintele, taramulkudele ja Pierre'i hobustele, kes seisis maja juures. Õues oli suurtükkide mürin selgemini kuulda. Mööda tänavat traavis adjutant kasakatega.

«Aeg on minna, krahv!» hüüdis adjutant.

Pierre käskis hobust enda järel talutada ja läks mööda tänavat kurgaani juurde, kust ta eelmisel päeval oli lahinguvälja vaadanud. Sel kurgaanil oli sõjaväelaste hulk, kuuldus staabimeeste prantsuskeelset juttu ja paistis Kutuzovi kulupea, tema valge punase randiga müts ja hall kukal, mis kadus õlgade vahele. Kutuzov vaatas läbi pikksilma ettepoole, suurele teele.

Mööda astmeid üles kurgaanile jõudnud, vaatas Pierre ettepoole

ja tardus vaimustusest vaatepildi ilu ees. See oli sama panoraam, mida ta eile sellelt kurgaanilt oli imetelnud; aga nüüd katsid kogu seda maastikku sõjaväed ning tulistamise suitsud, ja Pierre'i tagant, pahemalt poolt kerkiva kirka päikese viltused kiired paiskasid sellele puhtas hommikuses õhus kuldse ja roosa varjundiga läbitungivat valgust ja tumedaid, pikki varje. Kauged metsad, millega lõppes vaatepilt ja mis olid otsekui mingist kallihinnalisest kollakas-rohelisest kivist välja raiutud, paistsid silmapiiril oma tippude kõverjoontega, ja nende vahelt löikus Valujevo tagant läbi suur Smolenski maantee, mis oli üleni kaetud sõjavägedega. Lähemal särasid kuldsed põllud ja metsatukad. Igalt poolt — eest paremalt ja vasakult — paistis vägesid. Kõik see oli elav, ülev ja ootamatu; aga see, mis kõige rohkem rabas Pierre'i oli lahinguvälja enda vaade, — Borodino ja lohud Kolotša kohal, selle mõlemal kaldal.

Kolotša kohal, Borodinos ja kummalgi pool Borodinod, eriti vasakul, seal, kus Voina soiste kallaste vahel suubub Kolotšasse, seisis too udu, mis kirka päikese nähtavale tulles sulab, hajub ja hõredaks muutub, andes võluvut värvingut ja piirjooni kõigele, mis sellest läbi paistab. Selle uduga ühines tulistamise suits, ja ses udus ning suitsus helkis kõikjal hommikuse valguse sähvatusi, kord vees, kord kastes, kord vägede tääkidel, kes tunglesid kallas- tel ja Borodinos. Läbi selle udu paistsid valge kirik, siin-seal Borodino majade katused, siin-seal soldatite tihedad hulgad, siin-seal rohelised kastid ja suurtükid. Ja kõik see liikus või näis liikuvana, sest udu ja suits laialdusid üle kogu selle maa-ala. Nii uduga kaetud madalikes Borodino juures kui ka väljaspool seda, kõrgemal ja eriti vasakul piki kogu rinnet, mööda metsi, mööda välju, lohkudes ja kõrgendike tippudel tekkis mitte millestki alata- sa iseenesest kord üksikuid, kord hulgalisi, kord harvu, kord sagedasi suurtükisuitsu koonlaid; mis paisudes, kasvades, keereldes, ühte sulades paistsid kogu selle maa-ala ulatuses.

Need tulistamise suitsud ja, imelik öelda, nendega kaasaskäivad paugud moodustasid vaatepildi peamise ilu.

V u h h! ilmus äkki ümmargune, tihe, lilla ning piimjasvalge helgiga suits, ja p õ m m! kõmatas hetke pärast selle suitsu pauk.

Vuhh, vuhh! tõusid kaks suitsu, tõugeldes ja kokku sulades; ja põmm, põmm! kinnitasid paugud seda, mida silm nägi.

Pierre vaatas ringi esimese suitsu poole, mis äsja oli olnud ümmargune, tihe pall, ning juba olid selle asemel suitsukerad, mis venisid kõrvale, ja vuhh (vaheajaga), vuhh, vuhh! tekkis veel kolm, veel neli palli, ning igapähele vastasid samasuguses järjekorras põmm... põmm... põmm! ilusad, kindlad, täpsed paugud. Kord näis, nagu jookseksid need suitsud, kord näis, nagu seisaksid nad ja nagu mööduksid neist metsad, põllud ja läikivad täägid. Pahemal pool nurmedel ja põõsastes tekkis vahetpidamata neid suuri suitse oma pidulike vastukajadega; veel lähemal lohkudes ja metsades sähvis väikesi püsside suitsukesti, mis ei jõudnud ümarduda, kuid mis samuti andsid oma väikesi vastukajasi. Trahh-

ta-ta-tahh! ragisesid püssid küll kiiresti, kuid korratult ja kehvalt suurtükipaukudega võrreldes.

Pierre'is tekkis tahtmine olla seal, kus olid need suitsud, need läikivad täägid, see liikumine, need hääled. Ta vaatas Kutuzovi ja tema saatjaskonna poole, et võrrelda oma muljet teiste omaga. Kõik vaatasid samuti nagu tema, ja talle näis, et sama tunde, ettepoole, lahinguväljale. Kõigil nägudel helendas nüüd see tunde varjatud soojus (*chaleur latente*), mida Pierre oli märganud eelmisel päeval ja mida ta täiesti oli mõistnud pärast oma kõnelust vürst Andreiga.

«Sõida, tuvike, sõida, Kristus olgu sinuga,» rääkis Kutuzov silmi lahinguväljalt kõrvale pööramata kindralile, kes seisis tema kõrval.

Käsu ära kuulanud, läks see kindral Pierre'ist möödudes kurgaanilt allaviivate astmete poole.

«Ülekäigu juurde!» ütles kindral külmalt ja rangelt vastuseks ühe staabimehe küsimusele, kuhu ta sõidab.

«Ka mina, ka mina,» mõtles Pierre ja läks kindralile järele.

Kindral istus hobusele, mille kasakas talle oli toonud. Pierre läks oma ratsastaja juurde, kes hoidis hobuseid. Küsinud, kumb hobune on taltsam, ronis Pierre hobuse selga, haaras lakast kinni, surus väljapoole pööratud jalgade kontsad vastu hobuse kõhtu ja kihutas, tundes, et ta prillid on kukkumas ja et ta ei suuda käsi laka ja ohjade küljest ära võtta, kindralile järele, naeratama pannes staabiohvitsere, kes talle kurgaanilt järele vaatasid.

XXXI

Kindral, kelle järel Pierre ratsutas, laskus mäest alla ja pöördus järsult vasakule, ning teda silmist kaotades kihutas Pierre eesminevate jalaväesoldatite ridadesse. Ta katsus nende vahelt välja ratsutada, kord edasi, kord paremale, kord vasakule poole liikudes, kuid igal pool olid ühesuguste murelike nägudega soldatid, kellede mõtteid köitis nägematu, kuid ilmselt tähtis asi. Kõik vaatasid ühesuguse rahulolematult-küsiva pilguga seda paksu, valge kübaraga meest, kes neid teadmata milleks tallas oma hobusega.

«Mida's ta ratsutab keset pataljoni!» käratas üks ta peale.

Teine tõukas püssipäraga tema hobust, ja Pierre kappas, end sadula kolju vastu surudes ja hüplevat hobust vaevu tagasi hoides, soldatite ette, kus oli avaram.

Tema ees oli sild, silla juures aga seisis tulistades teised soldatid. Pierre ratsutas nende juurde. Ise seda teadmata jõudis Pierre üle Kolotša viiva silla juurde, mis oli Gorki ja Borodino vahel ja mida lahingu esimeses osas (olles Borodino ära võtnud) ründasid prantslased. Pierre nägi, et tema ees oli sild ja et soldatid midagi tegid mõlemal pool silda ja tol aasal, mahaniidetud heina kaarte vahel, mida ta eelmisel päeval polnud näinud suitsu tõttu; kuid hoolimata lakkamatust tulistamisest, mis oli käimas

selles kohas, ei tulnud tal pähegi, et siin oligi lahinguväli. Ta ei kuulnud kuulide häält, mis vingusid igast küljest, ega temast üle lendavate granaatide lõhkemist, ei näinud jõe teisel kaldal olevat vaenlast, ei näinud kaua tapetuid ega haavatuid, kuigi paljud langesid tema lähedal. Naeratusega, mis ta näolt ei kadunud, vaatas ta ümberringi.

«Mida's see ratsutab liini ees?» käratas jälle keegi ta peale.

«Pööra vasakule, paremale...» karjuti talle.

Pierre pöördus paremale ja sattus ootamatult vastamisi kindral Rajeovski adjutantiga, keda ta tundis. Adjutant vaatas vihaseks Pierre'i poole, ilmselt samuti valmistudes ta peale käratama, kuid tundis ta ära ja noogutas talle pead.

«Kust teie siia saite?» sõnas ta ja kihutas edasi.

Tundes end mitte omal kohal ning tegevuseta olevat ja kartes jälle kedagi segada, ratsutas Pierre adjutandile järele.

«Mis koht see siin on? Kas võin teiega kaasa tulla?» küsis ta.

«Kohe, kohe,» vastas adjutant, ratsutas paksu polkovniku juurde, kes seisis aasal, andis talle midagi edasi ja pöördus alles siis Pierre'i poole.

«Miks teie siia olete sattunud, krahv?» ütles ta naeratades. «Uudishimutsete ikka?»

«Ja-jah,» ütles Pierre.

Kuid adjutant pööras hobuse ümber ja sõitis edasi.

«Siin on, jumal tänatud, vaikne,» ütles adjutant. «Aga vasakul tiival Bagrationi juures on päris põrgu lahti.»

«Tõesti?» küsis Pierre. «Kus see on?»

«Tulge minuga koos kurgaanile, meilt on näha. Ja meil patareis on veel talutav,» ütles adjutant. «Noh, kas tulete?»

«Jah, ma tulen teiega,» ütles Pierre ringi vaadates ja silmadega oma ratsastajat otsides.

Alles nüüd esmakordselt nägi Pierre haavatuid, kes kas komberdasid jala või keda kanti kandraamidil. Samal lõhnavate heinakartega aasal, kust ta eile oli üle sõitnud, lamas põiki kaarel, pead kohmakalt viltu hoides, liikumatult soldat mahakukkunud kiivriga.

«Aga miks seda ei ole ära viidud?» alustas Pierre, kuid peatus, kui ta nägi adjutandi ranget nägu, kes samuti vaatas sinnapoole.

Pierre ei leidnud oma ratsastajat ja sõitis ühes adjutandiga mäe alt mööda lohku Rajeovski kurgaaani juurde. Pierre'i hobune kippus adjutandist maha jääma ja raputas teda rütmiliselt.

«Te nähtavasti pole harjunud ratsa sõitma, krahv?» küsis adjutant.

«Ei, pole viga, aga ta miskipärast hüppab väga,» ütles Pierre nõutuses.

«Oi!... ta on ju haavatud,» ütles adjutant. «Parem esijalg ülalpool põlve. Arvatavasti kuul. Önnitlen, krahv,» ütles ta. «*Le bap-tême du feu.*»¹

¹ Tulega ristimine.

Nad sõitsid kuuenda korpuse kaudu suitsu juurde suurtükiväe taga, mis oli esile nihutatud ning tulistas, oma mürinaga kõrvu lukustades, ja jõudsid väikese metsa lähedale. Metsas oli jahe, vaikne ja lõhnas sügise järele. Pierre ja adjutant ronisid hobustelt maha ning läksid jala mäele.

«Kas kindral on siin?» küsis adjutant, lähenedes kurgaanile.

«Praegu olid siin, sõitsid sinnapoole,» vastati talle, osutades paremale.

Adjutant vaatas Pierre'i poole, otsekui mitte teades, mis temaga nüüd teha.

«Ärge muretsege,» ütles Pierre. «Ma lähen kurgaanile, kas võib?»

«Jah, minge, sealt paistab kõik ja pole nii ohtlik. Ma tulen teile pärast järele.»

Pierre läks patareile ja adjutant ratsutas edasi. Enam nad teineteist ei näinud, ja alles palju hiljem sai Pierre teada, et see adjutant kaotas sel päeval käe.

Kurgaan, millele Pierre ronis, oli toosama kuulus paik (mida venelaste seas hiljem tunti kurgaani patarei või Rajeovski patarei, aga prantslaste seas *la grande redoute*, *la fatale redoute*, *la redoute du centre*¹ nime all), mille ümber langes kümneid tuhandeid inimesi ja mida prantslased pidasid positsiooni tähtsaimaks punktiks.

See reduut koosnes kurgaanist, millesse kolmest küljest olid kaevatud kraavid. Kraavidega ümbritsetud kohal seisis kümme tulistavat suurtükki, millede otsad olid välja pistetud vallide avausest.

Kurgaaniga ühel joonel seisis mõlemal pool suurtükid, mis tulistasid samuti vahetpidamata. Suurtükkidest natuke tagapool seisis jalaväed. Sellele kurgaanile ronides ei mõelnud Pierre kuidagi, et see väikeste kraavidega piiratud koht, kus seisis ja tulistasid mõned suurtükid, oli kõige tähtsam koht lahingus.

Pierre'ile näis vastupidi, et see koht (just sellepärast, et tema seal viibis) oli üks kõige tähtsusetumaid kohti lahingus.

Kurgaanile jõudes istus Pierre patareid ümbritseva kraavi otsa juurde ja vaatas ebateadlikult-rõõmsa naeratusega seda, mis tehti tema ümber. Vahel tõusis Pierre ikka sama naeratusega püsti ja kõndis mööda patareid, püüdes mitte segada soldateid, kes laadisid ning veeretasid suurtükke ja alatasa temast mööda jooksid paunade ja mürskudega. Suurtükid selles patareis tulistasid lakkamatult üksteise järel, oma mürinaga kõrvu lukustades ja kogu ümbruskonda püssirohusuitsusse mattes.

Vastandina sellele jubedusele, mida tundus kaitse jalaväesoldatite seas, tundus siin patareil, kus väike arv tegutsevaid inimesi oli piiratud ja teistest kraaviga eraldatud, ühesugust ning kõigile ühist, otsekui perekondlikku elevust.

Pierre'i valge kübaraga mittesõjaväelase-kuju ilmumine jahmatas algul ebameeldivalt neid mehi. Soldatid kõõritasid temast möödudes imestunult ja isegi kokkunult ta kuju poole. Vanem suur-

¹ Suur reduut, saatuslik reduut, keskmine reduut.

tükiväe-ohvitser, kõrgekasvuline, rōugearmiline pikkade jalgadega mees, lähenes nagu selleks, et jälgida äärmise suurtüki tegevust, Pierre'ile ja vaatas teda uudishimulikult.

Nooruke, ümaranäoline ohvitserike, alles täielik laps, ilmselt äsja sõjakoolist välja lastud, pöördus tema hooleks antud kahe suurtüki juures väga püüdlilikult korraldusi tehes rangelt Pierre'i poole.

«Härra, lubage teid teelt eest ära minna paluda,» ütles ta, «siin ei tohi...»

Soldatid vangutasid laitvalt pead, vaadates Pierre'i poole. Aga kui kõik veendusid, et see valge kübaraga mees ei teinud midagi halba, vaid istus kas vaikselt valli nõlval või kõndis argliku naeratusega, soldatite eest viisakalt kõrvale astudes, kuulide all niisama rahulikult mööda patareid, nagu oleks ta bulvaril, — siis hakkas vaenulik imestus vähehaaval muutuma samasuguseks lahkeks ja naljatlevaks osavõtuks, millega soldatid suhtuvad oma loomadesse: koertesse, kukkedesse, kitsedesse ja üldse sõjaväekomandode juures elavaisse loomadesse. Need soldatid võtsid mõttes Pierre'i kohe vastu oma perekonda, võtsid endile ja andsid talle hüüdnime. «Meie härraks» nimetati teda ja naerdi omavahel sõbralikult ta üle.

Üks mürsk kaevas mulla üles kahe sammu kaugusel Pierre'ist. Ülespaiskunud mulda rõivailt ära pühkides vaatas ta naeratades ringi.

«Ja kuidas te ometi ei karda, härra!» kõnetas teda punasenäoline lai soldat, paljastades tugevaid valgeid hambaid.

«Kas sina siis kardad?» küsis Pierre.

«Aga kuidas siis?» vastas soldat. «Mürsk ju armu ei anna. Kui lajatab, siis on sooled väljas. Peab kartma,» ütles ta naerdes.

Mitu lõbusa ja lahke näoga soldatit jäi Pierre'i juurde seisma. Nad nagu ei olnud oodanud seda, et ta räägib nagu kõik inimesed, ja see avastus rõõmustas neid.

«Meie oleme soldatid, — see on teine asi. Aga säärast härrat aina imesta. Vaat kus härra!»

«Kohtadele!» hõikas nooruke ohvitser Pierre'i ümber kogunenud soldateile.

See nooruke ohvitser ilmselt täitis oma ülesannet kas esimest või teist korda ja kohtles seepärast soldateid ja üleemat erilise selguse ning vormilisusega.

Veerlev suurtüki- ja püssilaskmine tugevnes kogu väljal, eriti pahemal pool, seal, kus olid Bagrationsi kindlustused, kuid suitsu tõttu polnud seal kohalt, kus viibis Pierre, peaaegu mitte midagi näha. Pealegi kõitis kogu Pierre'i tähelepanu patareil viibiva otsekuu perekondliku (kõigist teistest eraldatud) meesteringi vaatlemine. Esialgse ebateadlikult-rõõmsa erutuse, mille olid tekitanud lahinguvälja vaade ja selle hääled, asendas nüüd, eriti pärast tolle üksikult lamava soldati nägemist aasal, teistsugune tunne. Kraavi nõlval istudes vaatles ta nüüd ümberolevaid nägusid.

Kella kümneks oli juba inimest kaksikümmend patareist ära vii-

dud; kaks suurtüki oli purustatud, ja aina sagedamini langes patareile mürske ja lendas vingudes ning vilistades kaugeid kuule. Kuid patareil olevad mehed nagu ei märganud seda: kõikjalt kuuldu löbusat kõnet ja naljatusi.

«Täidetud kera!» hüüdis soldat läheneva, vingudes lendava granaadi poole.

«Mitte siia! Jalaväelaste juurde!» lisis teine valju naeruga, märgates, et granaat lendas üle ja sattus kaitse ridadesse.

«Kas oli tuttav?» naeris teine soldat, kui talupoeg ülelennanud mürsu all kükakile laskus.

Mõned soldatid olid kogunenud valli juurde, silmitsedes seda, mis toimus eespool.

«Ahelikki on ära viidud, näe, tagasi läksid,» rääkisid nad, näidates üle valli.

«Vaata oma tööd,» käratas nende peale vana allohvitser. «Kui läksid tagasi, siis tähendab, oli see tarvilik.»

Ja allohvitser võttis ühel soldatil õlast kinni ning tõukas teda põlvega. Kuuldus valju naeru.

«Viienda suurtüki juurde, kohale veeretada!» karjuti ühelt poolt. «Korrage, kõik koos, nagu lodjavedajad!» kuuldus suurtüki vahetajate rõõmsaid hüüdeid.

«Ai, meie härral pidi peaaegu kübara peast viima,» naeris Pierre'i üle punasenäoline naljataja, hambaid näidates. «Oh sind, saamatut,» ütles ta etteheitvalt mürsule, mis tabas ratast ja ühe mehe jalga.

«Ah teid, rebaseid!» naeris teine kõverduvaid maakaitseväelasi, kes tulid üles patareile haavatute järele.

«Kas puder ei maitse? Ah teid, vareseid, hirm hakkas!» karjuti maakaitseväelaste peale, kes nõutult seisma jäid ärakistud jalaga soldati ette.

«Jänni jäite, vennikesed!» narriti talupoegi. «Ei meeldi teile see asi!»

Pierre pani tähele, kuidas üldine elevus aina suurenes iga pihtasattunud mürsu järel, iga kaotuse järel.

Nagu lähenevast äikesepilvest sähvis kõigi nende inimeste nägudel (otsekuu sündmuse vastutoimena) ikka sagedamini ja sagedamini, ikka heledamini ja heledamini varjatud, puhkeva tule välke.

Pierre ei vaadanud ettepoole lahinguväljale ega tundnud huvi selle vastu, mis seal toimus: ta oli täiesti süvenenud selle üha enam lõkkelelõõva tule vaatlemisse, mis samuti lõkkele löi (ta tundis seda) ka tema hinges.

Kell kümme taganesid jalaväesoldatid, kes olid seisnud eespool patareid põõsastes ja Kamenka jõekese kallastel. Patareilt oli näha, kuidas nad sellest mööda tahapoole jooksid, kandes haavatuid püssidel. Keegi kindral tuli oma saatjaskonnaga üles kurgaanile, kõneles polkovnikuga, vaadates vihaselt Pierre'i poole, ja läks jälle alla, käskides patarei taga seisval jalaväe kaitser maha heita, et kuulidele mitte nii väga märklauaks olla. Pärast seda kuuldus pata-

reist paremat kätt oleva jalaväe ridadest trummipõrinat ja komandohüüdeid, ning patareilt oli näha, kuidas jalaväe read hakkasid edasi liikuma.

Pierre vaatas üle valli. Üks nägu torkas talle eriti silma. See oli kahvatu noore näoga ohvitser, kes käis tagurpidi, kandes langetatud mõõka, ja rahutult ringi vaatas.

Jalaväesoldatite read kadusid suitsusse, kuuldus nende pikaldast kisa ja tihedat püssiraginat. Mõne minuti pärast möödus sealt tulles haavatute ja kandraamide hulki. Patareile langes mürske veelgi sagedamini. Mitu meest lamas seal, ilma et neid oleks ära koristatud. Soldatid liikusid suurtükkide ümber kiiremini askeldades ja elavamalt. Keegi ei pööranud enam Pierre'ile tähelepanu. Paar korda käratati vihasealt ta peale, sest ta oli teel ees. Vanem ohvitser käis süngel näol suurte, kiirete sammudega ühe suurtüki juurest teise juurde. Nooruke ohvitserike oli veel enam punetama hakanud, komandas soldateid veel püüdlikumalt. Soldatid andsid laenguid kätte, pöördusid ümber, laadisid ja tegid oma tööd pineva uljutsemisega. Nad karglesid käigul otsekui vedrude peal.

Aikesepilv oli otse pea kohal, ja kirkalt põles kõigil nägudel see tuli, mille puhkemist Pierre jälgis. Ta seisis vanema ohvitseri kõrval. Nooruke ohvitser jooksis vanema juurde, hoides kätt kiivri juures.

«Mul on au teatada, härra polkovnik, langenuid on kõigest kaheksa; kas käsitate tulistamist jätkata?» küsis ta.

«Kartetš!» hüüdis ohvitser, kes vaatas üle valli, ilma et oleks vastanud.

Äkki juhtus midagi: nooruke ohvitser aietas ja laskus kägarasse tõmbudes maha nagu lennult tabatud lind. Pierre'i silmis muutus kõik imelikuks, ebaselgeks ja ähmaseks.

Üksteise järel vilistasid mürsud ja langesid rinnatisele, soldatele, suurtükkidele. Pierre, kes varem neid häáli polnud kuulnud, kuulis nüüd ainult neid. Patarei kõrvalt, paremalt poolt joosti hurraa-hüüdega mitte edasi, vaid tagasi, nagu Pierre'ile näis.

Mürsk langes otse valli ääresse, mille ees seisis Pierre, ning puistas laiali mulda, ja Pierre'i silmis välgatas must pallike ning patsatas samal hetkel millegi vastu. Maakaitseväelased, kes parajasti patareile olid tulnud, jooksid tagasi.

«Ikka kartetš!» karjus ohvitser.

Allohvitser jooksis vanema ohvitseri juurde ja ütles kokkunenud sosinal (nagu kojameister lõunalauas teatab peremehele, et nõutud viina enam ei ole), et mürske enam ei ole.

«Röövliid, mis nad teevad!» kisendas ohvitser Pierre'i poole pöördudes.

Vanema ohvitseri nägu oli punane ja higine, sünged silmad läikisid.

«Jookse reserveid juurde, too kastid siia!» hüüdis ta, pilku Pierre'ist vihasealt kõrvale keerates ja oma soldati poole pöördudes.

«Mina lähen,» ütles Pierre.

Ohvitser läks temale vaatamata suurte sammudega teisele poole.

«Mitte tulistada... Oodata!» karjus ta.

Soldat, keda oli kästnud mürskude järele minna, pörkas vastamisi Pierre'iga.

«Eh, härra, ei ole siin sinu koht,» ütles ta ja jooksis alla.

Pierre jooksis soldati järel, tehes ringi selle koha ümber, kus istus nooruke ohvitser.

Üks, teine, kolmas mürsk lendas temast üle, ees, kõrval, taga maha langedes. Pierre jooksis alla. «Kuhu ma lähen?» meenus talle äkki, kui ta jõudis juba roheliste kastide juurde. Ta peatus kõheldes ega teadnud, kas minna edasi või tagasi. Äkki paiskas hirmus tõuge teda tagasi ja viskas maha. Samal hetkel valgustas teda suure tule sära, ja kohe kuuldus kõrvulukustavat, kõmisevat mürinat, raginat ja vilet.

Teadvusele tulles istus Pierre tagumikul, kätega vastu maad toetudes; kasti, mille lähedal ta oli seisnud, polnud olemas; maas põlenud rohus vedeles ainult rohelisi, kõrbenud laudu ja riideräbalaid, ning aisajuppe kõlgutades kihutas hobune temast mööda, kuna teine hobune lamas maas niisama nagu Pierre ja kiljus läbilõikavalt ning pikalt.

XXXV

Kutuzov istus, hall pea norgus ja raske keha alla laskunud, vaibaga kaetud pingil, samas kohas, kus Pierre teda hommikul oli näinud. Ta ei teinud mingeid korraldusi, vaid ainult nõustus või ei nõustunud sellega, mida talle soovitati.

«Ja-jah, tehke seda,» vastas ta mitmesugustele ettepanekutele. «Ja-jah, ratsuta sinna, tuvike, vaata järele,» pöördus ta kord ühe, kord teise poole oma lähedastest; või jälle rääkis: «Ei, pole tarvis, parem ootame.» Ta kuulas talle toodavaid ettekandeid, andis käske, kui alluvad seda nõudsid; kuid ettekandeid kuulates ta nagu ei olnud huvitatud räägitavate sõnade tähendusest, vaid teda huvitas miski muu ettekandjate häälekõlas ja näoilmes. Paljude aastate sõjaliste kogemuste põhjal teadis ta ja sai vanainimese mõistusega aru, et üksainus inimene ei saa juhtida sadasid tuhandeid surmaga heitlevaid inimesi, ta teadis, et lahingu saatust ei otsusta ei ülemjuhataja korraldused, ei koht, kus väed seisavad, ei suurtükkide ega tapetud meeste arv, vaid see tabamatu jõud, mida nimetatakse sõjaväe vaimuks, ja ta jälgis seda vaimu ning juhtis seda, niipalju kui oli tema võimuses.

Kutuzovi näo üldine ilme oli keskendatud, rahulik tähelepanu ja pinevus, mis vaevalt jagu sai nõrga ja vana ihu väsimusest.

Kell üksteist hommikul toodi talle teade, et prantslaste kätte läinud kindlustused on jälle tagasi võetud, aga et vürst Bagration on haavatud. Kutuzov ohkas ja vangutas pead.

«Ratsuta vürst Pjotr Ivanovitši juurde ja kuula üksikasjaliselt

järele, kuidas ja mis,» ütles ta ühele adjutantile ja pöördus seepeale Württembergi printsi poole, kes seisis tema taga:

«Ehk suvatseb teie kõrgus esimese armee juhatamise enda kätte võtta.»

Varsti pärast printsi ärasõitu — nii ruttu, et ta ei saanud veel jõuda Semjonoskojeni — tuli printsi adjutant tagasi ja kandis ülemjuhatajale ette, et prints palub vägesid.

Kutuzov kortsutas nägu ja saatis Dohturovile käsu esimest armeed juhatama hakata, printsi aga, ilma kellela ta, nagu ta ütles ei saavat läbi neil tähtsail hetkil, palus enda juurde tagasi pöörduda. Kui toodi teade Murat' vangivõtmisest ja staabimehed Kutuzovit õnnitlesid, siis naeratas ta.

«Oodake, härrad,» ütles ta. «Lahing on võidetud, ja Murat' vangilangemises pole midagi ebatavalist. Aga parem on rõõmutsemisega oodata.»

Siiski saatis ta adjutandi selle teatega väeosadesse.

Kui vasakult tiivalt tuli kihutades Stšerbinin sõnumiga, et prantslased on ära võtnud kindlustused ja Semjonovskoje, siis taipas Kutuzov lahinguvälja häälte ja Stšerbinini näo järgi, et teated on halvad, tõusis otsekui jalgu sirutades püsti, võttis Stšerbininil käe alt kinni ja viis ta kõrvale.

«Sõida sinna, tuvike,» ütles ta Jermolovile. «Vaata, kas saab midagi teha.»

Kutuzov oli Gorkis, vene väe positsiooni keskmes. Meie pahema tiiva vastu suunatud Napoleoni rünnak löödi mitu korda tagasi. Keskel ei nihkunud prantslased Borodinost kaugemale. Pahemalt tiivalt sundis Uvarovi ratsavägi prantslasi põgenema.

Pärast kella kaht lõppesid prantslaste rünnakud. Kõigi näolt, kes tulid lahinguväljalt, ja ka nende näolt, kes seisis tema ümber, luges Kutuzov kõrgeima astmeni tõusnud pinevuse ilmet. Kutuzov oli päeva eduga üle ootuste rahul. Aga kehaline jõud jättis vanamehe maha. Mitu korda vajus ta pea sügavalt norgu, otsekui kukkudes, ja ta jäi tukastama. Talle toodi lõunasöök.

Tiibadjutant Wohlzogen, toosama, kes vürst Andreist mööda ratsutades oli rääkinud, et tarvis on sõda *im Raum verlegen*, ja keda Bagration nii väga vihkas, ratsutas lõunasöögi ajal Kutuzovi juurde. Wohlzogen sõitis Barclay juurest ettekandega asjade käigu üle pahemal tiival. Arukas Barclay de Tolly oli eemalejooksvate haavatute hulkasid ja sõjaväe korratusse sattunud tagumisi osi nähes kõikjal asjaolusid kaalutelles otsustanud, et lahing on kaotatud, ja saatis oma lemmiku selle teatega ülemjuhataja juurde.

Kutuzov näris vaevaga oma praetud kana ja vaatas pilukile tõmbunud, lõbusaks muutunud silmadega Wohlzogenile näkku.

Hooletult jalgu sirutades, poolpõlglik naeratus huultel, astus Wohlzogen Kutuzovi juurde, puudutades käega kergelt mütsinokka.

Wohlzogen kohtles hiilgust mingi afekteeritud hooletusega, mille sihiks oli näidata, et tema kui kõrgesti haritud sõjaväelane laseb venelasi oma ebajumalaks pidada seda vana, kasutatut ini-

mest, ise aga teab, kellega tal on tegemist. «*Der alte Herr* (nii nimetasid sakslased omavahel Kutuzovit) *macht sich ganz bequem.*»¹ mõtles Wohlzogen, vaatas rangelt Kutuzovi ees seisvaile taldrikuile ja hakkas vanahärrale kirjeldama olukorda pahemal tiival, nii kuidas Barclay oli käskinud ja kuidas ta seda ise nägi ning mõistis.

«Kõik meie positsiooni punktid on vaenlase käes, ja ei ole, millega neid tagasi võtta, sest pole vägesid; nad põgenevad, ja pole võimalust neid peatada,» kandis ta ette.

Kutuzov lakkas närimast ja jäi imestunult Wohlzogenile näkku vahtima, otsekui mitte mõistes, mis talle räägiti. «Vanahärra» erutust märgates ütles Wohlzogen naeratusega:

«Ma arvasin, et mul pole õigust teie hiilguse eest varjata, mis ma nägin... Sõjaväed on täielikus korratuses...»

«Teie nägite? Teie nägite?...» hüüatas Kutuzov kulme kortsutades, tõusis kiiresti ja lähenes ähvardavalt Wohlzogenile. «Kuidas te... kuidas te julgete!...» hüüatas ta lämbudes ja värisevate kätega ähvardavaid liigutusi tehes. «Kuidas julgete teie, armuline härra, seda minule rääkida! Te ei tea midagi. Ütelge kindral Barclayle minu nimel, et tema sõnumid pole õiged ja et mina, ülemjuhataja, tunnen lahingu tõelist käiku paremini kui tema.»

Wohlzogen tahtis midagi vastu vaielda, kuid Kutuzov ei lasknud tal rääkida.

«Vaenlane on pahemal tiival tagasi löödud ja paremal tiival purustatud. Kui te halvasti nägite, armuline härra, siis ärge julgege rääkida seda, mida te ei tea. Suvatsege sõita kindral Barclay juurde ja talle edasi anda, et ma homme tingimata kavatsen vaenlast rünnata,» ütles Kutuzov rangelt.

Kõik vaikisid, ja oli kuulda ainult lõõtsutama hakanud vana kindrali rasket hingamist.

«Vaenlased on igal pool tagasi löödud, mille eest ma tänan jumalat ja meie vaprat sõjaväge. Vaenlane on võidetud, ja homme ajame ta välja pühalt vene maalt,» ütles Kutuzov risti ette lüües ja nuuksatas äkki silmadesse valgunud pisaratest.

Wohlzogen kehitas õlgu, kõverdas huuli ja läks vaikides kõrvale, imestades *über diese Eingenommenheit des alten Herrn.*²

«Jah, vaat seal on minu sangar,» ütles Kutuzov täidlase, ilusa, mustajuukselise kindrali kohta, kes sel hetkel tuli üles kurgaanile.

See oli Rajeovski, kes kogu päeva veetis Borodino välja peamisel punktil.

Rajeovski kandis ette, et väed seisavad kindlalt oma kohtadel ja et prantslased ei julge enam rünnata.

Ettekande ära kuulanud, ütles Kutuzov prantsuse keeles:

«*Vous ne pensez donc pas comme les autres que nous sommes obligés de nous retirer?*»³

¹ Vanahärra teeb endale olemise üsna mugavaks.

² Vanahärra isemeelsuse üle.

³ Teie siis ei mõtle nagu teised, et me oleme sunnitud tagasi tõmbuma?

«Au contraire, votre altesse, dans les affaires indécises c'est toujours le plus opiniâtre qui reste victorieux,» vastas Rajeovski, «et mon opinion...»¹

«Kaissarov!» hüüdis Kutuzov oma adjutanti. «Istu, kirjuta homseks käskkiri. Aga sina,» pöördus ta teise poole, «ratsuta liinile ja teata, et me homme ründame.»

Seni kui kestis vestlus Rajevskiga ja käskkirja dikteerimine, jõudis Wohlzogen Barclay juurest tagasi ja kandis ette, et kindral Barclay de Tolly sooviks kirjalikku kinnitust käsule, mille andis feldmarssal.

Wohlzogeni poole vaatamata käskis Kutuzov kirjutada selle käsu, mida endine ülemjuhataja väga põhjendatult soovis saada, et hoiduda isikliku vastutuse eest.

Ja määratlematu, saladusliku sideme tõttu, mis kogu sõjaväes ülal hoidis ühte ja sama meeoleolu, mida nimetatakse sõjaväe vaimuks ja mis moodustab sõja peamise närvi, anti Kutuzovi sõnad ja ta käsk homseks lahingusse astumiseks ühtaegu edasi kõigisse sõjaväe osadesse.

Selle sideme viimases ahelikus ei korratud kaugeltki samu sõnu ega sama käsku. Isegi midagi Kutuzovi sõnadega sarnlevat polnud neis jutustustes, mida armee eri osades üksteisele edasi anti; kuid tema sõnade tähendus kandus igale poole, sest see, mis Kutuzov ütles, ei järgnenud kavalalist kaalutlustest, vaid tundest, mis peitus ülemjuhataja hinges niisama nagu iga venelase hingeski.

Ja kuulnud armee kõrgeimaist ringkonnist, et me homme vaenlast ründame, kuulnud kinnitust sellele, mida nad tahtsid uskuda, lohutasid ning julgustasid äravaevatud, kõhklevad inimesed endid.

XXXVI

Vürst Andrei polk oli reservis, mis seisis kella kaheni tegevuseta Semjonovskoje taga tugeva suurtükiväe-tule all. Kella kahe ajal nihutati polk, mis oli kaotanud juba üle kahesaja mehe, ettepoole, mahatallatud kaerapõllule, sellele alale Semjonovskoje ja kurgaanipatarei vahel, kus tol päeval sai surma tuhandeid inimesi ja kuhu kella kahe ajal päeval suunati tugevasti keskendatud tuld mitmesajast vaenlase suurtükist.

Sellest kohast lahkumata ja ühtegi pauku laskmata kaotas polk siin veel ühe kolmandiku oma meestest. Eespool ja eriti paremal pool mürtsusid hajumatus suitsus suurtükid, ja kogu maastikku katva suitsu salapärasest piirkonnast eespool lendas lakkamatult mürske susiseva kiire vilistusega ja pikaldaselt vilistavaid granaate. Mõnikord möödus, otsekuu puhkust andes, veerand tundi, mille kestel kõik mürsud ja granaadid lendasid üle, mõni-

¹ Vastupidi, hiilgus, ebakindlais ettevõtteis jääb alati kangekaelsem võitjaks, ja mina arvan...

kord aga kisti polgust minuti jooksul mitu meest välja, ning alata lohistati eemale surmasaanuid ja viidi ära haavatuid.

Iga uue hoobiga jäi üha vähem ellujäämise võimalusi neile, kes veel polnud surma saanud. Polk seisis pataljoniistes kolonnides kolmesaja-sammuse vahemaaga, kuid sellest hoolimata olid kõik mehed polgus alati ühe ja sellesama meeoleolu mõju all. Kõik mehed polgus olid ühteviisi vaikivad ja sünged. Harva kuuldus ridade vahel kõnelemist, kuid kõnelemine vaikis iga kord, kui kuuldus tabamust ja hüüet: «Kanderaami!». Enamiku ajast istusid mehed ülemuse käsul maas. Mõni oli kiivri peast võtnud ning valandas hoolikalt volte ja ajas neid jälle ritta; mõni oli pihus peenestanud kuiva savi ja puhastas tääki; mõni mudis vöörihma ja tõmbas edasi õlarihma pannalt; mõni silus hoolikalt jalanartse, keeras neid uutmoodi kokku ja pani uuesti jalad kinni. Mõned ehitasid põllukivikestest majakesi või punusid kõrrepõllu õlgedest panutisi. Kõik näisid täiesti süvenenud olevat neisse toiminguisse. Kui mehi haavata või surma sai, kui möödus kanderaame, kui meie omad tagasi tulid, kui läbi suitsu paistis suuri vaenlase hulki, siis ei pööranud keegi neile seikadele mingit tähelepanu. Kui aga ettepoole sõitis suurtükivägi või ratsavägi, või paistis meie jalaväe liikumist, siis kuuldus kõikjalt heakskiitvaid tähendusi. Kuid suurimat tähelepanu äratasid hoopis kõrvalised sündmused, millel ei olnud mingit ühendust lahinguga. Nende vaimset äravaevatud inimeste tähelepanu nagu oleks puhanud harilikel, igapäevaseil sündmustel. Suurtükiväe patarei möödus polgu rinde eest. Ühe laskemoonakasti kõrvalhobune astus trengile. «Hei, vaata kõrvalhobust... Kohenda trengi!... Kukub... Eh, ei näe mehed!...» karjuti kogu polgu ridadest ühteviisi. Teinekord äratas üldist tähelepanu väike pruun, jäigalt püstiseisva sabaga koerake, kes jumal teab kust oli ilmunud ning murelikult sõrkides ridade ette jooksis ja äkki lähedal plahvatanud pommi mõjul viikatas ning saba sorgu tõmmates kõrvale sööstis. Kogu polgus kuuldus naerulaginaid ja kiljatusi. Kuid seda laadi meelelahutused kestsid minuteid, inimesed aga seisis juba enam kui kaheksa tundi söömata ja tegevuseta lakkamatu surmahirmu all, ja kahvatud ning sünged näod muutusid üha kahvatumaks ning süngemaks.

Vürst Andrei, niisama süngenäoline ning kahvatu nagu kõik mehed polgus, käis, käed vaheliti ja pea norgus, kaerapõllu kõrval oleval aasal kahe põllupeenra vahel edasi-tagasi. Teha ega käskida polnud tal midagi. Kõik toimus iseenesest. Surnuid tassiti rinde taha, haavatud kanti ära, read koondusid. Kui mõned soldatid eemale jooksid, siis pöördusid nad kohe kiiresti tagasi. Algul kõndis vürst Andrei piki ridu, oma kohuseks pidades soldatite mehissust ergutada ja neile eeskuju anda; aga siis veendus ta, et tal polnud neile millegagi midagi õpetada. Kõik tema hingejõud olid samuti nagu igal soldatil ebateadlikult suunatud sellele, et ainult hoiduda selle olukorra õuduse vaatlemisest, milles nad viibisid. Ta käis mööda aasa, jalgu järel vedades, rohtu kahistades ja oma saa-

paid katvat tolmu silmitsedes. Kord kõndis ta pikkade sammudega, püüdes astuda jälgedesse, mis niitjad aasale olid jätnud; kord loendas ta oma samme ning arvestas, mitu korda tal tuleb käia ühe peenra juurest teise juurde, et verst täis saaks; kord napsas ta maast põllupeenral kasvava koirohu õisi, hõõrus neid pihus peeneks ja nuusutas meeldivalt-kibedat, kanget lõhna. Kogu eilsest mõttetööst polnud midagi järele jäänud. Ta ei mõelnud millestki. Ta kuulas väsinud kuulmega ikka samu helisid, eraldades lendude vilet paukude kõminast, vaatas esimese pataljoni meeste tuttavaks saanud nägusid ja ootas. «Seal ta on... see tuleb jälle meile!» mõtles ta, kuulates millegi suitsu suletud piirkonnast läheneva vilet. «Üks, teine! Veel! Tabas...» Ta peatus ja vaatas ridade poole. «Ei, üle läks. Aga see tabas.» Ja ta hakkas jälle käima, püüdes astuda pikki samme, et jõuda kuueteistkümmne sammuga põllupeenrani. Vile ja kargatus! Viie sammu kaugusel temast kiskus mürsk kuiva maa üles ja kadus. Tahtmatult jooksis külmavärin üle ta selja. Ta vaatas jälle ridade poole. Vististi kiskus mürsk paljud välja; suur jõuk kogunes teise pataljoni juurde.

«Härra adjutant,» hüüdis ta, «käskige, et ei kogunetaks jõukudesse.»

Adjutant täitis käsu ja lähenes vürst Andreile. Teiselt poolt tuli ratsutades pataljoniülem.

«Hoia eest!» kuuldus soldati ehmunud hüüe, ning otsekui kiirel lennul vilistav ja mahalaskuv linnuke patsatas granaat tasa kahe sammu kaugusel vürst Andreist, pataljoniülema hobuse kõrval. Hobune ei küsinud, kas on hea või halb hirmu väljendada, vaid turnatas, ajas end tagumistele jalgadele, majorit peaaegu maha pillates, ja kihutas esimesena eemale. Hobuse hirm nakatas inimesi.

«Heida maha!» hüüdis adjutandi hääl, kes oli pikali heitnud.

Vürst Andrei seisis kõheldes paigal. Granaat keerles suitsedes nagu vurr tema ning maaslamava adjutandi vahel nurme ja niidu serval, koirohupõõsa kõrval.

«Kas tõesti see on surm?» mõtles vürst Andrei, hoopis uue, kadeda pilguga vaadates rohtu, koirohupõõsast ja keerlevast mustast pallist ülestiirlevat suitsujoakest. «Ma ei või, ma ei taha surra, ma armastan elu, armastan seda rohtu, maad, õhku...» Ta mõtles seda ja pidas ühtlasi meeles, et teda vaadatakse.

«Häbi, härra ohvitser!» ütles ta adjutandile. «Missugune...»

Ta ei lõpetanud. Ühel ajal kuuldus plahvatus, otsekui purustatud akna kildude vihin, tundus lämmatavat püssirohulõhna, ja vürst Andrei viskus kõrvale ning langes rinnuli, kätt üles tõstes.

Mitu ohvitseri jooksis ta juurde. Kõhu paremalt poolt valgus suur verelaik laiali rohusse.

Kohalekutsutud maakaitseväelased peatusid kandraamiga ohvitseride taga. Vürst Andrei lamas rinnuli, nägu vastu rohtu, ja hingas raskelt korisedes.

«Noh, mis te seisate, astuge ligi!»

Maamehed astusid ligi ja võtsid tal õlgadest ja jalgadest kinni,

kuid ta hakkas haledasti oigama, ja mehed vaatasid üksteisele näkku ning lasksid ta jälle maha vajuda.

«Võtke, pange, olgu mis on!» hüüdis kellegi hääl.

Tal võeti teist korda õlgadest kinni ja pandi kandraamile.

«Ah, mu jumal, mu jumal! Mis see ometi olgu... Kõht! See on lõpp! Ah, mu jumal!» kuuldus ohvitseride seast häält.

«Karva võrra sumises kõrvast mööda,» rääkis adjutant.

Mehed kohendasid kandraami õlgadele ja hakkasid rutuga sidumispunkti poole minema mööda teerada, mille nad rohusse olid tallanud.

«Ühte sammu käige!... Ah!... Matsid!» hüüdis ohvitser, ebaühtlaselt sammuvaid ja kandraami raputavaid mehi õlgadest peatades.

«Katsu parandada, Hvedor, ae, Hvedor,» rääkis ees minev mees.

«Vaat, kui hästi läks,» ütles tagumine rõõmsalt, ühte sammu sattudes.

«Teie hiilgus, vürst?» ütles ligijooksnud Timohhin kandraamile vaadates väriseva häälega.

Vürst Andrei avas silmad, vaatas kandraamilt, kuhu ta pea sügavalt oli vajunud, kõnelejale näkku ning langetas jälle laud.

*

Maakaitseväelased töid vürst Andrei metsa äärde, kus seisid veokid ja kus oli sidumispunkt. Sidumispunkt koosnes kolmest üleskäänatud servadega telgist kaasiku äärel. Kaasikus seisid veokid ja hobused. Hobused sõid torpadest kaeru, ja varblased lendasid nende juurde kokku ja nokkisid mahapüdenenud teri. Vareseparv haistis verd ja lendles kärsitult kraaksudes ühelt kaselt teisele. Telkide ümber, enam kui kahe tiinu suurusel maa-alal lamas, istus ja seisis veriseid mehi mitmesuguseis rõivais. Haavatute ümber seisid tülpinud ja tähelepanelike nägudega soldatite-kandjate jõugud, keda korra eest hoolitsevad ohvitserid asjatult ära ajasid. Ohvitseri mitte kuulates seisid soldatid kandraamidele toetudes ja vaatasid ainiti seda, mis toimus nende ees; näis, nagu püüaksid nad aru saada vaatepildi raskest tähendusest. Telkidest kuuldus kord valjusid, kurje kisendusi, kord haledaid oigeid. Vahe-tevahel jooksid sealt välja velskrid, et vett tuua, ja näitasid, keda tuli sisse viia. Telgi juures järjekorda ootavad haavatud korisesid, ägasid, nutsid, kisendasid, sõimasid, palusid viina. Mõned sonisid. Vürst Andrei kui polgukomandör viidi üle sidumata haavatute sammudes ühele telgile lähemale, ja seal peatuti, oodates käsku. Vürst Andrei avas silmad ega suutnud hulgal ajal aru saada, mis toimus tema ümber. Talle meenusid aas, koirohi, must keerlev pall ja tema kirglik armastusehoog elu vastu. Kahe sammu kaugusel temast seisis valjusti rääkides ja endale üldist tähelepanu juhtides oksale toetuv, kinniseotud peaga pikakasvuline ilus mustajuukseline allohvitser. Ta oli peast ja jalast kuulidega haavatud. Tema ümber oli kogunenud haavatute ja kandjate hulk, ahnelt ta juttu kuulates.

«Kui andsime talle ühe pōraka, siis jättis teine kõik sinnapaika; kuninga enda võtsime kinni,» karjus allohvitser, musti palavikus läikivaid silmi välgutades ja ringi vaadates. «Oleksid tookord reservid järele tulnud, siis poleks tast, vennike, tolmukübetki järele jäänud, sest tõesõna . . .»

Vürst Andrei vaatas samuti nagu kõik, kes jutustajat ümbritsesid, särava pilguga ta poole ja tundis lohutavat tunnet. «Aga kas pole nüüd ükspuha?» mõtles ta siis. «Kuid mis tuleb seal, ja mis oli siin? Miks oli mul nii kahju elust lahkuda? Midagi oli selles elus, mida ma ei mõistnud ega mõista.»

III j a g u.

XIII

Laupäeval, 31. augustil näis Rostovide majas kõik pahupidi pööratud olevat. Kõik ukсед olid lahti, kogu mööbel välja viidud või ümber paigutatud, pildid ja peeglid seintelt ära võetud. Tubades seisis kirstud, vedeles heinu, pakkimis-paberit ja nõõri. Asju väljakandvad talupojad ja teenijad käisid raskete sammudega mööda parketti. Hoovis tunglesid talupojavankrid, milledest mõned juba olid kuhjaga täis ja kinni seotud, teised alles tühjad.

Määratu suure teenijaskonna ja vankritega kaasa tulnud talupoegade hääled ning sammud hõikusid, kõmisesid õues ja majas. Krahv oli juba hommikul kuhugi ära sõitnud. Krahvinna, kel askeldusest ja kärast pea oli valutama hakanud, lamas uues diivanitoas, äädikakompressid peas. Petjat polnud kodus (ta oli läinud seltsimehe juurde, kellega ta kavatses maakaitsevæest tegevväkke üle minna). Sonja viibis saalis kristalli ja portselani sissepakkimise juures. Nataša istus oma rüüstatud toas pōrandal laialipillatud kleitide, lintide, sallide vahel, vahtis liikumatult pōrandale ja hoidis vana (juba moest läinud) ballikleiti käes, — sama kleiti, millega ta esimest korda oli käinud Peterburi ballil.

Natašal oli häbi majas mitte midagi teha, kui kõik nii kangesti tegevuses olid, ja ta oli juba hommikust saadik mitu korda katsunud tööle hakata; kuid see töö polnud talle meeltmööda; tema aga ei saanud ega osanud midagi teha vastu tahtmist, ilma kõike jõudu rakendamata. Ta seisis natuke aega Sonja kõrval portselani pakkimise juures, tahtis aidata, kuid jättis kohe kõik sinnapaika ja läks oma tuppa oma asju pakkima. Algul lõbustas teda oma kleitide ja lintide jagamine toatüdrukutele, aga siis, kui kõike ülejäänut ikkagi pakkida tuli, näis see talle igavana.

«Dunjaša, sina pakid sisse, tuvike? Eks? Eks?» Ja kui Dunjaša meelsasti lubas kõik teha, istus Nataša pōrandale, võttis vana ballikleidi kätte ning jäi mõttesse, ja sugugi mitte selle üle, mis teda nüüd oleks pidanud köitma. Mõtteist, milledesse Nataša oli vajunud, äratas teda tüdrukute kõnekõmin kõrvalolevas tüdrukutetoas

ja nende kiirete sammude kaja tüdrukutetoast tagumisele trepile. Nataša tõusis ja vaatas aknast välja. Tänaval oli peatunud tohutu haavatute-rong.

Tüdrukud, teenrid, majapidaja, lapsehoidja, kokad, kutsarid, ratsakutsarid ja kokapoisid seisis värava juures, vahtides haavatuid.

Nataša heitis valge taskurätiku juustele ja väljus tänavale, rätikut kahe käega nurkadest kinni hoides.

Endine majapidaja, vanake Mavra Kuzminišna, eraldus värava juures seisvast rahvahulgast, läks vankri juurde, millele roguskist kumm oli peale tehtud, ja kõneles vankris lamava noore, kahvatu ohvitseriga. Nataša lähenes mõne sammu ja peatus arglikult, ikka oma rätikut kinni hoides ja kuulates, mis majapidaja rääkis.

«Teil siis Moskvast kedagi ei olegi?» rääkis Mavra Kuzminišna. «Kuskil korteris oleks teil rahulikum... Kas või meil. Härrased sõidavad ära.»

«Ei tea, kas lubatakse,» ütles ohvitser nõrga häälega. «Seal on ülem... küsige,» ja ta osutas paksule majorile, kes mööda tänavat piki vankrite rida tagasi tuli.

Nataša vaatas kohkunud silmadega haavatud ohvitseri näkku ja läks kohe majorile vastu.

«Kas haavatud võivad meie majas peatuda?» küsis ta.

Major tõstis naeratades käe müsi äärde.

«Keda te vajate, mamsel?» küsis ta silmi pilutades ja naeratades.

Nataša kordas rahulikult oma küsimust, ja ta nägu ning kogu käitumine oli, sellest hoolimata et ta ikka oma rätikut nurkadest kinni hoidis, nii tõsine, et major lakkas naeratamast, jäädes esiti mõttesse, otsekui endalt küsides, kuivõrd see on lubatud, ja vastas siis talle jaatavalt.

«Oo jaa, miks mitte, võivad küll,» ütles ta.

Nataša noogutas kergelt pead ja läks kiirete sammudega tagasi Mavra Kuzminišna juurde, kes seisis ohvitseri juures ja vestles temaga haleda osavõtlikkuse toonil.

«Võib, ta ütles, et võib!» ütles Nataša sosinal.

Ohvitser vankris pööras Rostovide õue, ja kümned vankrid haavatutega hakkasid linnaelanike kutsel hoovidesse pöörama ja Povarskaja tänava uste ette sõitma. Natašale nähtavasti meeldisid need väljaspool tavalisi elutingimusi olevad suhted uute inimestega. Ta püüdis ühes Mavra Kuzminišnaga võimalikult palju haavatuid oma õue juhtida.

«Tarvis siiski papakesele teatada,» ütles Mavra Kuzminišna.

«Pole midagi, kas see pole ükskõik! Üheks päevaks asume võõrastetuppa. Kogu meie poole võib neile anda.»

«Oskate aga teie, preili, välja mõelda! Kas või tiibhoonetesse tühja tuppa hoidja juurde, — ikkagi tuleb küsida.»

«Noh, ma küsin.»

Nataša jooksis majja ning astus kivist diivanitoa pool-avatud uksest sisse, kust tuli äädika ja hoffmanni tilkade lehka.

«Kas magate, mamma?»

«Ah, mis magamist!» ütles äsja tukastanud krahvinna ärgates.

«Mamma, tuvike,» ütles Nataša ema ette põlvitades ja oma nägu tema näo ligi asetades. «Olen süüdi, andestage, ma iialgi enam ei tee; äratasin teid. Mind saatis Mavra Kuzminišna, siia toodi haavatuid, ohvitseri. Kas lubate? Neil pole kuhugi minna; ma tean, et te lubate...» rääkis ta kiiresti, ilma hinge tõmbamata.

«Missugused ohvitserid? Keda toodi? Midagi ma ei mõista,» ütles krahvinna.

Nataša hakkas naerma, krahvinnagi naeratas nõrgalt.

«Ma teadsin, et te lubate... Nii ma siis ütleni.»

Nataša suudles ema, tõusis ja läks ukse juurde.

Saalis kohtas ta isa, kes oli halbade uudistega koju tulnud.

«Seda me siin istusime!» ütles krahv tahtmatu pahameelega. «Klubigi on kinni, ja ka politsei sõidab ära.»

«Papa, ega sellest ole midagi, et ma kutsusin haavatud majja?» ütles talle Nataša.

«Muidugi pole midagi,» ütles krahv hajameelselt. «Mitte selles pole asi, aga nüüd palun mitte tühja-tähjaga aega viita, vaid pakkimise juures abiks olla ja sõita, sõita, homme sõita...»

Ja krahv andis kojameistrile ja teenijaile sama käsu. Lõunalaus jutustas tagasipöördunud Petja oma uudiseid.

Ta rääkis, et rahvale oli täna Kremli relvi jagatud, et Rastopšini müürilehes oli küll öeldud, et ta kahe päeva pärast üleskutse avaldab, aga et kindlasti on juba korraldus tehtud selle kohta, et homme kogu rahvas läheks relvadega Kolmele Mäele, ja et seal tuleb suur lahing.

Kuna Petja seda rääkis, vaatas krahvinna argliku õudustundega oma poja lõbusat, õhetavat nägu. Ta teadis, et kui tema ütleks sõnagi sellest, et ta palub Petjat mitte lahingusse minna (ta teadis, et Petja rõõmutseb eeloleva lahingu üle), siis ütleks poeg midagi meestest, aust, isamaast, — midagi niisugust mõttetut, meestepärast, jonnakat, mille vastu ei saa vaielda, ja asi oleks rikutud, ega ütelnud seepärast Petjale midagi, lootes kõike niiviisi korraldada, et nad varem ära sõidavad ja Petja kaitsjana kaasa võtavad, pärast lõunat aga kutsus ta krahvi ja palus pisaratega end rutemini ära viia, — samal ööl, kui võimalik. Naiseliku tahtmatu armastuse-kavalusega rääkis krahvinna, kes seni oli näidanud täielikku kartmatust, et ta sureb hirmust, kui nad täna öösel ära ei sõida. Ta kartis nüüd teesklemata kõike.

XIV

M-me Schoss, kes oli oma tütre juures käinud, suurendas krahvinna hirmu veelgi jutustustega sellest, mis ta oli näinud Mjasnikaja tänaval joogilaos. Tänavat mööda tagasi tülles ei pääsenud ta koju purjus rahvahulga tõttu, kes lao juures märatses. Ta võttis voorimehe ja sõitis kõrvaltänavat kaudu ringi tehes koju; ja voori-

mees jutustas talle, et rahvas purustas joogilaos aame, — et nii oli kästud.

Pärast lõunat hakkasid kõik Rostovide kodakondsed õhinal ning kiiresti asju pakkima ja sõidu vastu ettevalmistusi tegema. Vana krahv, kes äkki tegevusse oli astunud, käis kogu pärastlõuna lakka-matult õuest majja ja majast õue, ruttavate inimeste peale mõtte-tult karjudes ning neid veel enam kiirustades. Petja tegi õues kor-raldusi. Sonja ei teadnud, mis krahvi üksteisele vastukäivate käs-kude mõjul teha, ja läks hoopis segaseks. Teenijad jooksid karjudes, vaieldes ja käratsedes mööda tube ja õue. Ka Nataša hakkas äkki talle kõiges omase kirglikkusega tööle. Algul vaadati umbusklikult sellele, et tema end segas pakkimise asjasse. Temalt ootasid kõik nalja ega tahtnud ta sõnu kuulata; aga tema nõudis kangekaelselt ja kirglikult endale alistumist, oli vihane ja peaaegu nuttis, et tema sõna ei kuulata, ja sai viimaks inimesed niikaugale, et temasse uskuma hakati. Tema esimeseks vägiteoks, mis talt nõudis määratuid jõupingutusi ja talle võimu andis, oli vaipade sissepakkimine. Krahvi majas oli kalleid gobelääne ja pärsia vaipu. Kui Nataša tööle asus, seisid saalis kaks avatud kasti: üks oli peaaegu ääreni täis portselani, teine — vaipu. Portselani oli veel palju laudadel, ja hoiukambrist toodi seda aina juurde. Tarvis oli võtta uus, kol-mas kast, ja teenijad läksid seda tooma.

«Sonja, oota, — me paneme niigi kõik paigale,» ütles Nataša.

«Ei saa, preili, me katsusime juba,» ütles einelauateener.

«No oota, palun.»

Ja Nataša hakkas kastist paberisse mässitud liudu ja taldrikuid välja võtma.

«Liudad tarvis siia vaipadesse panna,» ütles ta.

«Hea on, kui vaibadki kolme kasti mahuvad,» ütles einelaua-teener.

«Pea nüüd, palun.» Ja Nataša hakkas ruttu ning osavalt asju sortima. «Seda pole tarvis,» ütles ta kiievi taldrikute kohta. «See jah, see läheb vaipadesse,» ütles ta saksi liudade kohta.

«Ah, jäta, Nataša; lase olla, me pakime sisse,» rääkis Sonja etteheitlega.

«Eh, preili . . .» lausus kojameister.

Kuid Nataša ei andnud alla, pildus kõik asjad välja ja hakkas ruttu uuesti pakkima, otsustades, et halbu koduseid vaipu ja üle-aruseid sööginõusid pole üldse tarvis kaasa võtta. Kui kõik oli välja võetud, hakati uuesti sisse pakkima. Ja tõepoolest, kui peaaegu kõik odav, mida ei maksnud kaasa võtta, oli kõrvale heidetud, siis mahtus kõik väärtuslik kahte kasti. Ainult vaibakasti kaas ei läinud kinni. Oleks võinud natuke asju välja võtta, kuid Nataša tahtis oma tahtmise läbi viia. Ta pakkis, pakkis ümber, rõhus kaanele, sundis einelauateenrit ja Petjat, kelle ta endaga pakkimistoimingusse kaasa oli kiskunud, kasti kaant vajutama ja tegi ise meeleheitlikke pingutusi.

«Jäta juba, Nataša,» rääkis talle Sonja. «Ma näen, sul on õigus, aga võta ülemine vaip välja.»

«Ei taha,» karjus Nataša, ühe käega higisele näole langenud juukseid hoides, teisega vaipadele rõhudes. «Vajuta nüüd, Petjka, vajuta! Vassiljitš, rõhu!» karjus ta.

Vaibad vajusid kokku, ja kaas läks kinni. Nataša hakkas käsi plaksutades kiljuma heameelest, ja pisarad purskasid tal silmadest. Kuid see kestis sekundi. Kohe asus ta teise töö kallale, ja juba usuti teda täiesti ja krahv ei vihastanud, kui talle öeldi, et Natalja Iljinišna on tema käsu ära muutnud; ja teenijad tulid Nataša juurde küsima, kas koorem kinni siduda või mitte ja kas asju koormas on küllalt. Töö edenes tänu Nataša korraldustele; tarbetud asjad jäeti maha ja kõige väärtuslikumad pakiti kõige tihedamalt sisse.

Aga kuidas ka kõik inimesed askeldasid, hiliseks ööks ei saadud veel kõike sisse pakkida. Krahvinna uinus, ja krahv läks ärasõitu hommikuks edasi lükates magama.

Sonja ja Nataša magasid lahti rõivastumata diivanitoas.

Sel ööl veeti veel üht haavatut läbi Povarskaja tänava, ja Mavra Kuzminišna, kes seisis väravas, laskis ta Rostovide juurde tuua. See haavatu oli Mavra Kuzminišna kaalutluste järgi väga tähtis mees. Teda veeti kalessis, mis oli põllega täiesti suletud ja mille kumm oli alla lastud. Pukis istus ühes voorimehega vana, auväärne kammerteener. Taga, teises vankris sõitsid arst ja kaks soldatit.

«Palun meie juurde, palun. Härrased sõidavad ära, kogu maja on tühi,» ütles eideke, pöördudes vana teenri poole.

«Oh,» vastas kammerteener õhates. «Pole lootust teda koju viiagi! Meil on omagi maja Moskvas, kuid kaugel, ega ela seal kedagi.»

«Olge lahked, tulge meile, meie härrastel on kõike palju, palun,» rääkis Kuzminišna. «Kas härrad on väga haiged?» lisas ta juurde.

Kammerteener lõi käega.

«Pole lootust koju viia! Tarvis tohtrilt küsida.»

Ja kammerteener tuli pukist maha ning läks vankri juurde.

«Hea küll,» ütles arst.

Kammerteener tuli jälle kalessi juurde, vaatas sinna sisse, vangutas pead, käskis kutsaril õue pöörata ja jäi seisma Mavra Kuzminišna kõrvale.

«Issand Jeesus Kristus!» sõnas eideke.

Ta tegi ettepaneku haavatu majja viia.

«Härrased ei ütle midagi...» rääkis ta.

Kuid tarvis oli vältida trepist ülesminekut, ja seepärast viidi haavatu tiibhoonesse ja paigutati endisse m-me Schossi tuppa. See haavatu oli vürst Andrei Bolkonski.

XV

Saabus Moskva viimane päev. Oli selge, rõõmus sügiseilm. Oli pühapäev. Nagu harilikelgi pühapäevil, helistati kõigis kirikuis lõu-

naseks jumalateenistuseks kelli. Näis, nagu ei suudaks veel keegi mõista, mis ootab Moskvat.

Ainult kaks seltskonna seisundi näitajat väljendasid seda seisukorda, milles Moskva viibis: alamkiht, s. t. vaeste inimeste seisus, ja tarbeainete hinnad. Vabrikutöölised, teenijad ja talupojad läksid vara hommikul määratu hulgana, millesse segunes ametnikke, seminariste ja mõisnikke, Kolmele Mäele. Seal tükk aega seisnud, ilma et Rastoptšini tulekut oleks jõudnud ära oodata, ja veendunud selles, et Moskva käest ära antakse, läks see hulk laiali mööda Moskvat, mööda joogikohti ja trahtereid. Ka hinnad vihjasid sel päeval asjade seisukorrale. Relvade, kulla, vankrite ja hobuste hinnad aina tõusid, paberraha ja linnakaupade hinnad aga langesid järjest, nii et keskpäeval oli juhtumeid, kus voorimehed poole hinna eest välja vedasid kalleid kaupu, nagu kalevit, talupoja-hobuse eest aga maksti viissada rubla, kuna mööbleid, peegleid ja pronksasju anti muidu.

Rostovide väärikas ja vanas majas väljendus endiste elutingimuste lagunemine väga nõrgalt. Mis puutub inimestesse, siis juhtus ainult see, et öösel kadusid kolm meest määratu suurest teenijaskonnast; kuid midagi ei varastatud, ja asjade hindade suhtes ilmnes, et küladest tulnud kolmkümmend hobust-vankrit olid tohtuks varanduseks, mida paljud kadestasid ja mille eest Rostovidele pakuti tohutut raha. Vähe sellest, et nende hobuste-vankrite eest pakuti tohutut raha, — õhtul ja 1. septembri hommikul vara käis Rostovide õues haavatud ohvitseride poolt saadetud tentsikuid ja teenreid, ning isegi Rostovide juurde ja naabermajadesse paigutatud haavatud ise lohistasid end sinna ja anusid Rostovide teenijaid hoolitseda selle eest, et neile antaks vankreid Moskvast väljasõiduks. Kojameister, kelle poole selliste palvetega pöörduti, haletses küll haavatuid, kuid keeldus otsustavalt nende palveid täitmast, rääkides, et ta ei tohi sellisest asjast krahvile teatadagi. Nii haletsemisväärised kui mahajäävad haavatud olidki, oli ilmne, et kui üks hobune-vanker ära anda, siis pole põhjust keelata teist ja kõiki — oma tõldasidki. Kolmkümmend vankrit ei oleks saanud kõiki haavatuid päästa, üldises hädas aga tuli paratamatult mõelda iseendale ja oma perekonnale. Nii mõtles kojameister oma härra eest.

1. kuupäeva hommikul ärrganud, väljus krahv Ilja Andreitš tasakesi magamistoast, et alles hommiku eel uinunud krahvinnat mitte äratada, ja läks oma lillas siid-hommikukuues välja trepile. Kinni-seotud koormad seisid õues. Trepil ees seisid tõllad. Kojameister seisis peaukse juures, vesteldes vanakese-tentsikuga ja noore, kahvatu ohvitseriga, kelle käsi oli kinni seotud. Krahvi nähes andis kojameister ohvitserile ja tentsikule paljutähendavalt ning rangelt märku, et nad eemalduksid.

«Noh, kas kõik on valmis, Vassiljitš?» ütles krahv oma kiilaspead hõõrudes ja heasüdamlikult ohvitseri ja tentsiku poole vaadates ning neile pead noogutades. (Krahv armastas uusi nägusid.)

«Võib kas või kohe hobused ette panna, teie hiilgus.»

«Vaat, see on hea; las ka krahvinna ärkab, siis asume jumala nimel teele! . . . Mis on, härrad?» pöördus ta ohvitseri poole. «Minu majast olete?»

Ohvitser nihkus lähemale. Ta kahvatu nägu hakkas äkki heledalt punetama.

«Krahv, olge nii vastutulelik, lubage . . . jumala pärast . . . et ma kuhugi teie vankritesse istun. Mul pole siin midagi kaasas . . . Mul on ükskõik, kus koormal ma . . .»

Ohvitser ei jõudnud veel lõpetada, kui tentsik krahvi poole pöördus sama palvega oma härra nimel.

«Ah! jaa, jaa, jaa,» hakkas krahv rutuga rääkima. «Ma olen väga, väga rõõmus. Vassiljitš, sa tee korraldus, — kas üks või paar vankrit tühjendada, noh . . . mis siis ikka . . . Tee, mis tarvis . . .» ütles krahv mingite ebanääraste väljendustega midagi käskides.

Kuid samal hetkel kinnitas juba ohvitseri kuumalt tänulik ilme seda, mis ta oli käskinud. Krahv vaatas ringi: õues, värava juures, tiibhoone aknal oli näha haavatuid ja tentsikuid. Kõik nad vaatasid krahvi poole ja lähenesid trepile.

«Suvatsege galeriisse tulla, teie hiilgus, — kuidas käsitate piltidega? . . .» ütles kojameister.

Ja krahv läks ühes temaga majja, korrates oma käsku selle kohta, et ei vastataks eitavalt haavatuile, kes paluvad kaasavõtmist.

«Noh, võib ju mõned asjad maha võtta,» lisis ta vaikse, salapärase häälega, otsekui kartes, et keegi teda kuuleb.

Kell üheksa ärkas krahvinna, ja Matrjona Timofejevna, tema endine toatüdruk, kes krahvinna suhtes täitis sandarmiülema kohust, tuli oma endisele preilile teatama, et Marja Karlovna on väga solvunud ja et preilide suvikleidid ei saa siia jääda. Krahvinna pärimiste peale, miks m-me Schoss on solvunud, selgus, et tema kast oli vankrilt maha võetud ja et kõiki koormaid seotakse lahti, varandust võetakse maha ja kogutakse kaasa haavatuid, keda krahv oma lihtsameelsuses on käskinud kaasa võtta. Krahvinna käskis mehe enda juurde paluda.

«Mis on, mu sõber, ma kuulsin, et asjad võetakse jälle vankritelt maha?»

«Tead, *ma chère*, ma tahtsin sulle vaat ütelda . . . *ma chère* krahvinnake . . . minu juurde tuli ohvitser; paluvad, et ma mõned vankrid annaksin haavatute veoks. Varandust saab ju jälle; aga mõtle, kuidas nemad jäävad siia! . . . Meil õues on siin ohvitserid, me ise kutsusime nad siia . . . Tead, ma tõesti mõtlen, *ma chère*, kuule, *ma chère* . . . las viiakse nad ära . . . kuhu siis ikka rutata?»

Krahv ütles seda arglikult, nagu ta alati rääkis, kui juttu oli rahast. Krahvinna aga oli juba harjunud selle tooniga, mis alati käis lapsi laostavate ettevõtete eel, nagu mõne galerii või kasvahoone ehitus, koduse teatri või orkestri asutamine, ja oli harjunud võitlema ning pidas oma kohuseks alati võidelda kõige vastu, mida väljendati selle argliku tooniga.

Ta tegi oma alandlikult-nutuse näo ja ütles mehele:

«Kuule, krahv, sa viisid asja niikaugemale, et maja eest midagi ei anta, aga nüüd tahad sa ka kõik meie — lastele kuuluva — varanduse hävitada. Sa ju ise räägid, et majas on saja tuhande eest vara. Mina, mu sõber, pole nõus, ei ole nõus. Ütle, mis sa ütled! Haavatute jaoks on valitsus. Nad teavad. Vaata, vastasmajast, Lopuhhinite juurest veeti juba tunaeile kõik viimse kübemeni minema. Vaat nii teevad inimesed. Ainult meie oleme lollid. Olgu sul vähemalt lastest kahju, kui mitte minust.»

Krahv hakkas kätega vehkima, ei ütelnud midagi ja väljus toast.

«Papa, mille üle te vaidlete?» ütles talle Nataša, kes tema järel ema tuppa oli minemas.

«Mitte millegi üle! Mis see sinu asi on?» sõnas krahv vihaselt.

«Ei, ma kuulsin,» ütles Nataša. «Miks siis mammake ei taha?»

«Mis see sinu asi on?» hüüdis krahv.

Nataša läks akna juurde ja jäi mõttesse.

«Papake, Berg sõitis meile,» ütles ta aknast välja vaadates.

XVI

Berg, Rostovide väimees, oli juba polkovnik Vladimiriga ja Annaga kaelas ja teenis ikka samal rahulikul ning meeldival teise korpuse esimese osakonna staabiülema abi kohal.

1. septembril sõitis ta armeest Moskvasse.

Tal polnud Moskvas midagi teha; kuid ta pani tähele, et kõik palusid luba armeest Moskvasse sõita ja et nad seal midagi tegid. Ka tema pidas vajalikuks luba paluda koduseis ja perekondlikes asjus Moskvasse sõita.

Oma korralikus troskakeses, ette rakendatud kaks täissöönud helekõrbi, kes olid täpselt samasugused nagu ühel vürstil, sõitis Berg äia maja ette. Ta vaatas tähelepanelikult vankreid õues ja võttis trepist üles tulles taskust puhta ninarätiku ning tegi sellesse sõlme.

Eestoast jooksis Berg sujuval, kärsitul sammul võõrastetuppa, kaelustas krahvi, suudles Nataša ja Sonja kätt ja küsis ruttu mammake tervise järele.

«Mis tervist nüüd saab olla. Noh, jutusta,» ütles krahv. «Mis teevad väed? Kas taganevad või tuleb lahing?»

«Ainult igavene jumal, papake,» ütles Berg, «võib isamaa saatuse otsustada. Armeed põleb sangarlikkuse vaimust, ja juhid kogunesid nüüd nii-öelda nõupidamisele. Pole teada, mis tuleb. Aga ma ütlen teile üldiselt, papake, — pole mingisuguseid kohaseid sõnu, et kirjeldada niisugust sangarlikku vaimu, vene vägede tõeliselt-igipõlist mehisust, mida ta . . . mida see (parandas ta) näitas lahingus 26. kuupäeval . . . Ma ütlen teile, papake (ta lõi endale vastu rinda niisama, nagu endale vastu rinda oli löönud üks tema juuresolekul jutustav kindral, — kuigi natuke hilja, sest tarvis oli endale vastu rinda lüüa sõnade juures: «vene vägede»), ma ütlen teile siiralt, et meil, ülematel, mitte ainult ei tarvitsenud soldateid tagant ajada või midagi niisugust, vaid me jõudsime neid vaevalt pidada . . .

neid, jah, mehiseid ja muinasaegseid kangelastegusid,» ütles ta kiirkõnes. «Kindral Barclay de Tolly pani oma elu kaalule igal pool sõjaväe eesotsas, ma ütlen teile. Meie korpus aga paigutati mäenõlvale. Võite kujutella!»

Ja nüüd jutustas Berg kõik, mis talle meelde oli jäänud mitmesuguseist selle aja jooksul kuulnud jutustustest. Nataša vaatas talle näkku ega pööranud temalt pilku, mis Bergi kohmetama pani, nagu oleks ta Bergi näolt otsinud mingi küsimuse lahendust.

«Säärast sangarlikkust, millist Venemaa sõjamehed ilmutasid, ei saa üldse kujutella, ja see on väärt, et seda ülistada!» ütles Berg Nataša poole vaadates, ja teda nagu lepitada püüdes naeratas ta vastuseks Nataša terasele pilgule. ««Venemaa pole Moskvas, see on oma poegade südameis!» Eks, papake?» ütles Berg.

Sel hetkel väljus diivanitoast krahvinna väsinud ja rahulolematu näoga. Berg hüppas ruttu püsti, suudles krahvinna kätt, küsis tervise järele ja jäi tema kõrvale seisma, peavangutusega väljendades oma kaastunnet.

«Jah, mammake, ma ütlen teile tõesti, need on rasked ja kurvad ajad igale venelasele. Aga miks siis nii mures olla? Te jõuate veel ära sõita...»

«Ma ei saa aru, mis inimesed teevad,» ütles krahvinna mehe poole pöördudes. «Mulle õeldi praegu, et pole veel midagi valmis. Keegi peab ometi korraldama. Kahju, et Mitjakest ei ole. Sellele asjale ei tulegi lõppu!»

Krahv pidi midagi ütlema, kuid hoidis end ilmselt tagasi. Ta tõusis toolilt ja läks ukse poole.

Berg võttis taskust ninarätiku, otsekui selleks, et nuusata, ja jäi sõlmele vaadates mõttesse, kurvalt ja tähendusrikkalt pead vangutades.

«Mul on suur palve teile, papake,» ütles ta.

«Hm? ...» ütles krahv peatudes.

«Sõitsin praegu Jussupovi majast mööda,» ütles Berg naerdes. «Valitseja on mulle tuttav; ta jooksis välja ja hakkas paluma: «Ehk ostate midagi?» Läksin sisse, uudishimust, teate, ja seal oli šifonjääriku ja tualettlaud. Te teate, kuidas Veeruška seda soovis ja kuidas me selle üle vaidlesime. (Bergi toon muutus tahtmatult oma heaolu üle rõõmutsevaks, kui ta hakkas rääkima šifonjäärist ja tualettlauast.) Selline kena asjake — väljatõmmatav ja inglise salalaekaga, teate? Veerake soovis juba ammu. Mul oleks tahtmine talle üllatust teha. Ma nägin, teil on nii palju neid maamehi õues. Andke mulle üks neist, palun, ma maksan talle hästi ja...»

Krahv tõmbas näo kipra ja turtsatas:

«Paluge krahvinnalt, mina korraldusi ei tee.»

«Kui on tülikas, siis, palun, pole tarvis,» ütles Berg. «Ma ainult Veeruška pärast oleksin väga tahtnud!»

«Ah, kasige kõik kuradile, kuradile, kuradile ja kuradile!...» hakkas vana krahv karjuma. «Pea käib ringi.»

Ja ta väljus toast. Krahvinna hakkas nutma.

«Ja-jah, mammake, ajad on väga rasked!» ütles Berg.

Nataša väljus ühes isaga, läks esiti, otsekui vaevaga midagi kaalutelles, tema järel ja jooksis siis alla.

Trepil seisis Petja, kes relvastas mehi, kes Moskvast välja sõitsid. Õues seisid endist viisi koormad. Kahel oli kõis ümbert ära võetud ja teisele neist ronis ohvitser, keda tentsik toetas.

«Kas tead, mispärast?» küsis Petja Natašalt.

Nataša sai aru, et Petja küsis, mispärast isat-emat tülli läksid. Ta ei vastanud.

«Sellepärast, et papake tahtis kõik vankrid haavatuile anda,» ütles Petja. «Mulle ütles Vassiljitš. Minu arvates...»

«Minu arvates,» peaaegu karjatas äkki Nataša oma vihast nägu Petja poole pöörates, «minu arvates on see niisugune jäledus, niisugune ilgus, niisugune... ma ei tea! Egas me mingisugused saks-lased ei ole...»

Ta kõri hakkas kramplikest nuukseist värisema, ja kartes oma viha laengut nõrgestada ning asjatult välja lasta, pöördus ta ümber ja sööstis suure hooga trepist üles.

Berg istus krahvinna kõrval ja lohutas teda sugulaslikult-aupaklikult. Krahv käis mööda tuba, piip käes, kui Nataša tigidast vihast moondund näoga tuppa sööstis nagu torm ja kiirete sammudega ema juurde läks.

«See on jäle! See on ilge!» kisendas ta. «Ei või olla, et teie seda käskisite.»

Berg ja krahvinna vaatasid hämmastunult ja kohkunult talle näkku. Krahv jäi kuulatades akna juurde seisma.

«Mammake, seda ei tohi; vaadake, mis õues on!» karjus Nataša. «Nad jäävad maha!»

«Mis sul on? Kes jääb maha? Mis sul tarvis on?»

«Haavatud, vaat kes! Seda ei tohi, mammake; see pole kellegi tegu... Ei, mammake, tuvike, see pole see, andestage, palun, tuvike... Mammake, no mis on meil sellest, mis me kaasa veame; vaadake ainult, mis õues on... Mammake!... See ei või olla!»

Krahv seisis akna juures ja kuulas Nataša sõnu, nägu ümber pööramata. Äkki hakkas ta nohisema ja lähendas oma näo aknale.

Krahvinna vaatas tütrele näkku, nägi ta ema pärast häbi tundvat nägu, nägi ta erutust, mõistis, miks mees praegu tema poole ei pöördunud, ja vaatas ennatanud ilmel ringi.

«Ah, tehke, kuidas tahate! Kas mina kedagi takistan!» ütles ta, mitte kohe alla andes.

«Mammake, tuvike, andke mulle andeks...»

Kuid krahvinna tõukas tütre eemale ja läks krahvi juurde.

«*Mon cher*, sa korralda, kuidas tarvis... Mina ju ei tea seda,» ütles ta süüdlasena silmi langetades.

«Muna... muna õpetab kana...» sõnas krahv läbi õnnelike pisarate ja embas naist, kes oli rõõmus, et sai oma häbistatud näo peita tema rinnale.

«Papake, mammake! Kas võib korralduse teha? Võib?...»

küsis Nataša. «Me võtame siiski kõige tarvilikuma kaasa . . .» rääkis Nataša.

Krahv noogutas talle jaatavalt pead, ja Nataša jooksis selle kiire jooksuga, millega ta oli taotsenud joosta tagumist paari mändides, läbi saali eestuppa ja trepist alla õue.

Teenijaskond kogunes Nataša ümber ega suutnud imelikkude käsku, mille ta tõi, enne uskuda, kui krahv ise naise nimel kinnitas käsku, et kõik vankrid antaks haavatute alla, aga kastid viidaks panipaikadesse. Käsust aru saanud, asusid inimesed rõõmsalt ja toimekalt uue töö kallale. Teenijaile ei tundunud see nüüd enam imelik, vaid vastupidi, näis, et teisiti ei saanud ollagi, — samuti nagu veerand tundi varem kellegi meelest polnud imelik, et haavatud jäetakse maha ja võetakse asjad kaasa, vaid näis, et teisiti ei võinud ollagi.

Otsekohe tasuks selle eest, et nad varem sellele tööle ei asunud, alustasid kõik kodakondsed toimekalt haavatute ärapaigutamise uut tegevust. Haavatud ronisid oma tubadest välja ja ümbritsesid vankreid rõõmsate, kahvatute nägudega. Ka naabermajades levis kuuldu, et on olemas vankrid, ja Rostovide õue hakkas tulema haavatuid teistest majadest. Paljud haavatud palusid, et asju maha ei võetaks, vaid et aga lastaks neid koormate otsa istuda. Kuid kord alanud asjade mahalaadimise töö ei saanud enam peatuda. Oli üksipuha, kas jätta maha kõik või pool. Õues lamasid koristamata kohvrid sööginõudega, pronksasjadega, piltidega, peeglitega, mida eelmisel ööl nii hoolikalt oli sisse pakitud, ja aina otsiti ning leiti võimalust ühte ja teist maha tõsta ja veel ja veel vankreid ära anda.

«Võib veel neli meest võtta,» rääkis valitseja. «Ma annan oma vankri, kuhu neid ikka jätta?»

«Andke minu rõivavanker,» rääkis krahvinna. «Dunjaša istub ühes minuga tõlda.»

Anti ära ka rõivavanker ja saadeti see kolmandasse majja haavatute järele. Kõik kodused ja teenijaskond olid rõõmsas erutuses. Nataša oli vaimustatult-õnnelikus erutuses, millist ta ammu polnud tundnud.

«Kuhu see siis siduda?» rääkisid mehed, sobitades kohvrit tõlla kitsale tagalauale. «Tarvis on kas või üks vanker alles jätta.»

«Mis seal kohvris on?» küsis Nataša.

«Krahvi raamatud.»

«Jätke. Vassiljitš koristab ära. Seda pole tarvis.»

Kaless oli inimesi täis; oldi nõutud ega teatud, kuhu istub Pjotr Iljitš.

«Ta istub pukki. Sa ju istud pukki, Petja?» karjus Nataša.

Ka Sonja askeldas lakkamatult; kuid tema askelduste siht oli vastupidine Nataša sihile. Ta koristas neid asju, mis pidid maha jääma, pani neid krahvinna soovil kirja ja püüdis võimalikult palju kaasa võtta.

1. septembri öösel andis Kutuzov vene vägedele käsu taganeda läbi Moskva Rjasani teele.

Esimesed väed hakkasid liikuma öösel. Öösel liikuvad väed ei rutanud, vaid liikusid aeglaselt ja rahulikult; kuid koidu ajal liiku- vad väed nägid Dorogomilovi sillale lähenedes endi ees, teispool jõge, tunglevaid, üle silla ruttavaid ja vastaskaldal ülesmäge mine- vaid ja tänavaid ning põiktänavaid üleujutavaid, endi taga aga pealerõhuvaid otsatuid vägede masse. Ja vägesid haaras põh- jusetu kiirustamine ja ärevus. Kõik söötsid edasi, silla poole, sil- lalle, koolmeile ja paatidesse. Kutuzov käskis ennast tagumisi täna- vaid kaudu teisele poole Moskvat viia.

2. septembri hommikul kella kümneks olid Dorogomilovi agu- lisse lagedale jäänud ainult järelväed. Armee oli juba teispool Moskva jõge ja Moskva taga.

Samal ajal, 2. septembri hommikul kell kümme, seisis Napoleon oma vägede keskel Poklonnaja mäel ja vahtis enda ees avanevat vaatepilti. 26. augustist kuni 2. septembrini, Borodino lahingust kuni vaenlase Moskvasse tulekuni, — kõigil selle äreva, selle mälestusväärse nädala päevil püsis see haruldane, inimesi alati imestamapanev sügisene ilm; mil madal päike soojendab palava- malt kui kevadel, mil puhtas, hõredas õhus kõik nii särab, et silma- del on valus, mil rind tugevneb ja värskeneb sügisest lõhnavat õhku sisse hingates, mil isegi ööd on soojad ja mil pimedail, sooja- del öödel taevast lakkamatult langeb kuldseid tähti, inimesi hirmu- tades ja rõõmustades.

2. septembril kell kümme hommikul oli niisugune ilm.

Hommiku sära oli nõiduslik. Moskva laius Poklonnaja mäelt vaadates avaralt oma jõega, oma aedadega ja kirikutega ja näis elavat oma eri elu, kuplite taevatähtedena virvendades päikese- kiirtes.

Nähes imelikku linna ebatavalise arhitektuuri ennenägematute vormidega, tundis Napoleon seda natuke kadetsevat ja rahutut uudishimu, mida inimesed tunnevad, nähes neid mitte tundva, võõra elu vorme. Ilmselt elas see linn kõigi oma elu jõududega. Nende määratlematute tunnuste järgi, millede järgi kaugel maa tagant elavat keha eksimatult eraldatakse surnust, nägi Napoleon Poklonnaja mäelt elu värinat linnas ja otsekui tajus selle suure ja ilusa keha hingust.

«*Cette ville asiatique aux innombrables églises, Moscou la sainte, la voilà donc enfin, cette fameuse ville! Il était temps.*»¹ ütles Napoleon, ja hobuselt maha roninud, käskis ta enda ette lao- tada selle *Moscou'* plaani ja kutsus tõlk Lelorme d'Ideville'i. «*Une ville occupée par l'ennemi ressemble à une fille qui a perdu son hon-*

¹ See aasia linn arvutute kirikutega, püha Moskva, seal see siis lõpuks on, see kuulus linn! Oligi aeg.

neur,»¹ mõtles ta (nagu ta seda Smolenskis Tutškovile oli ütelnudki). Ja sellelt yaatekohalt silmitses ta enda ees seisvat seninägematut idamaist kaunitari. Ta enda meelest oli imelik, et viimaks teostus ta ammuaegne talle võimatuna tundunud soov. Selges hommikuses valguses vaatas ta kord linna, kord plaani, kontrollides linna üksikasju, ja omamise veendumus erutas ning hirmutas teda.

«Aga kas võis siis teisiti olla?» mõtles ta. «Seal on see pealinn minu jalge ees, oodates oma saatust. Kus on nüüd Aleksander ja mis ta mõtleb? Kummaline, ilus, ülev linn! Ja kummaline ja ülev hetk! Missuguses valguses nad mind näevad!» mõtles ta oma vägede kohta. «Seal on nüüd tasu kõigile neile nõrgausulistele (mõtles ta, pöörates pilku oma lähimate poole ja liginevate ning rivistuvate vägede poole). Üksainus minu sõna, üksainus minu käe liigutus, — ja on kadunud see igivana tsaaride pealinn. *Mais ma clémence est toujours prompte à descendre sur les vaincus.*² Ma pean olema suuremeelne ja tõeliselt suur. Aga ei, see pole tõsi, ma olen Moskvas (tuli talle äkki pähe). Ometi lebab Moskva seal mu jalge ees, kuldsete kuplite ja ristide helkides ning värisedes päikese paistel. Aga ma säästan teda. Igivanadele barbaarsuse ja despotismi mälestusmärkidele kirjutan ma õigluse ja halastuse suured sõnad... Aleksandrile on just see kõige valusam, ma tean seda. (Napoleonile näis, et kõige toimunu peamine tähtsus peitus tema isiklikus võitluses Aleksandriga.) Kremlis kõrgustelt — jah, see on Kreml, jah! — annan ma neile õigluse seadused; ma näitan neile tõelise tsivilisatsiooni tähendust, ma sunnin bojaaride põlvkondi armastusega mäletama endi võitja nime. Ma ütlen saatkonnale, et ma ei tahtnud ega taha sõda; et ma sõdisin ainult nende õukonna ebaõige poliitikaga, et ma armastan ning austan Aleksandrit ja võtan Moskvas vastu rahutingimused, mis on minu ja mu rahvaste väärilised. Ma ei taha sõjaõnne kasutada austatud riigipea alandamiseks. «Bojaarid!» ütlen ma neile, «ma ei taha sõda, vaid tahan kõigi oma alamate rahu ja heakäekäiku.» Muide, ma tean, et nende juuresolek mind vaimustab, ja ma kõnelen neile, nagu ma alati olen kõnelnud: selgelt, pidulikult ja suurelt. Aga ons tõesti tõsi, et ma olen Moskvas? Jah, seal ta on!»

«*Qu'on m'amène les boyards,*»³ pöördus ta saatjaskonna poole.

Kindral kihutas hiilgava saatjaskonnaga kohe bojaare tooma.

Möödus kaks tundi. Napoleon einestas ja seisis jälle samal kohal Poklonnaja mäel, oodates saatkonda. Tema kõne bojaaridele oli ta kujutluses juba selgesti valmis. Kõne oli täis väärikust ja seda suurust, mida Napoleon mõistis.

See suuremeelsuse toon, millega Napoleon kavatses Moskvas

¹ Vaenlase kätte läinud linn sarnleb tüdrukuga, kes on kaotanud oma süütuse.

² Kuid minu heldus on alati valmis võidetuile osaks saama.

³ Toodagu bojaarid.

tegutseda, kütkestas teda ennast. Oma kujutluses määras ta kindlaks päevad *réunions dans le palais des czars*¹, kus vene ülimused pidid kokku saama Prantsuse keisri ülimustega. Oma mõttes määras ta kubeneri, säärase, kes oskaks rahvast enda poole tõmmata. Teada saanud, et Moskvas on palju heategevaid asutisi, otsustas ta oma kujutluses, et ta kõik need asutised puistab üle oma heldusega. Ta mõtles, et nagu Aafrikas oli tarvis burnusesse riietatuna istuda mošees, nii on Moskvas tarvis helde olla nagu keisrid. Ja et vene-laste südameid lõplikult liigutada, otsustas ta, nagu iga prantslane, kes ei oska kujutella midagi tundelist, ilma et mainiks *ma chère, ma tendre, ma pauvre mère*², et ta kõigile sellistele asutistele laseb suurte tähtedega kirjutada: «*Etablissement dédié à ma chère Mère.*»³ «Ei, lihtsalt: *Maison de ma Mère.*»⁴ otsustas ta endamisi. «Aga kas ma tõesti olen Moskvas? Jah, seal see on mu ees. Aga miks viibib linna saatkond nii kaua!» mõtles ta.

Samal ajal toimus keisri saatjaskonna tagumistes ridades erutatud nõupidamine kindralite ja marssalite vahel. Saatkonna järele saadetud tulid tagasi teatega, et Moskva on tühi, et seal on kõik ära sõitnud ja läinud. Nõupidajate näod olid kahvatud ning ärevad. Mitte see ei kohutanud neid, et elanikud olid Moskva maha jätnud (nii tähtis kui see sündmus näiski), vaid see, kuidas, ilma et tema kõrgust pandaks sellesse hirmsasse seisukorda, mida prantslased nimetavad *ridicule*⁵, talle teatada, et ta asjatult nii kaua bojaare on oodanud, et seal oli joomarite jõuke, aga mitte kedagi muud. Ühed rääkisid, et tarvis on, maksu mis maksab, mingisugunegi saatkond kokku koguda; teised vaidlesid selle arvamise vastu ja kinnitasid, et tarvis on keisrile tõtt teatada, enne teda ettevaatlikult ja targalt selle vastu valmistades.

«*Il faudra le lui dire tout de même . . .*» rääkisid härrad saatjaskonnast. «*Mais, messieurs . . .*»⁶

Olukord oli seda raskem, et keiser oma suuremeelseid kavatsusi läbi mõeldes plaani ees kannatlikult edasi-tagasi käis, aeg-ajalt silmade kohale tõstetud käe alt Moskva teele vaadates ja rõõmsalt ning uhkelt naeratades.

«*Mais c'est impossible.*»⁷ rääkisid härrad saatjaskonnast õlgu kehitades ega julgenud lausuda meeles mõlkuvat hirmsat sõna: *le ridicule . . .*

Viimaks andis keiser, väsinud asjatust ootamisest ja oma näitleja-vaistuga tundes, et ülev hetk liiga kaua kestes hakkab kaotama oma ülevust, käega märku. Kärgeatas signaalsuurtüki üksik pauk, ja väed, kes piirasid Moskvat mitmest küljest, hakkasid liikuma

¹ Koosviibimisteks tsaaride lossis.

² Mu armas, mu õrn, mu vaene ema.

³ Minu armsale emale pühendatud asutis.

⁴ Minu ema maja.

⁵ Naeruväärne.

⁶ Tuleb talle seda ikkagi ütelda. Aga, mu härrad . . .

⁷ Aga see on võimatu.

Moskvasse läbi Tveri, Kaluuga ja Dorogomilovi väravate. Kiiremini ja kiiremini, üksteisest mööda rutates, kiirsammul ja joostes liikusid väed, kadudes tolmupilvedesse, mida nad üles keerutasid, ja täites õhku hüüete ühtesulava kõminaga.

Vägede liikumisest kaasa kistud, ratsutas Napoleon vägedega kuni Dorogomilovi väravani, kuid peatus seal jälle, ronis hobuselt maha ja käis Kamer-Kolležski valli juures kaua edasi-tagasi, oodates saatkonda.

XX

Moskva oli aga tühi. Seal oli veel inimesi, sinna oli veel jäänud viiekümnes osa kõigist endisist elanikest, aga ta oli tühi. Ta oli tühi, nagu on tühi surev, emata jäänud taru.

Emata jäänud tarus pole enam elu, kuid pealiskaudsel vaatlusel näib see niisama elusana kui teisedki.

Niisama rõõmsalt lendleb mesilasi keskpäevase päikese kuuma des kiirtes ümber emata jäänud taru nagu ümber teistegi, elusate tarude; samuti lõhnab see eemalt mee järele, samuti lendab selles mesilasi sisse ja välja. Kuid tarvitseb seda lähemalt silmitseda ja sa mõistad, et selles tarus ei ole enam elu. Mesilased ei lenda nii nagu elusais tarudes, mesinik ei tunne sama lõhna ega kuule sama häält. Kui mesinik haige taru seinale koputab, siis tuleb endise kiire ja üksmeelse vastuse asemel, kümnete tuhandete mesilaste sahina asemel, kes ähvardavalt oma tagakeha koolutavad ja kiire tiibade pekslemisega tekitavad seda õhulist ning elulist häält, — vastuseks üksikuid eraldatud suminaid, mida kumedalt kostab tühja taru mitmest kohast. Lennuaugust ei tule teravat, healõhnalist mee ja mürgi lehka nagu enne, ei tule täiuse soojust, vaid mee lõhnaga ühineb tühjuse ja roiskumise lehk. Lennuaugu juures pole enam kaitseks hukkumisele valmistuvaid, tagakeha tõstvaid, häiret puhuvaid valvureid. Pole enam seda ühtlast ning vaikset häält, seda töö värinat, mis sarnleb keemise kahinaga, vaid kuulub korratuse seosetut, eraldatud kära. Sisse ja välja lendab aralt ja kavalalt musti, pikergusi, meega määrdunud röövmesilasi; nad ei nõela, vaid libisevad hädaohu eest kõrvale. Enne lennati kandamiga ainult sisse, ja välja lendasid tühjad mesilased; nüüd lennatakse kandamiga välja. Mesinik avab alumise katte ja vaatab taru alumisse ossa. Enne rippus kuni alumise põrandani töö mõjul rahulike, mahlakate mesilaste kobaraid, üksteise jalgadest kinni hoides ja lakkamatu töösosinaga kärjekanne ehitades, — nüüd ronivad nende asemel unised, kokkukuivanud mesilased hajameelselt mitmes suunas mööda taru põhja ja seinu. Vahaga puhtalt kinnikleebitud ja tiiblehvikutega puhtaks pühitud põranda asemel lasub taru põhjal kärjekannude raasukesti, mesilaste väljaheiteid, poolsurnud, vaevalt jalgu liigutavaid ja täitsa surnud, koristamata mesilasi.

Mesinik avab ülemise katte ja vaatleb taru ülaosa. Kõiki kärke vahesid täitvate hauet soojendavate tihedate mesilaste-ridade asemel näeb ta kärkege kunstipärast keerulist ehitust, kuid mitte

enam sel neitsilikul kujul nagu enne. Kõik on hooletusse jäetud ja reostatud. Mustad röövmesilased lipsavad kiiresti ja vargsi mööda kärge; omad mesilased — kokkukuivanud, lühikesed, loiud, oisekui vanad — luusivad aeglaselt kedagi segamata, mitte midagi soovimata, ja on kaotanud eluteadvuse. Lesed, vapsikud, kimalased, liblikad kopsivad lennul mõttetult vastu taru seinu. Siin-seal, surnud haudega ja meega täidetud kärjekannude vahel, kuulub mõnikord mitmelt poolt vihast pirisemist; kuskil puhastavad kaks mesilast vana harjumuse ja mälestuse järgi taru sisemust, hoolikalt ja üle jõu käivalt minema lohistades surnud mesilast või kimalast, ilma et nad ise teaksid, milleks nad seda teevad. Teises nurgas on kaks teist vana mesilast, kes kisklevad või puhastavad end või söödavad teineteist, ilma et nad ise teaksid, kas nad seda teevad vaenulikult või sõbralikult. Kolmandas kohas tungib mesilaste summ üksteist surudes mingile ohvrile kallale ja peksab ning lämmatab seda. Ja nõrkenud või tapetud mesilane kukub ülalt laipade kuhjale, kerge nagu udusulg. Mesinik avab kaks keskmist tühja kärke, et näha haudeid. Enne selg selja vastu istuvate ja oma sugukonna kõrgeimaid saladusi hoidvate tuhandete mesilaste tihedate mustade sõõride asemel näeb ta sadasid nukraid, poolsurnud ja üinunud mesilaste keresid. Nad on peaaegu kõik surnud, ilma et nad seda ise oleksid teadnud, istudes pühadusel, mida nad hoidsid ja mida enam ei ole. Nad lehkavad roiskumuse ja surma järele. Ainult mõned neist liigutavad, tõusevad jalule, lendavad loiult ja istuvad vaenlase käele, ilma et neil jõudu oleks surra teda nõelates; teised pudenevad surnutena kergelt alla nagu kalasoomused. Mesinik suleb katte, teeb tarule kriidiga märgi, murrab selle parajal ajal lahti ja põletab puhtaks.

Nii tühi oli Moskva, kui Napoleon väsinult, rahutult ja sünge näoga Kamer-Kolležski valli juures edasi-tagasi käis, oodates saatkonda — seda, ehkki välist, kuid tema arusaamise järgi hädatarvilikku viisakusnõuete täitmist.

Moskva eri nurkades liikusid inimesed veel ainult mõttetult, vanadest harjumustest kinni pidades, kuid mitte aru saades, mis nad teevad.

Kui Napoleonile vajaliku ettevaatusega teatati, et Moskva on tühi, vaatas ta vihaselt teataja näkku, pöördus kõrvale ja jätkas vaikides edasi-tagasi kõndimist.

«Tõld anda!» ütles ta.

Ta istus tõlda valvekorra-adjutandi kõrvale ja sõitis eeslinna. «*Moscou déserte! Quel événement invraisemblable!*»¹ mõtles ta endamisi.

Ta ei sõitnud linna, vaid peatus Dorogomilovi eeslinna võõras-temajas.

*Le coup de théâtre avait raté.*²

¹ Moskva on tühi! Missugune ebatõenäoline sündmus.

² Mõjuv teatraalne võte oli äpardunud.

Pärast hukkamist eraldati Pierre teistest kaebealustest ja jäeti üksi väikesse rüüstatud ning reostatud kirikusse.

Õhtu eel tuli vahtkonna allohvitser kahe soldatiga kirikusse ja teatas Pierre'ile, et talle on andeks antud ja et ta viiakse nüüd sõjavangide barakkidesse. Taipamata, mis talle räägitakse, tõusis Pierre ja läks soldatitega kaasa. Ta toodi välja ülemisse ossa poolpõlenud laudadest, palkidest ja pindudest ehitatud barakkide juurde ja viidi ühesse neist. Pimedas piiras Pierre'i paarkümmend mitmesugust meest. Pierre vaatas neid, taipamata, kes need mehed on, miks nad seal on ja mis nad temalt tahavad. Ta kuulis sõnu, mis talle räägiti, kuid ei teinud neist mingisugust järeldust ega kasutanud neid: ta ei saanud aru nende tähendusest. Ta ise vastas sellele, mis talt küsiti, kuid ei taibanud seda, kes teda kuulab ja kuidas tema vastuseid mõistetakse. Ta vaatas nägusid ja kogusid, ja kõik need näisid talle ühteviisi mõttetuna.

Sellest hetkest peale, kui Pierre nägi seda hirmsat tapmist, mille teostasid inimesed, kes seda teha ei tahtnud, oli ta hingest äkki otsekui välja tõmmatud see vedru, mille varal kõik oli püsinud ja elusana paistnud, ja kõik varises kokku mõttetu risu hunnikuks. Kuigi ta endale sellest aru ei andnud, hävines temas usk nii maailma korrastusse kui ka inimesse ja oma hingesse ja jumalasse. Sellist seisukorda oli Pierre varemgi läbi elanud, kuid mitte iialgi niisuguse jõuga nagu nüüd. Kui Pierre'i varem sedalaadi kahtlused olid vallanud, siis oli nende kahtluste lätteks olnud ta oma süü. Ja sügavamas hingepõhjas oli Pierre siis tundnud, et pääsemine selle meeleheite ja nende kahtluste eest oli temas endas. Aga nüüd tundis ta, et mitte tema süü polnud selle põhjuseks, et maailm tema silmis kokku langes ja üksnes mõttetud varemmed järele jäid. Ta tundis, et polnud tema võimuses tagasi pöörduda usu juurde elusse.

Ta ümber pimeduses seisid mehed: vist huvitas neid miski temas väga. Talle jutustati midagi, küsitleti teda millegi kohta, siis viidi ta kuhugi, ja lõpuks sattus ta baraki nurka mingisuguste meeste kõrvale, kes mitmest suunast üksteisega rääkisid ja naersid.

«Ja vaat siis, vennad... toosama prints, kes...» rääkis kellegi hääl baraki vastasnurgas, (eriti rõhutades sõna «kes»).

Vaikides ja liikumatult seina ääres õlgedel istudes Pierre kord avas, kord sulges silmi. Aga niipea kui ta silmad sulges, nägi ta enda ees sedasama kohutavat, eriti oma lihtsuses kohutavat vabrikutöölise nägu ja oma rahutuses veel kohutavamaid tahtmatute tapjate nägusid. Ja ta avas jälle silmad ning vahtis pimeduses juhmilt ringi.

Ta kõrval istus küürutades keegi väike mees, kelle sealolekut Pierre algul märkas tugevast higilehast, mis levis temast iga ta liigutuse juures. See mees tegi midagi oma jalgadega, ja kuigi

Pierre tema nägu ei näinud, tundis ta, et see mees teda alatasa silmitseb. Pimedusega harjudes mõistis Pierre, et see mees oma jalgu lahti võttis. Ja Pierre huvitus sellest, kuidas mees seda tegi.

Lahti harutanud nõõrid, milledega üks jalg oli kinni seotud, keris ta nõõrid korralikult kokku ja asus kohe teise jala kallale, Pierre'ile pilku heites. Seni kui üks nõõri üles riputas, hakkas teine juba teist jalga lahti kerima. Sel kombel korralikult, ümmarguste, jõudsate, ilma viivitusega üksteisele järgnevate liigutustega oma jalad lahti võtnud, riputas mees jalatsid oma pea kohale löödud pulkadele, võttis noa, lõikas midagi ära, pani noa kinni, pistis pealuse alla, kohendas end paremini istuma, võttis kahe käega põlvede ümbert kinni ja jäi otse Pierre'ile näkku vahtima. Pierre'i meelest oli midagi meeldivat, rahustavat ja ümmargust mehe jõudsais liigutustes, tema hästikorrastatud majapidamises siin nurgas, isegi selle mehe lehas, ja silmi kõrvale pööramata vahtis ta teda.

«Kas saite palju viletsust näha, härra? Mis?» ütles äkki väike mees.

Ja selline lahkuse ja lihtsuse kõla oli mehe laulvas hääles, et Pierre tahtis vastata, kuid ta lõug hakkas värisema ja ta tundis pisaraid kurgus. Väike mees hakkas samal hetkel sellesama meeldiva häälega rääkima, ilma et ta Pierre'ile mahti oleks andnud oma kohmetust väljendada.

«Eh, kotkake, ära kurvasta,» ütles ta selle õrnalt-laulva lahkusega, millega kõnelevad vanad vene naised. «Ära kurvasta, sõbrake: kannatus on lühike, elu pikk! Vaat nii, mu kallis. Aga elame siin, jumal tänatud, hästi, ülekohtu ei tehta. Kuigi on halbu ja häid inimesi,» ütles ta, pöördus edasi rääkides nõtkete liigutusega põlvedele, tõusis ja läks kuhugi, ise kõhatades.

«Näe kelmi, tuli!» kuulis Pierre baraki teisest otsast sedasama lahket häält. «Tuli, kelm, mäletab! No-noh, küllalt.»

Ja hüplevat koerakest eemale tõugates tuli soldat oma kohale tagasi ning istus. Ta käes oli midagi nartsusse mässitut.

«Vaat, sööge, härra,» ütles ta, jälle endise aupakliku tooni juurde tagasi minnes, võttis nartsust mõned küpsekartulid ja pakus Pierre'ile. «Lõunaks oli leem. Aga kartulid on ausad!»

Pierre oli päev otsa söömata olnud, ja kartulite lõhn tundus talle ebatavaliselt meeldivana. Ta tänas soldatit ja hakkas sööma.

«Miks siis nii?» ütles soldat naeratades ja võttis ühe kartuli. «Sa söö vaat nõnda.»

Ta võttis jälle liigendnoa, lõikas kartuli oma pihu peal kaheks ühesuuruseks pooleks, riputas nartsust soola ja ulatas Pierre'ile.

«Kartulid on ausad,» kordas ta. «Sa söö vaat nõnda.»

Pierre'ile näis, et ta polnud iialgi maitsvamat toitu söönud.

«Ei, mul on kõik ükspuha,» ütles Pierre. «Aga mis eest nad need õnnetud maha lasksid! . . . Viimane oli paarikümne-aastane.»

«Tss . . . tss . . .» ütles väike mees. «Pattu, pattu on palju . . .» lisas ta ruttu ja jätkas, nagu oleksid tal sõnad alati suus valmis, et

sealt kogemata välja lennata: «Miks te siis, härra, sedaviisi Moskvasse jäite?»

«Ma ei mõtelnud, et nad nii ruttu tulevad. Ma jäin kogemata,» ütles Pierre.

«Kuidas nad sind siis võtsid, kotkake, kas su majast?»

«Ei, ma läksin tulekahjule, siis nad võtsidki mu kinni, mõistsid kohut süütamise eest.»

«Kus kohus, seal ülekohus,» ütles väike mees vahele.

«Aga kas sina oled ammu siin?» küsis Pierre, viimast kartulit lõpule närides.

«Mina või? Mineval pühapäeval võeti mind hospitalist Moskvas.»

«Kes sa siis oled, kas soldat?»

«Apšeroni polgu soldateid. Palavikku olin suremas. Meile ei öeldudki midagi. Meid oli seal meest kakskümmend pikali. Ei teadnud aimatagi.»

«Noh, ons sul siin igav?» küsis Pierre.

«Kuidas ei peaks olema, kotkake. Platoniks hüütakse mind; Karatajev on liignimeks,» lisas ta nähtavasti selleks, et Pierre'il kergem oleks teda kõnetada. «Teenistuses hakati kutsuma kotkakeseks. Kuidas ei peaks igav olema, kotkake! Moskva — see on linnade ema. Kuidas ei peaks igav olema, kui seda vaatad! Aga teadagi: uss närib kapsast, kuid kapsal on pikem iga kui ussil, — nii räägiti vanasti,» lisas ta ruttu.

«Kuidas, kuidas sa ütlesid?» küsis Pierre.

«Mina või?» küsis Karatajev. «Ma ütlen: inimene mõtleb, jumal juhib,» ütles ta, arvates, et kordab öeldut, ja jätkas kohe: «Kuidas siis on, härra, ons teil mõisugi? Ja maja on? Nii et lausa küllus! Ons perenainegi? Aga kas vanemad on elus?» küsitles ta.

Ja kuigi Pierre pimedas ei näinud, tundis ta, et soldati huuled tõmbusid tagasihoidlikust lahkest naeratusest kipra teda küsitledes. Ilmsesti kurvastas teda, et Pierre'il polnud vanemaid, eriti ema.

«Hea on naine, veel parem ämm, kuid pole paremat oma emast!» ütles ta. «Noh, aga kas lapsekesi on?» küsis ta edasi.

Pierre'i eitav vastus kurvastas teda jälle ilmsesti, ja ta ruttas juurde lisama:

«Pole viga, olete noored inimesed; annab jumal ehk veel lapsigi. Kui aga läbisaamine hea on...»

«Nüüd on ju ükskõik,» ütles Pierre tahtmatult.

«Oh, kallis inimene,» vastas Platon. «Ei õnnetus käi kive ega kände mööda.»

Ta kohendas ennast paremini istuma ja kõhatas, nähtavasti pika jutustuse vastu valmistudes.

«Nii jah, kallis sõber, elasin ma siis alles kodus,» algas ta. «Mõis oli meil rikas, maad oli palju, talupojad elasid hästi, ja hästi elasime meiegi kodus, taevale tänu. Seitsmekesi mindi niitma suvel. Hästi elasime. Ehtsad talumehed olime. Juhtus vahel...»

Ja Platon Karatajev jutustas pika loo sellest, kuidas ta võõrasse

metsa sõitis puid tooma ja metsavahi kätte sattus, kuidas teda peksti, kohtu alla saadeti ja soldatiks anti.

«Noh, kotkake,» rääkis ta naeratusest muutuva häälega, «mõtlesime, et õnnetus, aga tuli välja, et õnn! Vennal oleks tulnud minna, kui mina poleks pattu teinud. Nooremal vennal aga oli viis last; aga minul, näe, jäi ainult soldatiet järele. Oli tütreke, aga veel enne mu soldatipõlve kutsus jumal ta enda juurde. Tulin ma koju käima, ütlen sulle. Vaatan, — elavad paremini kui enne. Lapsi õu täis, naised kodus, kaks venda väljas raha teenimas. Ainult Mihhaila, kõige noorem, on kodus. Taat siis ütles: «Minule on kõik lapsed üheväärsed: hammusta missugust sõrme tahad, ikka on valus. Aga kui Platonit poleks siis ära võetud, oleks Mihhaila pidanud minema.» Kutsus meid kõiki — usud —, pani pühakuju ette seisma. Ütles: «Mihhaila, tule siia, kummarda talle maani, ja ka sina kummarda, naine, ja lapsed, kummardage. Saite aru?» ütles. Nii on, kallis sõber. Igaühel tema saatus. Aga meie aina nuriseme, üks asi pole hea, teine pole hea. Meie õnn, sõbrake, on kui vesi noodas: kui vead, paisub täis, aga tõmbad välja — pole midagi; tühi. Vaat nõnda.»

Ja Platon istus oma õlgedel teise kohta.

Mõnda aega vaikinud, tõusis Platon püsti.

«Noh, ma arvan, et tahad magada?» ütles ta ja hakkas kärvesti risti ette lööma, ise sõnades:

«Issand Jeesus Kristus, püha Nikola, Frola ja Lavra! Issand Jeesus Kristus, püha Nikola, Frola ja Lavra! Issand Jeesus Kristus, heida meile armu ja päästa meid!» lõpetas ta, kummardus maani, tõusis, õhkas ja istus oma õlgedele. «Vaata niiviisi. Issand, pane kivikesena puhkama, tõsta hommikul saiakesena,» sõnas ta ja heitis maha, sinelit peale tõmmates.

«Mis palvet sa lugesid?» küsis Pierre.

«Ah?» sõnas Platon (ta oli juba uinumas). «Mida lugesin? Jumalat palusin. Kas sina siis ei palveta?»

«Ei, ka mina palvetan,» ütles Pierre. «Aga mis sa rääkisid: Frola ja Lavra?»

«Aga kuidas siis?» vastas Platon kähku. «Hobuste püha. Ka elaja peale tuleb armu heita,» ütles Karatajev. «Näe, kuidas ta, kelm, ennast on kerra tõmmanud. Saigi sooja, lita tütar,» ütles ta, kobades koera oma jalgade juures, heitis jälle küljeli ja uinus kohe.

Väljast kuskilt kaugelt kuuldus nuttu ja kisa, ja läbi baraki pilude paistis tulekuma; barakis aga oli vaikne ja pime. Pierre oli kaua ärkvel ja lamas avasilmi pimedas oma kohal, kuulatades enda kõrval lamava Platoni rütmilist norskamist, ja tundis, et ennest hävitatud maailm nüüd uues ilus, mingeil uutel ja vankumatuil alustel ta hinges liikus.

Barakis, millesse Pierre toodi ja milles ta viibis neli nädalat, oli kakskümmend kolm meest vangistatud soldateid, kolm ohvitseri ja kaks ametnikku.

Kõiki neid kujutles Pierre hiljem nagu läbi udu, kuid Platon Karatajev jäi Pierre'i hinges alatiseks kõige tugevamaks ja kallimaks mälestuseks ja kõige venepärase, hea ning ümmarguse kehas-tuseks. Kui Pierre järgmise päeva koidu ajal oma naabrit nägi, siis kinnitus esimene mulje millestki ümmargusest täiesti: kogu Platoni kuju keskelt nõoriga kinnitõmmatud prantsuse sinelis, soldati-mütsiga ja viiskudEGA oli ümmargune. Pea oli täiesti ümmargune, selg, rind, õlad, isegi käed, mida ta hoidis, nagu oleks ta alati val-mis midagi embama, olid ümmargused; meeldiv naeratus ja suured, pruunid, õrnad silmad olid ümmargused.

Platon Karatajev pidi olema üle viiekümne aasta vana, otsusta-des ta jutustuste järgi sõjakäikudest, milledest ta oli osa võtnud ammuaegse soldatina. Ta ise ei teadnud ega osanud kuidagi kind-laks määrata, kui vana ta oli; kuid ta helevalged ja tugevad ham-bad, mis kõik kahe poolsõõrina esile tulid, kui ta naeris (mida ta sageli tegi), olid kõik head ja terved; ühtki halli karva ei olnud ta habemes ega juustes, ja kogu ta ihul oli nõtkuse ja eriti sitkuse ning vastupidavuse ilme.

Ta nägu väljendas peentest ümmargustest kortsukestest hooli-mata süütust ja nooruslikkust; hääl oli tal meeldiv ja laulev. Kuid ta kõne peamiseks erisuseks oli vahenditus ja jõudsus. Ta nähta-vasti ei mõtelnud iialgi, mis ta ütles ja mis ta ütleb; ja seetõttu oli ta intonatsioonide kiiruses ja täpsuses eriline vastupandamatu veenvus.

Ta kehaline jõud ja liikuvus oli vangisoleku esimesel ajal sel-line, et näis, nagu ei mõistaks ta, mis on väsimus ja haigus. Iga päev ütles ta hommikul ja õhtul magama heites: «Issand, pane kivi-kesena puhkama, tõsta hommikul saiakesena»; hommikuti tõustes rääkis ta, alati ühte viisi õlgu kehitades: «Heitsid, tõmbusid kerra, tõusid, ajasid end sirgu.» Ja tõesti: tarvitses tal heita, et kohe kivina uinuda, ja tarvitses tõusta, et kohe ilma hetkegi viivitamata mõne tegevuse kallale asuda, nagu lapsed ärgates asuvad mängu-asjade kallale. Ta oskas kõike teha, mitte just väga hästi, aga ka mitte halvasti. Ta küpsetas, keetis, õmbles, hõõveldas, tegi kingsepa-tööd. Tal oli alati tegemist, ning ainult öösiti lubas ta endale vest-lemist, mida ta armastas, ja laulmist. Ta ei laulnud nii, nagu laula-vad laulumehed, kes teavad, et neid kuulatakse; vaid laulis, nagu laulavad linnud — ilmselt sellepärast, et tal niisama hädavajalik oli teha neid häälitsusi, nagu vahel on hädavajalik end sirutada või kõndida; ja need häälitsused olid alati peened, õrnad, peaaegu nai-selikud, kurvameelsed, ja ta nägu oli seejuures väga tõsine.

Vangi sattunud ja habemesse kasvanud, oli ta ilmselt kõrvale

heitnud kõik pealesunnitud võõra, soldatipärase, ja tahtmatult tagasi pöördunud endise talupoegliku, rahvaliku laadi juurde.

«Kui soldat on puhkusel, siis särk pükstest välja,» rääkis ta.

Oma soldatiajast rääkis ta vastumeelselt, kuigi ta ei kaevanud ja sageli kordas, et teda kogu teenistuse kestel kordagi polnud peksitud. Kui ta jutustas, siis jutustas ta peamiselt oma vanadest ja nähtavasti armsaist talupojaelu mälestustest. Ta juttu täitvad kõnekäänud ei olnud need ebaviisakad ja kräbedad kõnekäänud, mida räägivad soldatid, vaid need olid rahva mõttetead, mis üksikult võetuina näivad nii tähtsusetud ja mis äkki saavad sügava tarkuse tähenduse, kui neid lausutakse parajas kohas.

Sageli rääkis ta hoopis vastupidist sellele, mis ta enne oli rääkinud, kuid nii üks kui ka teine oli õige. Ta armastas rääkida ja rääkis hästi, ehtides oma kõnet hellitussõnadega ja vanasõnadega, mida ta ise välja mõtles, nagu Pierre'ile näis; kuid ta jutustuste peamiseks veetluseks oli see, et kõige lihtsamad sündmused, mõnikord needsamad, mida Pierre nägi ja tähele ei pannud, tema jutus omandasid piduliku väärikuse ilme. Ta armastas kuulata muinasjutte, mida üks soldat õhtuti jutustas (ikka neidsamu), aga kõige enam armastas ta kuulata jutustusi tõelisest elust. Ta naeratas rõõmsalt selliseid jutustusi kuulates, rääkis vahele ja esitas küsimusi, mis kaldusid sinnapoole, et endale selgeks teha selle väärikust, millest talle jutustati. Kiindumusi, sõprust, armastust, nagu Pierre neist aru sai, polnud Karatajevivil mingisuguseid; aga ta armastas kõiki ja elas armastavalt kõigega, millega elu teda kokku juhtis, ja eriti inimesega, — mitte mõne teatava inimesega, vaid nende inimestega, kes tal silmade ees olid. Ta armastas oma krantsi, armastas seltsimehi, prantslasi, armastas Pierre'i, kes oli ta naabriks; kuid Pierre tundis, et Karatajev kõigest oma lahkest õrnusest hoolimata (millega ta Pierre'i vaimset elu tahtmatult hindas) hetkekski ei kurvastaks temast lahkumise üle. Ja Pierre'is hakkas Karatajevi vastu tekkima sama tunne.

Platon Karatajev oli kõigile teistele vangidele kõige harilikumaks soldatiks; teda kutsuti kotkakeseks või Platošaks, nõõgiti heasüdamlikult, saadeti teda, kui oli tarvis mõnd käiku teha. Kuid Pierre'ile jäi ta alati selleks, millena ta näis esimesel ööl: lihtsuse ja tõe vaimu äramõistmatuks, ümmarguseks ja igaveseks kehastuseks.

Platon Karatajev ei teadnud peast midagi peale oma palve. Kui ta oma jutte ajas, siis näis, nagu ei teaks ta neid alustades, millega ta nad lõpetab.

Kui Pierre mõnikord ta kõne tähendusest rabatuna palus öeldut korrata, siis ei suutnud Platon meelde tuletada, mis ta minuti eest oli ütelnud, samuti nagu ta kuidagi ei saanud Pierre'ile sõnadega ütelda oma armsaimat laulu. Seal oli: «kullake, kaseke ja igav on», kuid sõnadega polnud sel mingit mõtet. Karatajev ei mõistnud ega suutnud mõista kõnest üksikult väljanõpitud sõnade tähendust. Iga ta sõna ja iga tegu oli talle tundmatu tegevuse — tema elu —

ilmnemiseks. Kuid tema elul sellisena, nagu ta ise sellele vaatas, polnud mõtet kui üksikul elul. See omas mõtet ainult kui osake sellest tervikust, mille olemasolu ta alati tundis. Ta sõnad ja teod voolasid temast niisama ühetasaselt, hädavajalikult ja vahetult, nagu lõhn eraldub lillest. Ta ei suutnud mõista üksikult võetud teo ega sõna väärtust ega tähendust.

III jagu.

I

— — — Smolenski põlemisest peale algas sõda, mis ei sobinud mingisuguste endiste sõdade pärimustega. Linnade ja külade maha-põletamine, taandumine pärast lahinguid, Borodinos antud hoop ja sellele järgnenud uus taandumine, Moskva põlemine, marodööride püüdmine, moonavooride ülevõtmine, partisanisõda, — kõik see oli reegleist kõrvalekaldumine.

Napoleon tundis seda, ja seitsaadik, kui ta peatus Moskvas reeglipärasest vehklejaposis ja vastase rapiiri asemel nägi oma pea kohale tõstetud malakat, ei lakanud ta Kutuzovile ja keiser Aleksandrile kaebamast, et sõda peetakse kõigi reeglite vastaselt (nagu oleks mingeid reegleid olemas selleks, et inimesi tappa). Hoolimata prantslaste kaebustest reeglite mittetäitmise üle, hoolimata sellest, et vene kõrgemalseisvaid isikuil millegipärast häbi näis olevat malakaga kakelda ja nad oleksid tahtnud kõigi määruste kohaselt positsiooni asuda *en quarte* või *en tierce*, teha osava väl-jaaste *prime*'is jne. — kerkis rahvasõja malakas kogu oma ähvardavas ning ülevas jõus, ja kellegi maitsetest ja reeglitest küsimata tõusis see rumala lihtsusega, kuid otstarbekohaselt, mitte millestki hoolides, — tõusis, langes ja materdas prantslasi, seni kui kogu sissetung oli kokku varisenud.

Ja õnn sellele rahvale, kes mitte nii nagu prantslased 1813. aastal, olles kõigi kunstireeglite järgi saluteerinud ja rapiiri käes ümber pööranud, seda graatsiliselt ja viisakalt suuremeelsele võit-jale üle ei anna; õnn rahvale, kes katsumise hetkel ei küsi, kuidas teised sellesarnastel juhtudel reeglite kohaselt on toiminud, vaid lihtsa kergusega esimese ettejuhtunud malaka maast võtab ja sellega materdab, kuni solvatuse- ja kättemaksutunne tema hinges asendub põlastuse ja haletsusega.

III

Nõndanimetatud partisanisõda algas vaenlase Smolenskisse tulekuga.

Juba enne, kui meie valitsus partisanisõda ametlikult tunnustas, olid kasakad ja talupojad hävitanud tuhandeid mehi vaenlase väest — mahajäänuid, marodeerijaid, moonahankijaid; neid tapeti

niisama ebateadlikult, nagu koerad ebateadlikult surnuks purevad hulkuvat hullu koera. Deniss Davõdov mõistis oma vene vaistuga esimesena selle hirmsa malaka tähendust, mis sõjakunsti reeglitest küsimata prantslasi hävitas, ja temale kuulub selle sõjalise võtte seaduspäraseks tegemise esimese sammu au.

24. augustil asutati Davõdovi esimene partisanisalk, ja selle salga järel hakati asutama teisi. Mida kauem kestis sõjakäik, seda enam suurenes nende salkade arv.

Partisanid hävitasid suurt armeed osade kaupa. Nad kogusid neid mahakukkunud lehti, mis iseenesest pudenesid kuivanud puust — prantsuse väest —, ja raputasid mõnikord seda puud. Oktoobris, kui prantslased Smolenski suunas põgenesid, oli sadasid mitmes suuruses ja mitmelaadilisi partisanisalku. Oli salku, kes jäljendasid kogu sõjaväekorraldust, — jalaväega, suurtükiväega, staapidega, elu mugavustega; oli kasakate ja ratsaväesalku; oli väikesi ajutisi jalaväe- ja ratsasalku; oli talupoegade ja mõisnike salku, keda keegi ei tundnud. Oli salgaülem kõster, kes kuu ajaga mitusada vangi võttis; oli naiskülavanem Vassilissa, kes sadasid prantslasi maha tappis.

Oktoobri viimastel päevadel oli partisanisõda kõige suuremas hoos. Selle sõja esimene järk, mille kestel partisanid ise oma hulljulgust imestasid, iga silmapilk kartsid, et prantslased nad kinni püüavad ja ümber piiravad, ja peaaegu hobuste seljast maha tulemata end metsadesse peitsid, iga silmapilk tagaajajaid oodates, see aeg oli juba möödunud. Nüüd oli sõdimine omandanud juba kindla kuju, kõigile oli selgunud, mis võis prantslastega ette võtta ja mida ei võinud. Nüüd pidasid veel ainult need salgajuhid, kes liikusid staapidega ja reeglite järgi prantslastest eemal, paljusid asju võimatuks. Väikesed salgad aga, kes oma tegevust ammu olid alustanud ja kes prantslasi lähedalt jälitasid, pidasid seda võimalikuks, millest suurte salkade ülemad ei julgenud mõeldagi. Kasakad ja talupojad aga, kes otse prantslaste sekka tikkusid, olid arvamisel, et nüüd on juba kõik võimalik.

22. oktoobril viibis Denissov, üks partisane, oma salgaga partisanisõja kire suurimas keerises. Hommikust peale oli ta oma salgaga liikvel. Päev otsa jälgis ta maanteeäärseis metsades prantslaste suurt ratsaväe varanduse transporti ja vene vange, kes teistest väeosadest olid eraldatud ja tugeva kaitse all, nagu luurajailt ja prantsuse vangidelt oli teada saadud, Smolenski poole suundusid. Sellest transpordist ei teadnud mitte ainult Denissov ja Dolohhov (ka tema oli partisan väikese salgaga), kes Denissovi läheduses liikus, vaid teadsid ka suurte salkade ülemad, kellel olid oma staabid; kõik teadsid sellest transpordist ja ihusid sellele hammast, nagu rääkis Denissov. Kahe niisuguse suure salga ülemad — üks poolakas, teine sakslane — saatsid Denissovile peaaegu ühel ja samal ajal kutse ühinemiseks oma salgaga, et siis transpordile kallale tungida.

«Ei, vennas, mul on endalgi vur'lr'lud,» ütles Denissov, kui ta

need paberid oli läbi lugenud, ja kirjutas sakslasele, et kuigi ta kõigest südamest soovib teenida nii vapra ja kuulsa kindrali juhatusel, peab ta sellest õnnest loobuma, sest et ta juba on poolakast kindrali käsutusse astunud. Poolakast kindralile aga kirjutas ta sedasama, teadustades, et ta juba on astunud sakslase käsutusse.

Sellisel oma asju korraldanud, kavatses Denissov ühes Dolohhoviga seda transporti rünnata ja selle oma väikeste jõududega ära võtta, ilma sellest kõrgemaile ülemustele ette teatamata. Transport liikus 22. oktoobril Mikulino küla juurest Šamševo küla poole. Pahe-mat kätt Mikulino—Šamševo teest olid suured metsad, mis paiguti ulatusid teeni, paiguti eemaldusid teest versta kaugusele ja kauge-male. Mõõda neid metsi liikuski, kord metsa keskele tungides, kord metsaservale välja sõites, kogu päeva Denissov oma salgaga, prantslasi silmast laskmata. Juba hommikul omandasid Denissovi salga kasakad Mikulino lähedal, seal, kus mets tee ligidale tuleb, kaks porri kinnijäänud prantsuse veovankrit ratsaväe sadulatega ja viisid metsa. Sestsaadik jälgis salk kuni õhtuni prantslaste liikumist, ilma et oleks neile kallale tunginud. Oli tarvis lasta prantslastel ilma neid ehmatamata rahulikult Šamševoni minna ja siis, ühinedes Dolohhoviga, kes pidi õhtul metsa vahimajja (verst maad Šamševost) nõupidamisele tulema, koidu ajal kahelt poolt üsna ootamatult peale tungida, et kõik korruga maha tappa ja vangi võtta.

Selja taha, kahe versta kaugusele Mikulinost, sinna, kus mets otse teeni ulatus, jäeti kuus kasakat, kes kohe pidid teatama, kui uusi prantsuse kolonne nähtavale tuleb.

Ka sealpool Šamševot pidi Dolohhov teed uurima, et teada, missuguses kauguses on veel teisi prantsuse vägesid. Transporti juures arvati olevat tuhat viissada meest. Denissovil oli kakssada meest, Dolohhovil võis olla niisama palju. Kuid arvuline ülekaal Denissovit ei peatanud. Ainult seda oli tal veel teada tarvis, missugused väed need olid; ja selleks vajas Denissov keelt (s. t. meest vaenlase kolonnist). Hommikusel pealetungil koormatele toimus asi sellise kiirusega, et kõik koormate juures olevad prantslased maha löödi ja elusalt kinni võeti ainult poisike-trummilööja, kes oli teistest maha jäänud ega osanud midagi kindlat öelda selle kohta, missugused väed on kolonnis.

Teistkordset kallaletungi pidas Denissov hädaohtlikuks, et mitte kogu kolonni ärevile ajada, ja seepärast saatis ta Šamševosse oma salgaga oleva talupoja Tihhon Ššerbatovi ja käskis, kui võimalik, kas või üheainsa sealolevaist prantsuse eelväe kortermeistrest kinni võtta.

IV

Oli soe vihmane sügisepäev. Taevas ja silmapiir olid ühesuguselt sogase vee värvi. Kord langes nagu udu, kord rabistas viltust jämedat vihma.

Puhast tõugu kõhnal, pinguletõmmatud külgedega hobusel ratsutas Denissov; tema burkalt ja papahhalt nirises vett. Nagu ta pead viltu hoidev ja kõrvu pea ligi tõmbav hobune, nii krimpsutas temagi viltuse vihma ees nägu ja vaatas murelikult ettepoole. Ta lahjunud ja tihedasse, lühikesse musta habemesse kasvanud nägu näis vihasena.

Denissovi kõrval ratsutas täissöönud suurel doni hobusel kasakate jessaul, Denissovi kaastööline, samuti burkas ja papahhaga.

Jessaul Lovaiski, kolmas, samuti burkas ja papahhaga, oli pikk, laudlame, valgenäoline, valgejuukseline mees kitsaste heledate silmakestega ja rahuliku ning endaga rahuloleva ilmega näol ja rühis. Kuigi võimatu oli öelda, milles seisnes hobuse ja ratsaniku eripärasus, kuid esimesel pilgul jessaulile ja Denissovile nähtus, et Denissovil oli märg ja ebamugav, et Denissov oli hobuse selga istunud mees; jessauli vaadates aga oli näha, et tal oli niisama mugav ja mõnus nagu alati ja et ta polnud hobuse selga istunud mees, vaid mees, kes moodustas koos hobusega ühise terviku, kahekordse jõuga tugevdatud olend.

Neist natuke eespool käis läbimärg maamees-teejuht hallis katanis, peas valge kolpakk.

Natuke tagapool ratsutas sinises prantsuse sinelis noor ohvitser lahjal, peenikesel tohtu suure saba ja lakaga ning veriseks kistud mokkaldega kirgiisi hobusel.

Tema kõrval ratsutas husaar, kelle taga hobuse laudjal istus poisike rābaldunud prantsuse mundris, sinine kolpakk peas. Poisike hoidis külmast punetavate kätega husaarist kinni, liigutas oma paljaid jalgu, neid soojendada püüdes, ja vaatas imestunult ringi, kulme kõrgel hoides. See oli hommikul vangivõetud prantsuse trummilööja.

Tagapool liikus kitsast, põhjatuks muutunud ja ärasõidetud metsateed mööda kolme-neljakaupa husaare, siis kasakaid; mõni neist oli burkas, mõni prantsuse sinelis, mõnel oli ümber üle pea laotatud hobusetekk. Hobused, nii raudjad kui ka kõrvid, näisid vihmast nõretades kõik ronkmustadena. Hobuste kaelad näisid märgade lakkade tõttu imelikult peenikestena. Hobused aurasid. Rõivad, sadulad ja ratsmed, — kõik oli märg, libe ja roidunud, niisama nagu maa ja koltunud lehed, mis katsid teed. Mehed istusid kõssis, püüdes mitte liigutada, et ihule nõrgunud vett soojendada ja mitte läbi lasta uut, külma vett, mida kogunes istmiku ja põlvede alla ning kaeluse vahele. Sirgelt istuvate kasakate vahel kolisesid kaks koormat üle kändude ja okste, veega täidetud rööbastes solistades; koormate ees olid prantsuse ja saduldatud kasakahobused.

Denissovi hobune tõmbus teel oleva loigu ümber ringi tehes kõrvale ja tõukas teda põlvega vastu puud.

«Eh, kur'lat!» hüüatas Denissov tigidalt, ajas hambad irevile ja lõi hobust korda kolm piitsaga, ennast ja seltsimehi pori täis pitsides.

Denissov oli halvast tujus, — nii vihma kui ka nälja tõttu (hom-

mikust saadik polnud keegi midagi sünninud), peamiselt aga see-
tõttu, et Dolohhovilt seni teateid polnud ja et keelt tooma saadetud
mees tagasi ei tulnud.

«Vaevalt tuleb teist niisugust võimalust transpordile kallale
tungida nagu täna. Üksi kallale tungida on liiga riskantne, aga kui
teise päevani edasi lükkad, siis haarab mõni suurtest partisaani-
salkadest saagi nina alt ära,» mõtles Denissov, alatas ette vahtide
ja oodatavat Dolohhovi saadikut näha lootes.

Jõudes metsasihile, kust võis näha kaugele paremale poole,
peatas Denissov.

«Keegi sõidab,» ütles ta.

Jessaul vaatas sennapoole, kuhu Denissov näitas.

«Kaks ratsanikku — ohvitser ja kasakas. Ainult pole oletatav,
et see oleks alampolkovnik ise,» ütles jessaul, kes armastas
tarvitada kasakaile tundmatuid sõnu.

Ratsanikud kadusid mäest alla laskudes silmist ja tulid mõne
minuti pärast jälle nähtavale. Ees ratsutas väsinud galopiga,
hobust piitsuga ajades, ohvitser — sasitud ja läbimärjaks saanud,
üle põlvede kerkinud pükstega. Tema taga traavis kasakas, jalustes
püsti seistes. Ohvitser, väga nooruke laia punapõselise näoga ja
väledate, lõbusate silmadega poiss, kihutas Denissovi juurde ja
andis talle märjaks saanud ümbriku.

«Kindralilt,» ütles ohvitser, «vabandage, et pole päris kuiv...»

Kulme kortsutades võttis Denissov ümbriku ja hakkas seda
avama.

«Aina räägiti, et hädaohtlik ja hädaohtlik,» ütles ohvitser jessauli
poole pöördudes, seni kui Denissov saadud kirja luges.
«Muide, meie Komaroviga — ta osutas kasakale — «valmistu-
sime ette. Meil on kummalgi kaks püsto... Aga kes see siis on?»
küsis ta prantsuse trummilööjat nähes. «Vaang? Te olite juba lahingus?
Kas võib temaga rääkida?»

«R'lostov! Petja!» hüüdis samal ajal Denissov, kes kirja oli
rutuga läbi lugenud. «Miks sa siis ei ütelnud, kes sa oled?» Ja
ümber pöördudes sirutas Denissov ohvitserile käe.

See ohvitser oli Petja Rostov.

Kogu tee valmistus Petja selle vastu, kuidas Denissovi juures
käituda, endisele tutvusele vihjamata, — nagu täiskasvanule ja
ohvitserile sünnis. Aga niipea kui Denissov talle naeratas, hakkas
Petja nägu kohe särada, ta punastas rõõmust ja unustas ette-
valmistatud ametlikkuse: hakkas jutustama sellest, kuidas ta prants-
lastest mööda tuli ja kui rõõmus ta on, et talle anti niisugune üles-
anne, ja et ta oli juba lahingus Vjazma all, ja et seal üks husaar
silma paistis.

«Noh, mul on hea meel, et sind näen,» ütles Denissov vahele, ja
ta nägu omandas jälle mureliku ilme.

«Mihhail Feoklitõtš,» pöördus ta jessauli poole. «See on ju jälle
sakslaselt. Ta tuleb sakslase juur'lest.»

Ja Denissov jutustas jessaulile, et äsja toodud paberi sisuks oli

sakslasest kindrali teistkordne nõudmine, et Denissov temaga ühineks transpordile kallaletungimiseks.

«Kui me seda homme är'la ei võta, siis kisub ta meil saagi nina eest är'la,» lõpetas ta.

Sellal kui Denissov jessauliga rääkis, kohendas Petja, keda Denissovi külm toon kohmetama pani ja kes oletas, et selle tooni põhjuseks oli tema pükste seisukord, sineli all, nii et keegi ei märkaks, oma üleskerkinud pükse, püüdes võimalikult sõjakat nägu teha.

«Kas kõrgeausus annab mingi käsu?» ütles ta Denissovile, kätt mütsinoka juurde tõstes ja jälle tagasi pöördudes adjutandi ja kindrali mängu juurde, mille vastu ta oli valmistunud. «Või pean ma teie kõrgeaususe juurde jääma?»

«Käsk? ...» ütles Denissov mõtlikult. «Aga kas sa võid homseni jääda?»

«Ah, palun ... Kas võin teie juurde jääda?» hüüdis Petja.

«Kuidas kindr'lal õieti käskis, — kas kohe tagasi minna?» küsis Denissov.

Petja punastas.

«Ta ei käskinud midagi; ma mõtlen, et võib?» ütles ta küsivalt.

«Noh, olgu,» ütles Denissov.

Ja oma alluvate poole pöördudes tegi ta korralduse, et salk läheks metsas vahimaja juures olevale varem kindlaksmääratud puhkekohale ja et kirgiisi hobusel ratsutav ohvitser (see ohvitser täitis adjutandi kohuseid) sõidaks Dolohhovi otsima, kuulaks järele, kus ta on ja kas ta õhtul tuleb. Denissov ise aga kavatses jessauliga ja Petjaga ratsutada metsaservale Šamševo pool, et vaadata prantslaste asukohta, mille vastu tuleb juhtida homme pealetung.

«Noh, habe,» pöördus ta maamehe-teejuhi poole. «Vii Šamševo juur'lde.»

Denissov, Petja ja jessaul, saadetud mõnest kasakast ja husaarist, kes viis vangid, sõitsid pahemat kätt läbi jääraaku metsaserva poole.

V

Vihm oli üle läinud, ainult udu langes ja veetilku kukkus puude okstelt, Denissov, jessaul ja Petja ratsutasid vaikides kolpakiga maamehe järel, kes neid metsaserva poole juhtis, oma väljapoole pööratud, viiskudes jalgadega kergelt ning kuulmatult üle juurikate ja märgade lehtede astudes.

Nõlvakule jõudes peatus talupoeg, vaatas ringi ja suundus puude hõrenea seina poole. Suure tamme juures, mis polnud lehti veel maha puistanud, jäi ta seisma ja kutsus teisi salapärase käeliigutusega lähemale.

Denissov ja Petja ratsutasid ta juurde. Sealt, kuhj mees oli seisma jäänud, olid näha prantslased. Kohe metsa taga laskus poollängus allapoole suvivilja-põld. Paremat kätt, teispool järsku jää-

rakut paistis väike külake ja härrastemajake, mille katused olid maha lõhutud. Selles külakeses ja härrastemajas, kogu künkal, aias, kaevude ja tiigi juures ja kogu teel, mis märke minnes silla juurest küla juurde viis, paistsid hõljuvas udus mitte kaugemal kui kahe-saja sülla kaugusel inimeste hulgad. Selgesti oli kuulda nende võorkeelsed hüüded koormaid märke sikutavaile hobustele ja üks-teise kutsed.

«Andke vang siia,» ütles Denissov tasa, silmi prantslastelt ära pööramata.

Kasakas ronis hobuselt, tõstis poisi maha ja läks ühes temaga Denissovi juurde. Prantslaste poole näidates küsis Denissov, mis-sugused väeosad need on. Oma külmetavaid käsi taskutesse toppi-des ja kulme kergitades vaatas poisike kohkunult Denissovile näkku, ja hoolimata ilmest soovist ütelda kõik, mis ta teadis, läks ta vastustes segi ja kinnitas ainult seda, mis Denissov küsis. Kulme kortsutades keeras Denissov talle selja ja pöördus jessauli poole, teatades talle oma kaalutlusi.

Kiirete liigutustega pead pöörates vaatas Petja kord trummi-lööja, kord Denissovi, kord jessauli poole, kord prantslaste poole külas ja teel, püüdes mitte midagi tähtsat vahele jätta.

«Ükskõik, kas Dolohhov tuleb või ei tule, — tar'lvis võtta!... Mis?» ütles Denissov lõbusalt silmi välgutades.

«Koht on sobiv,» ütles jessaul.

«Jalaväe saadame alt, soode kaudu,» jätkas Denissov. «Nad r'loomavad aia juur'lde, teie lähete kasakatega sealt,» Denissov näitas küla taga oleva metsa poole, «aga mina oma husaar'litega siit. Ja paugu peale...»

«Lohust ei saa minna, seal on laukad,» ütles jessaul. «Hobused vajuvad sisse, tarvis rohkem paremat kätt hoides ringi sõita...»

Sellal kui nad tasa sel kombel rääkisid, lajatas all, tiigi nõos pauk, õhus valendas suits, siis teine, ja kuuldus poole mäe kõrgusel olevate sadade prantslaste ühist, otsekui rõõmsat kisa. Esimesel hetkel põrkasid nii Denissov kui jessaul tagasi. Nad olid nii ligidal, et neile näis, et nemad põhjustasid pauke ja kisa. Kuid paugud ja kisa ei käinud nende kohta. All soodes jooksis mingis punases riides mees. Oli ilmne, et prantslased teda tulistasid ja tema peale karjusid.

«See on ju meie Tihhon,» ütles jessaul.

«Tema! Tema see on!»

«Vaat kus kelml!» ütles Denissov.

«Pääseb minema!» ütles jessaul silmi pilutades.

Mees, keda nad Tihhoniks nimetasid, jõudis ojani, viskus vette, nii et piisad üles paiskusid, kadus hetkeks, ronis siis, veest üleni mustavana, neljakäpakil välja ning jooksis edasi. Tema järel jooksvad prantslased peatusid.

«Osav on ta!» ütles jessaul.

«Selline lojus!» sõnas Denissov sama pahase ilmega. «Mis ta siinamaale tegi?»

«Kes see on?» küsis Petja.

«Meie jalaväe kasakas. Ma saatsin ta keelt tooma.»

«Ah jaa,» ütles Petja pead noogutades ruttu, nagu oleks ta kõigest aru saanud, kuigi ta ei mõistnud ühtki sõna.

*

Tihhon Štšerbatõi oli üks tarvilikumaid inimesi salgas. Ta oli talupoeg Pokrovskojest Gžatj'i all. Kui Denissov oma tegevuse algul Pokrovskojesse tuli ja, nagu alati, külavanema kutsus ning temalt küsis, mis nad teavad prantslastest, siis vastas külavanem, nagu vastasid kõik külavanemad, otsekui end kaitstes, et ei nemad tea millestki ega ole midagi kuulnud. Aga kui Denissov seletas, et tema sihiks on prantslasi peksta, ja kui ta küsis, kas vahel prantslasi külasse on sattunud, siis ütles külavanem, et marudööre on käinud küll, aga et neil külas teeb ainult Tiška Štšerbatõi tegemist niisuguste asjadega. Denissov käskis Tihhoni enda juurde kutsuda, kiitis teda ta tegevuse eest ja lausus mõne sõna sellest keisri- ja isamaa-truudusest ning vaenust prantslaste vastu, milleks isamaa pojad kohustatud on.

«Meie prantslastele halba ei tee,» ütles Tihhon, nende sõnade juures ilmsesti araks muutudes. «Me ainult niisama, küttimisega lõbustasime ennast poistega. Marudööre lõime küll maha paarkümmend meest, aga muidu me paha pole teinud...»

Järgmisel päeval, kui Denissov selle talumehe oli täiesti unustanud, teatati talle Pokrovskojest väljumisel, et Tihhon on salgaga ühinenud ja palunud, et teda salga juurde jäetaks. Denissov käskis teda jätta.

Tihhon, kes algul tegi musta tööd, lõkketulede eest hoolitsedes, vett tuues, hobuseid nülgides jne., ilmutas varsti suurt valmisolekut ja osavust partisanisõjaks. Ta käis öösiti saaki hankimas ja tõi iga kord kaasa prantslaste rõivaid ja relvi, aga kui kästi, siis tõi ka vange. Denissov vabastas Tihhoni töödest, hakkas teda endaga luurele võtma ja kandis ta kasakate nimestikku.

Tihhon ei armastanud ratsa sõita ja käis alati jala, ilma et ta iialgi ratsaväest oleks maha jäänud. Ta relvadeks olid karabiin, mida ta kandis rohkem naljaks, piik ja kirves, mida ta käsitses nagu hunt oma hambaid, ühesuguse osavusega nende abil oma karvadest kirpe otsides ja jämedaid luid läbi puredes. Tihhon lõhestas kirve abil ainsa hoobiga palke ja oskas sellega niisama hästi peeni pulki hõõveldada ja lusikaid lõikuda, kirvesilmast kinni hoides. Denissovi salgas oli Tihhoni oma eriline, erandlik koht. Kui tarvis oli teha midagi eriti rasket ja ilget — koorem õlaga porist välja upitada, hobune šabapidi mülkast välja kiskuda või ära nülgida, lausa prantslaste keskele pugeda, päevas viiskümmend versta maha käia —, siis näitasid kõik muheldes Tihhoni poole.

«Mis temal kuradil sellest on, tal keret jätkub,» räägiti tema kohta.

Kord tulistas prantslane, keda Tihhon oli kinni võtnud, teda püstolist, ja kuul sattus seljalihasse. Se haav, mida Tihhon arstis ainult viinaga — seespidiselt ja välispidiselt —, andis kogu salgale põhjust kõige lõbusamaiks naljadeks, ja neist naljadest võttis Tihhon meelsasti osa.

«Noh, vennas, kas enam ei lähe? Said oma jao?» naersid kasakad. Ja Tihhon tõmbus meelega kõverasse ja moonutas nägu, teeseldes, nagu oleks ta vihane, sõimas prantslasi kõige naljakamate vandesõnadega. See juhtum avaldas Tihhoni ainult niipalju mõju, et ta pärast oma haava harva vange kaasa tõi.

Tihhon oli kõige kasulikum ja vapram mees salgas. Keegi ei avastanud rohkem kallaletungi-võimalusi kui tema, keegi ei tapnud ega vangistanud rohkem prantslasi kui tema; ja seetõttu oli ta kõigi kasakate ja husaaride tolaks ja leppis ka ise meelsasti selle osaga. Nüüd oli Denissov Tihhoni juba öösel Samševosse saatnud, et keelt hankida. Aga kas nüüd sellepärast, et ta ühe prantslasega ei rahuldunud, või sellepärast, et ta õõ maha magas, kuid Tihhon pugest päeval põõsastesse, otse prantslaste keskele, kus ta avastati, nagu Denissov mäelt nägi.

VI

Kõnelnud veel natuke aega jessauliga homsest kallaletungist, mille ta nüüd, prantslasi lähedalt vaadates, nähtavasti lõplikult oli otsustanud, pööras Denissov hobuse ümber ja sõitis tagasi.

«Noh, vend, nüüd lähme, kuivatame end,» ütles ta Petjale.

Metsas olevale vahimajale lähenedes peatus Denissov metsa vahtides. Metsas puude vahel käis suuril kergeil sammel pikkade jalgade ja pikkade vehkivate kätega mees lühikeses kuues, viiskudega ja kaasani kübaraga, püss õlal ja kirves vöö vahel. Denissovilt nähes virutas see mees rutuga midagi põõsasse, võttis lontivajunud äärtega märja kübara peast ja tuli ülema juurde. See oli Tihhon. Ta rõugearmiline ja kortse täisuuristatud, kitsaste väikeste silmadega nagu säras endaga rahulolevast lõbususest. Ta tõstis pea kõrgele ja jäi Denissovile näkku vahtima, otsekui naeru hoides.

«Noh, kus sa olid?» ütles Denissov.

«Kus olin? Prantslaste järel käisin,» vastas Tihhon oma käheda, kuid laulva bassiga julgelt ja rutakalt.

«Miks sa siis päeval sinna ronisid? Lojus. Noh, ei saanud kedagi?»

«Sain küll,» ütles Tihhon.

«Kus ta siis on?»

«Ma ju sain ta juba koidu ajal,» jätkas Tihhon viiskudes väändunud lampjalgu laiemalt harki ajades, «ja viisin metsa. Vaatan — pole kohane. Mõtlesin, et lähen õige võtan mõne teise, parema.»

«Vaat kus kelm, nii ongi,» ütles Denissov jessaulile. «Miks sa siis seda kaasa ei toonud?»

«Mis tast tuua,» ütles Tihhon vihaselt ja kiirustavalt vahele, «ei kõlba. Nagu mina ei teaks, missuguseid teil vaja on!»

«Ennäe lojust!... Noh?...»

«Läksin teist tooma,» jätkas Tihhon, «roomasin sedasi metsa ja heitsin maha.» Tihhon heitis ootamatult ja painduvalt kõhuli, tegelikult näidates, kuidas ta seda tegi. «Sattuski üks mulle ette,» jätkas ta. «Mina kahmasin tal sedasi ümbert kinni. (Tihhon kargas ruttu ja kergelt jalule.) Läki polkovniku juurde, ütlesin. See pistis lõugama. Aga nad olid neljakesi. Kargasid mõõgakestega mu kallale. Mina neile sedasi kirvega vastu: mis te nüüd, pidage, Kristus teiega,» karjatas Tihhon, käsi laiali heites, ähvardavalt kulme kortsutades ja rinda õieli ajades.

«Sestap me mäelt nägime, kuidas sa üle loikude jalga lasksid,» ütles jessaul oma säravaid silmi pilutades.

Petjal oli suur himu naerda, aga ta nägi, et kõik hoidusid naerdest. Ta pööras pilgu kiiresti Tihhoni näolt jessauli ja Denissovi näole ega saanud aru, mis see kõik tähendab.

«Sa är'la mängi lolli,» ütles Denissov vihaselt kõhatades. «Miks sa esimest ei toonud?»

Tihhon hakkas ühe käega selga, teisega pead sügama, ja äkki venis kogu ta nägu säravaks rumalaks naeratuseks, mis paljastas ta hamba puudumist (mille eest ta oli saanud oma hüüdnime). Denissov naeratas, ja Petja hakkas rõõmsalt naeru lagistama; temaga ühines ka Tihhon ise.

«See tühi oli hoopis kõlbmatu,» ütles Tihhon. «Riided olid tal viletsad, kuhu sa viid niisuguse. Toores mees oli ta pealegi, teie kõrgeausus. «Kuidas siis,» ütles ta mulle, «ma olen ise kindrali poeg; ei lähe.»»

«Kus lojus!» ütles Denissov. «Mul on teateid tar'lvis...»

«Ma ju küsisin talt,» ütles Tihhon. «Tema ütles: «Ei tunne hästi. Meie omi on küll palju,» ütles, «aga kõik on viletsad, — ainult nimepidi mehed... Kui kord kõvasti hingate, saate nad kõik kätte,» nii ta ütles,» lõpetas Tihhon, Denissovile lõbusalt ja julgelt silma vaadates.

«Lasen sulle sada tulist anda, siis sa enam tola ei mängi,» ütles Denissov rangelt.

«Mida's siin vihane olla,» ütles Tihhon. «Nagu ma poleks teie prantslasi näinud! Las läheb pimedaks, siis toon ükskõik missuguseid, kas või kolm tükki.»

«Noh, sõidame,» ütles Denissov, ja kuni vahimajani ratsutas ta vihaselt süngena ning vaikivana.

Tihhon käis teiste taga, ja Petja kuulis, kuidas kasakad temaga ja tema kulul naersid mingite saabaste üle, mis ta põõsasse oli visanud. — — —

Prantsuse sinelitesse riietunud ja prantsuse kiivrid pähe pannud, ratsutasid Dolohhov ja Petja sellele sihile, kust Denissov oli laagrit vaadanud, ja täielikus pimeduses metsast välja ratsutanud, laskusid nad nõkku. Alla jõudnud, käskis Dolohhov teda saatnud kasakail siia ootama jääda ja ratsutas kiire traaviga mööda teed silla juurde. Ärevusest vaevalt hingates ratsutas Petja tema kõrval.

«Kui sisse kukume, siis mina end elusalt nende kätte ei anna, — mul on püstol,» sosistas Petja.

«Ära räägi vene keelt,» sõnas Dolohhov kiirel sosinal; ja samal hetkel kuuludus pimedusest hüüe: «*Que vive?*»¹ ja püssi kõlksatus. Veri tõusis Petjale pähe, ja ta haaras püstoli.

«*Lanciers du 6-me,*»² sõnas Dolohhov, ilma et ta oleks hobuse käiku aeglustanud või kiirendanud.

Tunnimehe must kogu seisis sillal.

«*Mot d'ordre.*»³

Dolohhov hoidis hobust tagasi ja sõitis sammu.

«*Dites donc, le colonel Gérard est ici?*»⁴ ütles ta.

«*Mot d'ordre,*» ütles tunnimees küsimusele vastamata ja sulges tee.

«*Quand un officier fait sa ronde, les sentinelles ne demandent pas le mot d'ordre...*» hüüdis Dolohhov äkki ägestudes ja hobusega tunnimehele peale rõhudes. «*Je vous demande, si le colonel est ici?*»⁵

Ja kõrvale astunud tunnimehelt vastust ootamata sõitis Dolohhov sammu üles märke.

Üle tee mineva mehe mustavat kogu nähes peatas Dolohhov selle mehe ja küsis, kus on komandör ja ohvitserid. Mees — soldat, kel oli kott õlal — peatus, astus üsna Dolohhovi hobuse ligi, teda käega puudutades, ja jutustas lihtsalt ning sõbralikult, et komandör ja ohvitserid on ülalpool mäel, paremat kätt, farmi (nii nimetas ta härrastemaja) õues.

Dolohhov ratsutas edasi mööda teed, mille mõlemalt poolt lõkketulede juurest kuuludus prantsuskeelset kõnekõminat, ja pöördus härrastemaja õue. Väravast sisse ratsutanud, ronis ta hobuse seljast maha ja läks suure lõõmava lõkketule juurde, mille ümber valjusti vesteldes istus mitu inimest. Tule äärde asetatud katlakeses kees midagi ja kolpakiga ning sinises sinelis soldat liigutas maas põlvitades, tule heledas valguses, püssivarvaga toitu.

¹ Kes tuleb?

² 6. rügemendi ulaanid.

³ Märgusõna.

⁴ Ütelge, kas kolonel Gérard on siin?

⁵ Kui ohvitser ringkäigul on, siis ei küsi tunnimehed märgusõna... Ma küsin teilt, kas kolonel on siin?

«Oh, c'est un dur à cuire,»¹ rääkis üks teispool tuld varjus istuvaid ohvitseri.

«Il les fera marcher les lapins,»² ütles naerdes teine.

Mõlemad jäid vait, oma hobustel lõkketulele lähenevate Dolohhovi ja Petja sammude peale pimedusse vaatama jäädes.

«Bonjour, messieurs,»³ sõnas Dolohhov valjusti ning selgesti.

Ohvitserid tule varjus liigatasid, ja üks pikk, pika kaelaga ohvitser tuli ümber tule ja astus Dolohhovi juurde.

«C'est vous, Clément?» ütles ta. «D'où, diable...»⁴ Eksitust märgates ei lõpetanud ta lauset ja teretas kergelt kulme kortsutades Dolohhovi kui võõrast, küsides, millega ta saab kasulik olla.

Dolohhov jutustas, et ta ühes kaaslasega ruttab oma rügemendile järele, ja küsis üldiselt kõigi poole pöördudes, kas ohvitserid ei tea midagi kuuendast rügemendist. Keegi ei teadnud midagi; ja Petjale tundus, et ohvitserid hakkasid teda ja Dolohhovi vaenulikult ning kahtlustavalt silmitsema. Mõne hetke vaikusid kõik.

«Si vous comptez sur la soupe du soir, vous venez trop tard,»⁵ ütles hääl lõkketule tagant allasurutud naeruga.

Dolohhov vastas, et nad on söönud ja et nad peavad kohe öösel edasi sõitma.

Ta andis hobused katlas toitu segava soldati hoolde ja kükitas tulepaistele pikakaaelalise ohvitseri kõrvale. See ohvitser vaatlus Dolohhovi silmi kõrvale pööramata ja küsis veel kord, missugusest rügemendist ta on. Dolohhov ei vastanud, nagu poleks ta küsimust kuulnud; taskust võetud lühikest prantsuse piipu suitsetama hakates küsitles ta ohvitseri selle kohta, kuivõrd tee nende ees kasakate poolest ohutu on.

«Les brigands sont partout,»⁶ vastas ohvitser tule tagant.

Dolohhov ütles, et kasakad on kardetavad ainult sääraseile mahajäänuile nagu tema kaaslasega, kuid et kasakad suurtele väeosadele arvatavasti ei julge kallale tungida, lisas ta küsivalt. Keegi ei vastanud midagi.

«Noh, nüüd sõidab ta ära,» mõtles Petja tule ees seistes ja tema kõnelust kuulates alatasa.

Agas Dolohhov alustas katkenud vestlust uuesti ja hakkas otse küsima, kui palju siin igas pataljonis mehi on, mitu pataljoni on, kui palju vange. Väeosa juures olevate vene vangide kohta küsimusi esitades ütles Dolohhov:

«La vilaine affaire de trainer ces cadavres après soi. Vaudrait

¹ Oo, see on kibe vend.

² Ta teeb neile jalad alla.

³ Tere, härrad.

⁴ Kas teie olete, Clément? Kust kurat...

⁵ Kui te õhtusööki arvestate, siis olete hilinenud.

⁶ Neid röövleid on igal pool.

*mieux fusiller cette canaille,»*¹ ja hakkas valjusti naerma nii kummalist naeru, et Petjale näis, et prantslased pettusest kohe aru saavad, ja ta astus tule juurest tahtmatult sammude tagasi.

Keegi ei vastanud Dolohhovi naeru peale sõnagi, ja prantsuse ohvitser, keda polnud näha (ta lamas sinelisse mähituna maas), tõusis poolistukile ja sosistas midagi oma kaaslasele. Dolohhov tõusis ja hõikas soldati, kelle hoolde olid jäänud hobused.

«Kas antakse hobused või ei anta?» mõtles Petja, tahtmatult Dolohhovile lähenedes.

Hobused toodi ette.

«*Bonjour, messieurs,»*² ütles Dolohhov.

Petja tahtis öelda *bonsoir*³, kuid ei suutnud sõna lõpetada. Ohvitserid rääkisid sosinal midagi omavahel. Dolohhov jändas kaua hobusele istumisega, kes ei püsinud paigal, ja sõitis siis aeglaselt väravast välja. Petja sõitis tema kõrval, soovides, kuid mitte julgedes ümber vaadata, et näha, kas prantslased neile järele jooksevad või ei jookse.

Teele välja jõudnud, ei sõitnud Dolohhov tagasi põllule, vaid piki küla edasi. Ühes kohas peatus ta, jäädes kuulutama. «Kas kuulled?» ütles ta. Petja tundis ära venelaste hääled, nägi lõkketulede juures vene vangide tumedaid kujusid. Alla silla juurde laskunud, möödusid Petja ning Dolohhov tunnimehest, kes käis sõnagi lausumata süngelt mööda silda, ja suundusid nõkku, kus ootasid kasakad.

«Noh, jumalaga nüüd. Ütle Denissovile, et koidu ajal, esimese paugu peale,» ütles Dolohhov ja pidi eemalduma, kuid Petja haaras temast käega kinni.

«Ei,» hüüatas ta, «te olete selline sangar. Ah kui hea! Kui suurepärane! Kuidas ma teid armastan.»

«Hea küll, hea küll,» ütles Dolohhov, kuid Petja ei lasknud teda ära, ja pimedas nägi Dolohhov, et Petja end tema poole kummargile kallutas. Ta tahtis Dolohhovi suudelda. Dolohhov suudles teda, hakkas naerma, pööras hobuse ümber ja kadus pimedusse.

XI

Hämaras toodi hobused, tõmmati sadulavööd koomale ja jagu-
neti komandode järgi. Denissov seisis vahimaja juures viimaseid käske andes. Salga jalavägi läks saja jalaga mütsutades teed mööda ette ja kadus varsti puude vahele koidueelsesesse uttu. Jessaul andis kasakatele mingeid käske. Petja hoidis oma hobust ratsmeidpidi, kärsitult oodates sadulasse istumise käsku. Külma veega pestud nägu õhetas, silmad põlesid, judin jooksis üle selja, ja kogu kehas värises miski kiiresti ning rütmiliselt.

«Noh, ons teil kõik valmis?» ütles Denissov. «Andke hobused.»

¹ Vastik neid laipu kaasa lohistada. Parem oleks need lurjused maha lasta.

² Head päeva, härrad.

³ Head õhtut.

Hobused anti ette. Denissov vihastas kasaka peale selle pärast, et sadulavöö polnud küllalt pingul, kärkis temaga ning istus sadulasse. Petja astus jalusesse. Hobune tahtis oma harjumuse järgi teda jalast näksata, kuid Petja hüppas oma raskust tundmata kiiresti sadulasse ja ratsutas Denissovi juurde, tagapool pimedikus liikuma hakanud husaaride poole ümber vaadates.

«Vassili Fjodorovitš, kas annate mulle mõne ülesande? Palun... jumala pärast...» ütles ta.

Denissov näis Petja olemasolu unustanud olevat. Ta vaatas tema poole.

«Ühte palun sult,» ütles ta rangelt: «minu sõna kuulata ja mitte kuhugi tükkida.»

Kogu ülesõidu ajal ei rääkinud Denissov Petjaga enam sõnagi ja sõitis vaikides. Kui jõuti metsaservale, hakkas väljal juba märgatavalt valgenema. Denissov rääkis jessauliga sosinal millestki, ja kasakad hakkasid Petjast ja Denissovist mööda sõitma. Kui nad kõik olid möödunud, ajas Denissov oma hobuse liikvele ja ratsutas mäest alla. Tagumikule vajudes ja libisedes laskusid hobused oma ratsanikega nõkku. Petja sõitis Denissovi kõrval. Värin kogu ta kehas aina tugevnes. Läks aina valgemaks ja valgemaks, ainult udu varjas kaugeid esemeid. Alla jõudnud ja tagasi vaadanud, noogutas Denissov pead enda kõrval seisva kasaka poole.

«Signaal!» sõnas ta.

Kasakas tõstis käe, kõmatas pauk. Ja samal hetkel kuuldus eestpoolt kihutavate hobuste müdinat, hüüdeid mitmest suunast ja veel pauke.

Niipea kui kuuldus müdina ja hüüete esimesi hääli, lõi Petja oma hobust, laskis ratsmed lõdvaks ja kihutas ettepoole, ilma et oleks kuulanud Denissovit, kes ta peale karjus. Petjale näis, et samal hetkel kui lajatas pauk, läks äkki täiesti valgeks nagu keskpäeval. Ta kihutas silla juurde. Teel tema ees kihutasid kasakad. Sillal pörkas ta kokku teistest mahajäänud kasakaga ja kihutas edasi. Eespool jooksid mingid inimesed — arvatavasti olid need prantslased — paremalt poolt teed vasakule poole. Üks neist kukkus mutta Petja hobuse jalge all.

Ühe talumaja juures oli kasakaid hulgana koos, midagi tehes. Salga keskelt kuuldus kohutav karje. Petja kihutas selle hulga juurde, ja esimeseks asjaks, mida ta nägi, oli prantslase kahvatu nägu vabiseva alumise lõualuuga; prantslane hoidis endale suunatud piigi otsast kinni.

«Hurraa!... Poisid... meie omad...» karjus Petja, ergutas hoogusattunud hobust ja kihutas tänavat mööda edasi.

Eestpoolt kuuldus pauke. Kasakad, husaarid ja rābaldunud vene vangid, kes jooksid mõlemalt poolt teed, karjusid kõik midagi valjusti ja läbisegi. Mütsita ja sinises sinelis, punase sünge näoga südi prantslane kaitses end täägiga husaaride vastu. Kui Petja sinna jõudis, oli prantslane juba maas. «Jälle hilinesin,» käis Petjal peast läbi, ja ta kihutas sinna, kust kuuldus sagedasi pauke. Pau-

gud kuuldusid härrastemaja õuest, kus ta öösel Dolohhoviga oli käinud. Prantslased olid varjul tara taga tihedas põõsaisse kasvanud aias ja lasksid kasakate pihta, kes tunglesid värava ees. Väravale lähenedes nägi Petja püssirohusuitsus Dolohhovi, kes karjus midagi meestele, näost kahvatu ja rohekas. «Minge ringi! Oodake jalaväge!» karjus ta, kui Petja tema juurde jõudis.

«Oodata? ... Hurraa! ...» rökatas Petja ja kihutas hetkegi viivitamata selle koha poole, kust kuuldus pauke ja kus püssirohusuits oli tihedam.

Lajatas kogupauk, vihises mööda tühje, millegi vastu plaksatavaid kuule. Kasakad ja Dolohhov kihutasid Petja järel maja värava juurde. Hõljuvas tihedas suitsus viskasid mõned prantslased relvad käest ja jooksid põõsastest välja, kasakatele vastu, teised jooksid mäest alla tiigi äärde. Petja kihutas oma hobusel mööda härrastemaja õue, ja selle asemel et ratsmeid hoida, vehkis ta kummaliselt ja kiiresti mõlema käega ja vajus sadulas järjest rohkem ühele küljele. Hobune sattus hommikuvalguses hõõguva lõkketule ette ning jäi seisma, ja Petja kukkus raskelt märjale mullale. Kasakad nägid, kuidas ta käed ja jalad kiiresti tõmblesid, kuigi ta pea ei liikunud. Kuul oli tal peast läbi läinud.

Rääkinud vanema prantsuse ohvitseriga, kes valget rätti mõõga otsas kandes maja tagant tema juurde tuli ja teatas, et nad alistuvad, ronis Dolohhov hobuse seljast maha ja lähenes Petjale kes liikumatult maas lamas, käed õieli.

«Valmis,» ütles ta kulme kortsutades ja läks tema poole ratsutavale Denissovile väravasse vastu.

«Tapetud?!» hüüatas Denissov, juba eemalt märgates tuttavat, kahtlemata elutut asendit, milles lebas Petja keha.

«Valmis,» kordas Dolohhov, nagu oleks selle sõna lausumine talle lõbu valmistanud, ja läks ruttu vangide juurde, keda piirasid jalastunud kasakad. «Meie kedagi ei võta!» hüüdis ta Denissovile.

Denissov ei vastanud; ta sõitis Petja juurde, ronis hobuselt maha ja keeras värisevate kätega enda poole Petja vere ja poriga määratud, juba kahvatanud näo.

«Ma olen harjunud midagi magusat sööma. Suurepärased rosinad, võtke kõik,» meenus talle. Ja kasakad vaatasid hämmastusega koera haukumist meenutava hääliitsuse poole, millega Denissov ruttu kõrvale pöördus, tara juurde astus ja sellest kinni võttis.

Vene vangide seas, keda Denissov ja Dolohhov vabastasid, oli ka Pierre Bezuhhov.

IV j a g u.

XV

Jaauari lõpul saabus Pierre Moskvasse ja asus elama terveks jäänud tiibhonesse. Ta sõitis krahv Rastoptšini juurde, mõnede Moskvasse tagasitulnud tuttavate juurde ja valmistus kolme päeva

pärast Peterburi sõitma. Kõik pühitsesid võitu; kõikjal kees elu rüüstatud ja uuesti elustavas pealinnas. Pierre'ist oli kõigil hea meel; kõik tahtsid teda näha ja kõik küsitlesid teda selle kohta, mis ta oli näinud. Pierre tundis eriti sõbralikku poolehoidu kõigi inimeste vastu, kelledega ta kokku puutus; aga tahtmatult oli ta nüüd kõigi inimeste ees valvel, et end mitte millegagi siduda. Kõigile küsimustele, mis talle esitati — tähtsaile või kõige tühisemaile —, ükskõik siis, kas talt küsiti, kuhu ta elama jääb, kas ta ehitama hakkab, millal ta Peterburi sõidab ja kas ta võtaks kastikese kaasa — vastas ta: jah, võib-olla, ma arvan küll, jne.

Rostovide kohta kuulis ta, et nad olid Kostromas, ja Natašale mõtles ta harva. Kui mõtleski, siis ainult nagu ammuse mineviku meeldivale mälestusele. Ta tundis end vabana mitte ainult elu konventsionaalsustest, vaid ka sellest tundest, mille ta, nagu talle näis, meelega oli endale sisendanud.

Kolmandal päeval pärast Moskvasse saabumist kuulis ta Druetskoidelt, et vürstitar Marja oli Moskvas. Vürst Andrei surm, kannatused ja viimsed elupäevad kõitsid sageli Pierre'i meeli ja tulid talle nüüd uue selgusega silme ette. Lõunalauas teada saanud, et vürstitar Marja on Moskvas ja elab oma põlemata jäänud majas Vozdvizenkal, sõitis ta samal õhtul tema poole.

Teel vürstitar Marja juurde mõtles Pierre lakkamatult vürst Andreile, oma sõprusele temaga, mitmesugustele kokkupuutumistele temaga ja eriti viimasele koosviibimisele Borodinos.

«Kas ta tõesti suri selles tigesdas meeles, milles ta seekord oli? Kas talle enne surma tõesti elu seletus ei avanenud?» mõtles Pierre. Talle meenus Karatajev ja tema surm, ja tahtmatult hakkas ta võrdlema neid kahte inimest, kes nii väga erinesid ja ühtlasi nii sarnased olid selle armastuse tõttu, mis tal mõlema vastu oli, ja selle tõttu, et mõlemad elasid ja mõlemad surid.

Kõige tõsisemas meeles sõitis Pierre vana vürsti maja ette. See maja oli terveks jäänud. Selles oli näha hävituse jälgi, kuid maja iselaad oli ikka sama. Pierre'ile vastu tulnud vana teener ütles range näoga, otsekui külalisele tunda anda tahtes, et vürsti puudumine maja korda ei muuda, et vürstitar oli suvatsenud oma tubadesse minna ja võtab vastu pühapäeviti.

«Teata; võib-olla võetakse vastu,» ütles Pierre.

«Kuulan,» vastas teener. «Palun astuge portreede tuppa.»

Mõne minuti pärast tulid Pierre'i juurde teener ja Dessal. Dessal andis vürstitari nimel edasi, et vürstitaril on väga hea meel tema tuleku üle ja et ta palub üles tema tubadesse tulla, kodust vastuvõttu vabandades.

Madalas toakeses, mida valgustas üksainus küünal, istusid vürstitar ja veel keegi mustas kleidis. Pierre mäletas, et vürstitari juures olid alati seltsidaamid, aga missugused ja kes nad olid, seda Pierre ei teadnud ega mäletanud. «See on üks seltsidaamidest,» mõtles ta musta kleidiga daami poole pilku heites.

Vürstitar tõusis ruttu talle vastu ja sirutas käe.

«Jah,» ütles ta Pierre'i muutunud nägu silmitsedes, kui Pierre tema kätt oli suudelnud. «Vaat, kuidas me kokku saame. Ka viimasel ajal rääkis ta teist sageli,» ütles ta pilku Pierre'ilt seltsidaamile pöörates ujedusega, mis Pierre'i hetkeks hämmastas.

«Ma olin nii rõõmus, kui kuulsin teie pääsemisest. See oli ainus rõõmustav teade, mille me üle pika aja saime.»

Jälle ja veel rahutumalt vaatas vürstitar seltsidaami poole ja pidi midagi ütleva, kuid Pierre jõudis ette.

«Te võite arvata, et ma temast midagi ei teadnud,» ütles ta. «Ma pidasin teda surnuks. Kõik, mis ma teadsin, sain teada teistelt, kolmandate isikute kaudu. Tean ainult, et ta sattus Rostovide juurde... Milline saatus!»

Pierre rääkis kiiresti ja elevalt. Kord vaatas ta seltsidaamile näkku, nähes endale suunatud tähelepanelikult lahketa pilku, ja nagu seda vestluse ajal sageli juhtub, tundis ta millegipärast, et see musta kleidiga seltsidaam on armas, hea, tore olend, kes ei sega ta südamlikku vestlust vürstitar Marjaga.

Aga kui ta lausus viimased sõnad Rostovide kohta, siis väljendus segadus vürstitar Marja näol veel tugevamini. Ta pööras jälle pilgu Pierre'i näolt musta kleidiga daami näole ja ütles:

«Kas te siis ära ei tunne?»

Pierre vaatas veel kord seltsidaami kahvatut, peent nägu mustade silmadega ja imeliku suuga. Midagi omast, ammu-unustatud ja enam kui armast vaatas tema poole neist tähelepanelikest silmadest.

«Aga ei, see ei või olla,» mõtles ta. «See range, kõhn ja kahvatu, vananenud nägu! See ei või tema olla. See on ainult tolle mälestus.» Kuid sel ajal ütles vürstitar Marja: «Nataša.» Ja tähelepanelike silmadega nägu naeratas vaevaga, naeratas jõupingutusega, nii nagu avaneb roostetunud uks; nägu naeratas, ja sellest avanenud uksest tuli Pierre'ile äkki suur puhang seda ammu-unustatud õnne, millele ta, erifi nüüd, ei mõelnud. See puhang embas ja neelas ta täiesti. Kui Nataša naeratas, siis ei saanud enam kahtlust olla: see oli Nataša, ja Pierre armastas teda.

Kohe esimesel hetkel väljendas Pierre tahtmatult nii Natašale kui ka vürstitar Marjale ja, mis peaasi, iseendale saladuse, millest ta ise teadlik polnud. Ta punastas rõõmsalt ja kannatäjalikult-haiglaselt. Ta tahtis oma erutust varjata. Aga mida enam ta seda varjata tahtis, seda selgemini — selgemini kui kõige konkreetsemate sõnadega — rääkis ta endale, Natašale ja vürstitar Marjale, et ta Natašat armastas.

«Ei, see on niisama, ootamatusest,» mõtles Pierre. Aga niipea kui ta tahtis jätkata alustatud vestlust vürstitar Marjaga, vaatas ta jälle Nataša poole, ja veel tugevam puna kattis ta nägu, ja veel tugevam rõõmu ning hirmu erutus haaras ta hinge oma võimusesse. Ta takerdus sõnadesse ja peatus keset lauset.

Pierre ei märganud Natašat, sest et ta kuidagi ei oodanud teda siin näha, kuid ära ei tundnud ta teda sellepärast, et Natašas vahe-

peal toimunud muutus oli määratu suur. Nataša oli kõhniaks ja kahvatuks muutunud. Kuid mitte see ei teinud teda tundmatuks: teda oli võimatu esimesel hetkel ära tunda, kui Pierre sisse astus, sest sel näol, mille silmades enne alati helendas elurõõmu salajane naeratus, polnud naeratuse varjugi, kui Pierre sisse astus ja esimest korda ta poole vaatas; olid ainult silmad — tähelepanelikud, head ja kurb-küsiivad.

Pierre'i kohmetus ei peegeldunud Natašas kohmetusena, vaid üksnes heameelena, mis vaevalt märgatavalt valgustas kogu ta nägu.

XVI

«Ta sõitis mulle külla,» ütles vürstitar Marja. «Krahv ja krahvinna saabuvad lähemal ajal. Krahvinna on hirmsas seisukorras. Kuid Natašal endal oli tarvis arsti näha. Ta saadeti vägisi minuga kaasa.»

«Jah, kas leidub perekonda, kel poleks oma muret?» ütles Pierre Nataša poole pöördudes. «Te teate, et see juhtus samal päeval, kui meid vabastati. Ma nägin teda. Missugune võluv poisike ta oli!»

Nataša vaatas teda, ja vastuseks ta sõnadele ainult avanesid ta silmad veel enam ja hakkasid enam särama.

«Mida võib lohutuseks ütelda või mõelda?» ütles Pierre. «Mitte midagi. Milleks pidi surema nii tore, elu läis olev poisike?»

«Jah, meie ajal oleks raske elada ilma usuta...» ütles vürstitar Marja.

«Ja-jaa. See on tõesti tõsi,» ütles Pierre ruttu vahele.

«Miks?» küsis Nataša, tähelepanelikult Pierre'i silmadesse vaadates.

«Kuidas miks?» ütles vürstitar Marja. «Ainult mõte sellele, mis seal ootab...»

Vürstitar Marjat lõpuni kuulamata vaatas Nataša jälle küsivalt Pierre'i poole.

«Ja sellepärast,» jätkas Pierre, «et ainult see, kes usub, et on olemas jumal, kes meid valitseb, võib taluda säärast kaotust nagu tema ja ... teie oma,» ütles Pierre.

Nataša avas juba suu, soovides midagi öelda, kuid peatus äkki. Pierre pöördus temast ruttu ära ja esitas vürstitar Marjale küsimuse oma sõbra viimsete päevade kohta.

Pierre'i kohmetus oli nüüd peaaegu kadunud; kuid ühtlasi tundis ta, et kadunud oli kogu ta endine vabadus. Ta tundis, et iga ta sõna, iga ta teo üle on nüüd olemas kohtunik, — kohus, kelle arvamine on talle kallim kui kõigi maailma inimeste arvamine. Ta kõneles nüüd, ja mõtles ühtlasi muljele, mida tema sõnad Natašas tekitasid. Meelega ei rääkinud ta seda, mis Natašale oleks võinud meeldida; kuid mis ta ka rääkis, kõige juures arvustas ta end tema vaatekohalt.

Vastu tahtmist, nagu alati juhtub, hakkas vürstitar Marja jutus-

tama seisukorral, milles ta leidis vürst Andrei. Kuid Pierre'i küsimused, tema elavalt rahutu pilk, erutusest värisev nägu sundisid teda vähehaaval laskuma üksikasjadesse, mida ta iseenda jaoks kartis kujutluses uuendada.

«Ja-jah, nii jah...» rääkis Pierre kogu kehaga ettepoole vürstitar Marja kohale kummardudes ja ta jutustust ahnelt kuulates. «Ja-jah; ta siis rahunes? muutus pehmeks? Ta otsis kogu hingejõuga alati ühte: olla täiesti hea, nii et ta ei võinud surma karta. Puudused, mis temas olid — kui neid oli —, ei tekkinud sellest. Ta siis muutus pehmeks?» rääkis Pierre. «Missugune õnn, et ta teid jälle nägi,» ütles ta Natašale, äkki tema poole pöördudes ja teda pisaraid täisvalgunud silmadega vaadates.

Nataša nägu võpatas. Ta tõmbas kulmud kortsu ja langetas hetkeks silmad. Umbes minuti kõhkles ta: kas rääkida või mitte.

«Jah, see oli õnn,» ütles ta vaikse rinnahäälega. «Minule oli see kindlasti õnn.» Ta vaikis hetke. «Ja tema... tema... tema rääkis, et ta seda soovis sel hetkel, kui ma tema juurde tulin.»

Nataša hääel katkes. Ta punastas, pigistas käed põlvedel kokku, tõstis äkki ilmset jõupingutust tehes pea ja hakkas kiiresti kõnema.

«Me ei teadnud midagi, kui Moskvast välja sõitsime. Ma ei julgenud tema kohta küsimusi esitada. Ja äkki ütles Sonja mulle, et ta on meiega kaasas. Ma ei mõelnud midagi, ei suutnud kujutleda, missuguses seisukorras ta on; mul oli ainult tarvis teda näha, tema juures olla,» rääkis ta värisedes ja hingeldades.

Ja endale mitte vahele rääkida lastes jutustas ta, mida ta veel iial kellelegi polnud jutustanud: jutustas kõigest, mis ta oli üle elanud nende teekonna ja Jaroslavlis elamise kolme nädala kestel.

Pierre kuulas teda avatud sui ega pööranud pisaratega täidetud silmi temalt kõrvale. Natašat kuulates ei mõelnud ta ei vürst Andreile, ei surmale ega sellele, millest Nataša jutustas. Ta kuulas teda ja ainult haletses teda selle valu pärast, mida ta kannatas nüüd, jutustades.

Vürstitar istus nägu kibrutades, et pisaraid maha suruda, Nataša kõrval ja kuulas esmakordselt oma venna ja Nataša armastuse viimsete päevade lugu.

See piinav ja rõõmustav jutustus oli Natašale nähtavasti tarvilik.

Ta rääkis, kõige tühisemaid üksikasju intiimsete saladustega segi ajades, ja näis, nagu ei võiks ta iialgi lõpetada. Mitu korda kordas ta sedasama.

Ukse tagant kuuldu Dessali häält, kes küsis, kas Nikoluška võib sisse tulla head ööd ütles.

«See ongi kõik, kõik...» ütles Nataša.

Ta tõusis kiiresti, sellal kui Nikoluška sisse astus, peaaegu jooksis ukse poole, pörkas peaga vastu eesriidega varjatud ust ja sööstis toast välja, osalt valust, osalt kurbusest oiates.

Pierre vaatas ust, millest Nataša oli väljunud, ega saanud aru, miks ta äkki kogu maailmas üksi oli jäänud.

Vürstitar Marja kiskus ta hajameelsusest välja, juhtides ta tähelepanu tuppa tulnud vennapojale.

Nikoluška isaga sarnlev nägu mõjus Pierre'isse praeguse hingelise pehmenemise hetkel nii tugevasti, et ta Nikoluškat suudles, ruttu tõusis, taskurätiku võttis ja akna juurde eemaldus. Ta tahtis vürstitar Marjat hüvasti jätta, kuid vürstitar ei lasknud teda minna.

«Ei, me oleme Natašaga mõnikord kella kolmeni ärkvel; palun istuge. Ma käsin tuua õhtusöögi. Minge alla, me tuleme kohe.»

Enne kui Pierre toast väljus, ütles vürstitar talle:

«Esimest korda rääkis ta temast niiviisi.»

Epiloog.

I ja g u.

XII

Nagu igas tõelises perekonnas, elas Lössöje Gorō majas koos mitu hoopis erisugust maailma, mis igaüks oma eripärasust säilitades ja üksteisele järele andes kokku sulasid üheks harmooniliseks tervikuks. Iga sündmus, mis majas juhtus, oli kõigile neile maailmadele ühteviisi rõõmustav võib kurb, ühteviisi tähtis; kuid igal maailmal olid täiesti erinevad, teistest sõltumatud põhjused ühe või teise sündmuse puhul rõõmutsemiseks või kurvastamiseks.

Pierre'i saabumine näiteks oli rõõmus ning tähtis sündmus, ja sellisena peegeldus see kõigis.

Teenijad — härraste õiglasemad kohtunikud, sest nad ei otsusta kõneluste ja tundeavalduste põhjal, vaid tegude ja eluviiside põhjal — olid Pierre'i saabumise üle rõõmsad sellepärast, et tema sealviibimise ajal krahv lakkab iga päev mööda majapidamist käimast ja muutub lõbusamaks ning paremaks, ja veel sellepärast, et kõik saavad pühadeks rikkalikke kingitusi.

Lapsed ja kasvatajannad rõõmutsesid Bezuhhovi saabumise üle, sest et keegi neid niiviisi ühisesse ellu ei kiskunud kui tema. Ainult tema oskas klavikordil mängida seda ekosseesi (tema ainus pala), mille järgi võis, nagu ta rääkis, tantsida kõiksuguseid tantse, ja kindlasti oli ta kõigile kingitusi toonud.

Nikolaike, kes nüüd oli viieteistkümne-aastane kõhn, haiglane, tark poiss ruugete käharduvate juustega ja väga ilusate silmadega, rõõmutses sellepärast, et onu Pierre, nagu ta teda nimetas, oli temale vaimustatud imetluse ja kirgliku armastuse esemeks. Keegi ei sisendanud Nikolaiikesesse erilist armastust Pierre'i vastu, ja ta nägi teda ainult harva. Tema kasvataja, krahvinna Marja, kasutas kõike jõudu, et panna Nikolaikest oma meest samuti armastama, nagu ta ise meest armastas, ja Nikolaike armastaski onu, kuid armastas vaevalt märgatava põlguse varjundiga.

Pierre'i aga jumaldas ta. Ta ei tahtnud saada ei husaariks ega Georgi risti kavaleriks, nagu onu Nikolai, ta tahtis saada õpetatud meheks, targaks ja heaks nagu Pierre. Pierre'i juuresolekul oli ta näol alati rõõmus sära, ja ta punetas ja hingeldas, kui Pierre tema poole pöördus. Ta ei lasknud mööda ühtki sõna, mis Pierre rääkis, ja meenutas ning kujutles hiljem Dessali ja iseen-daga iga Pierre'i sõna tähendust. Pierre'i möödunud elu, ta õnne-tused kuni 1812. aastani (millede kohta ta kuulnud sõnade järgi endale ebaselge, luulelise kujutluse oli loonud), ta seiklused Mosk-vas, vangisolek, Platon Karatajev (kellest Pierre talle oli rääki-nud), ta armastus Nataša vastu (keda poisike samuti armastas erilise armastusega) ja, mis peaasi, ta sõprus isaga, keda Niko-laike ei mäletanud, — kõik see tegi temale Pierre'ist sangari ja pühaduse.

Katkendlikest kõnelustest tema isa ja Nataša üle, sellest eru-tusest, millega Pierre kadunust rääkis, sellest ettevaatlikust, har-dast õrnusest, millega Nataša kadunust rääkis, koostas poisike, kelles parajasti tekkisid aimused armastusest, endale kujutelma sellest, et tema isa oli Natašat armastanud ja teda surres oma sõbra hoolde jätnud. Isa aga, keda poisike ei mäletanud, kujutles ta jumalusena, keda võimatu oli endale silme ette manada ja kel-lest ta teisiti ei mõelnud kui südame vakatamisega ja nukruse-ning vaimustusepisaratega. — Ja poiss oli Pierre'i saabumise tõttu õnnelik.

Külalistel oli Pierre'ist hea meel kui inimesest, kes igasugust seltskonda alati elustas ja kokku liitis.

Kõnelemata naisest, olid täiskasvanud kodakondsed rõõmsad sõbra üle, kelle juures elu oli kergem ja rahulikum.

Eidekestel oli hea meel kingituste üle, mis ta kaasa toob, ja peamiselt selle üle, et Nataša jälle elavneb.

Pierre tundis neid eri maailmade eri vaateid endale ja ruttas igäuhele andma, mida see ootas.

Pierre, kõige hajameelsem, unustavam inimene, ostis nüüd naise koostatud nimestiku järgi kõik ega unustanud ei ema ega venna antud ülesandeid, ei Belovale kingitavat kleidiriiet ega mänguasju naisevenna lastele. Abielu algul oli ta meelest imelik see naise nõudmine — täita ja mitte unustada seda, mis ta oli ette võtnud osta, — ja teda hämmastas Nataša tõsine kurvastus, kui ta oma esimesel sõidul kõik ära unustas. Kuid hiljem harjus ta sellega. Teades, et Nataša endale midagi tuua ei käsi, teistele aga käsib tuua ainult siis, kui ta ise selleks valmisolekut avaldab, leidis ta nüüd iseendale ootamatut lapselikku lõbu neist kingituste ostmis-test kogu majale ega unustanud iial midagi. Kui ta Natašalt ette-heiteid pälvis, siis ainult selle eest, et ostis ülearust ja liiga kal-lilt. Kõigi oma puuduste juurde, nagu arvas enamik: lohakuse, hoo-letuse juurde — või heade omaduste juurde, nagu arvas Pierre, lisas Nataša veel kitsiduse.

Samast ajast peale, kui Pierre hakkas elama suure majapida-

misega, perekonnaga, mis nõudis suuri väljaminekuid, märkas ta oma imestuseks, et ta kulutas poole vähem kui enne ja et ta viimasel ajal, eriti esimese naise võlgade tõttu, sassiläinud rahaasjad hakkasid paranema.

Elada oli sellepärast odavam, et elu oli seotud: seda kalleimat toredust, mis seisnes säärases elulaadis, mida igal hetkel võib muuta, Pierre'il enam ei olnud ega soovinudki ta seda enam. Ta tundis, et tema eluviis on nüüd kuni surmani kindlaks määratud, et pole tema võimuses seda muuta, ja seepärast oli see eluviis odav.

Lõbusa, naeratava näoga harutas Pierre oma ostusid.

«Ilus, eks ole?» rääkis ta riidetükki lahti lüües nagu kaupmees.

Nataša istus tema vastas, vanemat tüdruki põlvedel hoides ja säravaid silmi mehelt kiiresti sellele pöörates, mida mees näitas.

«See on Belovale? Suurepärane. (Ta katsus käega riide headust.) Vist rublane?»

Pierre ütles hinna.

«Kallis,» ütles Nataša. «Noh, küll on lastel hea meel ja *maman*'il. Ainult ilmaaegu ostsid minule selle,» lisas ta, tahtmatult naeratades ja imetledes kuldset, pärlitega kaunistatud ehtkammi, millised siis parajasti hakkasid moodi minema.

«Adeele rääkis mulle augu pähe: ostke ja ostke,» ütles Pierre.

«Millal ma seda kannan?» Nataša pistis kammi palmikusse. «Kui hakkame Mašakest seltskonda viima; võib-olla kantakse neid siis jälle. Noh, läki.»

Ja kingitusi kaasa võttes läksid nad esiteks lastetuppa, siis krahvinna juurde.

Krahvinna istus oma harjumuse järgi Belovaga suure pasjansi ees, kui Pierre ja Nataša salongi tulid, pakid kaenlas.

Krahvinna oli juba enam kui kuuekümne aastane. Ta oli täiesti hall ja kandis tanu, mis kogu nägu rüüsiiga ümbritses. Ta nägu oli kortse täis, ülemine huul sisse vajunud ja silmad tuhmid.

Pärast poja ja mehe nii kiiresti teineteisele järgnenud surma tundis ta end kogemata siia maailma unustatud olendina, kel polnud mingit eesmärki ega olemasolu mõtet. Ta sõi, jõi, magas, oli ärkvel, kuid ta ei elanud. Elu ei jätnud talle mingeid muljeid. Tal polnud elult midagi vaja peale rahu, ja selle rahu võis ta leida ainult surmas. Aga seni kui surm veel ei tulnud, pidi ta elama, s. t. oma elujõudu kasutama. Temas oli ülimal määral märgatav see, mida on märgata väga väikestes lastes ja väga vanades inimestes. Tema elus polnud näha mingit välist eesmärki, vaid paistis ainult vajadus oma mitmesuguseid kalduvusi ja võimeid harjutada. Tal oli vaja süüa, magada, mõelda, rääkida, nutta, töötada, vihastada jne. ainult sellepärast, et tal oli kõht, oli peaaju, olid musklid, närvid ja maks. Kõike tegi ta, ilma et seda väljastpoolt miski oleks esile kutsunud, mitte nii, nagu teevad terves elujões olevad inimesed, kui eesmärgi tagant, mida nad taotleavad, pole märgata oma jõudude rakendamise teist eesmärki. Ta rääkis

ainult sellepärast, et tal oli füüsiline vajadus kopsu ja keelt tööle panna. Ta nuttis nagu laps sellepärast, et tal oli tarvidus nina nuusata, jne. See, mis täies jõus olevaile inimestele näib sihina, oli talle ilmsesti ettekäändeks.

Hommikuti näiteks, eriti kui ta eelmisel päeval midagi rasvast oli söönud, ilmus tal vajadus vihastada, ja siis valis ta lähima ettekäände: Belova kurtuse.

Ta hakkas temale teisest toa otsast tasa midagi rääkima.

«Täna on vist soojem, mu armas,» rääkis ta sosinal.

Ja kui Belova vastas: «Kuidas siis, saabusid küll,» torises ta vihasealt: «Jumal, kui kurt ja rumal!»

Teiseks ettekäändeks oli ninatubakas, mis talle näis kord kuiv, kord niiske, kord halvasti peenendatud olevat. Pärast neid ärritusi valgus sapp ta näos laiali, ja tema toatüdrukud teadsid kindlate tunnuste järgi, millal Belova jälle kurt on, millal tubakas niiske on ja millal nagu kollaseks läheb. Niisama nagu tal oli tarvis sapiga töötada, nii oli tal tarvis mõnikord töötada järelejäanud mõtlemisvõimetega, ja selle ettekäändeks oli pasjanss. Kui tarvis oli nutta, siis oli ettekäändeks kadunud krahv. Kui tarvis oli rahu tunda, siis oli ettekäändeks Nikolai ja tema tervis; kui tarvis oli mürgiselt rääkida, siis oli ettekäändeks krahvinna Marja. Kui tarvis oli hääleorganit harjutada — seda juhtus enamasti kella seitsme ajal, pärast seedimispuhkust, pimedas toas —, siis oli ettekäändeks ikka samade lugude jutustamine ikka samadele kuulajatele.

Seda vanakese seisukorda mõistsid kõik kodused, kuigi sellest iial keegi ei rääkinud, ja kõik tegid igasuguseid jõupingutusi tema vajaduste rahuldamiseks. Ainult harvad nukra poolnaeratuse saatel vahetatud pilgud Nikolai, Pierre'i, Nataša ja krahvinna Marja vahel väljendasid tema seisukorra vastastikust mõistmist.

Kuid need pilgud rääkisid peale selle veel muudki: need rääkisid sellest, et ta oli oma ülesande elus juba täitnud, sellest, et ta pole mitte terveneni selles, mis temas nüüd näha on, sellest, et meie kõik muutume niisuguseks, ja et rõõmustav on temale alistauda, ennast vaos hoida selle kunagi kalliks peetud, kunagi niisama elujõulise nagu meiegi, aga nüüd haletsusväärse olendi pärast. «*Memento mori*,»* rääkisid need pilgud.

Kõigi kodakondsete seast ei mõistnud seda ainult täiesti halvad ja rumalad inimesed ning väikesed lapsed ja hoidusid temast eemale.

XIII

Kui Pierre naisega salongi tuli, oli krahvinnal tavaline vajadus suure pasjansi mõistusliku tööga oma meelt lahutada, ja sellepärast oli näha, et Pierre'i tulek oli talle sel hetkel ebameeldiv, kuna see ta tähelepanu kõrvale juhtis veel mitte lõpuni laotud

* *Memento mori* — pea meeles surma. Tõlk.

pasjansilt, sellest hoolimata, et ta harjumuse järgi lausus sõnad, mida ta alati lausus Pierre'i või poja kojutuleku puhul: «Oligi aeg, mu armas; väsisime ootamisest. Noh, jumal tänatud», ja kingituste üleandmisel lausus teised harjumuslikud sõnad: «Mitte kink pole tähtis, sõbrake. Aitäh, et kingid mulle vanaeidele...» Ta lõpetas pasjansi ning asus alles siis kingituste juurde. Kinkideks olid väga peenelt töödeldud karp kaartide jaoks, eresinine sèvres'i tass kaanega ning lamburneidude kujutistega ja kuldne tubakatoos krahvi portreega, mille Pierre oli Peterburis miniatuuride maalijalt tellinud. (Krahvinna soovis seda ammugi.) Tal polnud nüüd tahtmist nutta ja sellepärast vaatas ta portreed ükskõikselt ja tegeles rohkem karbiga kaartide jaoks.

«Täna, mu sõber; sa lohutasid mind,» ütles ta, nagu ta alati rääkis. «Aga kõige parem on, et sa iseenda kaasa tõid. See ei kõlvanud enam kuhugi; tõrele vähemalt sina oma naisega. Mis see ometi on? Ilma sinuta on ta nagu hullumeelne. Ei näe midagi, ei mäleta midagi,» rääkis ta harjumuslikke sõnu. «Vaata, Anna Timofejevna,» lisas ta, «missuguse karbi meile pojake tõi.»

Belová kiitis kingitusi ja imetles oma kleidiriiet.

Kuigi Pierre'il, Natašal, Nikolail, krahvinna Marjal ja Denissovil oli tarvis rääkida paljudest asjadest, milledest krahvinna juuresolekul ei räägitud — mitte sellepärast, et ta eest midagi oleks varjatud, vaid sellepärast, et ta oli paljust nii maha jäänud, et tema kuuldes midagi rääkima hakates oleks tarvis olnud vastata tema ebaõigeks kohtades esitatavaile küsimustele ning uuesti korrata juba mitu korda korratud asju: jutustada, et see on surnud, too naise võtnud, mida ta ei suutnud uuesti meeles pidada —, istusid nad maja harjumuse kohaselt võõrastetoas teemasina juures teelauas, ja Pierre vastas krahvinna küsimustele, mis küsijale endale kõige tarbetumad olid ja mis kedagi ei huvitanud: sellest, et krahv Vassili oli vanemaks läinud, ja et krahvinna Marja Aleksejevna käskis tervitada, ja tal on meeles, jne.

Selline mitte kedagi huvitav, kuid hädavajalik vestlus kestis kogu teejoomise aja. Teejoomisele ümmarguse laua ümber teemasina juurde, mille ees istus Sonja, kogunesid kõik täiskasvanud perekonnaliikmed. Lapsed, mees- ja naiskasvatajad olid juba teed joonud, ja nende häält kuuldus kõrvalolevast diivanitoast. Teelauas istusid kõik oma tavalistel kohtadel: Nikolai võttis istet ahju juures väikese lauakese ääres, kuhu talle teed toodi. Täiesti halliks läinud näoga, millest suured mustad silmad veel teravamalt esile tungisid, lebas vana hurdakoer Milka, esimese Milka järeltulija, tema kõrval tugitoolil. Poolest saadik halliks läinud käharate juustega, vurrudega ja põskhabemega. Denissov istus eest avatud kindralimundris krahvinna Marja kõrval. Pierre istus naise ja vana krahvinna vahel. Ta jutustas asju, mis — nagu ta teadis — võisid vanakest huvitada ja talle arusaadavad olla. Ta rääkis väliseist seltskondlikest sündmustest ja neist inimestest, kes kunagi moodustasid vana krahvinna omaealiste ringi, kes

kunagi olid tõeliseks, elavaks eri ringiks, kes aga nüüd enamikus olid mööda maailma laiali pillutud nagu temagi ja elasid oma viimaseid päevi, kogudes järelejäänud viljapäid sellest, mis nad elus olid külvanud. Kuid just nemad, need omaealised, näisid vanale krahvinnale ainukese tõsise ja tõelise maailmana. Pierre'i elevusest nägi Nataša, et ta reis oli olnud huvitav, et tal oli himu paljudest asjadest jutustada, kuid ta ei tohtinud krahvinna juuresolekul rääkida. Denissov, kes perekonda ei kuulunud ja seepärast Pierre'i ettevaatust ei mõistnud, keda kui rahulolematut pealegi väga huvitas kõik Peterburis toimuv, sundis alatasa Pierre'i jutustama kas äsjasest juhtumist Semjonovski polgus, või Arakšejevist, või piibliseltsist. Pierre sattus mõnikord hoogu ja hakkas jutustama, kuid Nikolai ja Nataša töid ta iga kord tagasi vürst Ivani ja krahvinna Marja Antonovna tervise juurde.

«Aga see on ju meeletus, nii Gosner kui ka Tatarinov?» küsis Denissov. «Kas see tõesti ikka edasi kestab?»

«Kuidas kestab?» hüüatas Pierre. «Tugevamini kui iialgi enne. Piibliselts — see on nüüd kogu valitsus!»

«Mis see siis on, *mon cher ami*?» küsis krahvinna, kes oma tee oli ära joonud ja ilmselt ettekäänat otsis, et pärast söömist natuke vihastada. «Kuidas sa räägid, — valitsus; ma ei saa sellest aru.»

«Teate, *maman*,» segas Nikolai vahele, kes teadis, kuidas kõike tõlkida oma ema keelde, «vürst A. N. Golitsõn asutas seltsi; räägitakse, et tal on suur võim.»

«Arakšejev ja Golitsõn,» ütles Pierre ettevaatamatult, «see on nüüd kogu valitsus. Ja missugune! Kõiges näevad nad salasepitsusi, kardavad kõike.»

«Noh, milles siis vürst Aleksander Nikolajevitš süüdi on? Ta on väga lugupidamisväärne inimene. Ma puutusin temaga toona Marja Antonovna juures kokku,» ütles krahvinna solvunult ning jätkas, sellest veel rohkem solvudes, et kõik vait jäid: «Nüüd on hakatud kõiki arvustama. Evangeeliumi selts, — no mis selles siis paha on?» ja ta tõusis (ka kõik teised tõusid) ning sammus rangel ilmel diivanituppa oma laua juurde.

Tekkinud nukra vaikimise sekka kuuldus kõrvaltoast laste naeru ja hääli. Ilmselt oli laste seas tekkinud mingi rõõmus erutus.

«Valmis, valmis!» kuuldus teiste seast väikese Nataša rõõmsat kiisa.

Pierre vahetas pilgu krahvinna Marjaga ja Nikolaiga (Natašat nägi ta alati) ja naeratas õnnelikult.

«Vaat, kus on imetore muusika!» ütles ta.

«Anna Makarovna lõpetas suka,» ütles krahvinna Marja.

«Oo, ma lähen vaatama,» ütles Pierre püsti karates. «Sa tead,» ütles ta ukse juures peatudes, «miks ma eriti armastan seda muu-

¹ Mu kallid sõber.

sikat, — see teatab mulle kõige esimesena, et kõik on hästi. Täna sõidan, ja mida lähemale saan majale, seda suurem on hirm. Niipea kui ma eestuppa astusin, kuulsin Andruša naerulaginat, — noh, tähendab, et kõik on hästi...»

«Tean, tean ma seda tunnet,» kinnitas Nikolai. «Mina ei või minna, sukad on ju minule üllatuseks tehtud.»

Pierre läks laste juurde, ja naerulaginat ning hüüded muutusid veel valjemaks.

«Noh, Anna Makarovna,» kuuldus Pierre'i häält, «vaat siia keskele, ja siis käsutuse peale: üks, kaks, ja — kui ma ütlen: kolm, sina seisa siia; sind võtan kätele. Noh, üks, kaks...» sõnas Pierre'i häält; tekkis vaikus. «Kolm!» Ja toas tõusis laste häälte vaimustatud kila. «Kaks, kaks!» karjusid lapsed.

Need olid kaks sukka, mida Anna Makarovna ainult temale tuntud salavõtte abil varrastel koos kodus ja iga kord laste juuresolekul pidulikult teineteisest välja tõmbas, kui töö valmis oli.

XIV

Varsti pärast seda tulid lapsed head ööd ütleva. Lapsed suudlesid kõiki, mees- ja naiskasvatatajad tegid kummarduse ja väljusid. Jäi ainult Dessal oma kasvandikuga. Sosinal kutsus kasvataja oma kasvandikku alumisele korrale.

«*Non, m-r Dessal, je demanderai à ma tante de rester,*»¹ vastas Nikolaike Bolkonski samuti sosinal.

«*Ma tante, lubage mind jääda,*» ütles Nikolaike tädi juurde astudes.

Ta nägu väljendas härrast palvet, ärevust ja vaimustust. Krahvinna Marja vaatas talle näkku ja pöördus Pierre'i poole.

«Kui teie siin olete, siis ei suuda ta eemalduda,» ütles ta Pierre'ile.

«*Je vous le ramènerai tout à l'heure, m-r Dessal; bonsoir,*»² ütles Pierre šveitslasele kätt andes ja pöördus naeratades Nikolaike poole: «Me pole teineteist veel näinudki. Marie, kui sarnaseks ta muutub,» lisas ta, pöördudes krahvinna Marja poole.

«Isale?» ütles poisike tumepunaselt õhetama hakates ning oma säravate, vaimustust väljendavate silmadega alt üles Pierre'i poole vaadates.

Pierre noogutas talle pead ning jätkas jutustust, mille lapsed olid katkestanud. Krahvinna Marja tikkis näpu vahel kanvaale; Nataša vaatas meest, silmi ära pööramata. Nikolai ja Denissov tõusid vahel, küsisid piipe, suitsetasid, tõid teed Sonjalt, kes kurva-meelselt ja visalt teemasina juures istus, ja küsitlesid Pierre'i. Käharpäine, haiglane poisike istus säravi silmi kellestki märkama-

¹ Ei, härra Dessal, ma palun tädi, et ta lubaks jääda.

² Toon ta teile varsti tagasi, härra Dessal; head ööd.

tult nurgas, ning ainult oma käharpead mahakeeratud kaelusest paistval peenel kaelal sinnapoole pöörates, kus Pierre oli, võpatas ta vahel harva ja sosistas endamisi midagi, nähtavasti mingi uue ja tugeva tunde mõju all olles.

Jutt keerles kaasaegse keelepeksu ümber kõrgemast valitsusest, milles enamik inimesi harilikult näeb sisepoliitika tähtsaimat huvi. Denissov, kes valitsusega rahul polnud oma ebaõnnestumiste tõttu teenistuses, kuulab rõõmuga kõiki rumalusi, mida tema arvates nüüd Peterburis tehti, ja tegi tugevate ning teravate väljendustega oma märkusi Pierre'i sõnade peale.

«Enne pidid sakslane olema, nüüd pead Tatar'linovi ja m-me Kr'luedener'liga tantsima, lugema... Eckar'ltshausen ja muud temataolised. Oh! tuleks jälle meie tubli Bonapar'lte lahti lasta. Tema peksaks kogu r'lumaluse välja. No mis tegu see on, — Semjonovski polk anda soldat Schwar'ltzi kätte?» karjus ta.

Ka Nikolai, kuigi tal polnud seda soovi kõiges halba näha nagu Denissovil, pidas väga väärtuslikuks ning tähtsaks asjaks valitsust arvustada ja mõtles, et kui A. on selle või teise ministeeriumi etteotsa ja B. sinna või sinna kindralkuberneriks määratud ja keiser seda, aga minister toda öelnud, — siis on need kõik väga tähtsad asjad. Ja ta pidas vajalikuks sellest huvitatud olla ja küsitles Pierre'i. Kahe kaasvestleja küsitluse tõttu püsis kõnelus tavalistes kõrgemate valitsusringide keelepeksu raamides.

Kuid Nataša, kes tundis kõiki oma mehe võtteid ja mõtteid, nägi, et Pierre ammugi tahtis, kuid ei saanud juttu teisele teele juhtida ja väljendada oma lemmikmõtet, sedasama, milleks ta Peterburis käiski nõu pidamas oma sõbra vürst Fjodoriga; ja Nataša tuli mehele appi, küsides, kuidas olid tema asjad vürst Fjodoriga.

«Millest on jutt?» küsis Nikolai.

«Ikka sellest samast,» ütles Pierre ringi vaadates. «Kõik näevad, et asjad lähevad nii halvasti, et seda nii ei või jätta, ja et kõigi ausate inimeste kohuseks on jõudumööda vastu töötada.»

«Mis võivad siis ausad inimesed teha?» ütles Nikolai, kergelt kulme kortsutades. «Mis saab siis teha?»

«Aga vaat mis...»

«Lähme kabinetti,» ütles Nikolai.

Nataša, kes juba ammu aimas, et teda varsti imetama kutsutakse, kuulis hoidja hüüet ja läks lastetuppa. Krahvinna Marja läks temaga kaasa. Mehed läksid kabinetti, ja Nikolaike Bolkonski, keda onu tähele ei pannud, läks samuti sinna ja istus akna juurde kirjutuslaua ette varju.

«Noh, mis sa siis teed?» ütles Denissov.

«Igavesed fantaasiad,» ütles Nikolai.

«Vaat mis,» algas Pierre istet võtmata ja kord mööda tuba kõndides, kord peatudes, kõnelemise juures sisistades ja kätega kiireid liigutusi tehes. «Vaat mis. Olukord Peterburis on vaat mis-sugune: keiser ei tunne huvi millegi vastu. Ta on täiesti andu-

nud tolele müstitsismile (müstitsismi ei andestanud Pierre nüüd kellelegi). Ta otsib ainult rahu, ja rahu võivad talle anda ainult need inimesed *sans foi ni loi*¹, kes hoolimatult kõike raiuvad ja lähmatavad: Magnitski, Araktšejev ja *tutti quanti*... Sa nõustud, et kui sa ise ei tegeleks majapidamisega, vaid tahaksid ainult rahu, et sa siis seda rutemini sihile jõuaksid, mida julmem oleks su opan?²» pöördus ta Nikolai poole.

«Noh, aga milleks sa seda räägid?» ütles Nikolai.

«Noh, ja kõik hakkub. Kohtutes on vargus, armees ainult kepp: drill, asumisele saatmine, — piinatakse inimesi; haridust lähmatatakse. Mis on noor ja aus, seda hävitatakse! Kõik näevad, et see ei või nii minna. Kõik on liialt pinevil ja katkeb, tingimata,» rääkis Pierre (nagu inimesed seitsaadik, kui on olemas valitsus, alati räägivad, ükskõik missuguse valitsuse tegevust lähemalt vaadates). «Ühte rääkisin ma neile Peterburis.»

«Kellele?» küsis Denissov.

«Noh, te teate, kellele,» ütles Pierre, vaadates paljutähendavalt altkulmu, «vürst Fjodorile ja neile kõigile. Haridust ja heategevust toetada, — see kõik on muidugi hea. Ilus eesmärk ja kõik; aga praeguses olukorras on vaja midagi muud.»

Sel hetkel märkas Nikolai poisikese sealviibimist. Ta nägu muutus süngeks; ta astus tema juurde.

«Miks sa siin oled?»

«Miks? Jäta ta,» ütles Pierre Nikolai käest kinni võttes ja rääkis edasi: «Seda on vähe, ütlen ma neile: nüüd on vaja muud. Kui te seisate ja ootate, et pingulekistud keel iga silmapilk katkeb; kui kõik ootavad paratamatut pööret, siis tuleb kuidagi tihedamalt ja suuremal arvul üksteise käest kinni võtta, et üldisele katastroofile vastu panna. Kõik noor ja tugev kistakse sinna ja rikutakse kõlbeliselt. Ühte võrgutavad naised, teist austuseavaldused, kolmandat auahnus, raha, ja nad lähevad üle tollesse leeris. Sõltumatuid, vabastasid inimesi, nagu teie ja mina, ei jää sugugi järele. Ma ütlen: avardage seltskonna ringi! *Mot d'ordre'iks*² ärgu olgu mitte üksnes voorus, vaid sõltumatus ja tegevus.»

Poisikese rahule jätnud, nihutas Nikolai tugitooli vihaselt teise kohta, istus sellesse ja kõhatles Pierre'i kuulates tahtmatult, kuna ta nägu muutus üha süngemaks.

«Aga mis sihiline tegevus siis?» hüüatas ta. «Ja missugusesse vahekorda te astute valitsusega?»

«Vaat missugusesse! Abiliste vahekorda. Ühing ei tarvitse olla salajane, kui valitsus seda lubab. See pole valitsusevaenulik; vastupidi: see on tõeliste konservatiivide ühing. Aumeeste ühing sõna tõsisel mõttes. Ainult selleks, et Pugatšov ei tuleks maha tapma nii sinu kui ka minu lapsi ja et Araktšejev ei saadaks mind sõjaväelisse asundusse, — ainult selleks võtame üksteisel käest kinni, ainult üldise hüve ja julgeoleku sihiga.»

¹ Ilma autunde ja südametunnistusega.

² Loosungiks.

«Jah, aga salaühing on järelikult vaenulik ning kahjulik ja võib tekitada ainult kurja.»

«Miks? Kas tugendbund, mis päästis Euroopa (tol ajal ei julgetud veel mõelda, et Venemaa päästis Euroopa), tekitas mingit kurja? Tugendbund — see on vooruse liit; see on armastus, vastastikune abistamine; see on see, mida jutlustas Kristus ristil...»

Nataša, kes keset kõnelust oli tuppa tulnud, vaatas rõõmsalt mehele. Ta ei rõõmutsenud selle üle, et mees kõneles. See teda ei huvitanudki, sest talle näis, et see kõik on üliväga lihtne ja et ta seda kõike ammuigi teadis (see näis talle sellepärast nii, et ta tundis kõike, millest see väljus, — kogu Pierre'i hinge); ta rõõmutses mehe elevat, vaimustatud nägu vaadates.

Veel rõõmsamalt-vaimustatumalt vaatas Pierre'i kõigist unustatud poisike mahakeeratud kaelusest väljuva peene kaelaga. Iga Pierre'i sõna põletas ta südant, ja sõrmede närviliste liigutustega purustas ta, seda ise märkamata, endale kättesattuvaid kirjalakitükke ja sulgi onu laual.

«Sugugi mitte see, mis sa mõtled; aga vaat, mis oli saksa tugendbund ja see, mis mina soovitan.»

«Noh, vend, sakslastele sobib tugendbund, aga mina seda ei mõista ega suuda välja üteldagi,» lausus Denissovi vali, otsustav hää. «Kõik on halb ja ilge, ma olen nõus; ainult tugendbundist ei saa ma ar'lu; kui ei meeldi — siis olgu m ä s s; nii on asi. *Je suis vot'e homme.*»¹

Pierre naeratas, Nataša hakkas naerma, kuid Nikolai tõmbas kulmud veel enam kortsu ja hakkas Pierre'ile tõendama, et mingisugust pööret pole ette näha ja et kogu hädaoht, millest ta räägib, on olemas ainult tema kujutluses. Pierre tõendas vastupidist, ja kuna ta vaimsed võimed olid tugevamad ja leidlikumad, siis tundis Nikolai end ummikusse aetuna. See vihastas teda veel rohkem, sest ta teadis oma südames — mitte arutluste, vaid millegi arutlustest tugevama põhjal —, et tema arvamine kindlasti õige oli.

«Vaat, mis mina sulle ütlen,» sõnas ta tõustes, piipu närviliste käeliigutustega nurka seades ja lõpuks sinna jätteski. «Tõendada ma sulle ei saa. Sa räägid, et meil on kõik halvasti ja et tuleb pööre; mina seda ei näe; aga sa ütled, et truudusevanne on tingimuslik asi, ja selle peale ütlen ma sulle: et sa oled minu parim sõber, seda sa tead; aga kui te asutate salaseltsi, kui te hakkate valitsusele vastu töötama, missugune see ka oleks, ma tean, et minu kohuseks on valitsuse käsku kuulata. Ja kui Araktšejev mind praegu käsib eskadroniga teie vastu minna ja mõõga tõmmata, siis ei kõhkle ma sekunditki, vaid lähen. Arva sellest, mis tahad.»

Pärast neid sõnu tekkis piinlik vaikus. Nataša hakkas esimesena rääkima, meest kaitstes ja vennale kallale tungides. Tema kaitsmine oli nõrk ja saamatu, kuid oma eesmärgi ta saavutas. Vestlus algas uuesti, ja mitte enam selles ebameeldivalt vaenulikus toonis, millega Nikolai viimased sõnad olid öeldud.

¹ Siis olen teie mees.

Kui kõik tõusid, et õhtust sööma minna, siis astus Nikolaike Bol-konski kahvatuna, heledate, kiirgavate silmadega Pierre'i juurde. «Onu Pierre... teie... ei... Kui isa elaks... kas ta oleks teiega nõus?» küsis ta.

Pierre mõistis äkki, missugune eriline, sõltumatu, keeruline ja tugev tunde- ja mõtletegevus pidi toimuma selles poisikeses nende vestluse kestel, ja meenutades kõike, mis ta oli rääkinud, tundis ta tuska selle üle, et poiss teda oli kuulnud. Siiski oli tarvis talle vastata.

«Ma mõtlen, et oleks,» ütles ta vastu tahtmist ja väljus kabi-netist.

Poisike langetas pea ja näis alles nüüd märkavat, mis ta laual oli teinud. Ta punastas ja läks Nikolai juurde.

«Onu, vabanda, ma tegin seda... kogemata,» ütles ta, osutades purustatud kirjalaki-tükkidele ja sulgedele.

Nikolai võpatas vihaselt.

«Hea küll, hea küll,» sõnas ta kirjalaki-tükke ja sulgi laua alla visates.

Ja endas tõusnud viha ilmse vaevaga maha surudes pöördus ta kõrvale.

«Sa ei oleks pidanud siin olemagi,» ütles ta.

LEV TOLSTOI KUI VENE REVOLUTSIOONI PEEGEL.

V. I. Lenin

Suure kunstniku nime kõrvutamine revolutsiooniga, mida ta ilmselt ei mõistnud, millest ta ilmselt kõrvale hoidus, võib esimesel pilgul näida imelikuna ning kunstlikuna. Ei saa ju peegliks nimetada seda, mis silmanähtavalt ei peegelda nähtusi õigesti? Kuid meie revolutsioon on erakordselt keeruline nähtus; selle otseste teostajate ja osavõtjate massi hulgas on palju sotsiaalseid elemente, kes samuti ilmselt ei saanud aru toimuvast, samuti hoidusid kõrvale tõelistest ajaloolistest ülesannetest, mis sündmuste käik nende ette asetatas. Ja kui meil on tegemist tõesti suure kunstnikuga, siis pidi ta kas või mõningaidki revolutsiooni olulisi külgi oma teostes peegeldama.

Legaalne vene ajakirjandus, tulvil artikleid, kirju ja sõnumeid Tolstoi 80 aasta juubeli puhul, tunneb kõige vähem huvi tema teoste analüüsimise vastu Vene revolutsiooni iseloomu ja Vene revolutsiooni tõukejõudude seisukohalt. Kogu see ajakirjandus on läiluseni tulvil silmakirjalikkust, kaht liiki silmakirjalikkust: kroonulikku ja liberaalset. Esimene on müüdavate paberimäärijate jäme silmakirjalikkus, kellel eile kästi L. Tolstoid taga kiusata, täna aga otsida temas patriotismi ja püüda Euroopa ees viisakas olla. Et sedaliiki paberimäärijatele on nende kirjutused kinni maks-tud, see on kõigile teada, ja nad ei suuda kedagi petta. Palju pee-

nem ja seetõttu palju kahjulikum ning ohtlikum on liberaalne silmakirjalikkus. Kui kuulata «Retši» kadetlikke balalaikineid, siis on nende poolehoid Tolstoile kõige täielikum ja kõige tulisem. Tegelikult on ettekavatsetud deklamatsioon ja ülespuhutud fraasid «suurest jumalaotsijast» üksainus suur vale, sest vene liberaal ei usu ei Tolstoi jumalasse ega tunne ka kaasa Tolstoi kriitikalale olemasoleva korra kohta. Ta kleebib end populaarse nime külge, et suurendada oma poliitilist kapitali, et mängida üldrahvusliku opositsiooni juhi osa, ta püüab fraaside kära ja müraga *lämmatada* vajadust anda otsene ja selge vastus küsimusele: millest on põhjustatud «tolstoiluse» karjuvad vastuolud, missuguseid meie revolutsiooni puudusi ja nõrkusi need väljendavad?

Vastuolud Tolstoi teostes, vaadetes, õpetustes, koolkonnas on tõepoolest karjuvad. Ühelt poolt geniaalne kunstnik, kes on andnud mitte ainult võrratuid pilte vene elust, vaid ka esmaklassilisi maailmakirjanduse teoseid. Teiselt poolt — mõisnik, vaga hull Kristuses. Ühelt poolt haruldaselt tugev, otsene ja siiras protest ühiskondliku vale ja valskuse vastu, — teiselt poolt «tolstoilane», s. t. jõuetu, hüsteeriline hädavares, keda nimetatakse vene haritlaseks, kes avalikult endale vastu rinda tagudes ütleb: «olen paha, olen ilge, kuid tegelen kõlbelise enesetäiustamisega; ma ei söö enam liha ja toitun nüüd riisikotlettidest.» Ühelt poolt kapitalistliku ekspluateerimise halastamatu arvustamine, valitsuse vägivaldtegude, kohtu ja riigivalitsemise komöödia paljastamine, kogu nende vastuolude sügavuse esiletoomine, mis valitsevad rikkuse kasvu ja tsivilisatsiooni saavutuste ning töölishulkade viletsuse, metsistumise ja piinade kasvu vahel; teiselt poolt — kohtlane jutlustamine «kurjale mittevastupanemisest» vägivaldaga. Ühelt poolt kõige kainem realism, igasuguste maskide maharebimine; — teiselt poolt ühe kõige jõledama asja, mis maailmas üldse leidub, nimelt religiooni — jutlustamine, püüd panna kroonuameti poolest pappide asemele papid, kes on seda kõlbelise veendumuse poolest, s. t. kultiveerida kõige rafineeritumat ja sellepärast eriti jälki papi-meelsust. Tõepoolest:

Sa oled rikas ja armetu,
Sa oled võimas ja jõuetu
— Emake Venemaa!

Et niisuguste vastuolude juures ei suutnud Tolstoi absoluutselt mõista ei töölisliikumist ja selle osa võitluses sotsialismi eest ega ka Vene revolutsiooni, on iseenesest selge. Kuid vastuolud Tolstoi vaadetes ja õpetustes pole juhuslikud, vaid väljendasid neid vastuolulisi tingimusi, millesse oli asetatud vene elu XIX sajandi viimasel kolmandikul. Patriarhaalne küla, mis oli alles eile vabanenud pärisorjusest, oli antud sõna tõsisel mõttes kapitali ja fiskuse voli ja võimu alla. Talumajanduse ja talupoegade elu vanad alustoad, alustoad, mis tõepoolest olid püsinud sajandeid, lagunesid haruldase kiirusega. Ja vastuolusid Tolstoi vaadetes tuleb hinnata mitte tänapäeva töölisliikumise ja tänapäeva sotsialismi seisukohalt (nii-

sugune hinnang on mõistagi vajalik, kuid see on puudulik), vaid selle protesti seisukohalt, mis on suunatud sissetungiva kapitalismi, masside laostumise ja maatajäämise vastu ja mille pidi esile kutsuma patriarhaalne vene küla. Tolstoi on naeruväärne prohvetina, kes on avastanud uued inimkonna päästmise retseptid, — ja sellepärast on täiesti mannetud välismaised ja vene «tolstoilased», kes tahtsid muuta dogmaks just tema õpetuse kõige nõrgemat külge. Tolstoi on suur nende ideede ja nende meeleolude väljendajana, mis olid kujunenud miljoneil vene talupoegadel selleks ajaks, kui Venemaal saabus kodanlik revolutsioon. Tolstoi on originaalne, sest tema vaadete summa tervikuna võttes väljendab just meie revolutsiooni kui *talupoegliku* kodanliku revolutsiooni iseärasusi. Vastuolud Tolstoi vaadetes on sellelt seisukohalt nende vastuoluliste tingimuste tõeline peegel, milledesse oli asetatud talurahva ajalooline tegevus meie revolutsioonis. Ühelt poolt kuhjasid sajanid pärisorjuslikku iket ja aastakümned reformijärgset foorseeritud laostamist terved mäed vihkamist, viha ja meeleheitlikku otsustavust. Püüd sootuks minema pühkida nii kroonukirik kui ka mõisnikud ja mõisnike valitsus, hävitada kõik maavalduse vanad vormid ja viisid, puhastada maa, luua politseiliku klassiriigi asemele vabade ja võrdõiguslike väiketalupeogade ühiselu, — see püüd läbib punase niidina iga talupoegade ajaloolist sammu meie revolutsioonis, ja pole kahtlust, et Tolstoi kirjutiste ideeline sisu vastab palju rohkem sellele talupoegade püüdele kui abstraktsele «kristlikule anarhismile», nagu vahel hinnatakse tema vaadete «süsteemi».

Teiselt poolt suhtus ühiselu uute vormide poole püüdlev talurahvas väga ebateadlikult, patriarhaalselt, kohtlaselt sellesse, missugune peab olema see ühiselu, missuguse võitlusega tuleb endale kätte võita vabadus, missugused juhid võivad tal olla selles võitluses, kuidas suhtub talurahvarevolutsiooni huvidesse kodanlus ja kodanlik intelligents, miks on mõisnike maavalduse kaotamiseks vajalik tsaarivõimu vägivaldne kukutamine. Talurahva kogu mõeldunud elu on õpetanud teda vihkama mõisahärrat ja tšinovnikut, kuid pole teda õpetanud ega võinudki õpetada, kust otsida vastust kõigile neile küsimustele. Tegelikult võitles meie revolutsioonis väiksem osa talurahvast, sellele eesmärgil mõnevõrragi organiseerudes, ja hoopis väike osa tõsis relv käes oma vaenlaste hävitamisele, tsaariteenrite ja mõisnike kaitsjate hävitamisele. Suur osa talurahvast nuttis ja palus, targutas ja unistas, kirjutas palvekirju ja saatis «palujaid», — täiesti Lev Nikolaitš Tolstoi vaimus! Ja nagu see alati on niisugustel juhtumitel, tolstoilik kõrvalehoidmine poliitikast, tolstoilik lahtiütlemine poliitikast, huvi puudumine poliitika vastu ja selle mittemõistmine mõjusid nii, et teadlikule ja revolutsioonilisele proletariaadile järgnes vähemus, kuna enamus oli nende põhimõttelagedate, tallalakkujate kodanlike intelligentide saagiks, kes kadettide nime all jooksid trudovike koosolekult Stolõpini eeskotta, mangusid, kauplesid, lepitasisid, lubasid lepitada, —

kuni nad sõdurisaapa hoobiga välja kihutati. Tolstoi ideed on meie talurahva ülestõusu nõrkuse, puuduste peegel, patriarhaalse küla loiduse ja «tubli maamehe» sissejuurdunud arguse peegeldus.

Võtke soldatite ülestõusud aastail 1905—1906. Nende meie revolutsiooni võitlejate sotsiaalne koosseis on talurahva ja proletariaadi vahepealne. Viimane on vähemuses; seepärast ei näita liikumine sõjaväes isegi ligikaudu sellist ülevenemaalist monoliitsust, sellist parteilist teadlikkust, mida näitas üles proletariaat, kes otseku käeviipe peale sai sotsiaaldemokraatlikuks. Teiselt poolt pole midagi ekslikumat kui arvamine, nagu oleks soldatite ülestõusude ebaõnnestumise põhjuseks olnud juhtide puudumine ohvitserkonna hulgast. Vastupidi, revolutsiooni tohtu progress Narodnaja Volja aegadest saadik avaldus just selles, et püssi tõstis ülemuse vastu «hall tõbras», kelle iseseisvus ehmatas väga liberaalseid mõisnikke ja liberaalset ohvitserkonda. Soldat tundis sügavalt kaasa talurahva üritusele; tema silmad löid särava juba ainuüksi maa mainimisel. Korduvalt läks võim väeosades üle soldatite massi kätte, — kuid selle võimu otsustavat kasutamist peaaegu ei olnud; soldatid kõhklesid; olles tapnud mõne vihatud ülema, vabastasid nad paari päeva, vahel mõne tunni pärast aresti alt ülejäänud, astusid läbirääkimistesse võimuga ja seejärel läksid mahalaskmisele, heitsid ise peksupingile, lasid end uuesti ikkesse panna — täiesti Lev Nikolaitš Tolstoi vaimus!

Tolstoi peegeldas kogunenud vihkamist, küpsenud püüet paremusele, soovi vabaneda minevikust, — ja ebaküpset unistamist, poliitilist kasvatamatust, revolutsioonilist loidust. Ajaloolis-majanduslikud tingimused selgitavad nii masside revolutsioonilise võitluse tekkimise paratamatust kui ka masside võitluseks ettevalmistamatust, tolstoilikku kurjale mittevastupanemist, mis oli esimese revolutsioonikampaania lüüasaamise kõige tõsisemaks põhjuseks.

Õeldakse, et purustatud armeed õpivad hästi. Revolutsiooniliste klasside võrdlemine armeedega on muidugi õige ainult väga piiratud mõttes. Kapitalismi arenemine muudab ja teravdab iga tunniga neid tingimusi, mis tõukasid miljoneid talupoegi, keda liidab ühte mõisnike-feodaalide ja nende valitsuse vihkamine, revolutsioonilis-demokraatlikule võitlusele. Talurahva enda hulgas tõrjub vahetuse, turu valitsemise ja raha võimu kasv üha rohkem välja patriarhaalse mineviku ja patriarhaalse tolstoiliku ideoloogia. Kuid revolutsiooni esimeste aastate ja massilises revolutsioonilises võitluses esimeste lüüasaamiste üks saavutus on väljaspool kahtlust: see on surmahoop, mis anti masside endisele loidusele ja lõtvusele. Eraldusjooned muutusid teravamaks. Klasside ja parteide piirjooned on välja kujunenud. Stolõpini õppetundide vasara all, revolutsiooniliste sotsiaaldemokraatide vääramatu, järjekindla agitatsiooni tingimustes kerkib mitte ainult sotsialistliku proletariaadi, vaid ka talurahva demokraatlike hulkade keskelt paratamatult üha rohkem karastatud võitlejaid, kes on järjest vähem võimelised langetama meie ajaloolisse tolstoiluse pattu!

1908.

ANTON PAVLOVIŠ TŠEHHOV

(1860—1904)

JONÕTŠ.

I

Kui sissesõitnud kurtsid igavuse ja elu üksluisuse üle S. kubermangulinnas, siis kohalikud elanikud kõnelesid otsekui end vabandades, et, vastupidi, S-is on väga hea elada, et linnas on olemas raamatukogu, teater, klubi, toimuvad ballid ja et lõpuks on olemas ka tarku, huvitavaid, meeldivaid perekondi, kellega võib tutvust sobitada. Ja viitasid Turkinite perekonnale kui kõige haritumale ning andekamale.

See perekond elas peatänavas, kubernerite kõrval, omaenda majas. Turkin ise, Ivan Petrovitš, tüse, ilus põskhabemega brünnett, korraldas heategeval otstarbel asjaarmastajate etendusi, mängis ise vanu kindraleid ja kõhis seejuures väga naljakalt. Ta teadis rohkesti anekdoote, mõistatusi, kõnekäände, armastas naljatada ning terav-

meelitseda ja alati oli tal niisugune ilme, et polnud võimalik aru saada, kas ta teeb nalja või räägib tõsiselt. Tema naine Veera Jossifovna, kuivetu, nägus näpitsprillidega daam, kirjutas novelle ning romaane ja luges neid meelsasti oma külalistele ette. Tütar Jekaterina Ivanovna, noor neiu, mängis klaverit. Ühe sõnaga, igal perekonnaliikmel oli mingi oma talent. Külalisi võtsid Turkinid vastu lahkesti ja demonstreerisid neile oma talente rõõmsalt, südamliku lihtsusega. Nende suures kivimajas oli ruumi lahedasti ja suvel jahe, pooled aknaist olid suunatud vanasse varjurikkasse aeda, kus kevadel laulsid ööbikud. Kui majas olid külalised, siis klõbistati kõõgis nugadega, õues lõhnas praetud sibula järele — ja see ennustas alati rikkalikku ning maitsvat õhtusööki.

Ka doktor Startsevile, Dmitri Jonõtšile, kõneldi, kui ta oli alles äsja semstvoorstiks määratud ja Djalizi, kümne versta kaugusele S-ist elama asus, et tema kui intelligentne inimene peab tingimata Turkinitega tuttavaks saama. Kord talvel tutvustati teda tänaval Ivan Petrovitšiga. Vesteldi ilmast, teatrist, koolerast, järgnes küllakutse. Kevadel, pühade ajal — see oli taevaminemispüha — läks Startsev pärast haigete vastuvõtmist linna, et pisut meelt lahutada ja ühtlasi endale üht-teist osta. Ta sammus jalgsi, ruttamata (oma hobuseid tal veel ei olnud) ja ümises kogu aeg laulda:

«Kui veel elukarikast ma pisaraid ei joonud . . .»

Linnas ta lõunastas, jalutas pargis, siis aga tuli talle kuidagi iseenesest meelde Ivan Petrovitši küllakutse ja ta otsustas Turkinite juures ära käia, vaadata, mis inimesed nad on.

«Tervist, olge head,» ütles Ivan Petrovitš teda välistrepil vastu võttes. «Mul on väga, väga hea meel nii meeldivat külalist näha. Lähme, ma esitlen teid oma abikaasale. Ma räägin temale, Veerake,» jätkas ta arsti oma naisele esitledes, «räägin temale, et tal pole mingit rooma õigust oma haiglas istuda, ta peab oma vaba aja seltskonnale pühendama. Eks ole tõsi, südameke?»

«Istuge siia,» lausus Veera Jossifovna külalist enda kõrvale istuma pannes. «Te võite minuga flirtida. Mu mees on armukade, päris Othello, kuid me püüame ju nõnda käituda, et ta midagi ei märka.»

«Ah, sina, tibuke, vigurivänt . . .» pomises Ivan Petrovitš õrnalt ja suudles naist laubale. «Te tulite väga parajal ajal,» pöördus ta jälle külalise poole. «Mu abikaasa kirjutas maailmama romaani ja loeb seda täna ette.»

«Žantšik,» ütles Veera Jossifovna mehele. «*Dites que l'on nous donne du thé.*»¹

Startsevile esitleti Jekaterina Ivanovnat, kaheksateistkümnenda aastast tütarlast, kes sarnanes väga oma emaga, olles samuti kõhnuke ja nägus. Ta ilme oli alles lapselik, piht peenike ning õrn; neitsilik, ilus, tugev, juba väljaarenenud rind kõneles kevadest, tõelisest kevadest. Pärast joodi teed moosiga, meega, kompvekkidega

¹ Utelge, et meile antaks teed.

ja väga maitsvate küpsistega, mis sulasid suus. Öhtu saabumisel kogunesid vähehaaval külalised, ja Ivan Petrovitš suunas igauhele neist oma naervad silmad ning lausus:

«Tervist, olge head.»

Seejärel istusid kõik väga tõsiste nägudega võõrastetoas ja Veera Jossifovna luges oma romaani. Ta alustas nõnda: «Külm kõvenes...» Aknad olid pärani lahti, oli kuulda, kuidas köögis klõbistati nugadega, ja tundus praetud sibula lõhna... Pehmeis, sügavais tugitoolides oli mugav, tuled vilkusid sõbralikult võõrastetoa hämaruses. Ja nüüd, suvisel öhtul, kui tänavalt kostis hääli, naeru ja õuest tuli sirelilõhna, oli raske mõista, kuidas külm kõvenes ja kuidas loojuv päike valgustas oma külmade kiirtega lumist lagendikku ja teekäijat, kes üksikuna sammus mööda teed. Veera Jossifovna luges sellest, kuidas noor, ilus krahvinna asutas oma külas koole, haiglaid, raamatukogusid, ja kuidas ta hakkas armastama rändavat kunstnikku, — luges sellest, mida elus iialgi ei juhtu, ja ometigi oli meeldiv ning mõnus kuulata ja pähe tulid vaid head, rahulikud mõtted, — polnud tahtmist tõusta.

«Pole laita lugu,» lausus Ivan Petrovitš tasa.

Ja keegi külalistest ütles kuulates ning mõtteis kuhugi väga, väga kaugele kandudes vaevalt kuuldavalt:

«Jah... tõepoolest...»

Möödus tund, teine. Naabruses asuvas linnapargis mängis orkester ja laulis laulukoor. Kui Veera Jossifovna sulges oma vihiku, vaigiti minutit viis ja kuulati «Pirrukest», mida laulis koor, ja see laul kõneles sellest, mida polnud romaanis, aga mis on olemas elus.

«Kas te lasete oma teoseid trükkida ajakirjades?» küsis Startsev Veera Jossifovnalt.

«Ei,» vastas Veera Jossifovna, «ma ei lase kuskil trükkida. Kirjutan valmis ja peidan oma kappi. Milleks trükkida?» selgitas ta. «Meil on ju varandust.»

Ja kõik ohkasid millegipärast.

«Aga nüüd mängi sina, Kiisu, midagi,» ütles Ivan Petrovitš tütrele.

Klaverikaas tõsteti üles, avati juba valmis pandud noodid. Jekaterina Ivanovna istus ja lõi mõlema käega klahvidele. Seejärel lõi ta otsekohe jälle kogu jõust ja jälle ning jälle. Ta õlad ja rind vappusid, ta tagus visalt ikka sellesesamasse kohta ja näis, et ta ei lakka enne, kui on klahvid klaveri sisse tagunud. Võõrastetuba täitus mürinaga. Mürises kõik: niihästi põrand, lagi kui ka mööbel... Jekaterina Ivanovna mängis rasket passaaži, huvitavat just oma raskuse tõttu, pikka ning monotoonset, ja Startsev kujutles kuulates, kuidas kõrgelt mäelt varisevad kivid, aina varisevad ja varisevad, ja tahtis, et nad rutem lakkaksid varisemast, ning ühtaegu meeldis talle pingutusest roosatav, tugev, energiline, laubale langedud juukseharaga Jekaterina Ivanovna väga. Pärast haigete ja külameeste hulgas Djalžiis veedetud talve istuda võõrastetoas, vaa-

delda seda noort, kaunist ning tõenäoliselt süütut olendit ja kuu-
lata neid mürisevaid, tüütavaid, ent siiski kultuurseid helisid oli
väga mõnus ja uudne . . .

«Noh, Kiisu, täna mängisid sa nii, nagu mitte kunagi varem,»
ütles Ivan Petrovitš pisarsilmil, kui ta tütar lõpetas ja püsti tõu-
sis. «Sure, Deniss, paremat sa ei kirjuta.»

Kõik kogunesid Jekaterina Ivanovna ümber, õnnitlesid, imetle-
sid, kinnitasid, et nad pole enam ammu sellist muusikat kuulnud,
tema aga kuulas vaikides, kergelt naeratades, ja kogu ta olekus
avalduis võidurõõm.

«Tore! Suurepärase!»

«Tore!» ütles ka Startsev üldisele vaimustusele alistudes. «Kus
te õppisite muusikat?» küsis ta Jekaterina Ivanovnal. «Konserva-
tooriumis?»

«Ei, konservatooriumi ma alles kavatsen astuda, seni aga olen
õppinud siin, madam Zavlovskaja juures.»

«Te lõpetasite siinse gümnaasiumi?»

«Oo ei!» vastas tütre eest Veera Jossifovna. «Meie kutsusime
õpetajad koju, sest, te mõistate, gümnaasiumis või instituudis oleks
võinud esineda halbu mõjusid. Senikaua kui tütarlaps kasvab, peab
ta olema ainuüksi ema mõju all.»

«Aga konservatooriumi sõidan ma ikkagi,» ütles Jekaterina
Ivanovna.

«Ei, Kiisu armastab oma ema. Kiisu ei hakka oma isa ja ema
kurvastama.»

«Ei, sõidan! Sõidan!» ütles Jekaterina Ivanovna naljatavalt
ning kapriisselt ja lõi jalga vastu maad.

Ohtusöögil aga näitas juba Ivan Petrovitš oma andeid. Naerdes
ainuüksi silmadega, jutustas ta anekdoote, teravmeelitses, esitas
naljakaid ülesandeid ja lahendas neid ise, ja kogu aeg kõneles ta
oma ebatavalist keelt, mis oli välja arendatud pikaaegsete terav-
meelsusharjutustega ja ilmselt talle juba ammu harjumuseks saa-
nud: maailmama, pole laita lugu, tänan teid alandavalt . . .

Ent see polnud kõik. Kui külalised söönuina ning rahulolevaina
esikus tunglesid oma palituid ja jalutuskeppe võttes, askeldas nende
seas toapoiss Pavluš, või nagu teda siin kutsuti, Paava, umbes
neljateistkümne-aastane, põetud peaga, pungis põskedega poiss.

«Noh, Paava, tee õige etendust!» ütles talle Ivan Petrovitš.

Paava võttis vajaliku poosi, tõstis käe üles ja lausus traagiliselt
toonil:

«Sure, sa õnnetu!»

Ja kõik pahlvatasid laginal naerma.

«Huvitav,» mõtles Startsev tänavale astudes.

Ta käis veel sees restoranis ja jõi õlut, seejärel hakkas jalgsi
minema koju Djalizi. Sammus ja ümises kogu tee laulda:

«Su hääl näib mulle sõbralik ja õrn . . .»

Kümne versta ärakäimise järel magama heites ei tundnud ta

vähematki väsimust, — vastupidi, talle tundus, et ta käiks meelsasti ära veel paarkümmend versta.

«Pole laita lugu,» meenus talle uinumisel ja ta hakkas naerma.

II

Startsev plaanitses ikka Turkinite poole minekut, kuid haiglas oli väga palju tööd ja ta ei suutnud kuidagi leida vaba tundi. Üle aasta möödus niiviisi töös ja üksinduses, ja siis toodi linnast helesinises ümbrikus kiri...

Veera Jossifovna kannatas juba ammugi migreeni all, ent viimasel ajal, kui Kiisu iga päev hirmutas konservatooriumi sõiduga, hakkasid haigushood korduma üha sagedamini. Turkinite juures käisid ära kõik linna arstid; lõpuks jõudis kord ka semstvoarsti kätte. Veera Jossifovna kirjutas talle liigutava kirja, milles palus teda kohale sõita ja kergendada ta kannatusi. Startsev sõitiski ja hakkas seejärel sageli Turkinite pool käima, väga sageli... Ta aitas tõepoolest Veera Jossifovnat natuke ja viimane kõneles juba kõigile külalistele, et Startsev on ebatavaline, imetusväärne arst. Kuid Turkinite pool käis ta mitte enam Veera Jossifovna migreeni pärast...

Pühapäev. Jekaterina Ivanovna lõpetas oma pikad, väsitavad klaveriharjutused. Pärast istuti kaua aega söögitoas ning joodi teed ja Ivan Petrovitš jutustas midagi naljakat. Kostis kellahelin: oli tarvis esikusse minna külalist vastu võtma. Startsev kasutas segadusehetke ja ütles kangesti erutatuna Jekaterina Ivanovnale sosinal:

«Jumala pärast, palun teid, ärge piinake mind, — lähme aeda!»

Neiu kehitas õlgu, otsekui kõheldes ja mitte mõistes, mida Startsev temast tahab, kuid tõusis püsti ja läks.

«Te mängite kolm, neli tundi klaverit,» kõneles Startsev temale järgnedes, «seejärel istute emaga ja pole mingit võimalust teiega rääkida. Andke mulle kas või ainult veerand tundi, palun teid.»

Sügis oli lähenemas ja vana aed oli vaikne, nukker ja alleedel lebasid tumedad puulehed. Juba läks varakult hämaraks.

«Ma pole teid terve nädal aega näinud,» jätkas Startsev. «Kui te teaksite, milline piin see on! Istume. Kuulake mind ära.»

Neil mõlemal oli oma lemmikkoht aias: pink vana laia vahtra all. Ka nüüd istusid nad sellele pingile.

«Mida te soovite?» küsis Jekaterina Ivanovna kuival, asjalikul toonil.

«Ma pole teid terve nädal aega näinud, pole teid nii kaua kuulnud. Ma ihaldan, janunen teie häält. Kõnelge.»

Neiu kütkestas teda oma värskusega, silmade ja põskede naiivse ilmega. Isegi selles, kuidas kleit ta seljas istus, nägi Startsev midagi ebatavaliselt armast, liigutavat oma lihtsuses ja naiivses graatsias. Ja ühtaegu näis ta Startsevile sellest naiivsusest hoolimata väga targana ja üle oma ea arenenuna. Startsev võis temaga

kõnelda kirjandusest, kunstist, ükskõik millest, võis talle kurta elu ja inimeste üle, ehkki juhtus vahel, et neiu tõsise vestluse ajal äkki sobimatul kohal naerma puhkes või ära majja jooksis. Jekaterina Ivanovna, nagu peaaegu kõik S. linna tütarlapsed, luges palju (üldiselt aga loeti S-is väga vähe ja kohalikus raamatukogus räägitigi, et kui poleks tütarlapsi ja noori juute, siis kas või pane raamatukogu kinni). See meeldis Startsevile ääretult, ta püüdis iga kord erutusega, mida Jekaterina Ivanovna oli viimaseil päevil lugenud, ja kuulas võlutult, kui neiu sellest jutustas.

«Mida te lugesite sel nädalal, mil me teineteist ei näinud?» küsis ta nüüd. «Kõnelge, palun teid.»

«Lugesin Pissemskit.»

«Mida nimelt?»

«Tuhat hinge,» vastas Kiisu. «Kui naljakalt kutsuti Pissemskit: Aleksei Feofilaktõtš!»

«Kuhu te nüüd?» kohkus Startsev, kui Jekaterina Ivanovna äkki püüdis tõsiselt ja maja poole minema hakkas. «Ma pean tingimata teiega kõnelema, ma pean teile avaldama... Olge minuga kas või viis minutitki! Palun teid!»

Neiu peatus, otsekui midagi öelda tahtes, pistis siis talle kohmetult sedelikesse pihku, jooksis majja ja istus seal jälle klaveri ette.

«Olge täna kell üksteist õhtul,» luges Startsev, «kalmistul Dometti mälestussamba juures.»

«Noh, see on küll päris rumal,» mõtles ta end kogudes. «Milleks siin kalmistu? Misjaoks?»

Oli selge: Kiisu tembutas. Kellele võiks tõepoolest tõsiselt pähe tulla määrata kohtamist õõseks, kaugele linna taha, kalmistule, kui seda võiks kergesti korraldada tänaval, linnapargis? Ja kas sobib temal, semstvoarstil, arukal, soliidisel mehel õhata, sedelikesi saada, kalmistuil ringi kolada, rumalusi teha, mille üle nüüd isegi koolipoisid naeravad? Kuhu viib välja see romaan? Mis ütlevad seltsimehed, kui nad sellest teada saavad? Nõnda mõtles Startsev, tammudes klubis laudade vahel, ent poole üheteistkümnenda ajal võttis järsku kätte ja sõitis kalmistule.

Tal oli juba oma hobustepaar ja sametvestiga kutsar Panteleimon. Kuu paistis. Oli vaikne ning soe, kuid sügiseselt soe. Agulis, tapamaja juures, ulgusid koerad. Startsev jättis hobused linna äärde ühte põiktänavasse ja läks ise jalgsi kalmistule. «Igaühel on oma veidrused,» mõtles ta. «Kiisu on kah veider ja, kes teab, võib-olla ta ei tee nalja ja tulebki.» Ja ta andus sellele nõrgale, tühi- sele lootusele ning see joobnustas teda.

Umbes pool versta läks ta üle välja. Kalmistu paistis kauguses tumeda triibuna nagu mets või suur aed. Tuli nähtavale valgetest kividest müür, värav... Kuuvalguses võis väraval lugeda kirja: «Jõuab kätte tund, millal...» Startsev astus jalgvärvavast sisse ja esimene, mis ta nägi, olid valged ristid ja hauasambad mõlemal pool laia alleed ning nende ja paplite mustad varjud. Kaugel ümberringi paistis valge ja must, ja unised puud langetasid oma

oksi valge kohale. Siin näis olevat valgem kui väljal. Kāpataolised vahtralehed eraldusid teravalt alleede kollasel liival ning kivi-plaatidel ja hauasammaste pealkirjad olid selgesti nāha. Esiālgu hāmmastas Startsevit see, mida ta nūūd nāgi esimest korda elus ja mida ta arvatavasti enam ei juhtu nāgema: maailm, mis ei sarnanenud mitte millegi muuga, — maailm, kus kuuvalgus on nii ilus ja pehme, otsekui oleks siin tema hāll; kus pole elu, pole ole-maski, kuid igas tumedas pāplis, igas kāāpas on tunda salapāra-sust, mis tōotab vaikset, kaunist, igavest elu. Kiviplaatidest ja nārbunud lilledest, segunedes puulehtede sūgisese lōhnaga, hōngab andestust, kurbust ja rahu.

Ūmberringi oli vaikus. Sūgavas harduses vaatasid taevast alla tāhed. Ja Startsevi sammud kajasid vāga teravalt ning sobimatult. Ja alles siis, kui kell kirikutornis hakkas lōōma ja ta kujutles ise-ennast surnuna, igaveseks siia maetuna, tundus talle, et keegi vaa-tab teda, ja ta mōtles hetkeks, et see pole rahu ega vaikus, vaid olematuse hāāletu nukrus, summutatud meeleheide...

Kabelikujuline Demetti mēlestussamma inglīga ūlaosas. Kunagi viibis S-is lābisōidul itāalia ooperitrupp, keegi lauljanna-dest suri, ta maeti maha ja talle pūstitati see mēlestussamma. Linnas ei mēletanud enam keegi lauljannat, kuid ripplāmbike sisse-kāigu kohal peegeldas kuuvalgust ja nāis pōlevat.

Kedagi ei olnud nāha. Kes tulekski siia keskōōl? Ent Startsev ootas, ootas kirglikult, otsekui oleks kuuvalgus temas kirge ōhu-tanud, ja kujutles suudlusi ning sūlelusi. Ta istus mēlestussamba juures umbes pool tundi, kōndis siis kūlgmistel alleedel edasi-tagasi, kaabu kāes, oodates ja mōeldes sellest, kui palju on siia, neisse hāudadesse maetud nāisi ja neiusid, kes olid ilusad, veetlevad, kes armastasid ja hellitustele andudes pōlesid ōōsiti kires. Kui halba nalja teeb emake loodus inimese ūle, kui solvav on seda teada! Startsev mōtles nōnda ja ūhtaegu oli tal tahtmine kisendada, et ta tahab, et ta ootab armastust iga hinna eest. Tema ees ei valenda-nud enam marmoritūkid, vaid kaunid kehād, ta nāgi vorme, mis hābelikult peitsid end puude varju, tajus soojust, ja see piinlemine muutus rusuvaks.

Ja siis oleks otsekui eesriie alla langenud, kuu kadus pilvede taha ja jārsku lāks ūmberringi pimedaks. Vaevu leidis Startsev vārava, — oli juba pime nagu sūgisōōl, — seejārel hulkus tundi poolteist ringi, otsides pōiktānavat, kuhu ta oma hōbused jāttis.

«Ma olen vāsinud, vaevalt pūsin jalul,» ūtles ta Panteleimonile.

Ja mōnutundega kalessi istudes mōtles:

«Oh, poleks tarvis tūsedaks minna!»

III

Jārgmise pāeva ōhtul sōitis ta Turkinite poole abieluettepanekut tegema. Ent see osutus vōimatuks, sest juuksur tegi Jekaterina Iva-novnale tema toas soengut. Neiu valmistus klubisse tantsuōhtule minekuks.

Tuli jälle kaua aega söögitoas istuda ja teed juua. Nähes, et külaline on mõtlik ja tunneb igavust, võttis Ivan Petrovitš vestitaskust mõned sedelikesed ja luges ette sakslasest valitseja naljaka kirja selle kohta, kuidas mõisas on kõik lukustamised rikki läinud ja müristused ümber langenud.

«Kaasavara annavad nad arvatavasti korraliku,» mõtles Startsev, hajameelselt kuulates.

Unetu öö järel oli ta uimases olekus, otsekui oleks talle midagi magusat ning uinutavat sisse joodetud. Südames oli ähmane, kuid rõõmus ning soe tunne ja samal ajal arutles peas mingi külm, raske tombuke.

«Peatu, kuni pole hilja! Kas ta sobib sulle? Ta on hellitatud, tujukas, magab kuni kella kaheni, sina aga oled kõstri poeg, semstvoarst...»

«Ja mis siis?» mõtles ta. «Olgu.»

«Pealegi, kui sa temaga abiellud,» jätkas tombuke, «sunnivad tema sugulased sind semstvotteenistust maha jätma ja linnas elama.»

«Ja mis siis?» mõtles ta. «Kui linnas, siis linnas. Annavad kaasavara, seame end sisse...»

Lõpuks astus tuppa Jekaterina Ivanovna, ballikleit seljas, dekolteeritud, kena, puhas, ja Startsev sattus teda imetledes sellisesse vaimustusse, et ei saanud sõnagi suust, ainult vahtis teda ja naeris.

Jekaterina Ivanovna hakkas hüvasti jätma ja Startsev tõusis — siia jääda polnud tal enam põhjust —, öeldes, et tal on aeg koju minna: haiged ootavad.

«Pole midagi parata,» ütles Ivan Petrovitš, «sõitke, — viite ühtlasi Kiisu klubisse.»

Õues tibutas vihma, oli väga pime ja ainult Panteleimoni käheda kõha järgi võis aimata, kus on hobused. Kalessil tõsteti kumm üles.

«Piibusuitsu tubak annab, tigu seljas tuba kannab,» kõneles Ivan Petrovitš tütart kalessi istuma seades. «Lase käia! Hüvasti, olge head!»

Sõideti.

«Mina olin eile kalmistul,» alustas Startsev. «Kui karm ja halastamatu on see teie poolt...»

«Te olite kalmistul?»

«Jah, olin seal ja ootasin teid peaaegu kuni kella kaheni. Ma kannatasin...»

«Kannatage pealegi, kui te naljast aru ei saa.»

Rahulolevana, et ta oli nii kavalasti osanud armunu üle nalja heita ja et teda nii väga armastatakse, puhkes Jekaterina Ivanovna laginal naerma ja karjatas äkki ehmunult, sest samal ajal pöörasid hobused järsult klubi väravast sisse ja kaless kaldus küljele. Startsev võttis Jekaterina Ivanovnal piha ümbert kinni, neiu surus end ehmunult tema vastu ja ta ei suutnud end tagasi hoida ning suudles Jekaterina Ivanovnat kirglikult huulte, lõuale ja embas teda veel tugevamini.

«Küllalt,» ütles Jekaterina Ivanovna kuivalt.

Ja hetk hiljem polnud teda enam kalessis ja linnavaht klubi valgustatud paraadtrepil juures karjus võikal häälel Panteleimoni peale:

«Mis sa seisad, vares? Sõida edasi!»

Startsev sõitis koju, kuid tuli varsti tagasi. Võõras frakk seljas ja valge kange kaelaside ees, mis aina turri kiskus ja krae pealt ära libiseda püüdis, istus ta keskööl klubi võõrastetoas ja kõneles innustunult Jekaterina Ivanovnale:

«Oo, kui vähe teavad need, kes pole iial armastanud! Mulle näib, et keegi pole veel õigesti armastust kirjeldanud, ja vaevalt ongi võimalik kirjeldada seda õrna, rõõmsat, piinavat tundmust, ja kes on seda kas või kordki tundnud, see ei hakka seda sõnades edasi andma. Milleks pikad sissejuhatused, kirjeldused? Milleks tarbetud ilukõned? Minu armastus on piiritu... Palun, anun teid,» lausus Startsev lõpuks, «saage minu naiseks!»

«Dmitri Jonõtš,» ütles Jekaterina Ivanovna vähese mõtlemise järel väga tõsisel ilmel. «Dmitri Jonõtš, ma olen teile väga tänulik au eest, ma austan teid, kuid...» Ta tõusis püsti ja jätkas seistes: «Kuid, vabandage, teie naiseks saada ma ei või. Kõnelgem tõsiselt. Dmitri Jonõtš, te teate, et kõige enam elus armastan ma kunsti, ma armastan meeletult, jumaldan muusikat, olen sellele pühendanud kogu oma elu. Ma tahan saada kunstnikuks, tahan kuulsust, edu, vabadust, teie aga tahate, et ma elaksin edasi selles linnas, jätkaksin seda tühja, kasutatud elu, mis on mulle talumatuks muutunud. Saada abielunaiseks, — oo ei, andestage! Inimene peab püüdma kõrgema, hiilgava eesmärgi poole, perekonnaelu aga seoks mind igaveseks. Dmitri Jonõtš (Jekaterina Ivanovna naeratas vaevalt märgatavalt, sest lausudes «Dmitri Jonõtš» tuli talle meelde «Aleksi Feofilaktõtš»), Dmitri Jonõtš, te olete hea, õilis, tark inimene, te olete parem kõigest...» Neiu silmad täitusid pisarast. «Ma tunnen teile kõigest hingest kaasa, kuid... kuid te mõistate...»

Ja et mitte nutma hakata, pöördus Jekaterina Ivanovna kõrvale ning väljus võõrastetoast.

Startsevi süda lakkas rahutult pekslemast. Olles klubist tänavale astunud, rebis ta kõigepealt kange kaelasideme eest ja hingas täie rinnaga. Tal oli pisut häbi, tema enesearmastus oli solvatud, — ta ei oodanud äraütlemist, — ja oli raske uskuda, et kõik tema unistused, piinlemised ning lootused olid jõudnud nii narrile lõpule, otsekui pisinäidendis asjaarmastajate etendusel. Ja kahju oli oma tundmusest, sellest oma armastusest, nii kahju, et oleks kas või kätte võtnud ja valjusti nutma pursanud või kõigest jõust vihmavarjuga vastu Panteleimoni laia selga virutanud.

Paar-kolm päeva ei läinud töö ta käes, ta ei söönud, ei maganud, aga kui tema kõrvu jõudis kuuldus, et Jekaterina Ivanovna on konservatooriumi astumiseks Moskvasse sõitnud, rahunes ta ja hakkas jälle endist viisi elama.

Vahel hiljem meelde tuletades, kuidas ta kalmistul hulkus või kuidas ta kogu linna mööda ringi sõitis ja frakki otsis, ringutas ta laisalt ning sõnas:

«Kui palju askeldusi ikkagi!»

IV

Möödusid neli aastat. Startsevil oli linnas juba suur praksis. Igal hommikul võttis ta rutuga haigeid vastu oma kodus Djaližis, seejärel sõitis linnahaigete juurde, sõitis mitte enam kaks hobust ees, vaid kuljustega troikas ja saabus koju tagasi hilja öösel. Ta oli tüsenenud, lihavnenud ja käis vastumeelselt jala, sest ta kannatas hingeldustõve all. Ka Panteleimon oli tüsenenud, ja mida laiemaks ta muutus, seda kurvemalt õhkas ja kaebas ta oma kibeda saatuse üle: sõitmine teeb liiga!

Startsev käis igasugustes majades ja puutus kokku paljude inimestega, kuid ei sõbrustanud lähemalt kellegagi. Väikekodanlased ärritasid teda oma juttudega, oma vaadetega elule ja isegi oma välimusega. Kogemused tegid talle vähehaaval selgeks, et seni kui sa väikekodanlasega kaarte mängid või temaga einet võtad, on ta leplik, heasüdamlik ja isegi mitte rumal inimene, kuid tarvitseb vaid temaga juttu alustada millestki mittedõdavast, näiteks poliitikast või teadusest, kui ta satub kimbatusse või laseb käiku niisuguse juhmi ning õela filosoofia, et jääb üle ainult käega heita ja eemalduda. Kui Startsev katsus kas või liberaalse väikekodanlasega vestlust alustada näiteks sellest, et inimkond läheb, jumal tänatud, edasi ja et omal ajal hakkab ta läbi saama ilma passideta ja surmanuhtluseta, siis vaatas väikekodanlane temale kõõrdi ning küsis umbusklikult: «Tähendab, siis võib igaüks keda tahab tänaval maha nootida?» Kui aga Startsev seltskonnas, õhtusöögil või teejoomisel, kõneles sellest, et on tarvis tööd teha, et ilma tööta ei või elada, siis võttis igaüks seda etteheiteina, sai pahaseks ja hakkas tüütult vaidlema. Kõige selle juures ei teinud väikekodanlased midagi, absoluutselt mitte midagi ega tundnud millegi vastu huvi ja polnud kuidagi võimalik välja mõelda, millest nendega rääkida. Ja Startsev vältiski kõnelusi, einestas ainult ning mängis vinti, ja kui ta juhtus kuskil majas perekondlikule peole ja teda paluti lauda, siis istus ta maha ja sõi vaikides ning taldrikusse vahtides. Ja kõik, mis sel ajal kõneldi, oli ebahuvitav, ülekohtune, rumal, ta tundis erutust, närvitset, kuid vaikis, ja seetõttu, et ta alati süngelt vaikis ning taldrikusse vahtis, hakati teda linnas kutsuma «põrnitsevaks poolakaks», ehkki ta polnud hoopiski poolakas.

Sellistest meelelahutustest, nagu teater ja kontserdid, hoidus ta kõrvale, ent see-eest mängis igal õhtul tundi kolm naudinguga vinti. Tal oli veel üks meelelahutus, mis talle märkamatult, vähehaaval harjumuseks sai, — see oli: õhtuti taskutest välja võtta praktiseerimisega saadud rahapabereid, ja tuli ette, et neid kollaseid ja roheline pabereid, mis lõhnasid lõhnaõli, äädika, viiruki ja

traani järele, oli topitud kõigisse taskutesse oma seitsmekümne rubla ümber. Kui neid kogunes mõnisada, viis ta nad «Vastastikusesse Krediidühingusse» ja paigutas seal jooksvale arvele.

Kogu nelja aasta jooksul pärast Jekaterina Ivanovna ärasõitu käis ta Turkinite pool ainult kaks korda Veera Jossifovna kutsel, kes ikka veel oma migreeni ravis. Igal suvel sõitis Jekaterina Ivanovna vanemaid külastama, kuid Startsev ei näinud teda kordagi, — ei juhtunud nägema.

Niisiis olid möödunud neli aastat. Ühel vaikselt soojal hommikul toodi haiglasse kiri. Veera Jossifovna kirjutas Dmitri Jonõtšile, et ta on väga tema järele igatsema hakanud, ja palus teda tingimata sisse astuda ning tema, Veera Jossifovna kannatusi kergendada, ja et pealegi on täna tema sünnipäev. Alla oli juurde kirjutatud: «Ema palvega ühinen ka mina. K.»

Startsev mõtles pisut ja sõitis õhtul Turkinite poole.

«Aa, tervist, olge head!» lausus Ivan Petrovitš teda vastu võttes ja naeratas ainult silmadega. «Olge bonžuuritud!»

Juba tublisti vananenud, valgete juustega Veera Jossifovna surus Startsevil kätt, ohkas teeseldult ja ütles:

«Teie, doktor, ei taha minuga flirtida, ei käi iialgi meie pool, — ma olen juba vana teie jaoks. Kuid nüüd on kohale jõudnud noor, — võib-olla on temal rohkem õnne.»

Ja Kiisu? Ta oli kõhnaks jäänud, kahvatuks muutunud, ilusamaks ning saledamaks läinud. Kuid see oli juba Jekaterina Ivanovna, mitte enam Kiisu. Ei olnud enam endist värskust ja lapseliku naiivsuse ilmet. Niihästi pilgus kui ka käitumisviisis oli midagi uut — arglikku ning süüdlaslikku, otsekui ei tunneks ta end siin, Turkinite majas, enam kodus olevat.

«Kui palju aastaid on mööda läinud!» ütles ta Startseville kätt ulatades ja oli näha, et ta süda peksles ärevalt. Teraselt ning uudishimulikult Startseville näkku vaadates jätkas ta: «Kui tüsedaks te olete läinud! Te olete päevitunud, mehistanud, kuid üldiselt olete vähe muutunud.»

Ka nüüd meeldis ta Startseville, meeldis väga, kuid temas puudus midagi või oli midagi liigset, — Startsev poleks ise kah osanud öelda, mis nimelt, kuid miski ei lasknud tal enam tunda nõnda nagu varem. Talle ei meeldinud neiu kahvatus, uus ilme, nõrk naeratus, hää, ja natukese aja pärast ei meeldinud juba ka kleit, tugi tool, milles neiu istus, ei meeldinud miski minevikus, mil ta oleks peaaegu Jekaterina Ivanovnaga abiellunud. Talle meenus oma armastus, meenusid unistused ja lootused, mis olid teda neli aastat tagasi erutanud, — ja tal hakkas ebamugav.

Joodi teed magusa pirukaga. Pärast luges Veera Jossifovna ette romaani, luges sellest, mida elus iialgi ei juhtu, Startsev aga kuulas, vaatas tema halli, ilusat pead ja ootas, millal ta lõpetab.

«Andetu,» mõtles ta, «pole mitte see, kes ei oska jutte kirjutada, vaid see, kes neid kirjutab ja ei oska seda varjata.»

«Pole laita lugu,» ütles Ivan Petrovitš.

Seejärel mängis Jekaterina Ivanovna kärarikkalt ning kaua klaverit, ja kui ta lõpetas, tänati teda kaua aega ning oldi temast vaimustuses.

«Hea, et ma temaga ei abiellunud,» mõtles Startsev. Jekaterina Ivanovna vaatas talle otsa ja näis ootavat, et Startsev teeb temale ettepaneku aeda minna, kuid too vaikus.

«Ajame pisut juttu,» ütles neiu Startsevi juurde astudes. «Kuidas te elate? Mis on teil uudist? Kuidas läheb? Ma mõtlesin kõik need päevad teie peale,» jätkas ta närviliselt. «Tahtsin saata teile kirja, tahtsin ise teie juurde Djaliži sõita ja juba otsustasingi sõita, kuid mõtlesin pärast ümber, — jumal teab, kuidas teie nüüd minusse suhtute. Ma ootasin teid täna niisuguse erutusega. Jumala pärast, lähme aeda.»

Nad läksid aeda ja istusid seal pingile vana vahtra all, nagu neli aastat tagasi. Oli pime.

«Kuidas te siis elate?» küsis Jekaterina Ivanovna.

«Pole viga, elame tasapisi,» vastas Startsev.

Ja midagi muud ei osanud ta välja mõelda. Mõlemad vaikisid.

«Ma olen erutatud,» lausus Jekaterina Ivanovna ja kattis kätega näo, «kuid teie ärge pange seda tähele. Mul on nii hea kodus olla, olen nii rõõmus kõiki nähes ega suuda harjuda. Kui palju mälestusi! Mulle tundus, et meil jätkub lakkamatut juttu hommikuni.»

Nüüd nägi Startsev lähedalt tema nägu, säravaid silmi, ja siin, pimeduses, näis Jekaterina Ivanovna nooremana kui toas ja ta oleks justkui tagasi saanud oma endise lapseliku ilme. Ta silmitses tõepoolest Startsevit naiivse uudishimuga, otsekui tahtes lähemalt tundma õppida ja mõista inimest, kes kunagi armastas teda nii palavalt, sellise õrnusega ja nii õnnetul. Ta silmad tänasid Startsevit selle armastuse eest. Ja Startsevile meenus kõik, mis oli olnud, kõik kuni vähimate pisiastjadeni, kuidas ta kalmistut mööda ringi hulkus, kuidas ta siis hommiku eel roidununa koju tagasi pöördus, ja ta meel läks järsku nukraks ning tal hakkas kahju mõödunust. Hinges süttis tuluke.

«Mäletate, kuidas ma teid klubisse tantsuõhtule saatsin?» küsis ta. «Siis sadas vihma, oli pime...»

Tuluke hinges aina paisus ja juba oli tahtmine kõnelda, kurta elu üle...

«Eh!» ütles ta ohates. «Teie küsite, kuidas ma elan. Kuidas me siis elame? Mitte kuidagi. Vananeme, tüseneme, käime alla. Päev läheb päeva järel, elu möödub ilmetult, ilma muljeteta, ilma mõteteta... Päeval rahateenimine, õhtul klubi, kaardimängijate, alkohoolikute, kisakõride seltskond, keda ma ei või kannatada. Mis on siin head?»

«Kuid teil on oma töö, õilis elueesmärk. Te armastasite nii väga kõnelda oma haiglast. Ma olin siis kuidagi veider, kujutlesin end suure pianistina. Nüüd mängivad kõik preilid klaverit ja mina mängisin niisama nagu teisedki ja minus polnud midagi erilist. Mina olen samasugune pianist, nagu ema on kirjanik. Ja muidugi ma ei

mõistnud teid siis, hiljem aga, Moskvast, mõtlesin sagedasti teie peale. Ainult teie peale mõtlesingi. Milline õnn on olla semstvoarst, aidata kannatajaid, teenida rahvast. Milline õnn!» kordas Jekaterina Ivanovna vaimustatult. «Kui ma Moskvast teie peale mõtlesin, te paistsite mulle nii ideaalsena, ülevana...»

Startsevile tulid meelde paberikesed, mida ta õhtuti nii suure mõnuga taskutest välja võttis, ja tuluke hinges kustus.

Ta tõusis maja poole minekuks. Jekaterina Ivanovna võttis tal käe alt kinni.

«Te olete kõige parem inimene, keda ma oma elus olen tundnud,» jätkas Jekaterina Ivanovna. «Me hakkame kokku saama, vestlema, — eks ole? Töotage mulle. Ma pole pianist, enda suhtes ma ei ole enam eksiarvamusel ja teie juuresolekul ma edaspidi ei mängi ega kõnele muusikast.»

Kui nad majja astusid ja Startsev nägi õhtuses valgustuses ta nägu ja endale suunatud nukraid, tänulikke, uurivaid silmi, muutus ta rahutuks ja mõtles jälle:

«Hea, et ma tookord ei abiellunud.»

Ta hakkas hüvasti jätma.

«Teil pole mingit rooma õigust ilma õhtusöögita ära sõita,» kõneles Ivan Petrovitš teda saates. «See on teie poolt üpris perentikulaarne. Noh, tee õige etendust!» ütles ta esikus Paava poole pöördudes.

Paava, mitte enam poisike, vaid vurrudega noormees, võttis vajaliku poosi, tõstis käe üles ja lausus traagilisel häälel:

«Sure, sa õnnetu!»

Kõik see ärritas Startsevit. Kalessi istudes ja vaadates tumedat maja ning aeda, mis olid talle kord nii väga armsad ja kallid olnud, meenus talle kõik korraga — niihästi Veera Jossifovna romaanid, Kiisu kärarikas mäng, Ivan Petrovitši teravmeelsus kui ka Paava traagiline poos, ja ta mõtles, et kui linna kõige andekamad inimesed on nii andetud, missugune peab siis olema linn.

Kolme päeva pärast tõi Paava Jekaterina Ivanovnalt kirja.

«Te ei tule meile. Miks?» kirjutas Jekaterina Ivanovna. «Kardan, et Te olete meie suhtes muutunud. Ma kardan ja mul on õudne juba ainult selle mõtte juures. Rahustage ometi mind, tulge ja ütlege, et kõik on hästi.»

Ma pean Teiega tingimata rääkima. Teie J. T.»

Startsev luges selle kirja läbi, mõtles pisut ja ütles Paavale:

«Ütle, kullake, et täna ma ei saa sõita, olen väga kinni. Ma tulen, ütle, nii umbes kolme päeva pärast.»

Kuid möödusid kolm päeva, möödus nädal, tema aga ei sõitnud ikka. Ükskord Turkinite majast mööda sõites meenus talle, et oleks tarvis kas või silmapilguks sisse astuda, kuid mõtles natuke ja... ei läinud.

Ja enam ei käinud ta iialgi Turkinite pool.

Möödusid veel mõned aastad. Startsev on veel tüsedamaks läinud, rasvunud, hingab raskelt ja käib juba pea kuklas. Kui ta ümarikuna ning punetavana kuljustega troikas sõidab ja Panteleimon, samuti ümarik ning punetav, oma lihava kuklaga pukis istub, sirged, otsekui puust käed ette sirutatud, ja vastutulijaile karjub: «Hoia parrremale!», siis see on mõjukas pilt ja näib, et ei sõida mitte inimene, vaid mingi paganlik jumal. Tal on linnas tohutu suur praksis, pole aega hinge tagasi tõmmata, juba on tal olemas mõis ja kaks maja linnas ja ta valib endale veel kolmandat, kasulikumat. Ja kui talle «Vastastikuses Krediidiühingus» kõneldakse mingisugusest majast, mis on enampakkumisele määratud, siis läheb ta ilma pikema jututa sinna majja, kõnnib läbi kõigi tubade, pööramata tähelepanu riietamata naistele ja lastele, kes silmitsevad teda hämmastuse ning hirmuga, torgib kepiga kõigi uste poole ja kõneleb:

«See on kabinet? See on magamistuba? Ja mis siin on?»

Ja hingab seejuures raskelt ning pühib laubalt higi.

Tal on palju tööd ja tegemist, kuid ta ei loobu ikkagi semstvo kohast: ahnus on võimust võtnud, on tahtmine hakkama saada nii siin kui seal. Djaližis ja ka linnas kutsutakse teda juba lihtsalt Jonõtšiks. «Kuhu see Jonõtš sõidab?» või: «Kas vahest kutsuda Jonõtš konsiiliumile?»

Arvatavasti seetõttu, et kõri on rasva läinud, on ta hää l peenikeseks ning lõikavaks muutunud. Ka tema iseloom on muutunud: see on nüüd raske, kergesti ärrituv. Haigeid vastu võttes on ta tavaliselt vihane, taob kepiga kärsitult vastu põrandat ja karjub oma ebameeldiva häälega:

«Palun ainult küsimustele vastata! Mitte juttu ajada!»

Ta on üksik. Tal on igav elada, miski teda ei huvita.

Kogu aja jooksul, mis ta Djaližis elab, oli armastus Kiisu vastu tema ainus ja arvatavasti ka viimane rõõm. Õhtuti mängib ta klubis vinti, seejärel istub üksinda suure laua ääres ja õhtustab. Teda teenib kõige vanem ja auväärsem teener — Ivan, talle tuuakse lafitt nr. 17, ja kõik — niihästi klubivanemad, kokk kui ka teener — teavad, mida ta armastab ja mida mitte, ning püüavad kogu jõust tema meele järgi olla, et muidu viimaks veel äkki vihastab ja pistab kepiga vastu põrandat taguma.

Õhtust süües pöördub ta vahetevahel kõrvale ja segab end mingisugusesse jutusse:

«Millest te räägite? Ah? Keda?»

Ja kui juhtub, et mõnes naaberlauas läheb jutt Turkinitele, siis küsib ta:

«Missugustest Turkinitest te räägite? Nendest või, kelle tütar klaverit mängib?»

See ongi kõik, mis Startsevist võib öelda.

Ja Turkinid? Ivan Petrovitš pole vananenud ega põrmugi muu-

tunud ja teravmeelitseb nagu ennegi ning jutustab anekdoote. Veera Jossifovna loeb külalistele oma romaane endist viisi meel-
sasti ja südamliku lihtsusega. Kiisu aga mängib iga päev oma neli
tundi klaverit. Ta on märgatavalt vananenud, tunneb end haigla-
sena ja sõidab igal sügisel koos emaga Krimmi. Neid vaksalis ära
saates pühib Ivan Petrovitš silmi, kui rong liikuma hakkab, ja
hüüab:

«Hüvasti, olge head!»

Ja lehvitab taskurätti.

1898

KIRSIAED

(1903)

Komöödia neljas vaatuses.

T e g e l a s e d:

Ranevskaja, Ljubov Andrejevna — mõisnik.

Anja — tema tütar, 17-aastane.

Varja — tema kasutütar, 24-aastane.

Gajev, Leonid Andrejevitš — Ranevskaja vend.

Lopahhin, Jermolai Aleksejevitš — kaupmees.

Trofimov, Pjotr Sergejevitš — üliõpilane.

Simeonov-Pištsik, Boriss Borissovitš — mõisnik.

Sarlotta Ivanovna — guvernant.

Jepihhodov, Semjon Pantelejevitš — kontoriametnik.

Dunjaša — toatüdruk.

Firss — toapoiss, 87-aastane vanake.

Jaša — noor toapoiss.

Teekäija.

Jaamaülem.

Postiametnik.

Külalised, teenijad.

Tegevus toimub L. A. Ranevskaja mõisas.

ESIMENE VAATUS.

Tuba, mida ikka veel kutsutakse lastetoaks. Üks üks viib Anja tupp. Koidik, varsti tõuseb päike. On juba maikuu, kirsipuud õitsevad, kuid aias on vilu, puhteaja kargus. Toa aknad on suletud.

Sisse tulevad Dunjaša küünlaga ja Lopahhin, raamat käes.

LOPAHHIN: Jumal tänatud, rong jõudis pärale. Mis kell on?

DUNJAŠA: Varsti kaks. (*Kustutab küünla.*) On juba valge.

LOPAHHIN: Kui palju see rong siis nüüd hilines? Oma kaks tundi vähemalt. (*Haigutab ja sirutab end.*) Olen mina ka üks, näe

mihukese lolli tüki mängisin! Sõitsin nimme selleks siia, et jaamas vastu võtta, ja äkki magasin maha . . . Jäin istudes tukkuma. Pagan võtaks . . . Oleks ometi sinagi mind äratanud.

DUNJASA: Ma arvasin, et te olete ära sõitnud. (*Kuulatab.*) Vist juba sõidavadki.

LOPAHHIN (*kuulatab*): Ei . . . Pagas vaja välja võtta, ja see ja teine.

(*Paus.*)

Ljubov Andrejevna on elanud välismaal viis aastat, ei tea, kuidas ta nüüd välja näeb . . . Ta on hea inimene. Kerge, lihtne inimene. Mäletan, kui ma viieteistkümne-aastane poisike olin, siis mu kadunud taat — ta pidas sel ajal siin külas poodi — lõi mulle rusikaga näkku, ninast vere välja . . . Me olime siis millegipärast teie õuele tulnud, ja isa oli vintis. Mäletan nagu praegu: Ljubov Andrejevna, alles nooruke, kõhn sihuke, viis mu käepesuanuma juurde vaat siinsamas kambris, lastetoas, ja ütles: «Ära nutsa, külamees, küll pulmadeks kasvab kinni» . . .

(*Paus.*)

Külamees . . . Minu isa oli tõega maamats, aga näe mina kannan juba valget vesti, kollaseid kingi. Kärsaga otse sakste saali . . . Ainult, et vaat olen rikas, raha palju, kui aga mõtelda ja arutada, siis mats mis mats . . . (*Lehitseb raamatut.*) Näe, lugesin raamatut ja mitte midagi ei saanud aru. Lugesin ja jäin magama.

(*Paus.*)

DUNJASA: Aga koerad ei maganud terve öö, tunnevad, et pererahvas tuleb.

LOPAHHIN: Mis sinuga on, Dunjaša . . .

DUNJASA: Käed värisevad. Ma langen minestusse.

LOPAHHIN: Liiga juba õrnake oled sa, Dunjaša. Ja rõivastud nagu preili, ja soeng ka. Nii ei lähe. Tarvis ikka aru pähe võtta.

(*Tuleb Jepihhodov lillekimbuga; ta on pintsakus, kriuksuvais läikima viksitud saabastes; sisse astudes pillab ta lillekimbu maha.*)

JEPIHHODOV (*tõstab lilled üles*): Näe, aednik saatis, käskis panna söögituppa. (*Annab lilled Dunjaša kätte*).

LOPAHHIN: Too sealt mulle ka kalja.

DUNJASA: Kuulan. (*Ära.*)

JEPIHHODOV: Praegu on väljas kraadi puhtekahutus, kolm külma, aga kirsid aina õites. Ei või meie kliimat heaks kiita. (*Ohkab.*) Ei või. Meie kliima ei soodusta täpp-täpilt. Näete, Jermolai Aleksejevitsš, lubage osundada, otsin endale üleeile saapad, aga nemad, julgen teile kinnitada, kriuksuvad nii, et pole mingisugust võimalust. Millega neid määrada?

LOPAHHIN: Jäta. Oled ära tüüdanud.

JEPIHHODOV: Iga päev juhtub mulle mingi õnnetus. Aga ma ei nurise, olen harjunud ja isegi naeratan.

(*Tuleb Dunjaša, annab Lopahhinile kalja.*)

JEPIHHODOV: Ma lähen. (*Põrkab vastu tooli, see kukub ümber.*) Näe . . . (*Peaaegu võidurõõmsalt.*) Noh näete, vabandage

väljenduse pärast, mihuke asjaolu, muuseas... See on lihtsalt isegi tähelepanuväärne! (Ära.)

DUNJASA: Aga teate, Jermolai Aleksejevitš, tunnistan teile, Jepihhodov palus minu kätt.

LOPAHHIN: Aa!

DUNJASA: Ei tea nüüd, mis teha... Ta on mõistlik inimene, ainult mõnikord, kui hakkab rääkima, siis millestki ei saa aru. Hästi ja tundlikult küll, aga pole arusaadav. Mulle ta nagu meeldiski. Ta armastab mind meeletult. Ta on õnnetu inimene, iga päev juhtub talle midagi. Nii teda meie juures tõgataksegi: kaks-kümmend kaks õnnetust...

LOPAHHIN (kuulatab): Nüüd vist sõidavad...

DUNJASA: Sõidavad! Mis see's minuga on... läksin üleni külmaks.

LOPAHHIN: Sõidavad, tõsi. Lähme vastu võtma. Kas ta tunneb mind veel ära? Viis aastat pole näinud.

DUNJASA (ärevuses): Ma kukun otsekohe maha... Ah, kukun! (On kuulda, kuidas maja ette sõidavad kaks sõidukit. Lopahhin ja Dunjaša väljuvad kiiresti. Lava jääb tühjaks. Naabertubades tekib müra. Üle lava, toetudes kepikesele, läheb tõtates Firss, kes Ljubov Andrejevnaile jaama vastu oli sõitnud; ta on vanaaegses livrees, kõrge kübar peas; kõneleb midagi enesega, kuid ühestki sõnast ei saa aru. Müra lava taga muutub ikka valjemaks. Hää: «Vaata, lähme siit»... Ljubov Andrejevna, Anja ja Šarlotta Ivanovna, viimasel koerake keti otsas järel, kõik matkarõivais, Varja palitus ja rätik peas, Gajev, Simeonov-Pištsik, Lopuhhin, Dunjaša kompsu ja päevavarjuga, teenijad asjadega — lähevad läbi toa.)

ANJA: Lähme siit. Mamma, kas mäletad, mis tuba see on?

LJUBOV ANDREJEVNA (rõõmsalt, läbi pisarate): Lastetuba!

VARJA: Kui külm, mul on käed kanged. (Ljubov Andrejevnaile.) Teie toad, valge ja lilla, on jätetud samasugusteks, nagu olid, mammakene.

LJUBOV ANDREJEVNA: Lastetuba, mu armas, kaunis tuba... Siin ma magasin, kui väike olin... (Nutab.) Ja ka praegu olen nagu väike... (Suudleb venda, Varjat, siis jälle venda.) Aga Varja on ikka samasugune, nunnakese sarnane! Ka Dunjaša tundsin ära... (Suudleb Dunjašat.)

GAJEV: Rong hilines kaks tundi. Ega kedagi? Kah kord!

SARLOTTA (Pištsikule): Mu koer sööb ka pähkleid.

PIŠTSIK (imestanult): Mõtelge ometi!

(Kõik lähevad ära peale Anja ja Dunjaša.)

DUNJASA: Küll me ootasime... (Võtab Anjat palitu seljast, kübara peast.)

ANJA: Ma pole neli ööd teel magada saanud... nüüd on külm mind kõvasti läbi võtnud.

DUNJASA: Te sõitsite ära just suure paastu ajal, siis oli lumi maas, käre külm, aga nüüd? Mu kullakene! (Naerab, suudleb teda.)

Ei jõudnud ära oodata, mu rõõm, paikene... Ma ütlen teile siinsamas kohe, ei kärsi enam minutitki oodata...

ANJA (*loilt*): Jälle midagi.

DUNJAŠA: Kontorist Jepihhodov palus pärast lihavõtteid minu kätt.

ANJA: Sa ikka neidsamu asju... (*Korraldab juukseid.*) Olen kõik nõelad ära kaotanud...

(*Ta on väga väsinud, isegi vangub jalgadel.*)

DUNJAŠA: Ei oska enam, mida mõelda. Ta armastab mind, nii kohe armastab!

ANJA (*vaatab üle oma ukse, õrnalt*): Minu tüba, minu aknad, ma justkui poleks ära käinudki. Olen kodus! Homme hommikul tõusen, jooksen aeda... Oo, kui ma saaksin uinuda! Ma pole kogu tee maganud, mind piinas rahutus.

DUNJAŠA: Üleeile sõitsid siia Pjotr Sergeitš.

ANJA (*rõõmsalt*): Petja!

DUNJAŠA: Magavad saunas, seal elavadki. «Kardan tülitada,» ütlevad. (*Vaatab oma taskukella.*) Tarvis oleks nad üles äratada, kuid Varvara Mihhailovna ei lubanud. Ütleb: «Sa ära teda ärata.»

(*Tuleb Varja, tal on võtmekimp puusal.*)

VARJA: Dunjaša, kiiresti kohvi... Mamma palub kohvi.

DUNJAŠA: Silmapilk. (*Ära.*)

VARJA: Noh, jumal tänatud, jõudsite pärale. Oled jälle kodus. (*Hellitades.*) Mu tuvikene tuli! Kaunitar tuli!

ANJA: Sain alles päevi näha.

VARJA: Kujutlen!

ANJA: Sõitsin vaikselt nädalal siit välja, siis oli külm. Šarlotta lobiseb kogu tee, teeb kunsttükke. Ja milleks sa mulle selle Šarlotta kaela määrised...

VARJA: Sa ei võinud ometi, paikene, üksi sõita. Seitsmeteistkümne-aastasena!

ANJA: Jõuame Pariisi, seal on külm, lumi. Ma kõnelen prantsuse keelt kohutavalt. Mamma elab viiendal korral, saan tema juurde, temal mingisugused prantslased, daamid, vana paater palveraamatuga ja toad täis suitsetatud, ebamugav. Mul hakkas äkki mammast hale, nii hale, kaisutasin ta pead, surusin käte vahele ja ei suuda enam lahti lasta. Pärast mamma aina kallistas, nuttis...

VARJA (*läbi pisarate*): Ära räägi, ära räägi...

ANJA: Oma suvila Mentoni juures oli ta juba maha müünud, tal ei olnud enam midagi järel, mitte midagi. Mul polnud ka enam kopikatki, vaevalt et pärale sain. Ja mamma ei saa aru! Istume vaksalis lõunastama, aga tema nõuab kõige kallimaid roogi ja kelneritele annab jootrahaks igapähele rubla. Šarlotta kah. Jaša nõuab endale ka portsjonit, lihtsalt õudne. Mammal on ju teener Jaša, me tõime ta kaasa...

VARJA: Nägin lurjust.

ANJA: Noh, mis, kuidas? Kas saite protsendid kokku?

VARJA: Kus seda.

ANJA: Jumal küll, jumal küll...

VARJA: Augustis läheb mõis oksjonile.

ANJA: Jumal küll...

LOPAHHIN (*vaatab üle ukse sisse ja mõniseb*): Me-e-e...
(*Ära.*)

VARJA (*läbi pisarate*): Küll ma talle annaksin... (*Ähvardab rusikaga.*)

ANJA (*kaisutab Varjat tasa*): Varja, kas ta kosis sind juba? (*Varja vangutab eitavalt pead.*) Ta ju armastab sind... Miks te oma vahekordi siis ei selgita, mida te ootate?

VARJA: Ma mõtlen, et meil ei tule sellest midagi välja. Tal on palju tegemist, tal pole minu jaoks aega... ei pane tähelegi, jumal temaga, raske on mul teda näha... Kõik räägivad meie pulmadest, kõik õnnitlevad, tõeliselt aga pole midagi, kõik on nagu uni... (*Teisel toonil.*) Sul on mesilasekujuline pross.

ANJA (*kurvalt*): Selle mamma ostis. (*Läheb oma tuppa, kõneleb lõbusalt, lapselikult.*) Aga Pariisis ma sõitsin õhupallil!

VARJA: Mu tuvikene tuli! Kaunitar tuli!

(*Dunjaša on kohvikannuga juba tagasi ja keedab kohvi.*)

VARJA (*seisab ukse juures*): Talitan, kullake, kogu päeva maja-
pidamises ja ise unistan. Saaks ometi sind rikkale mehele panna, siis oleksin minagi rahulikum, läheksin mööda kloostreid, pärast Kiievisse... Moskvasse, ja nii muudkui käiksin mööda pühasid paiku... Käiksin ja käiksin. Hardust küll!

ANJA: Linnud aias siristavad. Mis kell on juba?

VARJA: Vist hakkab kolm saama. Aeg sul, kullake, magama heita. (*Astub Anja tuppa.*) Hardust küll...

(*Sisse tuleb Jaša pleediga ja väikese reisikohvriga.*)

JASA (*läheb üle lava, delikaatselt*): Tohib siit läbi minna?

DUNJAŠA: Ei tunne teid äragi, Jaša. Mihukeseks olete välismaal läinud.

JASA: Hm... Aga kes teie olete?

DUNJAŠA: Kui teie siit ära sõitsite, olin ma alles nihuke. (*Näitab oma kõrgust põrandast.*) Dunjaša, Fjodor Kozojedovi tütar. Ei mäleta!

JASA: Hm... Tibukene! (*Vaatab ringi ja embab teda, Dunjaša kiljatab ja pillab alustassi maha. Jaša läheb kiiresti minema.*)

VARJA (*ukselt, rahulolematu häälega*): Mis siin jälle on?

DUNJAŠA (*läbi pisarate*): Alustassi pillasin puruks...

VARJA: See tähendab head.

ANJA (*tuleb oma toast*): Tuleks mammat ette valmistada — Petja on siin...

VARJA: Ma käskisin teda mitte äratada.

ANJA (*mõtlikult*): Kuus aastat tagasi suri isa, kuu aega hiljem uppus jõkke vend Griša, nägus seitsmeaastane poisike. Mamma ei

talunud hoop, läks ära, läks tagasi vaatamata ... (Võpatab.) Kui väga ma temast aru saan, kui ta teaks!

(Paus.)

Ja Petja Trofimov oli Griša õpetajaks — mammale võib kõik meenuda ...

(Tuleb Firss; ta on pintsakus ja valges vestis.)

FIRSS (ligineb kohvikannule, muretsevalt): Kas proudad joovad siin ... (Tõmbab kätte valged kindad.) Kas kohv on valmis? (Dunjašale, rangelt.) Sind! Aga koor?

DUNJAŠA: Ah, sa mu heldus ... (Läheb kärmesti minema.)

FIRSS (sekeldab kohvikannu juures): Eeh, sina, vussnäpp ... (Pomiseb midagi.) Sõitsid Pariisist ... Ka härra käis korra Pariisis ... hobustega ... (Naerab.)

VARJA: Firss, mille üle sa rõõmustad?

FIRSS: Mida soovite? (Rõõmsalt.) Mu perenaine jõudis koju! Said minu silmakesed näha! Nüüd võib ka rahu surra ... (Nutab rõõmu pärast.)

(Tulevad Ljubov Andrejevna, Gajev ja Simeonov-Pišťšik; Simeonov-Pišťšik kannab peenest riidest kerget käisteta jakki, laiu pükse. Gajev teeb sisse tulles käte ja kehaga liigutusi, nagu mängiks piljardit.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Kuidas see oligi? Las ma tuletan meelde? Kollane nurka! Dublee keskele!

GAJEV: Lõikan nurka! Kunagi me, õde, magasime sinuga vaat sellesamas toas, aga nüüd olen ma juba viiskümmend üks aastat vana, nii imelik kui see ka ei ole ...

LOPAHHIN: Jah, aeg lendab.

GAJEV: Keda?

LOPAHHIN: Ütlen, et aeg lendab.

GAJEV: Aga siin lõhnab patšuli järgi.

ANJA: Lähen heidan magama. Head ööd, mamma. (Suudleb ema.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Mu kulla tüdruk. (Suudleb ta käsi.) Oled sa rõõmus, et jälle kodus oled? Mina pole ennast ikka veel jõudnud koguda.

ANJA: Huvasti, onu.

GAJEV (suudleb tal nägu, käsi): Jumal sinuga. Kui sarnane sa emaga oled. (Õele.) Sina, Ljuba, olid neis aastais täpselt samasugune.

ANJA (annab Lopahhinile ja Pišťšikule kätt, ära minnes suleb enda järel ukse.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Ta on väga väsinud.

PIŠťSIK: Eks olnud ka pikk reis.

VARJA (Lopahhinile ja Pišťšikule): Noh, härrased? Kell on juba kolm, tarvis ka korda tunda.

LJUBOV ANDREJEVNA (naerdes): Oled ikka samasugune,

Varja. (*Tõmbab ta enda vastu ja suudleb teda.*) Vaat, joon kohvi, siis läheme kõik.

(*Firss asetab talle padjakese jalge alla.*)

Aitäh, kallis. Olen kohviga harjunud. Joon teda päeval ja ööl. Aitäh, vanake. (*Suudleb Firssi.*)

VARJA: Lähen vaatan, kas kõik asjad on ära toodud... (*Ära.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Kas tõesti istun siin mina? (*Nae-rab.*) Tahaksin hüpelda, kätega vehkida. (*Katab silmad kätega.*) Aga äkki ma magan! Näeb jumal, ma armastan kodumaad, armastan õrnalt, ma ei võinud vaguniaknast välja vaadata, aina nutsin. (*Läbi pisarate.*) Noh, tarvis siiski kohvi juua. Aitäh sulle, Firss, aitäh, mu vanake. Olen nii rõõmus, et sa veel elad.

FIRSS: Üleeile.

GAJEV: Ta kuuleb halvasti.

LOPAHHIN: Pean kohe, kell viis hommikul, Harkovisse sõitma. Küll on kahju! Oleksin tahtnud teid vaadelda, juttu ajada. Olete ikka samasugune suurepärane.

PISTSIK (*raskelt hingates*): Isegi ilusamaks on läinud... Rõivad Pariisi moodi... söögu mind susi, tükkis naha ja karvadega...

LOPAHHIN: Teie vend Leonid Andrejevitš räägib, et ma olevat lontrus, kulak, kuid see on mulle täiesti ükspuha. Las räägib. Tahaks ainult, et teie mind endiselt usuksite, et teie imelised, liigutavad silmad vaataksid mind nagu varem. Halastaja jumal! Minu isa oli ju teie vanaisa ja isa juures pärisori, kuid teie, just teie tegite kord minu jaoks nii palju, et ma unustasin kõik ja armastan teid nagu oma lihast... enam kui lihast öde...

LJUBOV ANDREJEVNA: Ma ei suuda paigal istuda, ei jaksa... (*Hüppab püsti ja kõnnib suures erutuses ringi.*) Ma ei ela seda rõõmu üle... Naerge mind, olen rumal... Mu kapike, kallis... (*Suudleb kappi.*) Mu lauake...

GAJEV: Aga sinu äraolekul suri siin njanja.

LJUBOV ANDREJEVNA (*istub uuesti ja joob kohvi*): Jah, olgu talle muld kerge. Mulle kirjutati.

GAJEV: Ka Anastassi suri. Petruška Kossoi läks minu juurest ära ja elab nüüd linnas pristavi juures. (*Võtab taskust karbi klaaskompvekkidega, imeb kompvekki.*)

PISTSIK: Mu tütar Dašakene... saadab teile terviseid...

LOPAHHIN: Tahaksin teile ütelda midagi õige lõbusat, meeldivat. (*Vaatab kella.*) Kohe sõidan, pole enam aega pikka juttu pidada... noh, ma ainult kahe-kolme sõnaga. Teil on juba teada, et teie kirsiaed läheb võlgade pärast müügile, oksjon on määratud 22. augustile, kuid teie ärge ärrituge, mu kallis, magage aga rahulikult, väljapääs on olemas... Minu plaan on niisugune. Palun tähelepanu! Teie mõis asetseb kõigest kahekümne versta kaugusel linnast, raudtee rajati siit lähedalt mööda, ja kui kirsiaed ja jõe-veerne maa jaotada suvituskruntideks ja suvilate alla välja üürida, siis on teil aastas kõige vähemalt 25 tuhat sissetulekut.

GAJEV: Vabandage, milline jama!

LJUBOV ANDREJEVNA: Ma ei mõistnud teid täiesti, Jermolai Alekseitš.

LOPAHHIN: Te võtate suvitajailt kõige vähem 25 rubla tiinult, ja kui nüüdsama kohe kuulutate, siis ma vastutan teile mis peale tahes, et teile ei jää sügiseks ainsatki vaba krunti, kõik võetakse ära. Ühe sõnaga, õnnitlen, te olete päästetud. Paik on suurepärane, jõgi on sügav. Ainult muidugi tarvis koristada, puhastada... ütleme näiteks, kõik vanad ehitised lammutada, see maja ka, ta ei kõlba enam kuskile, vana kirsiaed maha raiuda...

LJUBOV ANDREJEVNA: Maha raiuda? Mu kallis, andestage, teie ei saa millestki aru. Kui terves kubermangus üldse on midagi huvitavat, isegi tähelepanuväärset, siis just ainult meie kirsiaed.

LOPAHHIN: Tähelepanuväärset on temas ainult niipalju, et ta on väga suur. Kirss kannab vilja ainult kord kahe aasta kohta ja sedagi pole kuhugi panna, keegi ei osta.

GAJEV: Isegi «Entsüklopeedilises sõnaraamatus» mainitakse seda aeda.

LOPAHHIN (*vaatab kella*): Kui me midagi välja ei mõtle ja mingile otsusele ei jõua, siis müüakse nii kirsiaed kui ka kogu mõis 22. augustil oksjonil maha. Otsustage siis! Teist väljapääsu pole, vannun teile. Ei ole ega olegi.

FIRSS: Vanasti, aastat 40—50 tagasi, kirsse kuivatati, tehti sisse, marineeriti, keedeti moosiks ja vahel...

GAJEV: Ole vait, Firss.

FIRSS: Ja vahel saadeti kuivatatud kirsse koormate viisi Moskvasse ja Harkovisse. Raha sai! Ja kuivatatud kirss oli siis pehme, mahlakas, magus, lõhnav... Siis tunti kunsti...

LJUBOV ANDREJEVNA: Aga kuhu see kunst siis nüüd on jäänud?

FIRSS: Ära unustatud. Keegi ei mäleta enam.

PISTŠIK (*Ljubov Andrejevna*): Mis Pariisis ka kuulda? Kuidas? Kas konni sõite?

LJUBOV ANDREJEVNA: Krokodille sõin.

PISTŠIK: Mõtelge ometi...

LOPAHHIN: Siiamaani olid maal ainult härrad ja talupojad, aga nüüd siginesid veel suvitajad. Kõik linnad, isegi kõige väiksemad, on nüüd suvilaist ümbritsetud. Ja võib ütelda, et aasta kahekümne pärast sigineb suvitajaid arvutul hulgal. Praegu suvitaja joob ainult palkonil teed, kuid võib juhtuda, et oma ühel tiinul ta hakkab ka majapidamist arendama, ja siis muutub teie kirsiaed õnnelikuks, rikkaks, lokkavaks.

GAJEV (*vihastades*): Milline loba!

(*Tulevad Varja ja Jaša.*)

VARJA: Mammakene, teile on siin kaks telegrammi. (*Valib võtme, avab helinal vanaaegse kapi.*) Siin nad on.

LJUBOV ANDREJEVNA: Need on Pariisist. (*Rebib telegrammid lugemata puruks.*) Pariisiga on kõik lõpetatud.

GAJEV: Aga kas tead, Ljuba, kui vana see kapp on? Nädal tagasi ma tõmbasin alumise sahtli lahti, vaatan, seal on sissepõletatud numbrid. Kapp on valmistatud täpselt sada aastat tagasi. Kuidas? Ah? Pühitse kas või juubelit. Elutu asi küll, aga ikkagi, nii või teisiti — raamatukapp.

PIŠTSIK (*imestades*): Sada aastat... Mõtelge ometi!...

GAJEV: Jah... see on juba asi... (*Kobab kappi.*) Kallis, lugupeetud kapp! Tervitan sinu olemasolu, mis juba üle saja aasta on olnud suunatud hea ja õigluse helgete ideaalide poole; sinu vaikiv kutse viljakale tööle pole vaibunud saja aasta kestel, hoides ülal (*läbi pisarate*) meie soo põlvkondades erksust, usku paremasse tulevikku ja kasvatades meis headuse ning ühiskondliku eneseteadvuse ideaale.

(*Paus.*)

LOPAHHIN: Jaa...

LJUBOV ANDREJEVNA: Oled ikka samasugune, Ljonja.

GAJEV (*pisut kohmetades*): Pallist paremale nurka! Lõikan keskmisse!

LOPAHHIN (*vaatab kella*): Noh, mul on aeg.

JASA (*ulatab Ljubov Andrejevnaile ravimeid*): Vahest võtate praegu pille...

PIŠTSIK: Pole tarvis võtta medikamente, kullake... ei neist ole kasu ega kahju... Andke siia... kõrgesti lugupeetav. (*Võtab pillid, puistab endale peo peale, puhub neile, paneb suhu ja joob kalja otsa.*) Vaat!

LJUBOV ANDREJEVNA (*kohkunult*): Olete hulluks läinud või?

PIŠTSIK: Võtsin sisse kõik pillid.

LOPAHHIN: No on aga kõri!

(*Kõik naeravad.*)

FIRSS: Nemad olid lihavõtteiks meil, pool pange kurke sõivad ära... (*Pomiseb.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis ta räägib?

VARJA: Juba kolm aastat pomiseb nõnda. Me oleme harjunud.

JASA: Aukartust-äratav vanadus.

(*Sarlotta Ivanovna, valgeis rõivais, väga kõhn, kinni nõõritud, lornjett vöö küljes, läheb üle lava.*)

LOPAHHIN: Andestage, Šarlotta Ivanovna, ma pole jõudnud teid veel tervitada. (*Tahab tal kätt suudelda.*)

SARLOTTA (*tõmbab käe ära*): Kui lubada teil kätt suudelda, siis te tahate pärast ka käsivart, ja siis õlga...

LOPAHHIN: Ei vea mul täna.

(*Kõik naeravad.*)

Šarlotta Ivanovna, näidake kunsttükki!

LJUBOV ANDREJEVNA: Šarlotta, näidake kunsttükki!

SARLOTTA: Pole vaja. Ma tahan magada. (*Ära.*)

LOPAHHIN: Kolme nädala pärast näeme jälle. (*Suudleb Ljubov Andrejevna kätt.*) Seniks jumalaga. On aeg. (*Gaje vile.*) Näge-

miseni. (*Suudleb Pištšikut.*) Nägemiseni. (*Annab Varjale kätt, siis Firsile ja Jašale.*) Ei tahaks ära sõita. (*Ljubov Andrejevna.*) Kui olete suvilate asjas järele mõtelnud ja otsustanud, siis teatage, ma saan hankida tuhandet viiskümmend laenu. Kaaluge tõsiselt.

VARJA (*vihase*lt): Hakake ükskord ometi minema!

LOPAHHIN: Lähen, lähen... (*Ära.*)

GAJEV: Lontrus. Muide, pardon... Varja läheb talle mehele, see on Varja peigmees.

VARJA: Onuke, ärge rääkige üleliigset.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis siis, Varja, ma olen väga rõõmus. Ta on hea inimene.

PIŠTŠIK: Tõtt ütelda... täiesti lugupidamist vääriv inimene. Ja minu Dašakene... räägib ka, et... räägib... mitmesuguseid sõnu räägib. (*Norsatab, kuid ärkab kohe jälle.*) Aga ikkagi, kõrgesti lugupeetav, andke mulle... laenuks 240 rubla... pean homme pantimisprotsente maksma...

VARJA (*kohkudes*): Pole, pole!

LJUBOV ANDREJEVNA: Mul pole tõepoolest mitte sugugi.

PIŠTŠIK: Küllap leidub. (*Naerab.*) Kunagi ei kaota lootust. Näe, mõtled, juba on kõik hukkanud, läbi, aga ei... raudtee tõmmati üle minu maa ja... mulle maksti. Aga seal ehk juhtub veel midagi, täna või homme... Dašakene võidab kakssada tuhat... tal on pilet.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kohv on joodud, nüüd puhkama.

FIRSS (*puhastab harjaga Gajevit, noomivalt*): Jälle pole te neid pükse jalga pannud. Mis ma pean küll teiega tegema!

VARJA (*tasa*): Anja magab. (*Avab tasa akna.*) Päike on juba tõusnud, pole külm. Vaadake, mammake: kui toredad puud! Jumal küll, õhk! Kuldnokad laulavad!

GAJEV (*avab teise akna*): Aed on üleni valge. Sul on veel meeles, Ljuba? Vaat see pikk allee läheb otse-otse, nagu sirge rihm; kuuvalgeil õil ta helendab. Mäletad? On meeles?

LJUBOV ANDREJEVNA (*vaatab aknast aeda*): Oo, mu lapsepõlv, mu puhtus! Selles lastetoas ma magasin, vahtisin siit aeda, õnn virgus ühes minuga igal hommikul, ja ka siis oli aed täpselt samasugune, miski pole muutunud. (*Naerab rõõmu pärast.*) Üleni, üleni valge. Oo, mu aed! Pärast pimedat, vihmast sügist ja külma talve oled sa jälle noor, täis õnne, taevainglid pole sind maha jätnud. Kui võtta mu rinnalt ja õlgadelt raske kivi, kui ma saaksin unustada oma mineviku!

GAJEV: Jah, ja ka aed müüakse võlgade kattteks maha, nii imelik kui see ka on...

LJUBOV ANDREJEVNA: Vaadake, kadunud mamma kõnnib aias... valgeis rõivais! (*Naerab rõõmu pärast.*) Tema.

GAJEV: Kus?

VARJA: Jumal teiega, mammake.

LJUBOV ANDREJEVNA: Pole kedagi, mulle ainult paistis.

Paremal, seal, kus aiamaajakese juurde käänab, on kummargil valge puuke, just nagu naisterahvas...

(Ilmub Trofimov, kulunud üliõpilasmundris, prillidega.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Milline imeväärne aed! Valged õiemassid, sinine taevas...

TROFIMOV: Ljubov Andrejevna!

(Too vaatab tagasi.)

Tervitan teid ainult ja lähen kohe jälle ära. *(Suudleb kuumalt kätt.)* Mul kästi hommikuni oodata, kuid mul ei jätkunud kannatust...

(Ljubov Andrejevna vaatleb teda imestusega.)

VARJA *(läbi pisarate)*: See on Petja Trofimov...

TROFIMOV: Petja Trofimov, teie Griša endine õpetaja... Kas tõesti olen nii muutunud?

(Ljubov Andrejevna süleleb teda ja nutab tasa.)

GAJEV *(kohmetanult)*: Noh, noh, Ljuba.

VARJA *(nutab)*: Rääkisid ju, Petja, et ootaksid homseni.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mu Griša... mu poisike... Griša... poeg...

VARJA: Mis parata, mammake. Jumala tahtmine.

TROFIMOV *(hellalt, läbi pisarate)*: Küllalt, küllalt...

LJUBOV ANDREJEVNA *(nutab tasa)*: Poisike hukkus, uppus... Milleks? Milleks, mu sõber? *(Tasem.)* Anja magab seal, aga mina räägin valjusti... teen kära... Noh, Petja? Miks te nii inetuks olete läinud? Nii vanaks?

TROFIMOV: Vagunis üks eit nimetas mind luitunud saksaks.

LJUBOV ANDREJEVNA: Teie olite siis sootuks poisike, armas tudengikene, aga nüüd on juuksed juba hõredad, prillid. Kas tõesti olete ikka veel üliõpilane? *(Läheb ukse poole.)*

TROFIMOV: Vist jään igaveseks üliõpilaseks.

LJUBOV ANDREJEVNA *(suudleb venda, siis Varjat)*: Noh, minge magama. Ka sina oled vanaks jäänud, Leonid.

PIŠTŠIK *(läheb talle järele)*: Tähendab, nüüd magama... Oo, see minu luuvalu. Ma jään siia teile... Mul läheks, pai Ljubov Andrejevna, homme hommikul vaja... 240 rubla...

GAJEV: See ikka oma...

PIŠTŠIK: 240 rubla... pantimisprotsente maksta...

LJUBOV ANDREJEVNA: Pole mul raha, paike.

PIŠTŠIK: Maksan tagasi, kallid... Summa on ju tühine...

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, hea küll, Leonid annab... Sa anna talle, Leonid.

GAJEV: Või veel, hoia aga tasku pärani!

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis seal ikka teha, anna... Talle on vaja... Ta maksab tagasi.

(Ljubov Andrejevna, Trofimov, Pištšik ja Firss väljuvad.)

(Jäevad Gajev, Varja ja Jaša.)

GAJEV: Õde pole ikka veel rahapillamisest vabanenud. *(Jašale.)* Mine kaugemale, sõbrake, sa lehkad kana järgi.

JASA (*muiates*): Aga teie, Leonid Andrejevitš, olete ikka sama-sugune kui enne.

GAJEV: Keda? (*Varjale.*) Mis ta ütles?

VARJA (*Jašale*): Sinu ema tuli külast, istub juba eilsest saadik peretoas, tahab sinuga kokku saada...

JASA: Jumal temaga hoopis!

VARJA: Ah, sa häbematu!

JASA: Väga mul vaja. Oleks võinud ka homme tulla. (*Ära.*)

VARJA: Mammake on ikka samasugune, nagu oli, pole põrmugi muutunud. Kui talle voli anda, siis ta kingiks kõik laiali.

GAJEV: Jah.

(*Paus.*)

Kui mõne haiguse vastu õige palju vahendeid soovitatakse, siis tähendab see seda, et haigus on ravimatu. Ma mõtlen, pingutan ajusid, mul on palju vahendeid, väga palju, ja, tähendab, õieti mitte ühtegi. Oleks hea, kui saaks kelleltki päranduse, hea oleks, kui panna Anja õige rikkale mehele, hea oleks, kui sõidaks Jaroslavl'i ja katsuks õnne krahvinnast tädi juures. Tädi on ju väga, väga rikas.

VARJA (*nutab*): Aitaks jumal.

GAJEV: Ära ulu. Tädi on väga rikas, kuid meid ta ei salli. Esiteks, õde läks mehele vandeadvokaadile, mitteaadlikule.

(*Uksele ilmub Anja.*)

GAJEV: Läks mitteaadlikule ja käitus, — ei või ütelda, et just väga vooruslikult. Ta on tubli, hea, kena inimene, ma armastan teda väga, kuid mõtle välja ükskõik missuguseid pehmeid asjaolusid, ikkagi tuleb tunnistada, et ta on paheline. Seda tajub tema vähemaski liigutuses.

VARJA (*sosinal*): Anja seisab uksele.

GAJEV: Keda?

(*Paus.*)

Imelik, mulle on midagi paremasse silma sattunud... hakkab halvasti nägema. Neljapäeval, kui olin ringkonnakohtus...

(*Anja tuleb sisse.*)

VARJA: Miks sa ei maga, Anja!

ANJA: Ei tule und. Ei saa.

GAJEV: Mu maimuke. (*Suudleb Anjal nägu, käsi.*) Mu laps... (*Läbi pisarate.*) Sa pole õetütar, oled mu ingel, oled mulle kõik. Usu mind, usu...

ANJA: Ma usun sind, onu. Sind armastavad, austavad kõik... kuid kallis onu, sa peaksid vaikima, ainult vaikima. Mis sa praegu kõnelesid mu mammast, oma õest? Milleks sa seda rääkisid?

GAJEV: Jah, jah... (*Katab Anja käega endal näo.*) Tõepoolest see on hirmus! Mu jumal! Jumal, päästa mind! Ja täna ma pidasin veel kõne kapi ees... kui rumal! Alles kui lõpetasin, sain aru, et rumal.

VARJA: Tõesti, onukene, te peaksite vaikima. Vaikige ainult ja muud midagi.

ANJA: Sul endal ju rahulikum, kui vaikid.

GAJEV: Vaikin. (*Suudleb Anjal ja Varjal käsi.*) Vaikin. Ainult nüüd veel asjast. Olin neljapäeval ringkonnakohtus, noh, saime kamba kokku, läks jutuks ühest ja teisest, kümnendast-kahekümnendast ja vist on loota, et saab korraldada vekslilaenu protsentide tasumiseks pangas.

VARJA: Aitaks ainult jumal!

GAJEV: Teisipäeval sõidan, kõnelen veel kord läbi. (*Varjale.*) Ära ulu. (*Anjale.*) Su mamma kõneleb Lopahhiniga; too muidugi talle ei keelaks... Sina aga, kui oled välja puhanud, sõidad Jaroslavl'i krahvinna juurde, oma vanaema juurde. Nii me hakkamegi tegutsema kolmest otsast — ja asi nudi. Protsendid me maksame, olen veendunud... (*Paneb suhu kompveki.*) Oma au peale, mille peale tahes vannun, mõis ei lähe oksjonile! (*Erutudes.*) Oma õnne peale vannun! Säh sulle mu käsi, nimeta mind siis näruseks, alatuks inimeseks, kui lasen minna oksjonini! Kogu oma olemusega vannun!

ANJA (*on jälle rahulikumaks muutunud, ta on õnnelik*): Kui hea sa oled, onu, kui tark! (*Kaelustab teda.*) Nüüd ma olen rahulik! Olen rahul! Olen õnnelik!

(*Tuleb Firss.*)

FIRSS (*noomivalt*): Leonid Andreitš, jumalat te ei karda! Millal siis magada?

GAJEV: Otsekohe, otsekohe. Sa mine ära, Firss. Olgu peale, ma võtan enda ise riidest lahti. Noh, lapsed, nüüd tuttu... Uksikasjad homme, aga nüüd minge magama. (*Suudleb Anjat ja Varjat.*) Mina olen kaheksakümnendate aastate inimene... Ei kiideta seda aega, kuid ikkagi, võin ütelda, oma veenete eest on mul tulnud mõndagi kannatada. Ega mind asjata talumees armasta. Talumeest peab tundma! Tarvis teada, millega...

ANJA: Onuke, sa jälle!

VARJA: Vaikige, onuke.

FIRSS (*pahaselt*): Leonid Andreitš!

GAJEV: Lähen, lähen... Heitke magama. Kahest poordist keskele! Panen puhta... (*Läheb ära, talle järele kobib Firss.*)

ANJA: Nüüd ma olen rahulik. Jaroslavl'i ei tahaks sõita, ma ei armasta vanaema, kuid olen siiski rahul. Aitäh onule. (*Võtab istet.*)

VARJA: Tarvis magada. Lähen. Aga siin, sinu äraolekul oli pahandus. Vanas peretoas, nagu sa tead, elavad ainult vanad teenijad. Jefimuška, Polja, Jevstignei, noh ja Karp. Hakkasid enda juurde mingisuguseid hulguseid öömajale laskma — ma ei teinud küsimust. Aga siis, kuulen, jutt lahti, nagu oleksin ma käskinud neid ainult hernestega toita. Ihnsusest, näed sa... Ja kõik ikka puha Jevstignei... Hea küll, mõtlen. Kui nõnda, mõtlen, siis oota sa mul. Kutsun Jevstignei ette... (*Haigutab.*) Tulebki... Kuidas sa siis niimoodi, räägin, Jevstignei... sa vana loll... (*Vaatab Anjat.*) Anjakene!...

(*Paus.*)

Uinus! ... (Võtab Anjat kaenla alt kinni.) Lähme voodisse! ...
Lähme! ... (Talutab teda.) Mu tuvike, uinus! Lähme ...

(Lähevad.)

(Kaugel, teispool aeda, mängib karjane lutupilli. Trofimov läheb üle lava, nähes Varjat ja Anjat, seisatab.)

VARJA: Tss... Ta magab... magab... Lähme, kallis.

ANJA (tasa läbi une): Olen nii väsinud... ikka kellukesed...
Onu... kallis... ja mamma ja onu...

VARJA: Lähme, kullake, lähme...

(Anja tuppä ära.)

TROFIMOV (heldinult): Mu päike! Mu kevad!

Eesriie.

TEINE VAATUS.

Väli. Vana, viltuvajunud, ammu hüljatud väike kabel, selle kõrval kaev, suured kivid, mis kunagi on olnud vist hauaplaadid, ja vana pink. Paistab tee Gajevi mõisa. Küljel eemal kerkivad järk-järgult kõrgenedes tumedad paplid: sealt algab kirsiaed. Kaugel rida telefoniposte ja kaugel-kaugel silmapiiril, vaevalt seletatavalt, suure linna tunnuseid; linn paistab ainult väga ilusa, selge ilmaga. Päike on varsti loojumas. Sarlotta, Jaša ja Dunjaša istuvad pingil; Jepihodov seisab kõrval ja mängib kitarril; kõik istuvad mõtetes.

Sarlottal on peas vana, nokaga müts; ta on võtnud püssi õlalt ja seab rihmapannalt.

SARLOTTA (mõtetes): Mul pole õiget passi, ma ei tea, kui vana ma olen, ja mulle paistab aina, nagu oleksin ma noor. Siis, kui ma väike plika olin, sõitsid mu isa ja mamma mööda laatu ja andsid etendusi, väga häid. Mina aga tegin saltomortale't ja muid trikke. Aga kui papa ja mamma surid, võttis mu enda juurde keegi saksa proua ja hakkas mind õpetama. Hea küll. Ma sirgusin suureks, läksin siis guvernandiks. Aga kust ja kes ma olen — ei tea... Kes mu vanemad olid, vahest nad ei olnudki laulatatud... ei tea. (Võtab taskust kurgi ja hakkab sööma.) Midagi ei tea.

(Paus.)

Tahaks nii kangesti rääkida, aga kellega sa räägid... mul pole kedagi.

JEPIHHODOV (mängib kitarril ja laulab): «Milleks mull' sõprus ja vendlus, see on kõik tühi kui põrm...» Nii meeldiv on mängida mandoliinil!

DUNJAŠA: See on kitarr, aga mitte mandoliin. (Vaatleb end peeglikesest ja puuderdab.)

JEPIHHODOV: Meeletule, kes armunud, on see mandoliin... (Laulab.) «...oleks vaid armastusõndsus, mida ei kustuta surm...»

(Jaša laulab kaasa.)

SARLOTTA: Kui hirmsasti need inimesed laulavad... fui! Nagu šaakalid.

DUNJAŠA (*Jašale*): Ikkagi, mäherdune õnn olla viibinud välismaal.

JASA: Jah, muidugi. Ei saa olla teiega nõustumata. (*Haigutab, süütab siis sigari.*)

JEPIHHODOV: Arusaadav asi. Välismaal on juba ammu kõik täiskomplekt.

JASA: Mõistagi.

JEPIHHODOV: Olen arenenud inimene, loen mitmesuguseid märkimisväärseid raamatuid, ainult kuidagi ei saa kätte suunda, mida ma õieti tahan, kas pean elama või enda maha laskma, õieti öelda; kuid sellest hoolimata ma kannan alati revolvril kaasas. Näete... (*Näitab revolvril.*)

SARLOTTA: Lõpetasin. Nüüd lähen. (*Heidab püssi rihmaga õlale.*) Sina, Jepihhodov, oled väga tark mees ja väga kohutav; sind peaksid naised hullupööra armastama. Brrr! (*Hakkab minema.*) Need tarkpead on kõik nii rumalad, pole mul, kellega kõnelda... Ikka üksi, üksi, kedagi mul pole ja... kes ma olen, milleks ma olen, ei tea... (*Lonkides ära.*)

JEPIHHODOV: Õieti öelda, muid asju riivamata, pean enda kohta väljendama, muuseas, et saatus suhtub minusse ilma kaas-tundeta, nagu torm väikesesse laevukesesse. Kui, oletame, ma eksin, siis miks ma täna hommikul ärkan, näiteks öeldud, vaatan, aga mul on rinna peal koletu suur ämblik... Näe niisugune. (*Näitab mõlema käega.*) Või jälle võtad kalja, et janu kustutada, aga selles on, vaatad, midagi ülimal määral ebaviisakat, umbes tara-kani-taolist.

(*Paus.*)

Olete lugenud Buckle'i?

(*Paus.*)

Pean teid tülitama, Avdotja Fjodorovna, paariks sõnaks.

DUNJAŠA: Rääkige.

JEPIHHODOV: Mul oleks soovitatav teiega nelja silma all... (*Ohkab.*)

DUNJAŠA (*kohmetades*): Hea küll... Ainult enne tooge mulle mu mantel... See on kapi kõrval... siin on pisut jahe...

JEPIHHODOV: Hea küll... toon... Nüüd ma tean, mis ma oma revolvriga pean tegema... (*Võtab kitarri ja läheb sellel plõnk-sutades ära.*)

JASA: Kakskümmend kaks õnnetust! Omavahel öeldud: rumal inimene. (*Haigutab.*)

DUNJAŠA: Äkki ehk lasebki enda maha.

(*Paus.*)

Olen üles erutatud, aina närvisen. Mind võeti juba plikakesena sakste juurde, olen nüüd lihtsast elust võõrdunud, näe, ka käed on valged, valged nagu preinal. Olen õrnaks läinud, sihukeseks delikaatseks, suursuguseks, kõike kardan... Nii kole on. Ja kui teie,

Jaša, mind peaksite petma, siis ma lihtsalt ei tea kohe, mis saab mu närvidest.

JASA (*suudleb teda*): Tibukene! Muidugi iga tüdruk teadku, mis talle lubatud on, ja kõige rohkem ma ei salli, kui tüdruk on halbade elukommetega.

DUNJAŠA: Ma armusin teisse hullupööra, teie olete haritud, võite igast asjast mõtteid avaldada.

(Paus.)

JASA (*haigutab*): Ja-ah... Minu arvates on nõnda: kui tüdruk kedagi armastab, siis ta, tähendab, on kõlvatu.

(Paus.)

Mõnus on värske õhu käes sigarist suitsetada... (*Kuulatab*). Siia tullakse... Need on härrased...

(*Dunjaša kaisutab teda ägedalt.*)

JASA: Minge koju, nagu oleksite käinud jões suplemas; minge seda teerada mööda, muidu näevad ja mõtlevad minust, nagu oleks mul olnud teiega kohtamine. Ei või seda sugugi sallida.

DUNJAŠA (*kõhib tasa*): Mul hakkas sigarist pea valutama... (*Lahkub.*)

(*Jaša jääb paigale, istub kabeli kõrval. Tulevad Ljubov Andrejevna, Gajev ja Lopahhin.*)

LOPAHHIN: Tarvis otsustada lõplikult — aeg ei anna oodata. Küsimus on ju täiesti tühine. Kas olete nõus andma maad suvilate alla või ei? Vastake üksainus sõna: jah või ei! Ainult üks sõna!

LJUBOV ANDREJEVNA: Kes siin suitsetab jälke sigareid... (*Võtab istet.*)

GAJEV: Näe, ehitati raudtee, ja kohe muutus mõnusaks. (*Istub.*) Käisime linnas ja einestasime... Kollane keskele! Mul tarvis kõigepealt minna majja ja üks partii mängida...

LJUBOV ANDREJEVNA: Jõuad.

LOPAHHIN: Ainult üks sõna! (*Anuvallt.*) Vastake mulle ometi!

GAJEV (*haigutab*): Keda?

LJUBOV ANDREJEVNA (*vaatab oma rahataskut*): Eile oli palju raha, täna aga hoopis vähe. Mu vaene Varja toidab kokkuhoiu pärast kõiki piimasupiga, köögis antakse vanadele ainult herneid, mina aga raiskan kuidagi mõttetult... (*Pillab rahatasku maha, kuldtükid veerevad laiali.*) Noh, läksid... (*On tusane.*)

JASA: Lubage ma korjan kohe üles. (*Korjab rahad kokku.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Olge nii kena, Jaša. Ja milleks ma üldse einestama sõitsin... Teie restoran muusikaga on rämps, laudlinad lehkavad seebi järgi... Milleks nii palju juua, Ljonja? Milleks nii palju süüa? Milleks nii palju rääkida? Täna restoranis sa rääkisid jälle palju ja puha sobimatult. Seitsmekümnendaist aastaist, dekadentidest. Ja kellele? Kelneritele rääkida dekadentidest!

LOPAHHIN: Jah.

GAJEV (*lööb käega*): Olen parandamatu, see on ilmne... (*Arri- tudes Jašale.*) Mis see on, alati tolgendad sa mul silmade all...

JASA (*naerab*): Ei või kuulda teie häält ilma naeruta.

GAJEV (*õele*): Kas mina või tema...

LJUBOV ANDREJEVNA: Minge ära, Jaša, minge...

JASA (*annab Ljubov Andrejevnaile rahakoti üle*): Kohe lähen. (*Suudab vaevalt naeru pidada.*) Otsemaid... (*Lahkub.*)

LOPAHHIN: Teie mõisa kavatseb osta rahamees Deriganov. Sõitvat oksjoniks isiklikult siia, nagu räägitakse.

LJUBOV ANDREJEVNA: Aga kust teie kuulsite?

LOPAHHIN: Linnas räägitakse.

GAJEV: Jaroslavl'i tädid lubas saata, aga kunas ja kui palju, ei tea...

LOPAHHIN: Kui palju ta saadab? Kas tuhandet sada? Kaks-sada?

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, tuhandet kümme-viisteist, tänu sellegi eest.

LOPAHHIN: Andestage, sihukesti kergemeelseid inimesi, nagu teie, härrased, nii väheasjalikke, veidraid, pole ma seni veel kohanud. Teie kõneldakse selget keelt, mõis läheb oksjonile, teie aga justkui ei taipaks.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis me peame siis tegema? Õpetage, mida?

LOPAHHIN: Ma õpetan teid iga päev. Iga päev räägin ühte ja sedasama. Nii kirsiaed kui ka muu krunt tuleb anda rendile suvilate alla, ja otsekohe, nii ruttu kui võimalik, — oksjon on ju kukil! Saage aru! Otsustage kord lõplikult, et suvilate alla, — ja raha antakse teile nii palju kui tahate, ja te olete päästetud.

LJUBOV ANDREJEVNA: Suvilad ja suvitajad — vabandage, see on nii labane.

GAJEV: Täiesti sinuga ühel arvamisel.

LOPAHHIN: Ma kas hakkan ulguma, või pistan karjuma, või kukun meelemõistusega maha. Ei suuda! Ära olete mu vaevanud! (*Gaje vile.*) Olete memm!

GAJEV: Keda?

LOPAHHIN: Memm! (*Tahab lahkuda.*)

LJUBOV ANDREJEVNA (*kohkudes*): Ei, ärge minge ära, jääge, paikene. Palun teid. Vahest ehk mõtleme midagi välja!

LOPAHHIN: Mida siin veel mõtelda?

LJUBOV ANDREJEVNA: Ärge minge, palun teid. Teiega on siiski lõbusam...

(*Paus.*)

Ma aina ootan midagi, just nagu peaks maja meie pea kohal kokku varisema.

GAJEV (*sügavais mõtetes*): Dublee nurka... Kruusee keskele...

LJUBOV ANDREJEVNA: Juba liiga palju oleme patustanud...

LOPAHHIN: Mis patud saavad teil ka olla...

GAJEV (*paneb kompveki suhu*): Räägitakse, ma olevat kogu oma varanduse klaaskompvekkidega ära sünnud... (*Naerab.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Oo, minu pattusid... Alati olen ma

raha pillanud, hoolimatult, nagu hullumeelne, ja läksin mehele inimesele, kes tegi ainult võlgasid. Mu mees suri šampanjast, — ta jõi kohutavalt, — ja oma õnnetuseks ma armusin teisesse, sidusin end temaga, ja just siis, — see oli esimeseks karistuseks, hoop otse pähe, vaat siin jõel... uppus mu poisikene, ja ma sõitsin välismaale, sõitsin päriiseks, et mitte kunagi enam tagasi tulla ega näha seda jõge... Ma pigistasin silmad kinni, põgenesin nagu peatu, aga tema mulle järele... halastamatult, toorelt. Otsin Mentoni lähedale suvila, sest tema haigestus seal, ja kolm aastat ei näinud ma puhkust päeval ega ööl, haige kurnas mind, mu hing kuivas ära. Mullu aga, kui suvila võlgade pärast maha müüdi, sõitsin Pariisi, ja seal ta kooris mu lagedaks, hülgas minu, hakkas elama teisega, ma tegin katset ennast mürgitada... Nii rumal, nii häbi... Ja siis äkki hakkas mind tõmbama Venemaale, kodumaale tagasi, mu tüdrukukese juurde... (*Pühib pisaraid.*) Issand, issand, ole armuline, andesta mulle mu patud! Ära mind rohkem karista! (*Võtab taskust telegrammi.*) Sain täna Pariisist... Palub andestust, vannutab, et tagasi tuleksin... (*Rebib telegrammi puruks.*) Kusagilt kostaks nagu muusikat. (*Jäeb kuulatama.*)

GAJEV: See on meie kuulus juudi orkester. Mäletad, neli viiulit, flööt ja kontrabass...

LJUBOV ANDREJEVNA: Kas see veel elutseb? Kui kutsuks selle korra meile, korraldaks väikese piduõhtu.

LOPAHHIN (*kuulatab*): Ei kosta enam... (*Ümiseb tasa.*) «Raha eest saksa mees matsigi teeb prantslaseks.» (*Naerab.*) Mihukest tükki ma eile teatris vaatasin... naera või katki.

LJUBOV ANDREJEVNA: Ja kindlasti polnud midagi naljakat. Te ei peaks mitte tükke vaatama, vaid sagedamini iseennast. Kui hallilt te kõik elate, kui palju tarbetud kõnelete.

LOPAHHIN: Tõsi ta on. Ütleme otsekoheselt välja, elame lolli elu...

(*Paus.*)

Minu papa oli mats, ogar, ei saanud millestki aru, ei õpetanud ka mind, ainult peksis purjus peaga, ja alati malgaga. Õieti olen minagi samasugune tolvan ja idioot. Midagi pole õppinud, käekiri on mul jäle, kirjutan nii, et inimeste ees häbi hakkab, nagu siga.

LJUBOV ANDREJEVNA: Peaksite naise võtma, mu sõber.

LOPAHHIN: Jah. Seal on teil õigus.

LJUBOV ANDREJEVNA: Meie Varja. Ta on hea tüdruk.

LOPAHHIN: Jah.

LJUBOV ANDREJEVNA: Ta on mul lihtsate seast, töötab terve päeva, peasi aga, armastab teid. Ja ka teile ta ju meeldib juba ammu.

LOPAHHIN: Mis siis? Ma pole vastu... Ta on tubli tüdruk.

(*Paus.*)

GAJEV: Mulle pakutakse kohta pangas. Kuus tuhat aastat... Kuulsid?

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, sinule! Istu parem kodus...

(*Tuleb Firss; ta toob palitu.*)

FIRSS (*Gajevile*): Pange aga, paikene, selga, muidu on jahe.

GAJEV (*ajab palitu selga*): Tüütad, vennas!

FIRSS: Pole seal midagi... Hommikul sõitsite ilma teatamata ära. (*Vaatab teda üle.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Kui vanaks sa oled jäänud, Firss!

FIRSS: Mida soovisite?

LOPAHHIN: Sulle öeldakse, et oled vanaks jäänud.

FIRSS: Elan ammu. Minule taheti naist võtta siis, kui teie papakest veel olemaski polnud... (*Naerab.*) Aga kui tuli priius, siis olin juba vanem kammerteener. Siis ma priiust ei võtnud, jäin härraste juurde...

(*Paus.*)

Ja mäletan, kõik olid röömsad, aga mille üle röömsad, ei tea isegi.

LOPAHHIN: Varem oli väga hea. Vähemalt peksti.

FIRSS (*ei kuule*): Või veel. Talupojad härraste juures, härrased talupoegade juures, aga nüüd on kõik laiali, ei saa millestki enam aru.

GAJEV: Ole vait, Firss. Mul tarvis homme linna sõita. Mind lubati tutvustada ühe kindraliga, kes võivad vekslilaenu anda.

LOPAHHIN: Ei tule teil midagi välja. Ja ei saa te protsente makstud, olge päris kindel.

LJUBOV ANDREJEVNA: Ta ainult sonib. Pole mingisuguseid kindraleid.

(*Tulevad Trofimov, Anja ja Varja.*)

GAJEV: Näe, ka meie omad tulevad.

ANJA: Mamma istub.

LJUBOV ANDREJEVNA (*õrnalt*): Tule... tule... Mu kallid... (*Sütleb Anjat ja Varjat.*) Kui te mõlemad teaksite, kuidas ma teid armastan. Istuge mu kõrvale, vaat nii.

(*Kõik võtavad istet.*)

LOPAHHIN: Meie igavene üliõpilane jalutab muudkui preilidega.

TROFIMOV: Pole teie asi.

LOPAHHIN: Saab varsti 50 aastat vanaks, aga ikka veel üliõpilane.

TROFIMOV: Jätke oma rumalad naljad.

LOPAHHIN: Mis sa siis vihastad, veidrik?

TROFIMOV: Aga sa ära nori.

LOPAHHIN (*naerab*): Lubage teilt küsida, mis te minust arvate?

TROFIMOV: Mina, Jermolai Alekseitš, arvan seda: olete rikas inimene, varsti saate miljonäriks. Vaat, nii nagu ainevahetuse mõttes on vaja röövlooma, kes kõik, mis teele satub, ära õgib, nii oled vajalik ka sina.

(*Kõik naeravad.*)

VARJA: Teie, Petja, jutustage parem planeetidest.

LJUBOV ANDREJEVNA: Ei, jätkame parem eilset jutuajamist.

TROFIMOV: Millest see oli?

GAJEV: Uhkest inimesest.

TROFIMOV: Me eile rääkisime kaua, kuid ei jõudnud kusagile välja. Uhkes inimeses on teie käsituse järgi midagi müstilist. Võib-olla on teil omamoodi õigus, kui aga arutada lihtsalt, ilma konksudeta, siis mis uhkust seal ikka võib olla, ons sellel mõtet, kui inimene füsioloogiliselt on viletsasti ehitatud, kui oma tohutus enamikus ta on toores, rumal, sügavasti õnetu. Tarvis on endaimetlustest lahti saada. Tarvis oleks ainult töötada.

GAJEV: Sureme niikuinii.

TROFIMOV: Kes teab? Ja mis tähendab — sureme? Võib-olla on inimesel sada meelt ja surmaga hävinevad neist ainult viis meile tuntut, aga ülejäänud üheksakümmend viis jäävad ellu.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kui tark te olete, Petja!

LOPAHHIN (*irooniliselt*): Marudasti!

TROFIMOV: Inimkond läheb edasi, arendades oma jõude. Kõik, mis talle praegu on kättesaamatu, saab kunagi lähedaseks, arusaadavaks, tarvis ainult, näe, töötada, kõigest jõust aidata neid, kes tõtt otsivad. Meil Venemaal töötavad seni väga vähesed. Määratu enamik sellest intelligentsist, keda mina tunnen, ei otsi midagi, ei tee midagi ega ole seni veel tööks võimelinegi. Nimetavad endid intelligentsiks, aga teenijaid hõikavad «sina», talumehi kohtlevad nagu elajaid, õpivad halvasti, ei loe midagi tõsiselt, ei tee absoluutselt midagi, teadustest ainult kõnelevad, kunstist taipavad vähe. Kõik on väga tõsised, kõigil on ranged näod ees, kõik kõnelevad ainult tähtsaist asjust, filosoferivad, samal ajal aga kõigi silme all söövad töölisel jäle-kehvalt, magavad ilma patjadeta, kolmkümmend, nelikümmend inimest ühes toas, igal pool lutikad, hais, rõskus, kõlbeline kasimatus... Ja nähtavasti kõik meie kaunid kõned on ainult selleks, et endile ja teistele puru silma puistata. Näidake mulle, kus on meil lastesõimed, millest nii tihti ja palju räägitakse, kus lugemislauad? Neist kirjutatakse ainult romaanides, tegelikult aga neid polegi. On ainult pori, labasus, asiaatlus. Ma kardan ega salli neid ülitõsiseid nägusid, kardan tõsiseid kõnelusi. Parem vaikime!

LOPAHHIN: Teate, mina tõusen kell viis hommikul, töötan hommikust õhtuni, noh, mul on alati omad ja võõrad rahad käes, ja ma näen, missugused on ümberringi inimesed. Tarvis on ainult hakata midagi tegema, et mõista, kui vähe on ausaid, korralikke inimesi. Teinekord, kui uni peale ei tule, ma mõtlen: issand, oled andnud meile määratu suured metsad, lõpmatud väljad, kõige avaramad silmapiirid, ja elades siin me peaksime ise olema tõelised hiiglased...

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, teile läheb tarvis hiiglasti... Need on ainult muinasjutus kenad, muidu aga hirmutavad.

(*Eemal, lava sügavuses möödub Jepihhodov ja mängib kitarri.*)

LJUBOV ANDREJEVNA (*mõtlikult*): Jepihhodov läheb...

ANJA (*mõtlikult*): Jepihhodov läheb.

GAJEV: Päike on loojas, härrased.

TROFIMOV: Jah.

GAJEV (*tasa, nagu deklameerides*): Oo, loodus, imeilus, sa hiilgad igaveses säras, kaunis ja osavõtmatu, sina, keda kutsume emaks, kätked endas olemist ja surma, sa elad ja hävitad...

VARJA (*paluvalt*): Onuke!

ANJA: Onu, sa jälle!

TROFIMOV: Ütelge parem: kollane keskele dubleega.

GAJEV: Vaikin, vaikin.

(*Kõik istuvad mõtetes. Vaikus. Kuuldub ainult Firsi tasast pominat. Äkki kostab kauge heli, nagu taevast; katkeva keele heli, mis kurvalt vaibub.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis see oli?

LOPAHHIN: Ei tea. Kusagil kaugel kaevandustes kukkus vist pang maha. Kuid kusagil õige kaugel.

GAJEV: Aga vahest oli mõni lind... nagu haigur.

TROFIMOV: Või öökull...

LJUBOV ANDREJEVNA (*võpatades*): Millegipärast ebamugav. (*Paus.*)

FIRSS: Enne õnnetust oli samuti: öökull huikas ja samovar undas ühtevalu.

GAJEV: Enne missugust õnnetust?

FIRSS: Enne priiust.

(*Paus.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Teate, sõbrad, asume minekule, kaldub juba õhtule. (*Anjale.*) Sul on pisarad silmis... Mis sul on, tüdruk? (*Süleleb teda.*)

ANJA: Niisama, mamma. Ei midagi.

TROFIMOV: Keegi tuleb.

(*Tuleb teekäija, valge, kulunud nokaga müts peas, palitu seljas; ta on kergelt vintis.*)

TEEKÄIJA: Lubage küsida, kas võib siit otse läbi jaama minna?

GAJEV: Võite küll. Minge seda teed.

TEEKÄIJA: Tundlikult teile tänulik. (*Kõhatab.*) Suurepärane ilm. (*Deklameerib.*) «Mu vend, mu kannatav vend... Kelle oiged need Volga kaldal»... (*Varjale.*) Madmuasell, lubage näljasele vene inimesele kopikat kolmkümmend...

(*Varja kohkub, kiljatab.*)

LOPAHHIN (*vihase*lt): Igasugusele nurjatusele olgu oma viisakus!

LJUBOV ANDREJEVNA (*kohmetades*): Võtke... siin on teile... (*Otsib rahakotis.*) Hõbedat pole... Ükskõik, sähke kuldraha...

TEEKÄIJA: Tundlikult teile tänulik! (*Ära.*)

(*Naer.*)

VARJA (*hirmunult*): Ma lähen ära... ma lähen ära... Ah, mammake, kodus pole inimestel midagi süüa, aga teie andsite talle kuldraha.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis sa teed ära minu, rumalaga! Ma

annan kodus sinu kätte kõik, mis mul on. Jermolai Alekseitš, tehke mulle veel laenu! ...

LOPAHHIN: Kuulan.

LJUBOV ANDREJEVNA: Lähme, härrased, on aeg. Aga siin me, Varjake, kihlasime su hoopis ära, soovin õnne.

VARJA (*läbi pisarate*): Mamma, sellega ei tohi naljatada.

LOPAHHIN: «Ohmeelia, mine kloostrisse...»¹

GAJEV: Aga mul kibelevad juba käed: pole ammu piljardit saanud mängida.

LOPAHHIN: «Ohmeelia, oo nümf, sa tuleta mind meelde oma palveis!»

LJUBOV ANDREJEVNA: Lähme, härrased! Varsti on õhtusöök.

VARJA: Ta hirmutas mu ära. Süda hakkas kloppima.

LOPAHHIN: Tuletan teile meelde, härrased, 22. augustil on kirsiäia oksjon. Mõtelge sellele! ... Mõtelge! ...

(*Lahkuvad kõik peale Trofimovi ja Anja.*)

ANJA (*naerdes*): Aitäh teekäijale, heidutas Varja ära, nüüd oleme üksi.

TROFIMOV: Varja kardab, et me äkki teineteisesse armume, ega lahku meist päev läbi. Tema oma kitsa mõistusega ei saa sellest aru, et seisame armastusest kõrgemal. Sellest väiklasest ja viirastuslikust üle astuda, mis takistab meid olemast vaba ja õnnelik, selles on meie elu siht. Edasi! Me läheme takistamatult selle heleda tähe poole, mis särab seal kaugel. Edasi! Mitte maha jääda, sõbrad!

ANJA (*lööb käsi kokku*): Kui kaunisti te räägite!

(*Paus.*)

Täna on siin imeilus!

TROFIMOV: Jah, imeväärne ilm.

ANJA: Mis te olete teinud minuga, Petja, miks ei armasta ma kirsiäeda enam nii nagu varem? Ma armastasin teda nii hellalt, mulle näis, pole maa peal paremat paika kui meie aed.

TROFIMOV: Kogu Venemaa on meie aed. Suur ja kaunis on maailm, tema peal on palju imeilusaid paiku.

(*Paus.*)

Mõtelge, Anja: teie vanaisa, vanavanaisa ja kõik esivanemad olid orjapidajad, kelle omanduses olid elavad hinged, ja kas mitte igalt kirsilt aias, igast lehekesest, igast puutüvest ei vaata teile vastu inimolendid, kas tõesti teie ei kuule häälti ... Olla elavate hingede peremees — see ongi rikkunud teid kõiki, kes te varem elasite ja praegu elate, nii et teie mamma, teie ise, onu enam ei märkagi, et elate võlgu, võõral arvel, nende inimeste arvel, keda te oma esikust kaugemale ei lase ... Oleme maha jäänud vähemalt aastat kaks-sada, meil pole veel mitte kui midagi, pole kindlat suhtumist minevikusse, me ainult filosoferime, kaebame igavust või joome viina. On ju täiesti selge, selleks et õiget moodi elama hakata, on tarvis enne lunastada minevik, teha sellele lõpp, kuid lunastada saab teda

¹ Ohmeelia = Ophelia; — lause Shakespeare'i «Hamletist».

ainult kannatustega, ainult tavatu lakkamatu tööga. Saage sellest aru, Anja...

ANJA: Maja, milles elame, pole juba ammu enam meie maja, ja ma lähen ära, minu sõna selle peale.

TROFIMOV: On teie käes majapidamise võtmed, siis visake nad kaevu ja minge. Olge vaba nagu tuul.

ANJA (*vaimustuses*): Kui hästi te ütlesite!

TROFIMOV: Uskuge mind, Anja, uskuge! Ma pole veel kolmkümmend vana, olen noor, olen alles üliõpilane, kuid olen juba nii palju kogenud! Niipea kui on talv, olen ma näljane, haige, erutatud, vaene kui sant, ja — kuhu mind saatus ka kõik pole pildunud, kus ma kõik pole olnud! Ja ikkagi on mu hing alati, iga hetk, nii päeval kui ka ööl täis seletamatuid aimusi. Ma aiman õnne, Anja, ma juba näen teda...

ANJA (*mõttlikult*): Kuu tõuseb.

(*Kostab Jepihhodovi kitarrimängu, ta mängib ikka sama kurba viisikest. Kuu tõuseb. Kusagil paplite juures otsib Varja Anjat ja hõigub: «Anja! Kus sa oled?»*)

TROFIMOV: Jah, kuu tõuseb.

(*Paus.*)

Näe, seal ta on — õnn, näe ta tuleb, ikka lähemale ja lähemale, ma kuulen juba tema samme. Ja kuigi meie teda ei näeks, ära ei tunneks, siis pole ka sellest veel häda. Küllap siis näevad teised!

VARJA HÄÄL: Anja! Kus sa oled?

TROFIMOV: Jälle see Varja! (*Pahaselt.*) Päris pöörane!

ANJA: Mis siis? Lähme jõe. Seal on hea.

TROFIMOV: Lähme.

(*Lähevad.*)

VARJA HÄÄL: Anja! Anja!

Eesriie.

KOLMAS VAATUS.

Saalist võlvkaarega eraldatud võõrastetuba. Põleb laelühter. On kuulda, kuidas esikus mängib juudi orkester, seesama, mida mainitakse teises vaatuses. Öhtu. Saalis tantsitakse grand rond'i. Simeonov-Pištsiku hääl: «Promenade à une paire!» Väljuvad võõrastetuppa: esimese paarina Pištšik ja Šarlotta Ivanovna, teise paarina — Trofimov ja Ljubov Andrejevna, kolmanda paarina — Anja postiametnikuga, neljanda paarina — Varja jaamaülemaga jne. Varja nutab tasa ja pühib tantsides pisaraid. Viimases paaris on Dunjaša. Läbivad võõrastetoa. Pištšik karjub: «Grand rond, balancez!» ja «Les cavaliers à genoux et remerciez vos dames!» — Firss frakis, kannab kandmikul selterssi. Võõrastetuppa tulevad tagasi Pištšik ja Trofimov.

PIŠTŠIK: Mul on kõrge vererõhk, kaks korda on mul juba atakk olnud; tantsida on raske, kuid nagu öeldakse: sattusid mesti, siis

liputa saba ja haugu hästi. Mul on ju hobuse tervis. Minu kadunud isa, vemmäl, — taeväs olgu talle armuline — kõneles meie päritolust, nagu põlvneks meie, Simeonov-Pišťšikute põline sugu samast hobusest, kelle Caligula olevat senatisse pannud. (*Võtab istet.*) Ainult üks häda: raha pole! Näljane koer usub ainult konti... (*Norsatab ja ärkab kohe jälle.*) Nii minagi... võin ainult rahast...

TROFIMOV: Teie kujus on tõesti midagi hobuselikku.

PIŠťŠIK: Mis siis... hobune on tubli loom... hobuse võib maha müüa...

(*Kõrvaltoast kostab, kuidas mängitakse piljardit. Saalis võlkaare all tuleb nähtavale Varja.*)

TROFIMOV (*õrritab*): Madam Lopahhina! Madam Lopahhina!

VARJA (*viihaselt*): Luitunud saks!

TROFIMOV: Jah, olen luitunud saks ja olen selle peale uhke.

VARJA (*kibedas mõtiskluses*): Näe, palkasid moosekandid, aga millega nad kinni maksta? (*Ära.*)

TROFIMOV (*Pišťšikule*): Kui kõik see energia, mis te kogu oma elu jooksul protsentide maksmiseks raha otsimisele olete kulutanud, oleks läinud millelegi muule, siis te oleksite ehk juba maa-kerä ümber pööranud.

PIŠťŠIK: Nietzsche... filosoof... suurim, kuulsaim... tohutu mõistusega inimene, räägib oma teostes, nagu tohiks ka valeraha teha.

TROFIMOV: Kas teie olete siis Nietzschet lugenud?

PIŠťŠIK: Noh... Mulle Dašakene rääkis. Aga praegu olen ma niisuguses seisukorras, et tõesti tee kas või valeraha... Ülehomme tuleb tasuda 310 rubla... 130 juba sain kokku... (*Kobab taskuis, ärevalt.*) Raha kadunud! Olen ära kaotanud! (*Läbi pisarate.*) Kus raha on? (*Rõõmsalt.*) Näe kus, voodri vahel... Päris higiseks võttis...

(*Tulevad Ljubov Andrejevna ja Šarlotta Ivanovna.*)

LJUBOV ANDREJEVNA (*ümiseb leskingat*): Miks Leonid nii kauaks ära jääb? Mis ta linnas teeb? (*Dunjašale.*) Dunjaša, pakuge muusikameestele teed...

TROFIMOV: Arvatavasti oksjon ei toimunud.

LJUBOV ANDREJEVNA: Muusikamehed tulid nii ebasobival ajal, ja ka balli me alustasime nii ebasobival ajal... Noh, pole viga... (*Istub ja ümiseb mingit viisi.*)

ŠARLOTTA (*pakub Pišťšikule kaardipakki*): Näete, siin on kaardipakk, mõtelge siit endale mingi kaart välja.

PIŠťŠIK: Tehtud.

ŠARLOTTA: Segage nüüd kaardid läbi. Väga hea. Andke siia, mu kallis härra Pišťšik. *Ein, zwei, drei!* Otsige nüüd, ta on teil küljetaskus.

PIŠťŠIK (*võtub küljetaskust välja kaardi*): Pada kaheksa, täiesti õige! (*Imestades.*) Mõtelge ometi!

ŠARLOTTA (*hoiab kaardipakki peo peal, Trofimovile*): Ütelge ruttu, missugune kaart on kõige peal?

TROFIMOV: Noh? Ütleme, padaemand.

SARLOTTA (*näitab*): Ongi! (*Pištšikule.*) Noh? Missugune kaart on kõige peal?

PIŠTŠIK: Ärtuäss.

SARLOTTA (*näitab*): Ongi! ... (*Löüb teise käega peopesale, kaardipakk kaob.*) Aga misuke ilus ilm on täna väljas?

(*Talle vastab salapärane naisehää! nagu pöranda alt: «Ojaa, ilm on suurepärane, preili.»*)

Teie olete nii sümpaatne, minu ideaal! ...

(HÄÄL: «Ka teie, preili, meeldite mulle väga.»)

JAAMAÜLEM (*aplodeerib*): Preili kõhurääkija, bravo!

PIŠTŠIK (*imestades*): Mõtelge ometi! Hurmavaim Šarlotta Ivanovna ... ma olen lihtsalt armunud ...

SARLOTTA. Armunud? (*Kehitab õlgu.*) Kas teie oskate armastada? *Guter Mensch, aber schlechter Musikant!*¹

TROFIMOV (*lööb Pištšikule õla pihta*): Te, hobune, niisugune. ...

SARLOTTA: Palun tähelepanu, veel üks hooke-pookus. (*Võtab toolilt pleedi.*) Näete, väga hea pleed, ma pakun müüa ... (*Raputab.*) Kes ostab?

PIŠTŠIK (*imestades*): Mõtelge ometi!

SARLOTTA: *Ein, zwei, drei!* (*Tõmbab pleedi kärvesti üles, selle taga seisab Anja; too teeb reveransi, jookseb ema juurde, süleleb teda ja jookseb üldise vaimustuse saatel tagasi saali.*)

LJUBOV ANDREJEVNA (*aplodeerib*): Bravo, bravo! ...

SARLOTTA: Nüüd veel! *Ein, zwei, drei!* (*Kergitab pleedi, selle taga seisab Varja ja kummardab.*)

PIŠTŠIK (*imestades*): Te mõtelge ometi!

SARLOTTA. Lõpp! (*Heidab pleedi Pištšikule pähe, teeb reveransi ja jookseb ära saali.*)

PIŠTŠIK (*tõttab talle järele*): Kurjategija ... näe kus? Ennäe mihuke? (*Ära.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Aga Leonidi pole ikka veel. Mis ta seal linnas nii kaua teeb, ma ei mõista! Seal on ju kõik juba lõppenud, kas mõis müüdi või ehk oksjon ei toimunud, milleks siis nii kaua teadmatuses pidada!

VARJA (*püüab teda lohutada*): Onukene ostis, olen selles kindel.

TROFIMOV (*pilkavalt*): Jaah!

VARJA: Vanaema saatis talle volituse, et ta ostaks tema nimele, võla ülekandega. Seda tegi ta Anja pärast. Ja ma olen kindel, jumala abiga, onuke ostab ära.

LJUBOV ANDREJEVNA: Jaroslavli vanaema saatis viisteist tuhat, et mõis tema nimele ostetaks — meid ta ei usalda —, aga sellest rahast ei jätkuks isegi protsentide maksmiseks. (*Katab näo kättega.*) Täna mu saatus otsustatakse, saatus ...

TROFIMOV (*õrritab Varjat*): Madam Lopahhina!

¹ Hea inimene, kuid halb moosekant.

VARJA (*vihaselt*): Igavene tudeng. Juba kaks korda ülikoolist välja visatud.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis sa siis vihastad, Varja? Ta õrritab sind Lopahhina nimega, no mis siis sellest on? Tahad, mine Lopahhinile, ta on hea, huvitav inimene. Ei taha, ära mine; sind, musikene, ei sunni keegi...

VARJA: Ma vaatan sellele asjale tõsiselt mammakene, tarvis rääkida otsekoheselt. Ta on hea inimene, meeldib mulle.

LJUBOV ANDREJEVNA: Siis mine. Mis sa veel ootad, ma ei taipa!

VARJA: Mammakene, ega ma või ometi ise minna ennast talle pakkuma. Juba kaks aastat kõnelevad mulle kõik temast, kõik kõnelevad, tema ise aga kas vaikib või pöörab naljaks. Ma saan aru. Ta rikastub, on äriaga kinni, tal pole minu jaoks aega. Oleks mul raha, kas või natukene, sada rublagi, siis ma jätaaksin kõik, läheksin kusa-gile kaugemale. Läheksin kloostrisse.

TROFIMOV: Oh õndsust küll!

VARJA (*Trofimovile*): Üliõpilane peaks olema targem! (*Pehmelt, pisaratega.*) Kui inetuks te olete läinud, Petja, kui vanaks! (*Ljubov Andrejevna, juba ilma pisarateta.*) Ainult, vaat, ilma tegevuseta ei saa ma olla, mammakene. Ma pean iga silmapilk midagi tegema.

(*Tuleb Jaša.*)

JAŠA (*vaevalt naeru pidades*): Jepihhodov murdis piljardiköö katki!... (*Ära.*)

VARJA: Miks see Jepihhodov siin on? Kes tal lubas piljardit mängida? Ma ei saa neist inimestest aru... (*Väljub.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Ärge teda õrritage, Petja, näete, tal niigi ju süda valutab.

TROFIMOV: Liiga usin juba, topib nina sinna, kuhu tarvis pole. Kogu suve ei andnud rahu ei mulle ega Anjale, kartis, et meil võib romaan tekkida. Mis see tema mure on? Pealegi ei andnud ma mingit põhjust, olen labasusest nii kaugel. Meie seisame armastusest kõrgemal!

LJUBOV ANDREJEVNA: Aga mina — vist küll armastusest madalamal. (*Suures rahutuses.*) Miks pole Leonidi? Kui ainult teaks: kas mõis müüdi või ei? Õnnetus paistab mulle nii ebatõenäolisena, et kohe ei teagi, mis mõtelda, olen kaotanud pea... Võin äkki karjatada... võin teha mingi lolluse. Päästke mind, Petja. Rääkige siis ometi midagi, rääkige...

TROFIMOV: Kas pole ükskõik, müüakse mõis täna või mitte? Temaga on ammu kõik läbi, tagasipöördumist pole, teerada on umbe kasvanud. Rahustuge, kallid. Pole tarvis ennast petta, tarvis ükski kord elus tõele silmi vaadata.

LJUBOV ANDREJEVNA: Missugusele tõele? Teie näete, kus tõde, kus vale, aga mina oleksin nagu pimedusega löödud, ei näe midagi. Teie otsustate julgelt kõik tähtsad küsimused, kuid ütelge, kullake, kas mitte sellepärast, et teie olete noored, et teie pole jõud-

nud veel ühtki oma küsimust läbi valutada? Teie vaatate julgelt edasi, aga kas mitte sellepärast, et te ei näe ega oota midagi kole-dat, sest et elu on teie noorte silmade eest alles varjatud? Teie olete julgem, ausam, sügavam kui meie, kuid mõtelge asja üle järele, olge suuremeelne kas või küüne võrdki, halastage minu peale. Ma ju sündisin siin, siin elasid minu isa ja ema, mu vanaisa, ma armastan seda maja, ilma kirsiaiata oleks elu mulle arusaamatu, ja kui juba nii väga on vaja müüa, siis müüge ka mind tükki aiaga... (Sütleb Trofimovit, suudleb teda laubale.) Mu poeg ju uppus siin... (Nutab.) Halastage minu peale, hea, kuldne inimene.

TROFIMOV: Te ju teate, ma tunnen kogu hingest kaasa.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kuid tarvis teisiti, teisiti seda ütelda... (Võtab välja ninaräti, põrandale kukub telegramm.) Mu süda on täna raske, te ei suuda kujutleda. Siin on lärm, süda väriseb igast helist, ma värisen kogu kehast, aga oma tuppa minna ei saa, mul hakkab üksinda vaikuses jube. Ärge mind hukka mõistke, Petja... Ma armastan teid nagu lihast poega. Ma annak-sin Anja meeleldi teile, vannun seda, ainult, paikene, tarvis ometi õppida, tarvis ülikool lõpetada. Teie ei tee midagi, saatus pillub teid ainult ühest kohast teise, nii imelik on see... Kas pole tõsi? Jah? Ja tarvis siiski midagi teha habemega, et ta kuidagi kasvaks. (Naerab.) Olete üks kentsakas!

TROFIMOV (tõstab telegrammi üles): Ma ei tahagi olla mingi iludus.

LJUBOV ANDREJEVNA: See on telegramm Pariisist. Iga päev saan. Nii eile kui ka täna. See metsik mees on seal jälle haigeks jäänud, jälle on ta paha... Ta palub andestust, anub, et sõidaksin sinna ja õieti peaksingi korraks Pariisi sõitma, et tema juures vii-bida. Teete kurja näo, Petja, kuid mis siis teha, mu kallis, mis ma saan teha, ta on haige, üksinda, õnnetu, ja kes seal tema järele vaa-tab, kes teda eksitusest hoiab, kes annab talle õigel ajal rohtu? Ja õieti, mis seal ikka varjata või salata — ma ju armastan teda, see on selge. Armastan, armastan... See on kivi mu kaelas, lähen temaga põhja, kuid ma armastan seda kivi ega või ilma temata elada. (Pigistab Trofimovi kätt.) Ärge rääkige...

TROFIMOV (läbi pisarate): Andestage, et olen avameelne, jumala pärast — ta ju kooris teid lagedaks!

LJUBOV ANDREJEVNA: Ei, ei, ei, ei ole tarvis nii rääkida... (Katab kõrvad kinni.)

TROFIMOV: Ta on ju lurjus, ainult teie üksi ei tea seda! Ta on väiklane lurjus, tühisus...

LJUBOV ANDREJEVNA (vihastab, kuid hoiab end veel vaos): Olete 26 või 27 aastat vana, aga ikka veel nagu teise klassi gümna-sist!

TROFIMOV: Olgu.

LJUBOV ANDREJEVNA: Tarvis olla mees, teie aastates peaks mõistma neid, kes armastavad. Ja peaks ka ise armastama...

peaks armuma! (*Vihasett.*) Jah, jah! Ka teis endas pole puhtust, olete ainult enda viksiija, naeruväärne veidrik, äbarik...

TROFIMOV (*õudusega*): Mis ta räägib!

LJUBOV ANDREJEVNA: «Mina seisan armastusest kõrgemal!» Te pole tast kõrgemal, vaid lihtsalt, nagu kõneleb Firss, olete vussnäpp. Teie aastates olla veel ilma armukeseta...

TROFIMOV (*õudusega*): See on hirmus! Mis ta räägib?! (*Läheb pead kinni hoides kiiresti saali.*) See on kole... Ei suuda, lähen ära... (*Läheb ära, kuid tuleb kohe jälle tagasi.*) Meie vahel on kõik lõpetatud! (*Eeskotta ära.*)

LJUBOV ANDREJEVNA (*hüüab talle järele*): Petja, oodake! Veider inimene, ma naljatasin! Petja!

(*Kostab, kuidas eeskojas keegi läheb kiiresti mööda treppi üles ja äkki kukub mürinal alla. Anja ja Varja kiljatavad, kuid kohe kostab naer.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis seal lahti on?

(*Sisse jookseb Anja.*)

ANJA (*naerdes*): Petja kukkus trepist alla. (*Jookseb ära.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Milline veidrik see Petja on... (*Jaamaülem jääb keset saali seisma ja deklameerib A. Tolstoi «Patust naist». Teda kuulatakse, kuid vaevalt on ta jõudnud ette kanda paar rida, kui eeskojast kostavad valsihelid ja ettekanne katkeb. Kõik tantsivad.*)

(*Eeskojast tulles lähevad läbi võõrastetoa Trofimov, Anja, Varja ja Ljubov Andrejevna.*)

Noh, Petja... noh, puhas hing... ma palun andeks... Lähme tantsima... (*Tantsib Petjaga.*)

(*Anja ja Varja tantsivad.*)

(*Tuleb Firss, paneb oma kepi külguksse kõrvale. Jaša tuleb ka võõrastetoa kaudu ja vaatab tantsu pealt.*)

JASA: Mis on, vanataat?

FIRSS: Tervis pole hea. Varem meil ballidel tantsisid kindralid, parunid ja admiralid, aga nüüd kutsume jaamaülemat ja posti-ametnikku, ja needki tulevad vastu tahtmist. Olen kuidagi nõrgaks jäänud. Kadunud härra, vanaisa, ravis kõiki kirjalakiga, iga tõbe. Mina võtan kirjalakki sisse iga päev juba aastat kakskümmend või ka enam; vahest sellest olengi elus.

JASA: Tüütad, vanapapi. (*Haigutab.*) Kärvaksid kord juba rütem ära.

FIRSS: Eeh, sina... vussnäpp! (*Pomiseb.*)

(*Trofimov ja Ljubov Andrejevna tantsivad saalis, tulevad siis tantsides võõrastetuppa.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Merci. Ma istun nüüd... (*Istub.*) Väsinud olen.

(*Tuleb Anja.*)

ANJA (*erutatult*): Keegi inimene köögis praegu rääkis, et kirsiaed olevat täna juba maha müüdüd.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kellele müüdüd?

ANJA: Ei ütelnud, kellele. Läks ära. (*Tantsib Trofimoviga, mõlemad ära saali.*)

JASA: Seal keegi vanamees lobises. Võõras.

FIRSS: Ja Leonid Andreitš pole ikka veel tagasi. Võttis kaasa kerge palitu, *demi-saison*, vaata, kui ei külmeta. Oh, seda rohelist noorust!

LJUBOV ANDREJEVNA: Ma suren otsekohe. Minge, Jaša, kuu-lake, kellele on müüdüd.

JASA: Läks juba ammu minema see vanamees. (*Naerab.*)

LJUBOV ANDREJEVNA (*kergelt tusane*): No mis te naerate? Mis teid rõõmustab?

JASA: Jepihhodov on juba väga naljakas. Tühine inimene. Kaks-kümmend kaks õnnetust.

LJUBOV ANDREJEVNA: Firss, kui mõis maha müüakse, kuhu sa siis lähed?

FIRSS: Kuhu käsitate, sinna ka lähen.

LJUBOV ANDREJEVNA: Miks on su nägu niisugune? Sa pole terve? Lähetsid, tead, parem magama.

FIRSS: Jaah... (*Pilkavalt.*) Mina lähen magama, aga ilma minuta kes siin jooki pakuks, kes korraldaks kõike? Ainus terves majas olengi.

JASA (*Ljubov Andrejevna*): Ljubov Andrejevna! Lubage pöörduda teie poole palvega, olge nii hea! Kui jälle Pariisi sõidate, siis võtke mind kaasa, tehke seda heldust. Siia jääda on lihtsalt võimatu. (*Vaatab ringi, tasemini.*) Mis seal kõnelda, näete ju ise, harimata maa, kõlvatu rahvas, seejuures igavus, köögis toidetakse jäledalt, lisaks veel see Firss käib siin, pomiseb mitmesuguseid eba-kohaseid sõnu. Võtke mind kaasa, olge nii hea.

(*Sisse tuleb Pištšik.*)

PIŠTSIK: Lubage end paluda... valsikesele, kõige kaunim...

(*Ljubov Andrejevna läheb temaga kaasa.*)

Võlur, 180 rublakest ikkagi saan teilt... Saan... (*Tantsib.*) 180 rublakest... (*Siirduvad saali.*)

JASA (*ütmiseb tasa*): «Kas mõistad sa mu hinge igatsusi...» (*Saalis halli silindriga ja ruudulistest pükstes olend lehvitab käsi ja kargleb; kisa: «Bravo, Šarlotta Ivanovna!»*)

DUNJASA (*seisatab, et end puuderdata*): Preili käsib mul tantsida — kavalere on palju, daame jälle vähe —, aga mul käib tantsust pea ringi, süda klopib. Firss Nikolajevitš, nüüdsama ütles mulle postiametnik midagi niisugust, et võttis hinge kinni.

(*Muusika jääb vaik.*)

FIRSS: Mis ta sulle ütles?

DUNJASA: Ütles, et olete nagu lilleke.

JASA (*haigutab.*) Nõmedus... (*Läheb ära.*)

DUNJASA: Nagu lilleke... Olen nii delikaatne neiu, hirmsasti armastan õrnu sõnu.

FIRSS: Ajad endal pea segi.

(*Tuleb Jepihhodov.*)

JEPIHHODOV: Teie, Avdotja Fjodorovna, ei soovi mind näha . . . nagu oleksin ma mingi putukas. (*Ohkab.*) Oh, elu!

DUNJASA: Mida te soovite?

JEPIHHODOV: Kahtlemata, võib-olla on teil ka õigus. (*Ohkab.*) Muidugi kui aga võtta vaatevinklist, siis te, luban endal nõnda väljenduda, vabandage avameelsuse pärast, olete mu täiesti viinud seisundisse. Ma tean oma fortuunat, iga päev juhtub minuga mingi õnnetus, ja ma olen sellega juba ammu harjunud, nii et vaatan oma saatuse peale naeratusega. Te andsite mulle sõna, ja kuigi ma . . .

DUNJASA: Palun, räägime sellest pärast, nüüd aga jätke mind rahule. Ma unistan praegu. (*Mängib lehvikuga.*)

JEPIHHODOV: Mul juhtub õnnetus iga päev ja ma, lubage mul nõnda väljenduda, ainult naeratan, isegi naeran.

(*Saalist tuleb Varja.*)

VARJA: Sa pole ikka veel ära läinud, Semjon? Mihuke sõna-kuulmatu inimese sa tõesti oled. (*Dunjašale.*) Mine siit ära, Dunjaša. (*Jepihhodovile.*) Kord mängid piljardit ja murrad kõõ, kord jalutad võõrastetoas nagu külaline.

JEPIHHODOV: Minu pealt nõuda, lubage teile väljendada, teie ei või.

VARJA: Ma ei nõua sult midagi, vaid räägin. Muud ei olegi, kui käid ainult paigast paika, aga tööd ei tee. Peame kontori-ametnikku ei tea milleks.

JEPIHHODOV (*haavudes*): Kas ma töötan või käin, söön või mängin piljardit, selle üle võivad arutada ainult arusaajad ja vane-mad inimesed.

VARJA: Sa julged mulle seda ütelda! (*Süttides.*) Sa julged? Tähendab, mina ei saa millestki aru? Käi välja siit! Silmapilk!

JEPIHHODOV (*lööb kartma*): Palun teid väljenduda delikaat-sel kombel.

VARJA (*tulivoihasena*): Silmapilk välja siit! Välja!

(*Jepihhodov läheb ukse poole, Varja talle järele.*)

Kakskümmend kaks õnnetust! Et su lõhna siin enam ei oleks! Et mu silmad sind enam ei näeks!

(*Jepihhodov väljub, ukse taga tema hääl: «Ma kaeban teie peale!»*)

Ah sa tuled veel tagasi? . . . (*Haarab ukse kõrvale pandud Firsi kepi.*) Tule . . . Tule . . . Tule, ma sulle näitan . . . Ah sa tuledki?

Tuled? Siis säh sulle . . . (*Viibutab keppi, sisse astub Lopahhin.*)

LOPAHHIN: Tänan alandlikult.

VARJA (*vihaset ja pilkavalt*): Vabandust!

LOPAHHIN: Ei midagi. Tänan alandlikult meeldiva kostituse eest.

VARJA: Ei ole tänu väärt. (*Läheb eemale, vaatab siis tagasi ja pärib pehmelt.*) Kas ma teile palju haiget tegin?

LOPAHHIN: Ei, sugugi mitte. Ainult muhk paistetab küll üles kui mürakas.

HÄÄLED SAALIS: Lopahhin tuli, Jermolai Alekseitš!

*PISTSIK: Silmaga näha, kõrvaga kuulda . . . (*Suudlevad Lopah-*

hiniga teineteist.) Sul on konjaki lehk man, mu kallis ja hinge ilu. Aga meie siin ka muudkui lõbutseme.

(Tuleb Ljubov Andrejevna.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Teie, Jermolai Alekseitš? Miks nii kaua? Kuhu jäi Leonid?

LOPAHHIN: Leonid Andreitš sõitis minuga ühes, ta tuleb kohe...

LJUBOV ANDREJEVNA (*rahutuses*): Noh, kuidas? Kas oksjon toimus? Rääkige siis!

LOPAHHIN (*kohmetanult, kartes paljastada oma rõõmu*): Oksjon lõppes kell neli... Me jäime rongile hiljaks, tuli oodata kuni poole kümneni. (*Ohkab raskelt.*) Uuh! Mul käib pea pisut ringi... (*Sisse tuleb Gajev; paremas käes on tal ostud, vasakuga pühib pisaraid.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Ljonja, mis? Ljonja, noh? (*Kanna-tamatull, pisaratega.*) Siis rutem ometi, jumala pärast...

GAJEV (*ei vasta talle midagi, lööb ainult käega; nuttes Firsile*): Säh võta... Siin on anšoovised, kertši heeringad... Ma pole täna midagi sünnud... Kui palju ma olen ära kannatanud!

(Uks piljardituppa on avatud; kostab pallide veeremist ja Jaša häält: «Seitse ja kaheksateist!» Gajevi näoilme muutub, ta ei nuta enam.)

Hirmsasti väsisin ära. Firss, aita mul ümber rõivastuda. (*Läheb läbi saali oma tuppa, tema järel Firss.*)

PISTSIK: Kuidas siis oksjon? Jutusta ometi!

LJUBOV ANDREJEVNA: Kas kirsiaed on müüdud?

LOPAHHIN: Müüdud.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kes ostis?

LOPAHHIN: Mina ostsin.

(Paus.)

(Ljubov Andrejevna on masendatud; ta oleks maha kukkunud, kui ta poleks seisnud tugitooli ja laua juures. Varja võtab puusalt võtmed, viskab need põrandale keset võõrastetuba, ja läheb ära.)

LOPAHHIN: Mina ostsin! Oodake, härrased, olge kallid, mul lõi peas ähmaseks, ei suuda rääkida... (*Naerab.*) Tulime oksjonile, Deriganov on juba seal, Leonid Andrejevitšil oli ainult viisteist tuhat, Deriganov aga pani üle võla kohe kolmkümmend. Näen, asi on sihuke, hakkasin temaga jõudu katsuma, panin omalt poolt nelikümmend. Tema nelikümmend viis. Mina viiskümmend viis. Tema, tähendab, lisab viie- mina kümnekaupa, jäi minule. Kirsiaed on nüüd minu! Minu! (*Naerab valjusti.*) Mu jumal, issand, kirsiaed on minu oma! Ütelge mulle, et olen purjus, pole oma aru juures, et mulle see kõik ainult viirastub... (*Trambib jalgadega.*) Ärge naerge minu üle! Tõuseksid mu isa ja vanaisa nüüd hauast ja vaataksid kogu sellele loole, kuidas nende Jermolai, pekstud, harimatu Jermolai, kes talvel palja jalu jooksis, kuidas seesama Jermolai ostis mõisa, millest kaunimat pole maailmas midagi. Mina ostsin mõisa,

kus mu isa ja vanaisa orjaks olid, kus neid isegi kööki sisse ei lastud. Ma näen und, see ainult viirastub mulle, ainult paistab... See on teie kujutluse vili, kaetud teadmatuse hämarusega... (*Tõstab võtmed üles, naeratab lahkelt.*) Viskas võtmed maha, tahab näidata, et tema pole siin enam perenaine... (*Kõlistab võtmeid.*) Noh, ükskõik.

(On kuulda, kuidas orkester häälestab pille.)

Hei, moosekandid, mängige, soovin teid kuulata! Tulge kõik vaatama, kuidas Jermolai Lopahhin äigab kirvega kirsiaiale, kuidas varisevad puud! Ehitame suvilad peale, ja meie lapsed ja lapselapsed näevad siin uut elu... Muusika, mängi! (*Orkester mängib. Ljubov Andrejevna on laskunud toolile ja nutab kibedasti.*)

LOPAHHIN (*etteheitvalt*): Ja miks, miks ometi te mind ei kuulanud? Mu vaene, hea, nüüd enam asja ei muuda. (*Pisaratega.*) Oh, kui see kõik rutem mööduks, rutem muutuks kuidagi meie korratu õnnetu elu!

PIŠŠIK (*võtab tal käe alt kinni, poolvaljusti*): Ta nutab. Lähme saali, jätame ta üksi... Lähme... (*Käe alt kinni hoides viib ta ära saali.*)

LOPAHHIN: Mis siis on? Muusika, mängi selgesti! Olgu kõik nii, nagu mina tahan! (*Irooniliselt.*) Läheb uus mõisnik, kirsiaia peremees! (*Tõukab kogemata lauakest, küünlajalga peaaegu ümber ajades.*) Võin kõik kinni maksta! (*Piššikuga ära.*)

(Saalis ja võõrastetoas pole kedagi peale Ljubov Andrejevna, kes istub köösis ja nutab kibedasti. Tasakesi mängib muusika. Sisse tulevad kärvesti Anja ja Trofimov. Anja läheneb emale ja laskub tema ette põlvili. Trofimov jääb saali ukse juurde seisma.)

ANJA: Mamma!... Mamma, sa nutad? Mu kallid, hea, kulla mamma, mu kõigekaunim, ma armastan sind... ma õnnistan sind. Kirsiaed on müüdnud, teda pole enam, see on tõsi, tõsi, kuid ära nuta, mamma, sulle on jäänud su elu tulevikus, on jäänud su hea, puhas hing... Tule minuga, lähme, armas, lähme siit ära!... Me istutame uue aia, sellest veel toredama, sa näed, mõistad, ja rõõm, vaikne sügav rõõm heidab su hingele nagu päike õhtusel ajal, ja sa naeratad, mamma! Lähme, armas! Lähme!

Eesriie.

NELJAS VAATUS.

Esimese vaatuse dekoratsioon. Aknail pole kardinaid ees, seintel pole pilte, on jäänud ainult ühte nurka, nagu müügiks kuhjatud, pisut mööblit. Tundub tühjust. Välisukse juurde tagaplaanil on kokku tõstetud sumadane, reisikompsusid jne. Vasakul on uks lahti, sealt kostavad Varja ja Anja hääled. Lopahhin seisab, ootab. Jaša hoiab kandmikku, sellel on täis valatud klaasid šampanjaga. Eeskojas seob Jepihhodov kasti kinni. Lava tagant kaugemalt kostab

müra. Talumehed on tulnud jumalaga jätma. Gajevi hääl: «Aitäh, vennased, olge tänatud!»

JASA: Lihtrahvas on tulnud jumalaga jätma. Olen sel arvamis-
sel, Jermolai Alekseitš, et rahvas on hea, kuid taipab vähe.
(Müra vaikib. Eeskoja kaudu tulevad Ljubov Andrejevna ja Gajev;
esimene ei nuta, kuid on kahvatu; ta nägu väriseb, ta ei suuda
rääkida.)

GAJEV: Sa andsid neile oma rahakoti, Ljuba! Nii ei või! Nii
ei või!

LJUBOV ANDREJEVNA: Ma ei võinud! Ma ei suutnud!
(Mõlemad ära.)

LOPAHHIN (üle ukse neile järele): Olge head, palun aland-
likult! Üks klaasike lahkumise peale. Ei taibanud linnast kaasa
tuua, aga jaamas leidsin ainult ühe pudeli. Palun!

(Paus.)

Kuidas on, härrased! Ei taha? (Tuleb ukse juurest tagasi.) Oleks
ma teadnud — poleks ostnudki. Noh, ei hakka siis mina ka jooma.
(Jaša paneb kandmiku ettevaatlikult toolile.)

Joo vähemalt sinagi, Jaša.

JASA: Ärasõidu auks! Õnnelikku siiajäämist! (Joob.) Võin kin-
nitada, et see šampanja pole ehtne.

LOPAHHIN: Kaheksa rubla pudel.

(Paus.)

Siin on kuradi külm.

JASA: Ei köetud täna, niikuinii sõidame ju ära. (Naerab.)

LOPAHHIN: Miks sa naerad?

JASA: Lusti pärast.

LOPAHHIN: Väljas on oktoober, aga nii päikeseline ja vaikne
nagu suvel. Hea on nüüd ehitada. (Vaatab kella, üle ukse.) Här-
rased, pidage silmas, rongini jääb veel kõigest 46 minutit! Tähen-
dab, 20 minuti pärast peame jaama sõitma. Tehke pisut kärmemini!
(Trofimov tuleb palitus õuest.)

TROFIMOV: Näib, et oleks tarvis juba sõitma hakata. Hobu-
sed on ees. Kurat teab, kus mu kalossid on. Kadunud. (Üle ukse.)
Anja, ei ole mu kalosse! Ei leidnud!

LOPAHHIN: Mul aga tarvis Harkovisse minna. Sõidan teiega
ühes rongis. Jään kogu talveks Harkovisse. Jõlkusin siin teiega
kogu aeg, olen otsa lõppenud ilma tööta. Ei saa olla ilma tööta,
ei tea, näe, mis kätega teha, tolknevad küljes kuidagi veidralt,
nagu võõrad.

TROFIMOV: Sõidame kohe, ja te võtate oma kasuliku töö jälle
käsile.

LOPAHHIN: Võta üks klahv.

TROFIMOV: Ei taha.

LOPAHHIN: Tähendab, nüüd siis Moskvasse?

TROFIMOV: Jah, saadan nad linna, ja homme Moskvasse.

LOPAHHIN: Jaa... Noh, ega professorid loe vist loenguidki,
ootavad, kunas tuled!

TROFIMOV: Pole sinu asi.

LOPAHHIN: Palju aastaid sa ülikoolis juba õpid?

TROFIMOV: Mõttele midagi uuemat välja. See on vana ja mage. (*Otsib kalosse.*) Tead, me vahest enam ehk ei näegi teineteist, siis luba jumalagajatuks sulle nõu anda: ära vehi kätega! Harjuta endast ära see komme — kätega vehkimine. Samuti suvilate ehitamine, arvestamine, kuidas suvitajaist aegamööda iseseisvad peremehed saavad; säärane arvestamine on kah kätega vehkimine... Olgu mis on, aga ikkagi ma armastan sind. Sul on peened, õrnad sõrmed, nagu kunstnikul, ja sul on peen, õrn hing...

LOPAHHIN (*süleleb teda*): Jumalaga, kallis. Aitäh kõige eest. Kui vaja, võta minult sõidu jaoks raha.

TROFIMOV: Milleks? Mul pole vaja.

LOPAHHIN: Teil ju pole!

TROFIMOV: On. Täna teid. Ma sain tõlke eest. Näete siin, taskus. (*Erutatult.*) Aga kus mu kalossid on?

VARJA (*teisest toast*): Sähke oma rämps! (*Viskab lavale paari kummikalosse.*)

TROFIMOV: Miks te siis vihastate, Varja? Hm... Aga need ju pole minu omad!

LOPAHHIN: Ma külvasin kevadel tuhat tiinu moone, ja sain nelikümmend tuhat puhast. Aga kui mu moonid õitsesid, küll see oli vast pilt! Nii et ma siis, nagu ütlen, teenisin nelikümmend tuhat ja, tähendab, pakun sulle laenu, sest et võin. Milleks siis nina püsti ajada. Olen mats... teen lihtsalt.

TROFIMOV: Sinu isa oli mats, minu oma apteeker, ja sellest ei järeldu absoluutselt mitte midagi.

(*Lopahhin võtab välja rahatasku.*)

Jäta, jäta... Paku mulle kas või kakssada tuhat, ei võta. Olen vaba inimene. Ja kõigel sellel, mida teie kõik, rikkad ja kerjused, nii kõrgelt ja kallilt hindate, pole minu üle vähimatki võimu; see on mulle nagu udusulgu, mis õhus lendleb. Ma saan läbi ilma teieta, võin teist mööda kõndida, ma olen tugev ja uhke. Inimkond läheb kõrgema tõe, kõrgema õnne poole, milline maa peal üldse võimalik on, ja mina selle esimestes ridades!

LOPAHHIN: Kas jõuad sinna?

TROFIMOV: Jõuan.

(*Paus.*)

Jõuan, või siis näitan teistele teed, kuidas jõuda.

(*Kaugel kostab kirvehoope vastu puutüve.*)

LOPAHHIN: Noh, jumalaga, sõbrake. Aeg oleks sõita. Meie kergitame siin teineteise ees nina, aga elu — see muudkui läheb. Kui ma kaua, väsimatult töötanud olen, siis on mul mõtted kergemad, ja paistab, nagu teaksin minagi, mille jaoks ma olemas olen. Aga kui palju, vennas, on Venemaal inimesi, kes elavad teadmata, milleks. Noh, ükskõik, asja tuum ei seisa selles. Leonid Andreitš olevat, nagu räägitakse, võtnud vastu koha pangas, hakkab saama kuus tuhat aastas... Aga ega ta ju seal ei püsi, liiga laisk...

ANJA (*uhkelt*): Mamma palub teid, et puid seni veel ei raiutaks, kuni ta siin on.

TROFIMOV: Tõesti, kuidas ei jätku taktitunnet...

(*Läbi eeskoja ära.*)

LOPAHHIN: Kohe, kohe... On need ka, tõepoolest. (*Läheb talle järele.*)

ANJA: Kas Firss saadeti haiglasse?

JASA: Ma hommikul rääkisin. Tuleb arvata, et saadeti.

ANJA (*Jepihhodovile, kes läheb läbi saali*): Semjon Panteleitš, kuulake, palun, järele, kas Firss viidi haiglasse.

JASA (*haavunult*): Hommikul ma rääkisin Jegorile. Mis seal ikka kümme korda küsida!

JEPIHHODOV: Raugaealist Firssi, minu lõplikku arvamist mööda, ei kõlba enam paigata, tal tuleks esiisade juurde kolida. Mina aga võin teda ainult kadestada. (*Paneb sumadani kübarakartongi otsa ja litsub selle lossi.*) Noh, vaat, muidugi. Nii ma ju teadsin... (*Läheb ära.*)

JASA (*pilkavalt*): Kakskümmend kaks õnnetust...

VARJA (*ukse tagant*): Kas Firss viidi haiglasse?

ANJA: Jah, viidi.

VARJA: Miks siis kirja tohtrile kaasa ei võetud?

ANJA: Siis tarvis saata järele... (*Väljub.*)

VARJA (*kõrvaltoast*): Kus Jaša on? Ütelge, tuli ta ema, tahab pojaga jumalaga jätta.

JASA (*lööb käega*): Ainult panevad kannatuse proovile.

(*Dunjaša askeldab kogu aeg asjade juures; nüüd, kus Jaša üksi on, tuleb ta tema juurde.*)

DUNJAŠA: Vaataksite kordki ka minu poole, Jaša. Te sõidate ära... jätate mu maha... (*Nutab ja heidab end talle kaela.*)

JASA: Mis seal's nutta? (*Joob šampanjat.*) Kuue päeva pärast olen jälle Pariisis. Homme istume kiirrongile ja paneme ajama, niipalju meid nähtigi. Ei tahaks isegi nagu uskuda kohe. Viiv la Franss!...¹ Siin pole mulle kontimööda, ei suuda elada... pole parata midagi. Vaatasin seda nõmedust — minule jätkub. (*Joob šampanjat.*) Mis seal's nutta? Käituge korralikult, siis pole vaja nutta.

DUNJAŠA (*puuderdab end, vaatab peeglikesse*): Kirjutage Pariisist kiri. Ma ju armastasin teid, Jaša, nii armastasin! Ma olen õrn olend, Jaša!

JASA: Siia tullakse. (*Askeldab sumadanide juures, ümiseb tasakesi mingit viisi.*)

(*Tulevad Ljubov Andrejevna, Gajev, Anja ja Šarlotta Ivanovna.*)

GAJEV: Meil oleks vist aeg sõita. Jääb veel õige vähe. (*Silmab Jašat.*) Kes siin heeringa järele lehkab!

LJUBOV ANDREJEVNA: Minuti kümne pärast tuleb sõidukeisse istuda... (*Heidab pilgu tööle.*) Jumalaga, armas maja,

¹ *Vive la France* — elagu Prantsusmaa.

vana tudike. Möödub talv, saabub kevad, ja sind ei ole enam, lammutatakse ära. Kui palju on näinud need seinad! (*Suudleb tuliselt tütart.*) Mu aare, sina särad, su silmad mängivad nagu kaks kalliskivi. Sa oled rahul? Väga?

ANJA: Väga! Algab uus elu, mamma!

GAJEV (*lõbusalt*): Tõepoolest, nüüd on kõik hea. Kirsiaia müümiseni me kõik närviitsesime, kannatasime, pärast aga, kui küsimus oli lõplikult, tagasivõtmatult otsustatud, rahunesid kõik, läksid isegi rõõmsamaks... Mina olen pangaametnik, olen nüüd finantsist... kollane keskele, ja ka sina, Ljuba, olgu mis on, näed parem välja, kahtlemata.

LJUBOV ANDREJEVNA: Jah. Mu närvid on paranenud, see on tõsi.

(*Talle antakse kübar ja mantel.*)

Ma magan hästi. Kandke mu asjad välja, Jaša. On aeg. (*Anjale.*) Mu tüdruk, varsti näeme teineteist jälle... Ma sõidan Pariisi, hakkam seal elama neist rahadest, mis saatis su Jaroslavli vanaema mõisa lunastamiseks — elagu vanaema! — aga neist rahadest ei jätku kauaks.

ANJA: Sa, mamma, tuled üsna, üsna varsti tagasi... eks ole? Ma valmistan end ette, teen ära gümnaasiumieksami ja hakkam siis töötama, sind aitama. Me, mamma, loeme siis üheskoos mitmesuguseid raamatuid... Eks ole? (*Suudleb ema käsi.*) Me loeme sügisõhtutel, loeme läbi palju raamatuid, ja meie ees avaneb uus, imeilus maailm... (*Unistab.*) Mamma, sõida rutem tagasi...

LJUBOV ANDREJEVNA: Sõidan, mu kuld. (*Kaisutab tütart.*)
(*Tuleb Lopahhin. Šarlotta ümiseb tasa mingit viisikest.*)

GAJEV: Õnnelik Šarlotta: laulab!

ŠARLOTTA (*võtab kompsukese, mis sarnaneb tekisse mässitud rinnalapsega*): Mu lapsuke, äiu-äiu.

(*Kuuldub lapse nuttu: «Uaa, äää!»*)

Ole kuss, mu ilus, armas poisu.

(*«Uaa, äää!...»*)

Mul on sust nii kahju! (*Viskab kompsu endisele kohale.*) Nii et te, palun, leidke mulle koht. Ma nii ei saa.

LOPAHHIN: Leiame, Šarlotta Ivanovna, ärge muretsege.

GAJEV: Kõik jätavad meid maha. Varja läheb ära... oleme äkki muutunud tarbetuks.

ŠARLOTTA: Linnas pole mul kuskil elada. Tarvis ära minna... (*Ümiseb viisi.*) Ükskõik...

(*Sisse astub Pištšik.*)

LOPAHHIN: Looduse ime!...

PIŠTŠIK (*hingeldades*): Oi, laske ma tõmban hinge tagasi... ära olen enda jooksnud... Mu kõrgesti lugupeetavad... Andke vett...

GAJEV: Raha tulid tahtma muidugi jälle? Alandlik sulane, lähen parem patust kaugemale... (*Väljub.*)

PIŠTŠIK: Pole ammu teil käinud... kõigekaunim... (*Lopahhinile.*) Sa oled siin... röömustav sind näha... tohutu mõistusega inimene... säh... võta... (*Annab Lopahhinile raha.*) Nelisada rubla... minu arvele jääb veel kaheksasada nelikümmend...

LOPAHHIN (*kehitab arusaamatuses õlgu*): Nagu unes... Kust sa võtsid?

PIŠTŠIK: Oota... Kuum on... Kõige haruldasem juhtumus. Sõitsid minu juurde inglased ja leidsid maa seest mingisugust valget savi... (*Ljubov Andrejevna.*) Ka teile nelisada... kõigekaunim... imetaoline... (*Annab raha.*) Ülejäänud pärast. (*Joob vett.*) Praegu vagunis üks noormees jutustas, et keegi... suur filosoof soovivat katuselt allahüppamist... «Hüppa!» ütleb, ja muud midagi. (*Imestades.*) No küll on ikka! Vett!...

LOPAHHIN: Mis inglased need siis olid?

PIŠTŠIK: Rentisin neile krundi saviga 24 aastaks... Aga nüüd vabandage, pole enam aega... tarvis edasi kihutada... Sõidan Znoikovi... Kardamonovi juurde... Kõigile olen võlgu... (*Joob.*) Soovin head tervist... Neljapäeval astun sisse...

LJUBOV ANDREJEVNA: Me kolime praegu kõik linna, homme aga sõidan välismaale...

PIŠTŠIK: Kuidas? (*Eratatult.*) Miks linna? Seda ma vaatan: mööblid... sumadanid... Noh, pole viga... (*Läbi pisarate.*) Pole viga... Ülima mõistusega inimesed... need inglased... Pole viga... Saage õnnelikuks... Jumal aitab teid... Ei kedagi... Kõigele maailmas tuleb kord ots... (*Suudleb Ljubov Andrejevna kätt.*) Aga kui jõuab teieni teade, et minu lõpp on käte jõudnud, tulutage siis meelde vaat sedasama... hobust ja ütlege: «Oli maailmas sihuke-nihuke... Simeonov-Pišštšik... olgu taevas talle armuline»... Tähelepanuväärseim ilm... Jah... (*Läheb sügavas kohmetuses minema, kuid tuleb kohe tagasi ja ütleb uksest.*) Dašakene saadab teile palju terviseid. (*Ära.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Nüüd võib ka sõita. Lahkun siit kahe murega. Esiteks — haige Firss. (*Vaatab kella.*) Võib veel viis minutit...

ANJA: Mamma, Firss saadeti juba haiglasse. Jaša saatis hommikul.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mu teine kurvastus on Varja. Ta on närjunud vara tõusma ja töötama, nüüd ilma tööta on ta nagu kala kuival. Kõhnaks, kahvatuks jäänud ja nutab, vaeseke...

(*Paus.*)

Te teate seda väga hästi, Jermolai Alekseitš, ma ikka unistasin... panna ta teile mehele, ja ka kõigest paistis, et te abiellute. (*Sosistab midagi Anjale, see vihjab peaga Šarlottale, mõlemad ära.*) Ta armastab teid, teilegi ta meeldib, ja ma ei tea, ei tea, miks te teineteisest nagu eemale hoiaksite. Ei mõista!

LOPAHHIN: Tõtt tunnistada, ma ise ei mõista ka. Kuidagi imelik kõik... Kui on veel aega, siis ma kas või kohe... Teeme

lõpu peale — ja asi tahe, aga ilma teieta, tunnen, ma ettepanekut küll ei suuda teha.

LJUBOV ANDREJEVNA: Suurepärane. On ju tarvis ainult üks minut, kõigest. Ma kutsun ta kohe siia...

LOPAHHIN: Parajasti juhtub olema ka šampanjat. (*Vaatab klaasidesse.*) Tühjad, keegi on juba ära joonud.
(*Jaša kõhatab.*)

See tähendab tühjaks lakkuda...

LJUBOV ANDREJEVNA (*elavalt*): Suurepärane. Me eemaldume... Jaša, *allez!* Ma kutsun ta siia... (*Üle ukse.*) Varja, jäta kõik, tule siia! No tule! (*Läheb Jašaga ära.*)

LOPAHHIN (*vaatab kella*): Jaa...
(*Paus.*)

(*Ukse taga summutatud naer, sosistamine, viimaks tuleb Varja.*)

VARJA (*uurib tükk aega asju*): Imelik, kuidagi ei leia...

LOPAHHIN: Mida te otsite?

VARJA: Ise panin ära ja ei mäleta.
(*Paus.*)

LOPAHHIN: Kuhu te siis nüüd lähete, Varvara Mihhailovna?

VARJA: Mina? Rogulinite juurde... Leppisin kokku, et hakkan nende majapidamist vaatama... ökonoomiks või nii.

LOPAHHIN: See on Jašnevos? Saab oma 70 versta.
(*Paus.*)

Näe, lõppeski elu siin majas.

VARJA (*silmitseb asju*): Kus see siis on?... Või ma panin ehk kohvrisse... Jah, elu siin majas on lõppenud... ei tule siin enam midagi...

LOPAHHIN: Mina jälle sõidan praegu Harkovisse... vaat sama rongiga. Tegemist on palju. Siia aga jätan Jepihhodovi... Ma palkasin ta.

VARJA: Mis siis!

LOPAHHIN: Mullu sel ajal oli lumi juba maas, kui mäletate, praegu aga vaikne, päikesepaisteline. Ainult, vaat et külm... Kraadi kolm alla nulli.

VARJA: Ma ei vaadanud.
(*Paus.*)

Ja ka kraadiklaas on meil katki.

(*Paus.*)

HÄÄL ÕUEST: Jermolai Alekseitš!...

LOPAHHIN (*nagu oleks seda häält juba ammu oodanud*): Tulen kohe! (*Läheb kiiresti välja.*)

(*Varja, istudes põrandal, pannud pea riidekompsule, nuuksub tasa. Üks avaneb, sisse astub ettevaatlikult Ljubov Andrejevna.*)

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, mis?
(*Paus.*)

Tarvis sõita.

VARJA (*ei nuta enam, on silmad kuivaks pühkinud*): Jah, on

aeg, mammakene. Ma jõuan veel täna Rogulinite juurde, ainult kui me rongile ei hiline...

LJUBOV ANDREJEVNA (*üle ukse*): Anja, rõivastu!

(*Tulevad Anja, siis Gajev, Šarlotta Ivanovna. Gajevil on seljas soe palitu ja paslik peas. Kogunevad teenijad, voorimehed. Asjade juures askeldab Jepihhodov.*)

Nüüd võib juba ka teele asuda.

ANJA (*rõõmsalt*): Teele!

GAJEV: Mu sõbrad, armsad, kallid sõbrad! Lahkudes sellest majast jäädavalt, kas suudan ma maha vaikida, suudan ma hoiduda avaldamast hüvastijätuks neid tundeid, mis täidavad praegu kogu mu olemuse...

ANJA (*anuvalt*): Onu!

VARJA: Onukene, pole vaja!

GAJEV (*nukralt*): Kollane dubleega keskele... Vaikin...

(*Tuleb Trofimov, siis Lopahhin.*)

TROFIMOV: Noh, härrased, tarvis sõita!

LOPAHHIN: Jepihhodov, mu palitu!

LJUBOV ANDREJEVNA: Ma istun veel üks minut. Ma poleks nagu kunagi varem siinseid seinu, lagesid näinudki, nüüd aga vahin neid ahnelt, niisuguse õrna armastusega...

GAJEV: Mäletan, kui olin kuue aastane, istusin suviste esimesel pühäl sellel aknal ja vahtisin, kuidas mu isa kirikusse läks?...

LJUBOV ANDREJEVNA: Kas kõik asjad on kaasa võetud?

LOPAHHIN: Paistab, et kõik. (*Jepihhodovile, palitut selga ajades.*) Sa vaata siis, Jepihhodov, et kõik oleks korras.

JEPIHHODOV (*kõneleb käheda häälega*): Olge mureta, Jermalo! Alekseitš!

LOPAHHIN: Miks su hää! niisugune on?

JEPIHHODOV: Jõin vähe aja eest vett, neelasin vist midagi alla.

JASA (*põlglikult*): Nõmedus...

LJUBOV ANDREJEVNA: Lahkume — ja siia ei jää mitte hinge...

LOPAHHIN: Kuni kevadeni välja.

VARJA (*tõmbab kompsust vihmavarju; paistab, nagu oleks ta tahtnud sellega virutada; Lopahhin teeskleb kohkumist*): Mis te, mis te... Ma ei mõtelnudki.

TROFIMOV: Härrased, lähme istume sõidukeisse... On juba aeg! Kohe tuleb rong!

VARJA: Petja, siin ongi teie kalossid, sumadani kõrval. (*Pisaratega.*) Ja kui porised, vanad nad teil on...

TROFIMOV (*ajab kalossid jalga*): Läki, härrased!...

GAJEV (*õige suures kohmetuses, kardab nutma puhkeda*): Rong... jaam... Kruasee keskele, valge dubleega nurka...

LJUBOV ANDREJEVNA: Lähme!

LOPAHHIN: Kas kõik on siin? Kedagi seal enam pole? (*Lukus-*

tab vasaku külgukse.) Asjad on siia kokku kantud, tarvis lukustada. Läki!

ANJA: Jumalaga, maja! Jumalaga, endine elu!

TROFIMOV: Ole tervitatud, uus elu! ... (Väljub koos Anjaga.)
(Varja heidab pilgu toale ja väljub aeglaselt. Väljuvad ka Jaša ja Šarlotta koerakesega.)

LOPAHHIN: Tähendab, kuni kevadeni. Lähme nüüd välja, härrased ... Nägemiseni! ... (Väljub.)

(Ljubov Andrejevna ja Gajev jäävad kahekesi. Nad nagu ootasid seda, viskuvad nüüd teineteisele kaela ja nuuksuvad summutatult, tasa, kartes, et neid võidakse kuulda.)

GAJEV (meeleheitel): Mu õde, mu õde ...

LJUBOV ANDREJEVNA: Oo, mu armas, mu õrn, kaunis aed! ...
Minu elu, mu noorus, mu õnn, jumalaga! ... Jumalaga! ...

ANJA HÄÄL (rõõmsalt, kutsuvalt): Mamma! ...

TROFIMOVI HÄÄL (rõõmsalt, erutatult): Uu-u! ...

LJUBOV ANDREJEVNA: Veel viimset korda vaadata neid seinu, aknaid ... Selles kambris armastas kõndida kadunud ema ...

GAJEV: Mu õde, mu õde! ...

ANJA HÄÄL: Mamma! ...

TROFIMOVI HÄÄL: Uu-u! ...

LJUBOV ANDREJEVNA: Me tuleme! ...

(Väljuvad.)

(Lava on tühi. On kuulda, kuidas pannakse lukku kõik ukсед, kuidas seejärel sõidukid ära sõidavad. Jääb vaikseks. Keset vaikust kostab kirve kaugest kõlksumist vastu puutüve; see kõlab üksikult ja kurvalt. Kostavad sammud. Parempoolsest uksest ilmub Firss. Ta on rõivais nagu harilikult, pintsak ja valge vest seljas, jalas tuholid.

Ta on haige.)

FIRSS (läheb ukse juurde, puudutab käepidet): Lukus. Ära sõitsid ... (Istub diivanile.) Minu unustasid ... Pole viga ... ma istun siinsamas ... Aga Leonid Andreitš muidugi ei pannud kasukat selga, sõitis palitus ... (Ohkab murelikult.) Mina ka ei vaadanud ... Roheline noorus! (Pomiseb midagi, millest aru ei saa.) Elu, näe, läks, nagu poleks elanudki ... (Heidab pikali.) Ma laman veidi ... Jõudu ju pole sul enam, midagi pole jäänud, midagi ... Eh sina ... vussnäpp! (Lamab liikumatult.)

(Kostab kauge heli, mis tuleb nagu taevast, katkeva keele kõla, pikkamisi vaibuv ja kurb. Tekib vaikus, ja kuulda on ainult, kuidas kaugemal aias kirvega raiutakse puud.)

Eesriie.

A. P. TŠEHHOVI NÄIDENDIST «KIRSIAED»

A. P. Tšehhov «Kirsiaiad».

... Mul ei tulnud välja draama, vaid komöödia, kohati isegi farss.

(Kiri M. P. Aleksejevale 15. sept. 1903.)

... Tahtsin väga viibida eelproovidel, vaadata. Kardan, kas Anjal ei olnud nutune toon (sina leiad millegipärast, et ta sarnleb Irinaga), kardan, et teda mängib mitte noor näitleja. Anja ei nuta minul kordagi, ei räägi kuskil nutuse häälega, tal on teises vaatuses pisarad silmis, hää! aga on rõõmus, elav. Miks Sa räägid telegrammis sellest, et näidendis on palju nutjaid? Kus nad on? Ainuke on Varja, ent seda sellepärast, et Varja on iseloomult viriseja ja tema pisarad ei tohi vaatajais äratada nukrustunnet. Tihti tuleb minu juures ette «läbi pisarate», see aga näitab ainult isikute meeoleolu, mitte pisaraid.

(Kiri V. I. Nemirovitš-Dantšenkole 23. okt. 1903.)

... Kui kirjutasin Lopahhinit, siis mõtlesin, et see on Teie osa. Kui ta Teile millegipärast ei meeldi, siis võtke Gajev. Lopahhin on küll kaupmees, kuid ta on igas suhtes korralik inimene, esinema peab ta täiesti kombeliselt, intelligentselt, mitte väiklaselt, viguriteta, ja vaadake, mulle näis, et see osa, näidendi peaosas, tuleks Teil hiilgavalt välja...

... Näitleja valikul selle osa jaoks ei tohi silmist lasta, et Lopahhinit armastas Varja, tõsine ja religioosne neu: kulakukest ta armastama ei hakkaks.

(Kiri K. S. Stanislavskile 30. okt. 1903.)

K. S. STANISLAVSKI.

«Kirsiaed».

(Raamatust «Minu elu kunstis».)

Mul õnnestus kõrvalt jälgida Tšehhovi «Kirsiaia» loomisprotsessi. Kord vestluses Anton Pavlovitšiga kalapüügist kujutas meie näitleja A. R. Artjom, kuidas ussi konksu otsa asetatakse, kuidas heidetakse vette põhjaõnge või korgiga õnge. Neid ja selletaolisi stseene andis jälgendamatu näitleja edasi suure andekusega, ja Tšehhov kahetses siiralt, et suur publik neid teatris ei näe. Varsti pärast seda viibis Tšehhov teise meie näitleja jões suplemise juures, ja otsustas siinsamas:

«Kuulge, on ju vaja, et minu näidendis Artjom õngitseks kalu, aga N. supleks kõrval supelmajas, kukerpallitaks seal ja karjuks, Artjom aga kurjustaks tema üle, et see tema kalu hirmutab.»

Anton Pavlovitš nägi neid mõttes laval, ühte supelmaja kõrval õngitsemas, teist — seal suplemas, s. o. lava taga. Mõni päev hiljem kuulutas meie Anton Pavlovitš pidulikult, et suplejal amputeeriti käsi; ent hoolimata sellest armastab ta kirglikult oma ainsa käega piljardit mängida. Kalapüüdjaks aga osutus vanake-teenri, kes oli kogunud rahakesi.

Mõne aja möödudes hakkas Tšehhovi fantaasias kujunema vana mõisamaja aken, mille kaudu ronisid tuppa puude oksad. Siis löid need lumivalgeis õites õilmitsema. Seejärel asus Tšehhovi kujutatud majja elama keegi proua.

«Aga teil pole ainult sellist näitlejannat. Kuulge! On ju vaja erilist vanaeidekest,» kaalutles Tšehhov. — «Ta jookseb ühtepuhku vana teenri juurde ja laenab temalt raha...»

Vanaeidekese kõrvale tekkis kas tema vend või onu, ühekäeline härrasmees, kirglik piljardimängija. Ta on suur laps, kes ei suuda elada teenrita. Kui viimane oli kord ära sõitnud, panemata härrale pükse valmis, lebas see kogu päeva voodis...

Me teame nüüd, mis sellest on säilinud näidendis ja mis jäljetult ära langedud või väikese jälje jätnud.

1902. aasta suvel, kui Anton Pavlovitš valmistus kirjutama näidendit «Kirsi-aed», elas ta ühes oma naise, O. L. Tšehhova-Knipperiga, meie teatri näitlejannaga, minu ema mõisa majakeses Ljubimovkas. Kõrval, meie naabrite perekonnas elas inglanna, guvernant, väike, kõhnake, tütarlapseliku kahe pika patsiga olend meesteriutuses. Sellise kombinatsiooni tõttu oli võimatu kindlaks määrata tema sugupoolt, päritolu ja iga. Ta kohtles Anton Pavlovitši familiaarselt, mis kirjanikule väga meeldis. Kohates teineteist iga päev kõnelesid nad pööraseid lollusi. Nii näiteks kinnitas Tšehhov inglannale, et ta oli nooruses olnud türklane, et tal oli haarem, et ta varsti pöördub tagasi oma kodumaale ning saab pašaks, ja siis kutsub ta neiu kirja teel enese juurde. Just nagu tänuks selle eest hüppas osav võimlejanna-inglanna kirjaniku õlgadele, ja olles sinna asunud, tervitas ta Anton Pavlovitši eest kõiki neist möödujaid, s. o. võttis kirjaniku peast kübara ja kummardus sellega, korrates oma vigases vene keeles, klaunlikult koomiliselt:

«Tele! Tele! Tele!»

Sealjuures surus ta tervituse tähistamiseks Tšehhovi pead allapoole.

Need, kes «Kirsiaeda» on näinud, tunnevad selles omapärasel olendis ära Sarlotta Ivanovna algkuju.

Olles näidendi läbi lugenud, mõistsin ma korraga kõik ja teatasin kirjas Tšehhovile oma vaimustusest. Kuidas ta erutus! Kuidas ta mind tungivalt veenma hakkas, et Sarlotta peab ilmtingimata olema sakslanna, ja ilmtingimata kõhn ja suur, — selline, nagu on näitlejanna Muratova, sugugi aga mitte sarnanev inglannaga, kellest Sarlotta oli kopeeritud.

Jepihhodovi osa oli loodud paljudest eeskujudest. Põhilised jooned olid võetud teenriilt, kes elas suvilas ja hoolitses Anton Pavlovitši eest. Tšehhov vestles temaga sageli, veendes teda, et tuleb õppida, tuleb olla kirjaoskaja ja haritud inimene. Et saada selliseks, ostis Jepihhodovi algkuju enesele kõigepealt punase kaelasideme ja tahtis hakata prantsuse keelt õppima. Ma ei tea, missuguseid teid mööda, lähtudes teenrist, jõudis Anton Pavlovitš küllalt tüseda, mitte enam noore Jepihhodovi kuju juurde, kelle ta andis näidendi esimeses redaktsioonis.

Kuid meil polnud kehalt vastavat näitlejat, ja samal ajal ei võinud näidendis rakendamata jätta andekat ja Anton Pavlovitši poolt armastatud näitlejat L. M. Moskvinini, kes tol ajal oli noor ja kõhn. Osa anti temale üle, ja noor näitleja kohandas selle oma eeldustele. — — — Me arvasime, et Anton Pavlovitš vihastub selle üleannetuse üle, kuid ta naeris pööraselt, aga pärast proovi lõppu ütles ta Moskvinile:

«Ma ju nimelt just sellist tahtsingi kirjutada. See on suurepärane, kuulge!»

Meenub, et Tšehhov lisas osale veel kontuurid, mis Moskvin oli loonud.

Üliõpilase Trofimovi osa oli ka kopeeritud ühest tollaegsest Ljubimovkas elanud isikust.

1903. aasta sügisel saabus Anton Pavlovitš Tšehhov Moskvasse täiesti haigena. Siiski ei takistanud see teda viibimast oma uue näidendi peaaegu kõigil proovidel, näidendi, mille lõplikku nime ta siis veel kuidagi ei suutnud kindlaks määrata.

Kord õhtul anti mulle telefoni teel edasi Tšehhovi palve sõita asja pärast tema poole. Ma heitsin töö kõrvale, ruttasin ja leidsin ta rõõmsas tujus hoolimata tema haigusest. Nähtavasti oli ta oma asjaliku jutuajamise lõpuks varunud, nagu lapsed magusa koogi. Seni aga, nagu tavaliselt, istuti teelaus ja naerdi, sest et seal, kus oli Tšehhov, ei saadud viibida igavuses. Teejoomine lõppes, ja Anton Pavlovitš viis mu oma kabinetti, sulges ukse, istus diivani traditsioonilisse nurka, asetas minu enese vastu ja asus sajandat korda mind veenma, et vahetaksin tema uues näidendis mõningaid tegelasi, kes tema arvates ei sobinud: «Nad on ju toredad näitlejad,» — tõttas ta oma otsust pehmen-dama.

Ma teadsin, et need kõnelused olid ainult sissejuhatuseks peasaajale, ja see pärast ei vaieldud ma vastu. Viimaks me jõudsime ka asjani. Tšehhov tegi pausi,

püüdes olla tõsine. Aga see tal ei õnnestunud — sisemine pidulik naeratus tungis esile.

«Kuulge, ma leidsin juba näidendile võluva nime. Võluva!» — kuulutas ta, vaadates mulle ainiti otsa.

«Missuguse?» erutusin ma.

«Kirsside aed» — ja pahvatas lõbusalt naerma.

Ma ei mõistnud tema rõõmu põhjust ega leidnud nimes midagi erilist. Siiski, et Anton Pavlovitši mitte kurvastada, tuli teha ilme, et tema avastus tekitas minus mulje. Mis teda siis näidendi uues pealkirjas erutab? Ma hakkasin teda ettevaatlikult küsitlema, kuid pörkasin jällegi Tšehhovi sellele imeilikule omadusele: ta ei osanud kõnelda oma teostest. Seletuse asemel hakkas Anton Pavlovitš mitmel viisil kordama, kõigi võimalike intonatsioonidega ja helilise värvinguga:

«Kirsside aed. Kuulake seda võluvast nime! Kirsside aed! Kirsside!»

Sellel taipasin ainult seda, et kõne oli millestki kaunist, õrnalt armastavast: nime võlu anti edasi mitte sõnadega, vaid Anton Pavlovitši hääle intonatsiooni enesega. Ettevaatlikult tegin ma temale sellekohase viite; mu märkus kurvastas teda, pidulik naeratus kadus tema näolt, meie kõnelus ei sobinud enam ja tekkis ebamugav paus.

Sellest kohtumisest mõõdusid mõned päevad või nädal... Ükskord etenduse ajal astus ta minu poole garderoobi ja istus piduliku naeratusega minu laua äärde: Tšehhov armastas vaadelda, kuidas me etenduseks valmistume. Ta jälgis meie grimeerimist nii tähelepanelikult, et juba tema näo järgi võis aimata, kas sa tabavalt või ebaõnnestunud värvi näole asetad.

«Kuulge, mitte Kirsside, vaid Kirsiaed¹» — kuulutas ta ja pahvatas naerma.

Esimesel hetkel ma ei saanud arugi, millest on jutt, aga Anton Pavlovitš jätkas nime maigutamist, rõhutades õrna heli «ē» sõnas «Вишнёвый», just nagu püüdes selle abil meelitada endist, ilusat, kuid nüüd tarbetut elu, mida ta ise oma näidendis pisaraid valades hävitas. Seekord sain ma sest peensusest aru: «Вишнёвый сад» — see on — asjalik, kommertsaed, tulutoov. Selline aed on praegugi tarvilik. Kuid «Вишнёвый сад» ei anna tulu, ta hoiab alal eneses ja oma õitsvas valgeduses endise härrasliku elu luulet. Selline aed kasvab ja õilmitseb tujuks, hellitatud esteetide silmadele. Kahju on teda hävitada, aga see on tarvilik, sest et maa majandusliku arenemise protsess nõuab seda.

Nagu varem, nii tuli selgi korral, «Kirsiaia» proovidel Anton Pavlovitšilt otsekuvi tangidega välja kiskuda tema näidendi kohta käivaid märkusi ja nõuandeid. Tema vastused sarnanesid hinnamõistatustele, ja neid tuli mõistatada, sest Tšehhov jooksis ära, et näitejuhtide pealekäämisest pääseda. Kui keegi oleks proovidel Anton Pavlovitši kuskil tagumistes ridades malbelt istumas näinud, poleks ta uskunud, et see oli näidendi autor. Kuidas me püüdsimegi teda ümber paigutada näitejuhi laua juurde, ei tulnud sellest midagi välja. Aga kui paigutadki ta, siis hakkas ta naerma. Ei saa aru, mis teda naerma ajas: kas see, et temast on saanud näitejuht ja et ta istub tähtsa laua taga; kas see, et ta näitejuhi laua enese leidis üleilgise olevat; kas see, et ta kaalutles, kuidas meid tüssata ja ennast oma redupaika peita.

«Ma olen ju kõik kirjutanud,» lausus ta siis «ma pole ju näitejuht, ma olen — arst.» — — —

Tänini eksisteerib arvamus, et Tšehhov on igapäevaste, hallide inimeste poeet, et tema näendid on kurblooline lehekülg vene elust, tunnistus maa vaimeis vegeteerimisest. Rahuldumatus, mis paralüüseerib kõik algatused, lootusetus, mis surmab energia, täielik avarus slaavipärase nukruse arenemisele. Need ongi tema lavaliste teoste motiivid.

Kuid mispärast see Tšehhovi iseloomustus on nii teravalt vastuolus minu kujutluste ja mälestustega kadunust? Ma näen teda hoopis sagedamini erksana ja naeratavana kui tudasena, hoolimata sellest, et ma tundsin teda tema hai-

¹ Вишнёвый сад (mitte Вишневый).

guse halbadel aegadel. Seal, kus oli haige Tšehhov, valitses kõige sagedamini nali, teravmeelsus, naer ja isegi vallatus. Kes mõistis temast paremini naerma ajada või tõsisel ilmel lollusi kõnelda? Kes vihkas temast rohkem harimatust, toorust, irisemist, keelepeksu, väikekodanlust või igavest teejoomist? Kes janunes temast rohkem elu, kultuuri järele, väljendugu see milles või kuidas tahes? Iga-sugune uus kasulik algatus — tekkiv teaduslik ühing või uue teatri, raamatukogu, muuseumi projekt — oli temale tõeliseks sündmuseks. Isegi lihtne järjekordne elu paremaks muutmine elustas, erutas teda ebatavaliselt. Näiteks mäletan ma tema lapselikku rõõmu, kui ma talle kord jutustasin suurest ehitatavast majast Moskvast Punaste Väravate juures viletsakese, ühekordse üksikelamu asemele, mis oli ära lammutatud. Sellest sündmusest kõneles Anton Pavlovitš hiljem kaua vaimustatult kõigile, kes teda külastama tulid: nii jõuliselt otsis ta kõiges tulevase vene ja üldinimliku kultuuri endeid, mitte ainult vaimseid, vaid isegi väliseid.

Sama ka tema näidendeis: keset kaheksakümnendate ja üheksakümnendate aastate täielikku lootusetust löövad neis aina lõkendama heledad unistused, ergutavad ennustused elust kahesaja, kolmesaja või tuhande aasta pärast, mille heaks meie kõik nüüd peame kannatama; uutest leitustest, tänu millele hakatakse õhus lendama; kuuenda meele avastamisest.

Agas kas te olete tähele pannud, kui sageli Tšehhovi näidendite ettekande ajal kostab teatrisaalist naer, nii hele, lõbus, millist me teistel etendustel ei kuule? Kui aga Tšehhov võtab käsile vodevilli, siis arendab ta nalja kuni pöörase jantlikkuse mõtudenä.

Agas tema kirjad? — Kui ma neid loen, ei jää mul muidugi nägemata nende üldine kurblik meeleolu. Kuid nende taustal sätendavad, just nagu õiselt horisondil, lõbusalt pilgutavad tähed, teravmeelsed sõnakased, naljakad võrdlused, naljakas-veidrad iseloomustused. Sageli küünib asi kuni tembutamiseni, anekdoodini ja sünnipärase, mittenukrutseva naljahamba ja humoristi naljadeni, kes elas Antoša Tšehhonte hinges, aga lõpuks ka haige, kurnatud Tšehhovi hinges.

Kui terve inimene tunneb end reipana ja rõõmsana, on see loomulik, normaalne. Agas kui haige, kes enda ise on mõistnud surma (Tšehhov ise oli ju arst), kes vangina on needitud talle vastiku paiga külge, kaugel omastest ja sõpradest, nägemata eespool valguse pilugi, sellest kõigest hoolimata oskab naerda, elada heledais unistuses, usus tulevikku, hoolikalt kogudes tulevastele põlvvedele kultuuriväärtusi, — siis tuleb sellist elurõõmsust ja eluvõimelisust tunnistada erakordseks, erandlikuks, normist märksa kõrgemaks.

Veelgi vähem on mulle mõistetav, miks peetakse Tšehhovit meie ajale vananuks ja miks on olemas arvamus, et ta revolutsiooni ja selle poolt loodavat uut elu poleks suutnud mõista?

Oleks muidugi naeruväärne eitada, et Tšehhovi ajastu oma meeleoludelt on vägagi kaugel nüüdisajast ja uutest, revolutsioonis kasvatatud inim põlvvedest. Paljuskü on nad otse vastandid teineteisele. Arusaadav on seegi, et kaasaegne, revolutsiooniline Venemaa oma aktiivsuse ja energiaga elu vanade aluste purustamises ning uute loomises ei võta vastu ja isegi ei mõista kaheksakümnendate aastate inertust oma passiivse, äraootava vaevlemisega.

Siis, keset lämmatavat seiskust õhus, ei olnud pinda revolutsiooniliseks tõuks. Ainult kuskil maa all, põrandaalustes, valmistati ette ja koguti jõudu kohutavaiks löökideks. Eesrindlike inimeste töö seisnes ainult selles, et valmistada ette ühiskondlikku meeleolu, sisendada uusi ideid, selgitades endise elu kindlusetust. Tšehhovgi oli ühes nendega, kes tegid seda ettevalmistavat tööd. Nagu vähesed, oskas ta kujutada seiskuse talumatut õhkkonda, naeruväärnista selle poolt tekitatava elu labasust. — — —

SISUKORD

M. J. SALTOKOV-STSEDRIN

Härrased Golovljovid	3
I peatükk. Perekonnakohus	3
II peatükk. Sugulaste kombel	12
III peatükk. Perekondlikud lõppkokkuvõtted	43
Ulitark rünt	58

L. N. TOLSTOI

Sõda ja rahu (katkendeid)	63
I köide, II jagu	63
III jagu	73
II köide, I jagu	84
III jagu	89
III köide, I jagu	103
II jagu	109
III jagu	132
IV köide, I jagu	148
III jagu	154
IV jagu	168
Epiloog	173

V. I. LENIN

Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel	183
---	-----

A. P. TSEHHOV

Jonõts	187
Kirsiaed	201
A. P. Tšehhovi näidendist «Kirsiaed»	241

Toimetaja V. Rummel.
Tehniline toimetaja A. Ruutsoo.
Korrektorid P. Hiie ja M. Sepp.
Ladumisele antud 27. X 1954.
Trükkimisele antud 28. XII 1954.
Trükiarv 4000. Paber 60×92,
1/16. Trükipoognaid 15,5. Arvu-
tuspoognaid 19,1. MB-18993.
Trükikoda «Kommunist», Tallinn,
Pikk tn. 2. Tellimise nr. 6413.
Kõitekoda «Pukõide», Tallinn,
Toompuiestee 18.
На эстонском языке.
Русская литература.
Хрестоматия для X класса.
Hind rbl. 3.90.

TÜ RAAMATUKOGU

10300015308143

Rbl. 3.90

A-20307